

SOSYOLOJİ KONFERANSLARI

ISTANBUL JOURNAL OF SOCIOLOGICAL STUDIES

Sayı / Issue : 54

Yıl / Year : 2016-2

Tematik Sayı / Thematic Issue:
ORTA SINIFLAR
MIDDLE CLASSES

Sayı Editörü / Issue Editor
Doç. Dr. Lütfi Sunar

İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi
Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezi

EDİTÖR
EDITOR IN CHIEF

Veysel Bozkurt
İstanbul Üniversitesi

YARDIMCI EDİTÖR
ASSOCIATE EDITOR

Filiz Baloğlu
İstanbul Üniversitesi

Uğur Dolgun
İstanbul Üniversitesi

YÖNETİCİ EDİTÖRLER
MANAGING EDITORS

Arzu Şahin
İstanbul Üniversitesi

Emine Kübra Usta
İstanbul Üniversitesi

Hüseyin Tok
İstanbul Üniversitesi

Alper Karaağaç
İstanbul Üniversitesi

İNGİLİZCE EDİTÖRÜ
PROOFREADER

Alper Karaağaç
İstanbul Üniversitesi

HAKEM KURULU
EDITORIAL BOARD

Farid Alatas, Singapur Milli Üniversitesi
Filiz Baloğlu, İstanbul Üniversitesi
Şenol Baştürk, Uludağ Üniversitesi
Iain Benson, University of the Free State
Veysel Bozkurt, İstanbul Üniversitesi
Yücel Bulut, İstanbul Üniversitesi
İsmail Coşkun, İstanbul Üniversitesi
Buket Çakır, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Glenn Dawes, James Cook Üniversitesi
Türkan Erdoğan, Pamukkale Üniversitesi
Mustafa E. Erkal, İstanbul Üniversitesi
Hüsnü Erkan, Dokuz Eylül Üniversitesi
Alev Erkilet, Sakarya Üniversitesi
Bedri Gencer, Yıldız Teknik Üniversitesi
Nevin Güngör, Hacettepe Üniversitesi
Sari Hanafi, Beyrut Amerikan Üniversitesi
Yaşar Kaya, İnönü Üniversitesi
Wiebke Keim, Freiburg Üniversitesi
Abdullah Korkmaz, İnönü Üniversitesi
Bedri Mermutlu, Uludağ Üniversitesi
Süleyman Seyfi Ögün, Maltepe Üniversitesi
Zeki Parlak, Marmara Üniversitesi
Ali Yaşar Sarıbay, Uludağ Üniversitesi
Serdar Sağlam, Hacettepe Üniversitesi
İhsan Sezal, TOBB Üniversitesi
Edibe Sözen, Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Nadir Suğur, Anadolu Üniversitesi
Taner Tatar, İnönü Üniversitesi
Ümit Tatlıcan, Adnan Menderes Üniversitesi
Korkut Tuna, İstanbul Üniversitesi
Hayati Tüfekçioğlu, İstanbul Üniversitesi
Tina Uys, Johannesburg Üniversitesi
Feridun Yılmaz, Uludağ Üniversitesi
İbrahim Güran Yumuşak, Medeniyet Üniversitesi
Memet Zencirkıran, Uludağ Üniversitesi

ProQuest, EBSCO, DOAJ, ASOS İndeks ve TÜBİTAK-ULAKBİM
tarafından taranan uluslararası hakemli bir akademik dergidir.

Istanbul Journal of Sociological Studies is an international refereed academic journal
published biannually (June-December). It is abstracted and indexed by ProQuest, EBSCO,
DOAJ, ASOS İndeks and TUBITAK-ULAKBİM.

Web Adresi: <http://journals.istanbul.edu.tr/iusoskon>

E-Mail: sosyolojikonferanslari@gmail.com, **Tel:** 0212 440 00 00 - 11548

Adres: İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Merkez Bina, Metodoloji ve Sosyoloji
Araştırma Merkezi, Beyazıt/İstanbul.

ISSN: 1304-0243
E-ISSN: 2458-8245

SOSYOLOJİ KONFERANSLARI

ISTANBUL JOURNAL OF SOCIOLOGICAL STUDIES

Sayı / Issue : 54
Yıl / Year : 2016-2

Tematik Sayı / Thematic Issue:
ORTA SINIFLAR
MIDDLE CLASSES

Sayı Editörü / Issue Editor
Doç. Dr. Lütfi Sunar

İSTANBUL - 2016
İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi
Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezi

Sosyoloji konferansları = Istanbul journal of sociological studies.-- İstanbul :
İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları
Merkezi, 1960-

c.: resim, grafik, tablo; 24 cm.

Yılda iki sayı.

ISSN 1304-0243

e-ISSN 2458-8245

Elektronik ortamda da yayınlanmaktadır:

<http://dergipark.gov.tr/iusoskon>

1. SOSYOLOJİ – SÜRELİ YAYINLAR. 2. EKONOMİ SOSYOLOJİSİ.
3. SOSYOLOJİ – TÜRKİYE.

Baskı:

İlbey Matbaa

www.ilbeymatbaa.com.tr

Sertifika No: 17845

İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Sağlık Kültür ve Spor Daire Başkanlığı
tarafından bastırılmıştır.

SUNUŞ

Lütfi SUNAR*

Sayı Editörü

Türkiye’de gittikçe hızlanan bir toplumsal değişim ve gittikçe belirginleşen bir sosyal tabakalaşma ile karşı karşıya kaldığımız artık daha açık ve net bir biçimde görülmeye başlanmıştır. Değişim ve tabakalaşma ülkemizde çokça konuşulan ama nadiren çalışılan konulardır. Giderek artan bir ilgi olsa da özellikle sosyolojinin bu alana ilgisinin zayıf kaldığını söylemek mümkündür.

Türkiye’de son 30 yılda ekonomi büyüdü, toplam zenginlik arttı ancak bu zenginliğin paylaşımında ve refahın oluşturulmasında önemli sorunlar ortaya çıkmaya başladı. Ekonominin değişen biçimi, post-endüstriyel sisteme geçiş, küreselleşmenin etkisi, kentleşme, demografik geçiş ve finansallaşmanın da etkileri ile birlikte bu eşitsizlik ve paylaşım sorunu, toplumda farklı tabaka ve katmanların konumlarında değişimlere yol açtı. Neticesinde Türkiye’de tabakalaşma ile ilişkili meseleler gittikçe daha fazla tartışılmaya başlandı. Bu durumda sosyolojide oluşan kuramsal ve ampirik bilgi birikiminden ziyade, toplumsal yaşamda ortaya çıkan eşitsizlikler daha fazla rol oynamışa benzemektedir. Türkiye’de son 30 yılda tabakaların daha fazla belirginleşmeye ve toplumsal yapının diğer unsurlarını da daha fazla etkilemeye başladığını görmekteyiz. Bunda ekonominin ve devletin geçirdiği büyük dönüşümlerin ve küresel sisteme entegrasyon çabalarının etkili olduğu söylenebilir. Bu süreçte eşitsizlik ve tabakalaşmaya dair makro göstergelerde (olumlu ya da olumsuz manada) çok büyük farklılaşmalar yaşanmasa da, birbiri ile ilişki halindeki tabakaların sosyal tezahürlerinde önemli değişimler gerçekleşti. Bu dönemde özellikle kentleşmede yaşanan dönüşümler, hizmet sektörünün yükselişi, bilgi ekonomisinin gelişimi ve ekonominin finansallaşması gibi etkenlerden ötürü makro düzeyde sınıfsal şemalar çok değişmediği halde, her bir tabakanın kendi içindeki katmanlaşmasında ciddi farklılaşmalar yaşandı. Bu değişimlere bağlı olarak özellikle orta sınıf içinden değişik özellikler ve yönelimler gösteren katmanlar ortaya çıktı. Bu katmanlar

---

* Doç. Dr. Lütfi Sunar, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
İletişim: lsunar@istanbul.edu.tr

arasında prekarya, bilgi işçileri, yeni orta sınıf, küresel yönetici sınıf gibi toplumsal, iktisadi ve siyasi yaşamı yakından etkileyenler bulunmaktadır. Dolayısıyla orta sınıf(lar) içerisinde ciddi bir çözümlemeyi bekleyen bu farklılaşma ve çeşitlenmelerin detaylıca ele alınması ve tartışılmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

Toplumsal yapı ve tabakalaşmadaki konuları daha detaylı bir biçimde tartışmak üzere İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde Tabakalaşma ve Toplumsal Değişim konulu bir atölye çalışması başlattık. Bu atölyelerin ilkinde 20-21 Ocak 2016 tarihlerinde “Sosyal Hareketlilik ve Orta Sınıflar” konusunu ele aldık. İki gün süren çalıştayda konuyu değişik alanlardan uzmanların katılımıyla farklı yönleri ile detaylıca ele aldık. Çalıştayda sunulan bildiriler ağırlıklı olarak güncel saha araştırmalarının verilerine dayanmaktaydı. Böylece yeni çalışmalara katkı sağlamayı, konunun farklı yönlerini ortaya çıkarmayı ve özellikle de genç araştırmacıları yeni çalışmalara yönlendirmeyi amaçlamaktaydık. Baştan beri hedeflediğimiz üzere bu bildirimleri bir yayına dönüştürüp kalıcı bir fayda oluşturmayı da sağlamayı hedefledik. Yazarlarımızın da bu fikre olumlu yaklaşması ile elinizdeki tematik sayı şekillenmiş oldu. Bu sayıda çalıştayda sunulan bildirimlerin altısı yer alıyor. Yazarlarımıza yaptıkları katkı ve uzun süren değerlendirme süreçlerindeki sabırları için çok teşekkür ederim.

Her çalışmada olduğu üzere bu eser de kolektif bir çaba ve emeğin ürünü olarak ortaya çıktı. Evvela değişim ve tabakalaşma konularında gündemi takip edecek ve tartışmaları derinleştirecek bir atölye fikrini ortaya atan Bölüm Başkanımız Prof. Dr. İsmail Coşkun'a müteşekkirim. Onun destekleri ile başladığımız çalışma geniş bir zemin buldu ve umarız yenileri ile takviye olarak devam edecektir. Kendisi ayrıca 2014-2015 yılları arasında TÜBİTAK desteği ile yürüttüğüm Türkiye Sosyo-Ekonomik Statü Endeksi Oluşturma Projesi kapsamında yer alan kurum desteğini çalıştayın organizasyonu için kullanmamıza da müsaade etti. Bu vesile ile TÜBİTAK'a da bu desteği için teşekkür ediyorum. Araştırma ekimizden Doç. Dr. Yunus Kaya, Dr. Serdar Nerse ve Seran Demiral sözü geçen projenin ve çalıştayın her aşamasında desteklerini esirgemediler. Yine çalıştayın organizasyonunda bölümümüz araştırma görevlileri ciddi bir biçimde destek verdiler ve hocalarımız aktif bir biçimde katkı sağladılar. Son olarak çalıştay bildirimlerini bir tematik sayı olarak

yayımlama teklifimizi kabul eden Sosyoloji Konferansları dergisi editörü Prof. Dr. Veysel Bozkurt'a böyle önemli bir konuyu gündeme taşımamıza fırsat sunduğu için teşekkür ederim.

Toplumsal değişim ve tabakalaşma konusunda daha fazla çalışmanın gerçekleşmesini teşvik etmek üzere bu çalışmaları devam ettirmek farklı düzeylerde yeni araştırmaları gerçekleştirmek istiyoruz. Bu tematik sayı tabakalaşma ve sosyal hareketlilik konusunda mevcut durumun gerçekçi bir resminin çekilmesine katkı sağlayarak sonraki çalışmalara zemin oluşturabilirse amacına erişmiş olur.

Elinizdeki sayıda orta sınıflar dosyası dışında da yazılara yer verildi. Geniş bir zeminde dergiye katkı yapan Abdurahman Muhumad, Alim Arlı, Gökhan Göktürk, Serpil Aytaç ve arkadaşları, Nurullah Çakmak, Veli Onur Çelik ve Müşerref Yardım'a teşekkür ederim. Her biri çok değerli olan ve yeni çalışmalara zemin hazırlayan bu katkıların detaylıca tartışılıp değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu sayıda ayrıca Özgür Sayın ve Muhammet Ali Tiltay'ın iki kitap değerlendirmesi yer alıyor.

SAYI HAKEMLERİ
REFEREES OF THIS ISSUE

Değerli hakemlerimize “Orta Sınıflar” tematik sayısına (54. Sayı, 2016/2) katkıları için teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Füsun Sokullu Akıncı.....	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hacı Musa Taşdelen	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Bacanlı	Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Köksal Alver	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Levent Ürer	Beypazarı Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Tayfun Amman	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Çemrek	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Serap Palaz.....	Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Turgay Uzun.....	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Veysel Bozkurt	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Yücel Bulut	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Barış Erdoğan	Üsküdar Üniversitesi
Doç. Dr. Burak Özçetin.....	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Gül Özsan.....	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Mahmut Hakkı Akın.....	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Yunus Kaya.....	İstanbul Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Bedri Mermutlu.....	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Kömürcüoğlu	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Rıdvan Turhan.....	İstanbul Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Uğur Dolgun	İstanbul Üniversitesi
Dr. Serdar Nerse.....	Batman Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

SUNUŞ ..... i-iii

HAKEMLİ MAKALELER / REFEREED ARTICLES

ORTA SINIFLAR ÖZEL DOSYASI MIDDLE CLASSES SPECIAL CASE

**Orta Sınıflar Ne İster? Rusya ve Türkiye’de
Orta Sınıflar Üzerine Bir Karşılaştırma**
*What the Middle Classes Demand? A Comparison
on Middle Classes Among Russia and Turkey*
Burak KESGİN 3-32

Yeme Pratikleri Üzerinden (Yeni?) Orta Sınıf(lar)ı Anlamaya Çalışmak
Trying to Understand the (New?) Middle Classes Via Eating Practises
Erhan AKARÇAY 33-60

**Beğeni Sosyolojisi Açısından Kültürel Tabakalaşma:
Yeni Orta Sınıf ve Yeni Medya**
*Cultural Stratification in Terms of Sociology of Taste:
The New Middle Class and the New Media*
Uğur Zeynep GÜVEN..... 61-84

Esneklik ve Güvencesizliğin Kaygan Zemininde Yeni Orta Sınıfın “Hareketliliği”
*The Mobility of the New Middle Class on the Slippery Ground
of Flexibility and Precarity*
Hasan Kürşat AKCAN 85-114

**Kültürel Etkinlikler Aktörü Olarak Yeni Orta Sınıf ve Soylulaştırma İlişkisi
Üzerine Bir Tartışma**
*A Debate on the Relationship Between the New Middle Class as an Actor of Cultural
Activities and Gentrification*
Safiye ALTINTAŞ..... 115-142

**Girişimcilik Kadınlar İçin Bir Sosyal Hareketlilik Aracı Olabilir mi?:
Eskişehir’de Kendi İşini Kuran Kadınlar Üzerine Bir Değerlendirme**
*Is Entrepreneurship An Instrument of Social Mobility for Women?:
An Assessment of Women Entrepreneurs in Eskişehir*
Zeynep DEMİRCİOĞLU 143-166

DİĞER MAKALELER

OTHER ARTICLES

Challenges and Motivations of Women Entrepreneurs in Somali Region of Ethiopia

*Somali'nin Etiyopya Bölgesindeki Kadın Girişimcilerin
Karşılaştığı Zorluklar ve Motivasyon Kaynakları*

Abdirahman MUHUMAD 169-198

Yükseköğretimde Büyüme, Farklılaşma ve Reorganizasyon: İstanbul Örneği (1980-2015)

*Reorganization, Differentiation and Growth in Higher Education:
The Case of Istanbul (1980-2015)*

Alim ARLI 199-243

Siyasal Partilerin Doğuşu: Tarihsel ve Toplumsal Kökenleri

The Emergence of Political Parties: The Social and Historical Origins

Gökhan GÖKTÜRK 245-273

Kadına Yönelik Şiddetin Dünü, Bugünü, Yarını: Kestirim Tabanlı Bir Araştırma

*Past, Present and Future of Violence Against Women:
A Research Based on Forecasting*

Serpil AYTAÇ, Fatma Sert ETEMAN, Gülşen Çetin AYDIN,

Bircan REÇBER, Hayrettin Kemal SEZEN 275-297

Futbolda Şiddet ve Erkeklik: Nefer Taraftar Grubu Örneği

Football Masculinity and Violence: Case of Nefer Fan Group

Muhammed Nurullah ÇAKMAK, Veli Onur ÇELİK 299-331

İç Grup (Biz) ve Dış Grup (Onlar) Bağlamında Fransız İntelligentsia Örneği

In Group (We) and Other Group (They) in the Context of the French Intelligentsia

Müşerref YARDIM 333-350

KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ / BOOK REVIEWS

Asi Şehirler; Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru

Rebel Cities; From the Right to the City to the Urban Revolution

Özgür SAYIN 353-359

Tüketim: Bireysel Eylemin Toplumsal Dönüşümü

Consumption: The Social Transformation of Individual Activity

Muhammet Ali TİLTAY 361-364

ORTA SINIFLAR ÖZEL DOSYASI

MIDDLE CLASSES SPECIAL CASE

ORTA SINIFLAR NE İSTER? RUSYA VE TÜRKİYE'DE ORTA SINIFLAR ÜZERİNE BİR KARŞILAŞTIRMA

Burak KESGİN*

Özet

Bu makale Rusya ve Türkiye'nin orta sınıflarına tarihsel oluşum süreçlerinden başlayarak farklı çerçevelerde karşılaştırmalı olarak bakmaya çalışmıştır. Rusya'da orta sınıflar son yıllarda ekonomide ve yaşam şartlarında yaşanan olumsuzluklara karşın hakim siyasal iktidara desteğini arttırmakta, önceleri olduğu gibi demokratikleşme taleplerini gündemlerine almamaktadırlar. Buna karşın Türkiye'de orta sınıf, iktidarla gerilimli bir ilişki içindeki seküler bir grup ve iktidarla Rusya'dakine benzer biçimde dayanışma içinde olan muhafazakâr grup biçiminde ayrılmıştır. İki ülkenin orta sınıfların tarihsellik anlayışlarının, geçmişten bugüne ve geleceğe yüklediği anlamların bu sınıfların tutumlarında ekonomi dışı önemli etkenler olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Sözcükler: *Rusya, Toplumsal Sözleşme, Türkiye'de Orta Sınıflar, Tarihsellik, Sekülerlik, Muhafazakârlık.*

WHAT THE MIDDLE CLASSES DEMAND? A COMPARISON ON MIDDLE CLASSES AMONG RUSSIA AND TURKEY

Abstract

This article examines Russian and Turkish middle classes in a comparative framework, from their historical formation to the present. In today's Russia, despite strains on the economic situation and living standards of the middle classes, they strongly support state power and have effectively abandoned previous demands for democratization. By contrast, the Turkish middle classes remain divided between secularists, who are in a tense relationship with the ruling party, and conservatives, who are in solidarity with the government. Divergent views of historicity and the meaning of the past for the present and future provide non-economic frameworks in which to analyze the attitudes of these two classes.

Keywords: *Russia, Social Contract, Stratification, Middle Classes in Turkey, Historicity, Secularism, Conservatism.*

---

*Yrd. Doç. Dr., Beykent Üniversitesi Sosyoloji Bölümü.
İletişim: burakkesgin@beykent.edu.tr

Giriş

Jie Chen (2013) doğu/uzak doğuda geçmiş on yıllarda otoriter rejimler tarafından yürütülen, süreklilik ve istikrara dayalı devlet öncülüğündeki ekonomik büyümeyle esas yarar sağlayanlar olarak orta sınıfların, demokrasi ve demokratikleşme konusunda oldukça belirsizlik içinde görüldüğünü söyler. Singapur, Malezya, Endonezya, Tayland gibi ülkelerde orta sınıflar tercihini demokratik talepler yönünde değil otokratik yönetimlerden yana kullanırken, Tayvan ve Güney Kore’de yeni orta sınıflar da demokrasi yönünde gayret göstermek yerine sınıfsal çıkarları gereği devlet seçkinlerine bağlı kalmayı seçmişlerdir. Hindistan’da orta sınıf, özgürlük ve otokrasiyi, eşitlik ve hiyerarşiyi bir arada isteyen ikircikli tutumlarıyla demokrasiye sırtlarını dönebilmişlerdir. Bu ülkelerde devletin sosyoekonomik alan üzerindeki etkili gücü, orta sınıfların demokrasi ve demokratikleşmeye yönelik tutumlarını belirlemesinde etkilidir. Geç sanayileşmiş ülkelerde orta sınıf, devletin bu etkenler üzerindeki belirleyiciliğini göz önünde bulundurarak devletle hasmane bir duruma düşmemek için demokratikleşmeye sırtını çevirir. Örneğin Çin’de egemen parti-devlet yapısı ve onun sosyoekonomik tüm alanlar üzerindeki muktedir müdahaleciliği bu durum üzerinde ciddi ölçüde etkilidir. Bu bağlamda Çin Komünist Partisi kişisel kariyerler üzerinde halen çok etkili olduğu gibi, devlet işletmelerinde ya da devlete bağlı/bağımlı işletmelerde çalışıyor olmak orta sınıfın devlet yanlı tutumlarında belirleyici olmaktadır. Çin’de hem devlet hem de orta sınıf, ekonomik gelişmenin artması, özel mülkiyetin korunması, toplumsal istikrarın tesisi ve kitlesel siyasi katılımların kısıtlanması konusunda temel çıkarları paylaşmaktadır. Çin orta sınıfı parti-devletten yabancılaştırmanın ya da kendi siyasi sesini aramanın çok uzağında olduğu gibi, onunla daha fazla ortak çalışarak ona daha yakın olmanın peşindedir. Dahası Chen’in Pekin, Chengdu, ve Xi’an şehirlerinde yürüttüğü saha araştırması, Çin’de orta sınıfın parti önderliğindeki anti-demokratik rejimin temel normlarını, değerlerini, mevcut kurumlarını daha fazla desteklediğini göstermiştir. Chen’in bulgularına göre parti-devlet sisteminin destekçileri, bu sistemin varlığını tehdit edebilecek demokratikleşmeye yönelik siyasi değişimleri kendilerinden alttaki sınıflardan da daha az tercih etmektedir. Chen, geç kalkınmışlığı ve kendinin de belirttiği gibi yıllar içinde üzerine eleştirileri çekmiş devlet-merkezlilik paradigmasını referans alırken, bu kuramlar üzerine tartışmaya girmemeyi tercih etmiş, orta sınıfın demokrasiye desteği konusunu geç

kalkınmışlık bağlamında ele alarak çalışmasında söz konusu iki kuramdan da yararlı bulduğu yanları almayı tercih etmiştir (Chen, 2013: 11).

Bu bakış açısına göre gelişmekte olan ülke orta sınıfları, konumlarını korumak, mevcut olanaklarını geliştirmek isteyen bir gruptur. Konumlarını ve çıkarlarını riske sokabilecek demokratikleşme, daha fazla siyasal hak ve özgürlük talepleri ise çoğunlukla geri planda kalmaktadır. Orta sınıf tartışmalarında özellikle de gelişmekte olan ya da geç sanayileşmiş ülkeler söz konusu olduğunda devletin ekonomi, dolayısıyla sınıfların oluşum ve eğilimleri üzerindeki belirleyiciliği sıkça kullanılan bir temadır. Türkiye’de de bu temanın bir versiyonu sıkça kullanılmış sınıfların oluşum ve eğilimleri devletin gelişimiyle ilişkilendirilmiş, devletin modernleşme ve kalkınma süreçlerini kontrol ederek sınıfsal biçimlenmeler üzerinde doğrudan etkili olduğu savunulmuştur. Öte yandan devlet-merkezci ve sınıfları ekonomik gelişmişlik düzeyiyle açıklamaya çalışan yaklaşımlar farklı yönlerden uzunca bir süredir eleştiriye tabi tutulmakta bu yaklaşımı fazla indirgemeci bulan görüşler yeni kavramlar geliştirmeye çalışmaktadır. 1980’lerde böyle bir çabaya girmiş olan Nilüfer Göle, kendi döneminin gelişmişlik düzeyiyle, sanayileşmeye/gelişmişliğe geç kalmışlıkla demokrasi, sivil toplum arasında kurulan denklemler yerine Türkiye üzerinden geliştirdiği “zayıf tarihsellik” kavramını önermiştir. Göle, başta modernleşmeci anlayışa getirdiği eleştiriye çıkış noktalarından biri yaparken “Batı dışı modernlikler” kavramıyla modernleşmeci yaklaşımı tersine çevirir. Modernleşmenin tek biçimde gerçekleşmediğini, çoğul görüntülerle deneyimlendiğini, yaşandığını, modernleşmenin evrenselliği, benzersizliği iddiasına karşılık modernleşmenin birçok yolu olabileceğini söyler (Özcan, 2009: 230-232). Göle (1998) Türkiye üzerinden Batı-dışı modernliklere sahip toplumların yenilikçi seçkinlerinin kendine has niteliklerini açıklamaya çalışırken, geri kalmışlık fenomeninin toplumsal aktörler üzerinden düşünülebileceğini öne sürer. Demokrasi, sivil toplum ve gelişmişlik arasında paralellik kuran tezlerin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini, bu konulara yeni bir yöntemle yaklaşılması gerektiğini savunur. Ekonomik gelişme ve demokrasinin baş başa gideceğini öne süren tezler aksi yönde yaşanan deneyimler nedeniyle yerini başka tezlere bırakmış, bu yeni yaklaşımlar ekonomik gelişmenin belirli bir düzeyinde de demokrasinin çözüldüğünü göstermiştir. Bu iki yaklaşım da azgelişmişlik ve demokrasi arasındaki bağı ekonomiyle açıklamaya çabalar. Göle konuya

ekonomi temelli açıklamalar yerine başka bir biçimde yaklaşılabilceğini, az gelişmişliğin damgasının, toplumsal aktörlerin ideolojilerinde ve hareketlerinde bulunabileceğini savunur. Buradan hareketle de ekonomik çağrışimli “az gelişmişlik” yerine “zayıf tarihsellik” kavramını kullanmayı önererek sivil toplumun oluşmasıyla zayıf tarihsellik arasında doğrudan bir ilişki olduğunu savunur. Batı tarihine göre geç kalmışlık hissiyle toplumsal aktörler konumlarını ve kimliklerini bugünün toplumsal ilişkilerine göre değil geleceğe (sol/sosyalist hareketler) ya da geçmişe dönük (Muhafazakâr hareketler) referanslarla tanımlarlar. Bu durum aktörlerin tarihsellik anlayışını toplumsal ve siyasal projelerine yansıtmasıyla sonuçlanır. Sürekli bir geride kalmışlık, gecikmişlik, yetersizlik hissiyle (Göle, 2013) arayış içindeki aktörlerin toplumsal özlemleri bugünün ideolojik bağlamlarından ve pratiğinden koparak siyasal doktrinlere dönüşmeyle, bu durum da aktörler arasındaki yatay ilişkileri ve uzlaşmayı zorlaştıran bir durum yaratmaktadır (Göle, 1998: 24). Dolayısıyla Batı dışı toplumların sınıfsal alan da dahil olmak üzere şekillenmesinde ekonomi dışı etkenler bir hayli önemli olduğu gibi bu etkenlerin anlaşılması da zorunludur.

Ayşe Buğra ve Osman Savaşkan da (2015) bugünden bakarak farklı sınıf aktörlerinin, ekonomik, sosyal, politik süreçlerden etkilenmelerinde ve bu süreçleri etkilemelerinde ekonomi dışı etkenlerin de rol oynadığını belirtirken, özellikle büyük dönüşüm süreçlerinde bu rolün yeni biçimler alabildiğini ve yeni önemler kazanabildiğini savunurlar. Karl Polanyi’ye atıfla, dönüşüm süreçlerinde sınıf analizinin eski yapıya dair açıklamalarla yapılmasının sorunlarını işaret eden Buğra ve Savaşkan, son otuz yılda dünya çapında kapitalist ilişkilerin çerçevesini yeniden şekillendirdiğini, yaşanan dönüşümlerin toplumun içinde bulunduğu durumu değiştirdiğini, ancak bunun dünya çapında bir sistem benzeşmesiyle sonuçlanmadığını, farklı kapitalist toplumlarda kurumsal çeşitlikler ortaya çıktığını savunurlar. İş dünyasındaki bölünmelerde de görüldüğü gibi bu süreç aynı toplumsal grup içinde bölünmelere yol açarken, bu bölünmelerde ekonomik çıkar farklarının yanında, ülkedeki gelişmelerle ilgili siyasi tavırlar ya da kültürel kimlik hatlarına göre biçimlenen farklı duruşlar da etkilidir. Türkiye örneğinde olduğu gibi siyasal olanın ekonomik ve kültürel olanla eklenmesini açıklayabilmek önemlidir. Sosyoekonomik ve siyasal süreçlerin belirlenmesinde çıkarlar, değerler ve inançlar önemli rol oynarken, bunların nasıl anlaşıldığı ve siyasetin buradaki rolünü de anlamak gerekir. Bu çaba yönetsel açıdan tarihsel kurumsalcı

gelenekten esinlenen bir yöntemsel yaklaşımdan hareket ederek, toplumsal analizin tarihsel bir perspektifle sürdürülmesiyle açıklanabilir. Söz konusu bu yöntemsel bakış açısının konumuz olan orta sınıfla ilgili analizlere de uygun olduğu düşünülmekte, özellikle de karşılaştırmalı çalışmalar için tarihsel perspektiften başlayarak, çıkarlar yanında toplumun bütününe değişimiyle birlikte ekonomi, siyaset, değer ve inançların etkileşimi/eklemlenişi çerçevesindeki dinamikleri, uygun kavramları, kavramsal araçları da kullanarak açıklayabilmek gerekli görünmektedir. Özellikle de karşılaştırmalı çalışmalarda bu zorunluluk yüksek düzeyde önemlidir.

Alberta Andreotti, Patrick Le Galès ve Francisco Javier Moreno-Fuentes (2015), Milan, Madrid, Lyon ve Paris'teki üst-orta sınıf üzerine yürüttükleri araştırmalarının sonucunda, toplumlararası karşılaştırmalı araştırma yürütmenin hem pratik hem de kuramsal olarak ne kadar zor bir çaba olduğunu ifade etme ihtiyacı hissetmişlerdir. Pratik nedenler yanında karşılaştırmalı sınıf çalışmaları, farklı araştırmacıların karşılaştırmaya konu olacak diğer toplumlara yönelik geniş bir bakış açısı geliştirebilmelerini ve diğer toplumu belli ölçüde idrak edebilmelerini gerektirir. Sınıfsal dinamiklerin ve ölçülerin, o toplumun ulusal yörüngesinin, toplumsal sisteminin ve toplumsal sözleşmesinin içinde derin biçimde kökleşmiş olması bu zorluğun en başta gelen nedenlerinden biridir. Karşılaştırmalı sınıf çalışmaları konusundaki bu tespitte ifade edilen "kökleşmişlik" sınıf konusunda söz söylerken, kökenlere doğru bir bakışın gerekli olduğunu tekrar hatırlatır. Diğer taraftan ilgili sınıfın mevcut toplumsal sözleşmesinin temellerinde yer aldığı öne sürülebilecek tarihsellik anlayışı da önemli bir etken olarak düşünülmelidir.

Andreotti ve arkadaşlarının dile getirdiği üzere özellikle karşılaştırmalı sınıf analizleri çok daha geniş, ayrıntılı ve derin bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Bir sınıfın mevcut durumunu tasvir etmeye çalışırken, eğitim, meslek, gelir, mülkiyet ve servet sahipliği gibi ölçülebilir, nispeten daha kolay, nesnel olarak gösterilebilir nitelikler yanında, ilgili sınıfın üyelerini birleştiren tarihsel ve ortak değerler kümesinin neler olduğunu görebilmek gereklidir. Kendine özgü tarihsel koşullar ve oluşum süreci, diğer sınıflarla ilişkileri de içeren sosyoekonomik dinamikler, mevcut toplumsal sözleşmenin içinden çıktığı şartlar ve düşünsel süreçler bir sınıfı tasvir etmeye, onu bir diğeriyle karşılaştırırken bakılması gerekli noktalardır. Bu çalışma, kapsamı nedeniyle dar ve sınırlı biçimde bunu

yapabilecek olsa da Rusya ve Türkiye örnekleri üzerinden ele alınacak iki orta sınıfın ve onun farklı katmanlarının hikâyesini makro ve tarihsel bir bakışla bir arada anlatmayı amaçlamaktadır. Bu sayede iki farklı toplumun orta sınıflarının benzerlik ve farklılıklarını literatüre, konu üzerine yazılanlara, söylenenlere ve ikincil verilere dayanarak ortaya koymak, okuyucuya söz konusu orta sınıflar üzerine kıyaslamalı bir genel bakış sağlamayı hedeflemektedir. Çalışmanın odak noktası ise, iki ülkenin de 2000’lerin başı itibariyle Rusya’da Birleşik Rusya Partisi (BRP), Türkiye’de Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) dönemlerinin başlamasıyla geçirdiği yapısal, ekonomik ve toplumsal dönüşümlerin, iki ülkenin günümüz orta sınıflarının mevcut durumuna ve eğilimlerine nasıl etki ettiği olacaktır. Bu çerçevede yukarıda ele alınmaya başlanan, geç sanayileşmiş ülkelerin orta sınıflarının eğilimlerinin ne olduğu, ekonomik istikrar ve güvence mi yoksa bunlardan farklı, bunların ötesinde başka bir şeyler daha mı istedikleri, bu tercihlerinde hangi etkenlerin belirleyici olduğu konusu tartışılacaktır. Makalede iki ülkenin orta sınıflarının mevcut iktidarlarla aralarında ne tür bir toplumsal sözleşme olduğunu açıklamaya çalışırken, maddi çıkarlar bir tarafa bırakıldığında iktidara destek ya da iktidarla çatışmanın hangi zeminlerde yükseldiği tartışılmaya çalışılacaktır. Batı’yla ilişkilerde yaşanan gerilimler nedeniyle, alışkın olunan yaşam standartlarında gerileme yaşayan günümüz Rusya’sında orta sınıfın BRP’ye yönelik artan güçlü ve yaygın desteğine karşın Türkiye’de, muhafazakâr ve sekülerler farklı orta sınıf kümeleri mevcut iktidara yönelik birbirinden oldukça farklılaşan tutum ve anlayışlara sahiptir. İki ülke orta sınıflarının düne, bugüne ve yarına yükledikleri farklı anlamların, farklı tarihsellik algılarının, anlayışlarının nasıl bir uzlaşma ya da çatışma zemini yaratabileceği sorusuna da yanıt aranacaktır.

Bu geniş kapsam içinde ayrı birer alt başlık olarak ele alınması gereken (hatta belki ayrı birer makale olabilecek) yeni orta sınıf, prekarya konularına çalışmanın sınırlılığı göz önünde bulundurarak özel olarak girilmeyecek, bu konulara yeri geldiğinde kısaca değinilmeye çalışılacaktır. Makalenin amacı karşılaştırmalı orta sınıf çalışmalarına ikincil kaynakları, literatürü toparlayan bir taslak üzerinden kapı aralamaktır. Bu amaca uygun olacağı düşünüldüğünden en azından Türkçe yayınların sayısı düşünüldüğünde, Türk okuyucusunun daha az tanıdığı düşünülen Rus orta sınıfına daha fazla yer verilecek ve Rus orta sınıfı daha geniş bir perspektiften değerlendirilecektir.

Rusya ve Türkiye: Benzerlikler, Farklılıklar ve Orta Sınıfların Oluşumu

Rusya ve Türkiye, Batı'nın yanı başında, kimi alanlarda Batılılaşmış, bu çerçevede de kendilerine özgü modernleşme süreçleri yaşamış, güçlü ve merkezîyetçi devlet geleneklerine sahip birer Avrasya ülkesidir. İki ülkenin de merkezîyetçi devlet örgütlenmesinin, devletin toplum üzerindeki belirleyiciliğinin tarihsel benzerliğine dikkat çeken görüşler azımsanmayacak derecede çoktur. Başlangıçtan itibaren Bizans mirasının iki devlet içinde önemine dikkat çekilirken , Rus devletinde bu mirasa ek olarak Altınordu, Orta Asya Türklerine ait etkilerin olduğu da öne sürülür (Ortaylı, 2008). İki ülkedeki yönetsel anlayışların da benzerliğe yapılan atıflar yanında (Chamberlin, 1987), toplumsal yapının da bu tarih içinde farklı yüzlerle de olsa oldukça paralel biçimde şekillendiği, geri kalmışlığın devlet ve toplum ilişkilerindeki benzer dinamikler sonucu ortaya çıktığı savunulur (Atay, 1931). Batı'ya göre geri kalmışlık modernleşme projeleriyle aşılmaya çalışılırken, iki ülkede de benzer zamanlarda, 19. yüzyılın ikinci yarısında, Batılılaşma sorunu siyasi tartışmaların, tarihi ve felsefi düşüncenin merkezinde yer almaya başlamıştır. İki ülkede de aynı soruya, milli ve kültürel değerlere zarar vermeksizin Batı'dan nelerin, ne kadar benimsenmesi gerektiği sorusuna yanıt aranması konusu modernleşme süreçlerinin merkezini oluşturmuştur (Svistunova, 2011). Batılılaşma ve modernleşme girişimleri iki ülkede de modern eğitim almış profesyonel orta sınıfı ortaya çıkarmıştır.

Türkiye'de orta sınıfın oluşumu Tanzimat'ın ilanından sonra gerçekleşen reformlarla sonucu ortaya çıkan orta düzey yeni memur ve bürokrat zümresinin ortaya çıkışıyla tarihlenirken (Mardin, 2013) 19. yüzyılın ortalarında Batılılaşma çabalarıyla birlikte Batılı dünya görüşünün, yaşam biçimi ve değerler sisteminin eğitilmiş genç Osmanlılar arasında etkili olmaya başlamış olduğu öne sürülür. Anadolu'nun eğitilmiş gençliği de dahil olmak üzere Batı'ya karşı merak ve arzu artmış, bu gelişmeler bürokratik reformcular içinden bir Türk entelijansiyanın ortaya çıkmasına yol açmıştır (İnalçık, 2006). Orta sınıfın eğitilmiş profesyoneller dışındaki diğer kesiminin doğuşuna dikkat çeken Kemal Karpat (2002) Osmanlı modernleşmecî aydınlarının orta sınıflığını, onların düşünsel öncülüğünü ve etkisini kabul etmekle birlikte, 19. yüzyılın ikinci yarısının yapılan liberal ekonomik reformlar ve ekonomik canlanmayla birlikte aynı

zamanda esnaf, zanaatkar, yerel eşraf gibi kesimleri içeren Türk-Müslüman orta sınıfının da ortaya çıktığını belirtir.

Rusya’da ise bu sınıfın oluşumu Osmanlı’yla yakın zamanlarda ve ona benzer biçimde modernleşme, Batılılaşma süreçleriyle doğrudan ilintili biçimde gerçekleşmiştir. Elizabeth Metelak’a göre (2012) Rusya’da orta sınıf, söz konusu koşullar altında Rus toplumunun eğitilmiş, otoriter rejime mesafeli, rejimle karşıt görüşlere sahip entelijansiyanın doğumuyla başlamıştı. Bu sınıfın birbirine bağlılığı ekonomik algılara dayanan bir sınıf anlayışından değil, eğitim ve ilerlemeye dayanan ortak bir ideolojiden geliyordu.

İki ülke de kendilerine özgü bir Batı dışı modernleşme sürecinden geçerken aydınlar bu süreci anlamlandırma, onu yönlendirme ya da yönünü belirleme amacıyla düşünce akımları geliştirmiştir. Bu düşünceler parlak ya/ya da mutlu bir geçmişe dönmek isteyenlerden, geçmişten ve geleneklerden tamamıyla kopulması gerektiğini inanlara dek çok geniş bir yelpazededir. Rusya’da Slavofiller, Batıcılar, Narodnikler, sosyalistler toplumsal hareketlere önerdikleri çözümlerle yön vermişlerdir. Rusya’daki söz konusu düşünce akımları Osmanlı entelektüel yaşamında da kendine yer bulur. Rusya’dan gelen aydınların etkisiyle Türk aydınları, Batılı düşüncelerden farklı, Rusya’nın kendine özgü şartlarından, geri kalmışlığından hareket eden Rus düşüncesinin kimi alanlarından etkilenmeye başlamışlar, Türk Yurdu çevresinin özellikle Rusya’da sanayileşme çabalarını görmüş olan Rusya göçmeni Müslümanlar sanayileşmenin önemini vurgulamış, Parvus gibi yine Rus kökenli aydınlar liberal ekonomik düşüncenin sorgulanması sürecini başlatmışlardı (Toprak, 2012: 293). Nilüfer Göle’ye göre Jön Türkler’in ekonomik milliyetçiliği ve devletçi eylemciliği formüle etmelerinde Parvus’un fikirlerinin ve Rusya’nın Türk halkları arasında burjuvazisinin gelişmesi itici etkenlerdi. Jön Türkler, Avrupa karşısında ekonomik ve siyasal özerklik elde etmek istemekte, orta sınıfların ve milli burjuvazinin ekonomik gelişmesini sağlamayı arzulamaktaydı. Söz konusu orta sınıf ve burjuvazi, ulusun ekonomik çıkarlarının temsilcisi olarak görülmekteydi (Göle, 1998: 80-81). Ancak memurların oluşturduğu orta sınıf kümesinin etkin bir aktör olarak ortaya çıkması için Cumhuriyet dönemini beklemek gerekecektir. Mardin’e göre (2013) modernleşme süreciyle oluşmaya başlayan Osmanlı’nın orta tabaka memurları zümresi Cumhuriyet bürokrasisinde kendilerine yer bulurken, Modern

Cumhuriyet Türkiye'sini yaratma işi de bu orta memur tabakasına emanet edilecek, inkılapların dayandırıldığı bu sınıf, inkılapların Türkiye'ye yerleştirilmesinde önemli görevler üstleneceklerdir.

Rusya'da ise orta sınıflar, 1917 öncesinde entelijansiya, burjuvazi ve bunlara göre daha düşük statüye sahip, diğerleri tarafından daha az sofistike bulunan bir tabaka olan "meshchanstvo" gibi farklı eğilim, dünya görüşlerine sahip kimi zaman çatışma ve rekabet halinde tabakalardan oluşuyor olsa da benzerliklere sahiptirler. Geçmiş ve gelenekten koparak yeni bir dünya ve gelecek kurmaktan yola çıkan Ekim Devrimi'nin liderleri, her ne kadar işçi sınıfının egemenliğini savunan, buna inanan bir zümre olsalar da sınıfsal olarak çoğunlukla eğitilmiş, orta ya da ortanın üstü sınıfsal konumlara sahip entelijansiyadan geliyorlardı. Dikey hareketliliği arzu eden, onu olanaklı kılmak isteyen ideoloji ve buna koşut olarak ortaya konulan uygulamalar orta sınıfın altında ve onların da alt tabakalarında yer alan kesimlerini de rejimin etkin, önemli unsurları haline getirecekti (Fitzpatrick, 1999).

İki ülkede de monarşilerin yerini farklı niteliklerde cumhuriyet rejimleri alırken, bunu geri kalmışlığı açacak bir geleceği yaratmak üzere büyük ölçekli modernleşme toplumsal dönüşüm projeleri izlemişti. Bu durumun doğal gerekliliği olarak, projelerin yürütücüsü olacak eğitilmiş bürokratik ve teknik personel gereksinimi doğmuş, mevcut eğitilmiş kadrolara yeni modern eğitim kurumlarından nitelikli işgücü sağlamak önemli bir gereklilik haline gelmişti. Eğitilmiş orta sınıf bu projelerin zorunlu olarak en önemli aktörü ve yürütücüsü olacaktı. Türkiye, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ndeki (SSCB) modernleşme pratiklerini, kurumsal gelişmeleri bir alternatif olarak izlerken, iktidara yakın kimi aydın çevreleri iki ülkenin toplumsal, tarihsel ve kültürel benzerliklerine vurguyla Türkiye'ye uyarlanarak bu pratiklerden yararlanılması gerektiğini savunmuşlardır (Kesgin, 2013). SSCB başlangıçta işçi sınıfı iktidarını, burjuva değerlerine ve maddiyatçılığa karşı kolektivizmi vurgulayan bir söylem benimserken, Türkiye'de imtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış bir kitle söylemi benimsenmiş buna karşın iki ülkede de eğitilmiş, nitelikli orta sınıflar imtiyazlı hale gelmiştir. SSCB'de olduğu gibi hem nitelikleri hem de siyasal önemleri nedeniyle kendilerine duyulan gereksinim, tarihsel rolleri ve misyonları gereği Cumhuriyet'in memur ve bürokratlarından oluşan "esas" orta sınıfı imtiyazlı hale gelmiştir. Bu sınıf Cumhuriyetin ilk yıllarında imtiyazlı,

toplumda gıpta edilen üst bir statüye kavuşmuşlardır (Göküş, 2000). Öte yandan gelişmeye başlayacak özel sektör, kamu işletmelerinin nitelikli kadrolarını transfer ettiği gibi başta yönetim anlayışı olmak üzere birçok açıdan KİT’leri örnek almış (Aytemur, 2010) kamu kurumları ve işletmeleri Türkiye’de orta sınıfın oluşumuna bu açıdan da etki etmiştir.

Türkiye’nin mesleki bir korporatizme dayanan ideolojisine karşın Suvi Salmenniemi’nin de (2012) belirttiği üzere sınıf, SSCB’nin kutsal kelimesi olmasına karşın işçi sınıfıyla, orta sınıf; onlarla da en tepedeki “nomenklatura” arasında keskin farklar vardır. Sovyet toplumu kapitalist rejimlere göre çok daha düşük ekonomik toplumsal eşitsizliğe sahip olmasına karşın toplumsal sınıflar birbirinden belirgin biçimde farklıdır. Mesleğe dayalı bir tabakalaşma, mesleki prestijin toplumsal katmanlaşma açısından taşıdığı anlam kapitalist ülkelerle benzerlik göstermiştir (Lenski, 1984). 1930’larda Vera Dunham’ın (1976) tabiriyle “Büyük Anlaşma” sonucu orta sınıf, rejime desteği ve sadakati karşılığında tüketim olanaklarını arttıran ve yaşam şartlarını iyileştiren imtiyazlar elde etmiştir. Falih Rıfkı Atay tam da ilgili dönemde bu durumu yerinde gözlemlemiş; ücretlerin, yaşam koşullarının işe, işin niteliğe ve konuma göre çok ciddi farklar gösterdiğini aktarmıştır. 45 rubleden başlayan standart maaşlar, memurlar için azami 250 rubleyi bulurken, sanatçılar ve uzmanlar 1.000 rubleye kadar ücret alabilmektedirler (Atay, 1931). 1930’lar Rusya’da aynı kentte bir tarafta bir göz odada yaşayan işçi aileleri varken, diğer tarafta kendi dairesinde oturup işine kendi arabasıyla giden mühendisler bulunmaktadır (Atay, 1932). 1930’larda büyük sanayileşme projelerinin ve fabrikaların başındaki yöneticiler oldukça güçlü imtiyazlarla donatılmıştı. Kendilerinden beklenen çıktılara, hedeflere ulaşmak her tür yöntemi kullanmaya yetkili bu yöneticiler, kendi işletmelerinde tartışmasız bir otoriteye sahip Sovyet toplumunun en önde gelen aktörlerindendi. Bu durum şahsi ve patrimonial bir yönetim tarzına yol açarken projeler ve fabrikalar beylik gibi yönetilmiş, işletmenin başındaki patron işletmenin tüm iç ve dış ilişkileri üzerinde tam bir kontrole sahip olmuştur (Fitzpatrick, 1999). “Büyük Anlaşma” 1960’larda yerini “Küçük Anlaşma” olarak adlandırılan yeni bir politikaya bırakmış, yorumlara göre bu değişim Rusya’da siyasi otorite ile orta sınıflar arasında yeni bir duruma yol açmıştır. Buna karşın Bourdiue’nün (2006) öne sürdüğü devletin tepesine yani “nomenklatura”ya yakınlığa dayanan siyasal sermaye, devlet sosyalizmi uygulanan ülkelerde toplumsal eşitsizliği üreten en önemli ilke olarak işlev görme durumu devam etmiş gözükmektedir.

Rusya’da Orta Sınıflar: 1960’lardan Günümüze

Kagarlitski’ye (2008) göre imkânları her ne kadar kıt olsa da Sovyet toplumu, 1960’lardan itibaren bir tüketim toplumuna dönüşmeye başlamıştır. Sistemin tüketimde sürekli artış sağlayabilme gücü, artık ulusal savunma, bağımsızlık, sosyal eşitlik ve haklar yanında toplumun önemli bir beklentisi haline gelmişti. İstikrar, Brejnev döneminin en önemli sloganlardan biri halini almış, yeni toplumsal sözleşme anlayışı tüketimin arttırılması karşılığında, halkın vatandaşlık haklarının genişletilmesi ihtiyacından vazgeçeceği varsayımına dayandırılmıştı. Buna karşın sistemi istikrara kavuşturacağı ve ona yeni ivmeler kazandıracığı düşünülen bu tüketim kültürü, toplumu tahrip etmeye, onu çözmeye başlamış, toplumun tüm kesimlerindeki sistematik yolsuzluğun temelleri bu dönemde atılmıştı. Karmaşıklaşan ekonomi, bilim adamları ve yönetici kesiminin öneminin artmasına, yeni kültürel ihtiyaçlar ise basın ve televizyonun dolayısıyla bir kültür elitinin doğmasına yol açmıştı. Öte taraftan ise mal ve hizmetlerdeki yetersizliğe karşın artan satın alma gücü ve tüketim isteği gelişkin bir ticaret mafyasını ortaya çıkarmıştır. Bu koşullar altında, orta sınıfı oluşturan kesimler çeşitlilik göstermesine karşın, benzer bir yaşam biçimi, benzer eğitim düzeyi ve nihayetinde ortak tüketim modeli onları birleştirmiştir. Bunun yanında Sovyet orta sınıfını birleştiren bir diğer unsur ise onun iktidarla olan ilişkilerinin çelişkili karakteridir. Bu sınıfın mensupları, kimileri yukarıdan bahsedilen bazı hak ve imtiyazlardan yararlanmalarına rağmen iktidardan uzaktadır. İlerleyen yıllarda artan sorunlar çözülmemiş, sistem kendi yarattığı tüketici beklentilerini karşılayamaz duruma düştüğü andan itibaren, küçük burjuva alınganlığı temelinde artarak yükselen siyasi memnuniyetsizlikle karşı karşıya kalmıştı. 1989 hareketi sivil toplum ayaklanması olduğu gibi kızgın tüketicilerin de isyanıdır. Toplumda seçkinler değil, sıkıntısı çekilen mallara ulaşabilen ve daha da fazlasını isteyen gruplar ortaya çıkmıştır.

Sovyet orta sınıfı, tamamı devlet sektöründe ücret karşılığı çalışan, bunun haricinde bir geliri olmayan, katı yasal sınırlar dahilinde küçük özel mülkiyete sahip, Batılı muadillerine göre daha az sayıda olan, daha az varlıklı ve yaygın, nitelik ve eğitim gereken işlerde çalışan bir orta sınıftı (Glinski ve Reddaway, 1998). II. Dünya Savaşı’nın ardından restorasyon döneminde Nikita Kruşçev, Stalin dönemi politika ve uygulamalarını eleştirmekle kalmamış, onları değiştirmek üzere “destalinizasyon” sürecini başlatmıştır. Halkın maddi yaşam koşullarını iyileştirme, daha fazla eşitlik

(orta sınıfın maddi ayrıcalıkları aleyhinde) vaat ederek toplumda bir iyimserlik yaratan reformlar başlarda olumlu bir tablo çizmişse de ilerleyen süreçte durumun böyle olmadığı anlaşılmıştır. Gelirlerde artış, yaşam koşullarında iyileşme bekleyen Rus halkının beklentileri gerçekleşmemiş, büyüme, gelişme rakamlarında gözlenen olumlu tabloya karşın gündelik yaşama yansımamıştır. Kruşçev’in reformist politikaları nedeniyle istifa ettirilmesinden sonra başa geçen Leonid Brejnev dönemi, daha sert ve muhafazakâr politikaların uygulanmasına sahne olurken, “destalinizasyon” programları durdurulmuş, toplumun yaşam standartları ve tüketim olanaklarını geliştirme programları da hırslı ve büyük askeri harcamalar ve yatırımlar lehine dondurulmuştur. Ancak diğer taraftan Millar’ın ifadesiyle “Küçük Anlaşma” fikri geliştirilmiş, karmaşık ve karşılıklığa dayanan özel bir ekonomik alan açılmış, kimi ürünlerin ya da hizmetlerin küçük özel teşebbüsler gibi bireyler tarafından sağlanabilmesine olanak tanınmış, gölge ekonominin ve enformel ekonomik uygulamaların önü açılmıştır (Millar, 1985).

“Küçük Anlaşma” özellikle tüketim maddelerine erişimi karmaşık ve dolaylı yollarla olanaklı kılmışsa da resmi söylemde tüketim karşıtlığı yeniden ortaya çıkmıştır. Olga Gurova’nın da (2006) belirttiği üzere SSCB tarihi boyunca tüketim konusunda baştan sona dek bir uzlaşma olmadığı gibi dönemler arasında da ciddi farklar vardır. 1960’larda tüketime yönelik artan eğilimlere karşı maddiyatçılık karşıtlığı söylemine geri dönmüş “gereksiz hiçbir şeye gerek yok” tarzı sloganlar döneme damgasını vurmuş, ancak bu tüketimcilik karşıtı, anti-maddiyatçı söylem tam tersi etki yaparak yeni bir filistinizm ve tüketimcilik dalgasıyla sonuçlanmıştır. 1970’lerde bu dalgaya karşı yeni bir anti-maddiyatçılık söylemi geliştirilmişse de 1970’lerin sonunda artık ideolojiyle gerçek yaşam arasında görünür hale gelen çelişkiden ve özellikle de ithal mallara yönelik yüksek talep artışı nedeniyle bu söylem gözden kaybolmuştur. Bir diğer taraftan da 1930’ların “Büyük Anlaşma”sı orta sınıflara tanıdığı maddi ayrıcalıklar, Kruşçev ve Brejnev dönemlerinin gelir farklılıklarını azaltma politikalarıyla belirli ölçüde ortadan kaldırılmıştır (Balzer, 1998). Buna karşın yukarıda da değinildiği üzere tüketim toplumuna dönüşme süreci başlamıştır. Stalin döneminden 1960’lara kadar aşağı yukarı aynı biçimde kalan Sovyet toplumsal piramidi bu dönemde karmaşık hale gelmeye başlarken, orta sınıfın, yıldızının yeniden parlaması 1980’lerde Mihail Gorbaçov döneminde gerçekleşecektir (Glinski ve Reddaway, 1998).

Gorbaçov, orta sınıfları reform politikaları için harekete geçirme politikası çerçevesinde başta bilim insanları ve mühendisler olmak üzere belli meslek gruplarının koşullarını iyileştirmiş, 1987-1990 arasında bu meslek gruplarının maaşlarını ciddi oranda arttırmıştır. Ancak önce perestroyka ve ardından gelen geçiş sürecinde öğretmenler, mühendisler, bilim insanları gibi eğitilmiş profesyoneller yeni düzene uyum sağlamak konusunda ciddi sıkıntılar yaşamış, piyasa ekonomisine geçiş süreci yaşam tarzlarında ve prestijlerinde kayba yol açmış hatta hayatlarını idame ettirebilmede bile tehditler yaratmıştır (Balzer, 1989). O güne kadar konumunu ve yaşam standartlarını belirli bir ölçüde korumuş olan Sovyet orta sınıfı, 1990'larda bu sınıf içinden uyum sağlayabilenler ve ayrıcalıklı bir üst sınıf haricindeki tüm sınıflar gibi büyük bir belirsizlik ve zor şartlarla karşı karşıya kalmıştır. Rejimin çöküşünün ardından 1990'ların ortalarında yapılan özelleştirme ve ihalelerle devlet işletmeleri daha sonraları oligarklar olarak anılacak belirli isimlerin elinde toplanırken, bu dönemde devlet söz konusu küçük grup tarafından vesayet altına alınmıştır. Piyasa ekonomisine geçişte Rus orta sınıfının yeni sisteme adapte olabildiğinin yüksek düzeyde olduğunu savunan iyimser yaklaşımlar bile, Sovyet orta sınıfının ancak beş ila üçte biri arasındaki bir kısmının Sovyet dönemi sonrası orta sınıfına girebildiğini ifade etmiştir (Remington, 2010).

Rusya'nın dönüşüm sürecinde kilit aktörler olan bu oligarkların profilini kabaca ikiye ayırmak mümkündür. Yaş profillerine bakıldığında daha genç oldukları gözlemlenen ilk kuşak SSCB'nin son yıllarındaki reform politikaları sayesinde ticaret şirketleri, finans kurumları, bankalar kurmuş ya da bunlara ortak olmuş özelleştirme süreci başladığında da bu kurumlar aracılığıyla hisse karşılığı kredi uygulamasıyla işletmeleri ele geçirmiş genç "girişimci" bir gruptur. Örneğin isimleri halen gündemde olan Roman Abramoviç, Vladimir Potanin ve Mihail Hodorkovski "perestroyka" döneminde kurdukları/ortak oldukları şirketler üzerinden çoğunlukla hisse karşılığı kredi uygulamalarıyla işletme hisselerini ellerine geçirmişlerdir. Vahid Alekberov ve Vladimir Bogdanov gibi onlardan yaşça büyük ve kıdemli isimler ise zaten başında buldukları kurumların kontrolünü ele geçirmiş isimlerdir. Yaşça büyük bu oligarklar genelde Sovyet dönemi "nomenklatura"suna mensup isimler oldukları gibi, mevcut yüksek düzey konumları patronluğa dönüşmüştür (Guriev ve Rachinsky, 2005: 133-139). Örneğin 1983-1990 arasında Sovyet Dış Ticaret Bakanlığı'nda kıdemli yetkili olarak çalışmış, Rusya'nın en iyi siyasi bağlantılara sahip bankeri

Vladimir Potanin tarafından icat edilen hisse karşılığı kredi uygulaması Yeltsin yönetimi tarafından kabul edilmiş, kendisinin sahip oldukları da dahil olmak üzere sanayi ve finans kurumlarının borçlanma karşılığında devlet işletmelerini varlıklarıyla birlikte kiralamalarına imkân tanınmıştır. Yabancıların katılamadığı, tasvip edilmeyen Rusların dışarı itildiği, şeffaf olmayan prosedürlerin uygulandığı ihalelerle ve geri ödenmeyen borçlarla devlet bu işletmelerdeki kontrolünü yitirmiştir. Rusya’nın stratejik yeraltı kaynaklarına sahip işletmelerin çoğunluk hisseleri, Mihail Hodorkovski’nin finans kurumu Menatep örneğinde olduğu gibi skandal rakamlarla oligarkların eline geçmiştir (Pirani, 2010: 33-34).

Sağlam’a göre ise oligarkların tam anlamıyla işadamına dönüşmesini sağlayan gelişme ise 1990’larda uygulanan serbest ekonomi ve “şok terapi” uygulamalarıdır. Oligarkların kritik sektörlerdeki elde ettikleri güç ve konum onlara Rusya’yı ekonomik ve siyasal olarak şekillendirme olanağının da önünü açmış, oligarklar kısa zaman içinde siyasete de el atmış, medya güçlerini de kullanarak siyaseti etkileyebilmişlerdir. Bu dönemde oligarkların medya aracılığıyla toplumu manipüle edebilme güçleri de açıkça ortaya çıkmıştır (Sağlam, 2014). Muhafazakâr, merkezîyetçi sağ partilerin bir ittifakı olarak yola çıkan BRP, Vladimir Putin’in safalarına katılmasıyla 1999 seçimlerinde güçlü bir ikinci parti olarak siyaset sahnesine çıkmış, 2003 yılındaki seçimlerde de tek başına iktidar olmasıyla oligarkların vesayet düzenini de değiştirecek ve günümüz Rusya’sını şekillendirecek siyasal hareket haline gelmiştir. 1999’da son derece yıpranmış, popüleritesini ve toplumsal desteğini yitirmiş, kamuoyu araştırmalarında %2 oy desteğine sahip gözükken devlet başkanı Yeltsin tarafından başbakan olarak atanan Putin, Yeltsin tarafındaki bu koşullardan ötürü başlangıçta istikbali parlak bir siyasetçi olarak görülmemiştir. 1999’da gerçekleşen başta terör saldırıları ve bununla bağlantılı Çeçenya sorununa yönelik sert ve kararlı tavrı Putin’in siyasi yıldızını parlatmış, ilerleyen zaman içindeki gelişmeler onun güçlü bir kamu desteğine sahip olmayan BRP’yi, BRP’nin de onu desteklemesiyle Rusya siyaseti yeni bir şekillenme sürecine girmiştir. Araştırmalara göre Putin’in denkleme girmesinden önce yüzde beşlerin biraz üstünde oy oranına sahip BRP; onunla karşılıklı destek, işbirliği süreci sonucunda 1999 seçimlerinde yüzde yirmi üç oyla ikinci parti olmuş ve Rusya siyasetinde Kremlin’in gücü yeniden eline alması projesine dayanan oluşum ülkenin egemen partisi konumuna kısa

zamanda erişmiştir (Hale, 2004). Orta sınıfın ülkenin geleceği için önemi, 1990'ların sonundan itibaren tekrar dile getirilmeye başlanmış, 1998'de Yeltsin orta sınıfın ülkenin istikrarı için en güvenilir zemin olduğunu söylerken, ilerleyen süreçte BRP ve Putin bu söyleme güçlü biçimde sahip çıkarak orta sınıfı politikalarının merkezine yerleştirmişlerdir (Paretskya, 2013: 60). Öte taraftan uzun süreli bir otoriter yönetim geleneği olan Rusya'da, 1990'ların laissez-faire yaklaşımı ekonomik çöküşe, kurumsal kaosa ve zayıf devlete yol açmış; yeni idare, oligarklara hükmetme, gücü merkezileştirme çabalarıyla birlikte devletin çıkarlarını yeniden tesis ederken süreç sürpriz olmayan biçimde demokratik kurumların gelişimine mal olmuştu (Vanteeva, 2016). Konuya sürecin daha öncesinden bakan görüşlere göre ise devlet varlıklarının yolsuz biçimde özelleştirilmesi sürecinin kendisi demokrasinin kurumsallaşmasına çok büyük ölçekte zarar vermişti (Evans, 2011).

Putin, Rusya'yı tekrar bir süper güç haline dönüştürmek hedefiyle ülkenin yer altı zenginliklerini her açıdan stratejik biçimde yeniden düşünmüş, ulusal ekonomiyi öncü şirketler üzerinden yeniden yapılandırma sürecini başlatmıştır (Sağlam, 2014). Bu süreçte Rus ekonomisi servetin topluma yayılması konusunda da bir dönüşüm geçirmiş, Rus ekonomisi daha önce oligarklara ve onların kısıtlı çevresinin zenginliklerine zenginlik katarken artık refahı, başta orta sınıflar olmak üzere toplumun daha geniş kesimlerine yaymaya başlamıştır. BRP'nin izlediği politikalarla alternatif güç odaklarını kendi kontrolüne almakla birlikte orta sınıfı genişletme, geliştirme ve onu kendine sadık bir toplumun omurgası, değişimin aracı haline getirme amacını da her zaman taşımıştır (Remington, 2010). Devletin ekonomideki oligark vesayetini kırarak yeniden dağıtım süreçlerini kendi amaçlarına göre tasarlama imkânı elde etmesi bu amaca ulaşmasında önemli bir adımdır. Bu süreçte doğal olarak devletin işletmelerdeki payını arttırmış örneğin finans sektöründe 2000'li yıllarda %35 civarında seyreden devlet kontrolü 2012 yılında %55'in üzerine çıkmıştır (Vernikov, 2012). Bu durumu aynı zamanda, orta sınıfın da en büyük patronu haline gelmiş olmakla da yorumlamak mümkündür. Geniş kamu kesimi bir tarafa bırakıldığında Rusya'da özel işletmeler geçmişe göre daha fazla çalışan istihdam ediyorsa da bu oran 2011 sonu itibariyle %60'a bile ulaşamamakta, devlet ya da devletin ortak olduğu işletmelerde çalışanlar halen %40'ın üzerinde seyretmektedir (Augustynowicz, 2014).

Dolayısıyla bu açıdan da orta sınıf, yalnızca siyasal hamisi olması açısından değil patronu olması açısından da Kremlin’e halen oldukça bağımlı bir durumdadır. Taylor’a göre bu çalışanlar açısından da tercih edilir bir durum olarak değerlendirilebilir. Devlet çalışanı olmak, devlete ve onun idarecilerine, bir bütün olarak topluma ve kendi çıkarlarına yönelik üç temel farklı amacı barındırmaktadır (Taylor, 2013).

Diğer taraftan BRP, yolsuzluklar, hukuksuzluklar, anti-demokratik uygulamalar nedeniyle orta sınıflar tarafından zaman zaman protesto edilmişse de söz konusu düzen esasında oldukça kanıksanmış görünür. Son olarak 2011 yılındaki seçimler sonrasında, seçimlerde hile yapıldığı iddiasına tepki olarak ortaya çıkan toplumsal hareket geriye bir muhalefet bloğu bırakmadan ortadan kaybolmuştur (Kesgin, 2014). Liberal bir demokrasi her ne kadar halen zihinlerde ideal bir model olarak belki yer alıyor olsa da Rus orta sınıfının bugüne ait ajandasında yer almamaktadır. Andrei Kolesnikov (2015) Rus orta sınıfını, hayatta kalmayı değişime tercih eden “konformist” sınıf olarak tanımlarken, araştırmaların 2011’de gerçekleşen protestolara yol açan seçimlerde bile aslında bu sınıfın çoğunlukla BRP’ye oy verdiğini gösterdiğini aktarır. BRP ile orta sınıf arasındaki, bu konformizmi yaratan toplumsal sözleşmenin pragmatik kısmında tüketim öne çıkan bir kavramdır. Tüketim hiç kuşkusuz tüm orta sınıflar için önemlidir ancak gerek Sovyet döneminde gerekse de kriz ve kaos yıllarında belirsiz ve istikrarsız yaşam standartları Rus orta sınıfının bu konudaki duyarlılıklarını oldukça arttırmış görünür. BRP döneminde ithal tüketim ürünleri, yurtdışı tatilleri gibi daha önce elde edilmesi oldukça güç şeylere kolayca ulaşabiliyor olmak bu sınıf için önemli bir değişime işaret eder. Yorumlara göre Rus orta sınıfı bu yeni olanaklardan biraz fazlaca iştahlı biçimde yararlanmaya başlamış, tüketim bu sınıfın birincil önceliği haline gelmiştir. Tüketimciliği üçüncü Rus Devrimi olarak tanımlayan Elena Rubinova, Descartes’in ünlü “Düşünüyorum öyleyse varım” sözünün “gösterişçi tüketim” kavramı bağlamında Rusya için kolayca “Tüketiyorum öyleyse varım”a çevrilebileceğini savunur (Rubinova, 2010).

Rus orta sınıfının çoğunluğunun, 2011-12 protestolarından sonra şeffaflık ve demokratikleşme yönündeki taleplerini tepkisel biçimde bir daha kitlesel olarak dile getirmemesi farklı nedenlere bağlanabilir. Ancak sonuç bölümünde de ele alınacağı üzere Rus orta sınıfı, maddi çıkarlarını

ve yaşam standartlarını olumsuz etkileyen dış politikadaki gelişmelere rağmen kendini güvencede hissedebileceği, uzun vadeli çıkarlarına en iyi alternatif olarak gördüğü, tarihsellik anlayışını paylaşabildiği, sınıf kimliği ve değerlerinde bir çatışma yaratmayan, milli bir mutabakat yaratabilmiş mevcut yönetim tarzı ve onun siyasi yaklaşımıyla –en azından yüzeyde- dayanışma içinde olmayı seçmiş, hakim siyasete anlamlı ölçüde eklenilebilmiştir. Günümüz Türkiye’sinin toplumsal gerilimleri ve çatışmaları ise orta sınıfın kendi içinde de yaşanmakta, bu sınıf içindeki farklı kümeler birbirlerinden çok farklı düşünmekte ve hissetmekte, kümeler arasındaki geçmiş, gelecek ve bugün tahayyüleri arasında farklar yüzeyden dahi görülebilmektedir. Geçmişine sosyalist bir ekonomik düzenin totaliter bir rejimin büyük bir dönüşüm sürecinin damga vurduğu Rusya’yla kıyaslandığında özel sektörün kendine geniş yer bulabildiği karma bir ekonomiye, azımsanmayacak bir demokrasi deneyimine ve geleneğine sahip Türkiye’de orta sınıflara toplumun yeniden şekillenmeye başladığı 1980’lerden başlayarak bakılabilir.

Türkiye’de Orta Sınıflar: 1980 Sonrasına Dair Bir Tarihsel Perspektif

1980’ler sivil toplum ve demokratik kurumlar üzerinde çok ciddi bir hasar yaratan askeri darbeye açılırken, izleyen dönem Türkiye ekonomisinin liberalleşmesi, dünyaya açılarak küresel piyasayla bütünleşme süreciyle devam etti. Bu etkenlerle birlikte Türk toplumu ciddi bir dönüşüm sürecine girmiş, bugünün orta sınıflarının şekillenmesine yol açan bir çok etken bu dönemde belirmeye başlamıştı. 1980’lerde Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP) ülkeyi liberalleştirerek refahı arttırmayı vaat etmiş, Özal’ın ifadesiyle orta direk seçmeni yani orta sınıfı özellikle hedeflemişti. Yorumlara göre ilgili dönemdeki dünyadaki neo-liberal taarruz, sınıflarla ilgili bütün düşünsel tartışmanın odağını tek bir sınıfa, orta sınıfın yazgısına ve talihine eşitlemişti ve bir tanım olarak orta direk çok şey anlatan bir teşbihti. Neo-liberal ekonomik politikaları benimsemiş siyasal hareketler için orta sınıf, sınıflar arası çatışma tartışmalarını baskıladığı gibi istikrar, kalkınma ve demokrasi orta sınıfla özdeşleştirilmişti (Gülhan, 2014). Artan özel işletme sayısı nedeniyle ebeveynleri kamu ya da KİT çalışanı olan orta sınıfların yeni nesilleri (bu ailevi neden dolayısıyla eğitim imkânlarına erişimleri son derece yüksek olabilmiş) özel sektörde yer almaya başlarken, hızla büyüyen şirketlerde yeni yöneticilik kademelerinin de açılmasıyla yukarı doğru hareket etme

imkânları da eskisine oranla bir hayli artmıştır. 1980 sonrasında finans sektöründe çalışmaya başlayan “piyasa nesli” olarak anılan kuşağın erken dönem temsilcilerinden Yusuf Goz (2009) gördüklerini, deneyimlerini *Açık Pozisyon* adlı biyografi kitabında anlatır. Babası uzun süre memurluk yapmış orta sınıf bir ailenin çocuğu olan Goz’e göre 1980-90 yılları arasında hayata atılan nesil, kendilerinden üç beş yaş büyük gençlerin zirve tanımı olan doktorluk, mühendislik gibi meslekleri seçmeyerek iktisat ve işletme okumaya başlamış, uzun soluklu on yıllar sonucunda bir yere gelinebilecek eski tarz işler yerine başta finans olmak üzere kısa zamanda ve hızla zenginlik sağlayacak bir kariyere yönelmişlerdi. Kendi ifadesiyle bu nesil ne 68 kuşağı kadar coşkulu ne de kendinden sonra gelenler kadar kendine yabancıydı, tek amacı adam olmaktı ve adam olmanın ölçüsü bu ülkede para olmuştu. Bu yeni nesil profesyonel, girişimci orta sınıf, kendilerinden önceki Modern Cumhuriyet Türkiye’sini yaratma ve Cumhuriyet değerlerini koruma işinin kendilerine emanet edildiği memur sınıftan değerleri ve siyasete bakışlarıyla farklılaşırken yeni bir orta sınıf kümesinin öncüleri olmuşlardır.

1980’ler sonrasında bu gelişmelere ek olarak başka bir gelişme daha yaşanmaya başlamış, orta sınıf içinde bir diğer küme gelişmeye, güçlenmeye başlamıştır. 1950’lerde ortaya çıkan İslamcı hareketler 1980 sonrasında büyümeye başlamış, aynı dönemde kent çeperindeki gruplar şehir merkezine doğru kaymış, eğitim yoluyla dikey hareketliliğe ulaşma olanakları kazanmışlar, İslamcı hareketler bu yeni grupların arayışlarına yanıt vermeye ve yardımcı olmaya başlamışlardır. İslamcı seçkinlerin yeni profilleriyle sahneye çıkışı bu dönemde olmuştur. Bu kesimin laik eğitim, şehirleşme ve İslamcılığın melezlenmesi sonucu ortaya çıkmıştı (Göle, 2002: 105). 1980 sonrası sosyoekonomik dönüşüm süreçlerinin mimarı ve en etkili siyasi aktörü ANAP, güçlü muhafazakâr damarına karşın dinsel öğeleri öne çıkarmadan, pragmatik, modern ve liberal bir imajı benimsemeyi seçmiştir. Günümüzde muhafazakâr sağ siyaseti çatısı altında toplayan AK Parti’yle kıyaslandığında, liderinin kişisel dindarlığıyla merkez sağ konumu birleştiren ANAP orta sınıfların genişçe bir kısmına hitap edebilmiştir. Metin Heper (2013) ANAP ve AK Parti’nin muhafazakâr-mütedeyyin bir orta sınıfı etkin birer aktör olarak geliştirmek yoluyla çevreyi merkeze taşıma konusunda ortak bir hikâyeyi paylaştıklarını söylerken iki partinin toplumun belirli bir kısmı tarafından algılanışının ise son derece farklı

olduğuna dikkat çeker. Heper'e göre ANAP'ın cumhuriyetin seçkinci bakış açısından hiçbir meşruiyet sorunu olmadığı gibi istisnai durumlar haricinde, bu bakış tarafından tolere edilmiş, AK Parti'nin ise açık dinsel ekseni ve liderinin niteliklerinden dolayı bu meşruiyete hiçbir zaman sahip olamamıştır. Öte yandan bir diğer tarafta 1970'lerin sonu, ANAP ve sağ ortaklı koalisyonlar, sonrasında AK Parti dönemiyle birlikte orta sınıf imkânları sağlayan devlet kadroları da muhafazakârlaşmaya başlamış, hem eğitim gereken mesleklerde, hem bürokrasi de hem de bu harekete yakın işletmelerin büyümesiyle muhafazakâr orta sınıf Türkiye'deki orta sınıf içinde esas aktörlerden biri durumuna gelmiştir (Özcan ve Turunç, 2011). Muhafazakâr orta sınıf değerlerinde diğer orta sınıf kümelerinden farklılaşsa da dünyaya entegre olmada ve liberal ekonomiyi kabul etmede benzer bir eğilime sahip olmuştur. Alexandra Balasescu'nun da (2011) belirttiği üzere bu sınıf 1980'lerde başlayan ekonomik liberalizm süreciyle büyürken, dünyayla bağlantılı hale gelmiş ve ekonomik açıdan liberal bir düşünceyi benimsemiştir. Öte yandan değerler açısından aileleri ve kendi cemaatleriyle ilişkilerinde muhafazakâr ve dindar kimliklerini korumuşlardır. 1980'lerden günümüze orta sınıflarda gerçekleşen bu dönüşüm süreci bu sınıfı birleştirmemiş, olanaklarından bir arada faydalandıkları liberal ekonomi ve dünyaya entegrasyon konularında bir fikir birliği olsa da muhafazakârlık ve sekülerlik, orta sınıfın iki ana grubunun belirleyicileri haline gelmiştir. Ahmet Öncü ve Erol Balkan da (2016) çalışmalarında bu sonuca varmış, her iki grubun da neo-liberal politikalardan ekonomik, sosyal ve kültürel olarak yararlandığını, ancak bu politikalara dayanan değerler, yaşam tarzı benzerliklerine karşın iki grubun ideolojik, kültürel geçmişleri ve eğilimlerinin farklılaştığı sonucuna varmışlardır.

Mehmet Mithat Üner ve Aybegüm Güngördü'nün (2016) araştırması orta sınıf içindeki bu ayrışmaya siyasal eğilimler ve tutumlar çerçevesinde daha ayrıntılı bakar. Farklı meslek ve konumlardaki orta sınıf üyeleriyle yapılan çalışmada görüşmecilerin yarıya yakını oy tercihlerini belirtmekten kaçınmıştır. Oy tercihini açıklayan görüşmeciler sırasıyla CHP, AK Parti ve MHP'ye oy verdiklerini belirtmişlerdir. Görüşmecilerin neredeyse yarısının oy tercihini gizlemesi yanında araştırmacıların dikkatini çeken asıl durum tercihini gizleyenlerin çoğunlukla kendini muhafazakâr olarak tanımlayanlar olmasıdır. Muhafazakâr bir partinin uzunca bir süredir ve

güçlü biçimde iktidarda olduğu bir dönemde bu durum araştırmacıları şaşırtmıştır. Araştırma muhafazakâr orta sınıf temsilcilerinin başka bir ortak noktasına daha dikkat çeker. Bu grup için haklar ve özgürlükler konusunda ilerleme, başörtüsü yasağının ve başörtülülerin ikinci sınıf vatandaş olarak görülmesinin ortadan kalkmasıyla örneklenirken hak ve özgürlükler alanında konuyu başörtüsü yasağına indirgeyen bir tavır göze çarpar. Bu grubun hak ve özgürlükler anlayışı içinde bulunan grubun hakları ve geçmişin travması üzerinden tanımlanmaktadır. Dünün olduğu kadar bugün ve geleceğin anlamlandırmaları arasındaki farklar orta sınıfta ayrışma zeminleridir. Seküler grup ülkenin geleceği konusunda karamsarlık içinde olduğu gibi imkânı olursa yurtdışında yaşamak istemektedir. Muhafazakârlar ise gelecekte daha umutlu, bugünden ve gidişattan memnun görünmektedirler. Onları ayrıştıran bir çok diğer önemli etken yanında iki grup arasında geçmiş, bugün ve gelecek farklı anlamlar taşıırken farklı tarihsellik anlayışları önemli rol oynamaktadır. Gerek BRP’nin gerekse AK Parti’nin ekonomik ve siyasal kriz dönemleri sonrasında iktidara geldikleri düşünüldüğünde bu noktada yine biraz geriye, iki ülkenin içinden geçtiği kriz dönemlerine bakmak bize sonuç bölümüne gelmeden önce başka bir pencere daha açabilir.

1980’lerden Günümüze Kriz, Değişim ve Yapı: Rusya ve Türkiye’de Orta Sınıflar

Türkiye’de 1980 sonrası yaşanan krizler ve dönüşüm süreci orta sınıfı her ne kadar güçlü biçimde etkilemişse de onun geçmişle olan bağı kopartacak, dünya görüşünü değiştirecek kadar yıkıcı olmamıştır. Siyasetin yalnızca iki ana eğilimin meclise girmesine yol açacak biçimde yeniden şekillenmesine yol açan 2001 krizinden sonra, ekonomide ortaya konan ilkeler ve politikalar AK Parti’nin ilk dönemlerinde de sürdürülerek düze çıkılabildiği. Bu dönemlerde daha sonraları yavaşlayacak olsa da ciddi büyüme rakamları yakalanmış, izleyen dönemlerde de daralmalara ve durgunluklara rağmen ekonomide bir istikrar yakalanabilmiştir. Petrol ve gaz fiyatlarındaki fiyat hareketlerine dolayısıyla bu piyasalardaki dalgalanmalara son derece duyarlı Rusya’ya göre Türkiye, sektörel açıdan çeşitlilik arz eden bir ekonomiye ve rekabetçi bir iş yaşamına sahiptir. Türkiye’nin bu yapısal niteliklerinin ekonomi üzerinde olumlu etkileri olduğu kadar demokrasiye gereksinim ve daha fazla demokrasi talebi açısından destekleyici bir durum olduğu öne sürülür (Özcan ve Turunç,

2011). Oysa yorumlara göre Rusya’da yaşanan 1998 krizi orta sınıfa şiddetli bir ıstırap yaşatırken, bu sınıfın yaşamında oturmuş olan dünya imgesi ve ideolojisini de çökertmiştir. Krizden en zararlı çıkan bu sınıf mevcut kazanımlarını, birikimlerini kaybetmişti. Öte yandan kriz kimseyi sokağa dökmemiş, televizyonların başına çekmişti. Bu durumun kültürden ve mizahtan kaynaklandığını da düşünen Kagarlitski, Rusya’da insanların 1990’larda yalnızca otoritelere değil kendilerine olan güvenlerini de yitirdiğini öne sürer (Kagarlitski, 2006).

1990’larda yaşanan geçiş dönemi sorunları ve ekonomik şoklardan sonra Putin’in ekonomi yönetimi, ekonominin stabilize edilmesinde ve büyüme zemininin yaratılması konusunda etkisi inkâr edilemeyecek reformlar gerçekleştirmiş, bu süreçte Putin de siyasi olarak otoriter modernleştirici rolünü oynamış, reformların uygulanmasını mümkün kılmıştır. Yukarıda da genişçe yer verildiği üzere ülkenin profesyonel kadrolarına da siyasetteki söz haklarını devretmeleri karşılığında, kariyer olanakları, yurtdışı seyahatleri, eşsiz tüketim seçenekleri gibi geniş kişisel tatmin olanakları önermiş, ülkenin kentli profesyonelleri çoğunlukla bu öneriyi kabul etmiş, hükümet meselelerine ilgisini kaybederek kendi özel yaşamlarına odaklanmış ve siyasi iktidarla aralarında bir anlaşma kurulmuştur.

1998 sonrasında yaşanan en büyük kriz olan 2008 krizi, orta sınıfın söz konusu anlaşmaya olan inancının sarsılmasına yol açmıştır. Petrol fiyatlarındaki düşüş ve kredi pazarlarındaki daralma Rus ekonomisini de vurmuş, yıllardır senelik olarak %15–20 civarında artmakta olan maaşlar düşmeye başlarken, başta emlak sektöründekiler olmak üzere kentli beyaz yakalılar işlerini kaybetmiştir. Rus ekonomisi hayatta kalmayı başarsa da, bu dönemde oldukça hırpalanmış ve travmatize olmuş olan ülkenin beyaz yakalı profesyonelleri aslında ne kadar güvende olduklarını sorgulamaya başlamıştır. 2000’ler boyunca devletin hakim rolde olduğu bir sistem ve bu sistemin stabilite ve refahın garantisi olduğu anlayışı geniş ölçüde kabul görürken, kriz bu düşüncenin çok da güvenilir olmayabileceğini göstermiştir. Öte yandan bu süreçte devletin düşünüldüğünden daha az güvenilir olduğunu gösteren başka durumlarda göze batmaya başlamış, yolsuzluk ve rüşvet, devlet ve üst düzey şirket yetkililerinin ayrıcalıkları tepki çekmeye başlamıştır (Vanteeva, 2016). Öte yandan Rus orta sınıfının da kendi içinde farklılık gösterdiğini ve farklı nitelikler taşıdıklarını da belirtmek gerekir. Rus orta sınıfının kendi içinde üçe ayrıldığı ve büyük

katmanın da alt-orta sınıftan oluştuğu savunulmaktadır. Söz konusu ayrımı yapan Leonid Grigoryev’e (2012) göre Rus orta sınıfı kendi içinde üç ayrı katmandan oluşmakta ve birbirlerinden farklılaşmaktadır. Rus orta sınıfının %4 ila %7’sini oluşturan üst-orta sınıf, yüksek gelire, finansal istikrara sahip üst düzey idareciler, bürokratlar ve entelijansiyanın oluşturduğu, yüksek yaşam standartlarına sahip bir gruptur. Orta-orta sınıf ise yüksek eğitilmiş, makul bir yaşam standardına ve güvencesine sahip, Batılı muadilleri gibi belirli ölçüde birikime sahip ancak Batılı muadillerinden farklı olarak finansal istikrara yeni yeni kavuşmaya başlamış bir gruptur. Üst-orta sınıf ve orta-orta sınıf toplamda Rus orta sınıfının %30’luk bir kısmını oluştururken geçtiğimiz on yılda, orta sınıf içindeki oranları %25’ten ancak %30’lara çıkabilmiş, ciddi bir gelişim göstermemiştir. Bu noktada Rus orta sınıfının en geniş kısmını oluşturan alt-orta sınıf Rus orta sınıfının en geniş grubu olarak görünmektedir. Bu orta sınıf piramidi, ileride ele alınacağı bir durum haricinde Türkiye ile benzerlik gösterir. Türkiye’de üst-orta ve orta-orta sınıf (Yüksek dereceli ve düşük dereceli profesyoneller) Rusya’daki gibi tüm orta sınıfın %30 civarında bir kesimini oluşturmaktadır. Geri kalan kısım ise (Sıradan kafa işçileri, küçük işverenler, kendi işini yapanlar ve vasıflı çalışanlar) ortanın altındaki kümede yer almaktadır. Tablo Türkiye’de 2012 itibarıyla sınıf içi gruplanmanın oransal açıdan Rusya’dakine benzer bir durumda olduğunu ortaya koyarken, Türkiye’de üst-orta ve orta-orta sınıfın geçen on iki yılda çok daha hızlı büyüyerek orta sınıf içindeki payının iki katına kadar çıktığını göstermektedir (Yıldırım, 2016: 103). Vasat bir eğitime ve ancak makul bir gelire sahip alt-orta sınıf Rusya’dakine benzer biçimde memurluk, satış personeliği, sekreterlik, küçük işletmecilik, vasıf gerektiren meslekler yapmakta ve orta sınıfın kendilerinden üstündeki iki grubundan daha yoksul bir hayat sürmektedir.

Bu orta sınıf tabakalarının siyasi eğilimlerinde ise Türkiye’yle Rusya arasında önemli farklar vardır. Rusya’da orta sınıfın üst/orta-orta tabakaları çoğunlukla BRP’yi desteklemekte, orta sınıfa genel olarak bakıldığında liberal ve komünist partilere destek nadir görülmekte, BRP dışında yalnızca sosyal demokrat Adil Rusya Partisi’nin (ARP) belirli ölçüde taraftar toplayabilmektedir (Grigoryev). Türkiye’de orta sınıfın üst katmanları ya da yeni orta sınıfın imtiyazlı kesimleri seçimini daha ziyade CHP’den yana kullanırken, gelir ve eğitim düzeyi azaldıkça orta sınıfın

alt katmanlarında AK Parti'nin çok ciddi bir destek gördüğü görülür. Konda'nın 7 Haziran seçimleri sonrasında yaptığı araştırmanın gösterdiği üzere gelir açısından alt-orta sınıf olarak nitelendirilebilecek toplumsal grup AK Parti'nin oransal olarak en fazla oy aldığı toplumsal kesimler arasındadır (KONDA, 2015).

Tabi bu noktada Rusya ve Türkiye arasındaki kimi yapısal farklılıklara dikkat çekmek gerekir. Rusya'da en büyük patron devlettir ve orta sınıfın yarısına yakını devlet tarafından istihdam edilmektedir. Bu çerçevede Rus orta sınıfı için, kamu-özel sektör çalışanları arasında da keskin bir çizgi çizmek mümkün değildir. Sektörlerin, şirketlerin devletle olan bağları yanında aynı hane içindeki çalışan bireylerin birinin kamu çalışanı, diğerinin ise özel sektör çalışanı olmasına sıkça rastlandığı gibi, birçok kamu çalışanı da ikinci iş olarak özel sektörde çalışmaktadır (Remington). Rus orta sınıfı kendi içinde farklılaşsa da, bu sınıfın genel siyasal ve toplumsal eğilimleri konusunda yapılan araştırmalar ortak eğilimlere işaret etmektedir. Örneğin kişisel özgürlükler söz konusu olduğunda bu sınıf, toplumun diğer katmanlarından daha fazla bu konuya önem atfediyorsa da, kendilerinden bir seçim yapmaları istendiğinde siyasal nitelikteki seçenek olan özgürlükler, kentli orta sınıflar tarafından %36 oranında tercih edilirken, ekonomik nitelikli eşitlik %60'luk bir oranla daha fazla tercih edilmektedir. Yapılan başka araştırmalar da bu sınıfın siyasete ilgi göstermediklerini ve kendilerini hiçbir siyasal ideolojik kimlik çerçevesinde tanımlamadıklarını göstermiştir. Daha önceki yıllarda bu sınıf içinde BRP'ye olan desteğin de arttığı öne sürülmüş, bu durumda günümüze kadar ki süreçte doğrulanmıştır. Otoriteyle bir çatışmaya girme temayülü var olmadığı gibi, devletin toplumsal refahı sağlama yönündeki güçlü rolüne de yüksek oranda destek çıkmıştır. Bu sınıf içinde derneklere veya toplumsal örgütlere katılmaya ilginin çok düşük olduğuna dikkat çekilirken, bu sınıfın çok az bir kısmının kendi çevreleri veya aileleri dışında da toplumsal bağlara sahip olduğu belirtilmiştir. Kamusal siyasete doğrudan katılanların oranı %4 iken, kişisel refahlarında bir darboğaza girme pahasına protestolarda yer almayı göze alabileceğini söyleyenlerin oranı yalnızca %7'de kalmaktadır (Remington). Vladimir Ryzhkov'a (2014) göre Rus orta sınıfı, toplumun omurgası olarak görülen, istikrarı değişime tercih eden ve genel olarak hakim iktidarı destekleyen muhafazakâr bir sınıftır. Zaman içerisinde görece rahat koşullara ve Rus

standartlarına göre yüksek tüketim seviyelerine alışkın hale gelmiş bu sınıfın beklentileri de gelişimine paralel olarak artmıştır. Öte taraftan devletin halen en önemli işveren konumunda olduğu Rusya’da Putin, çalışanları için iyi bir patron olagelmiş olduğu gibi, orta sınıf en azından mevcut koşulları korunduğu sürece değişim yönünde bir eğilim içine de girmeyecektir. Devlet orta sınıfını koruyup kollamaya devam ettiği sürece bu sınıf da iktidara sadakatini devam ettirecek, onun toplumsal payandası olmaya devam edecektir. Ryzhkov’a göre işte sorun da tam bu noktadadır. Ekonomik durum, devletin orta sınıfın mevcut koşullarını muhafaza etme ve onları iyi beslemeye devam etmesine ne kadar izin verebilir? Öte yandan soruyu tamamen başka bir açıdan soran Karen Dawisha’ya (2014) göre Rusya’ya başarısız olmakta olan bir demokrasi olarak bakmaktansa başarılı olmakta olan otoriter bir rejim olarak bakarsak ne olur? Ryzhkov ve Dawisha’nın sorularına son dönemde iktidara artan destekleriyle Rus orta sınıf bir yanıt vermiş görünmektedir.

Türkiye’de ise 2013 yılında şehirli, eğitilmiş gençlerin ve bu sınıfın müstakbel mensubu öğrencilerin ağırlığını oluşturduğu (KONDA, 2014) Gezi Parkı Protestoları’nda iyice yüzeye çıkan gerilim, farklı orta sınıf grupları arasındaki ayrışmanın boyutlarına iyi bir örnek oluşturur. Türkiye’de orta sınıfın muhafazakâr kesiminin AK Parti’yle geliştirdiği toplumsal sözleşme, kimi açılardan Rus orta sınıfının BRP’yle kurduğu sözleşmeyle benzerlikler taşısa da, İslami kimlik ve değerlerle birlikte Cumhuriyet döneminin öncesiyle kurulan güçlü bir bağı öne çıkaran tarihsellik kurgusu daha güçlü ancak bu kimlik ve değerleri, tarihsellik anlayışını paylaşmayan gruplar için daha dışlayıcı bir nitelik taşır. Bu duruma parti örgütlenmesi üzerinden bu sözleşmeyi benimseyenlerle her alanda kurulan güçlü ve fayda sağlayan ilişkiler ağı da eklenince seküler orta sınıfla gerilimin dinamikleri canlı kalmaktadır.

Sonuç

Rusya dış politikadaki hamleleriyle Batı’yla ciddi gerilimler yaşamayı göze alırken, bu hamleler karşılıklı restleşmeler, yaptırımlarla sürmüş, dalgalı petrol/gaz fiyatları ekonomiye olumsuz etki yapmış söz konusu durumun orta sınıfların yaşam standartlarında da olumsuz etkileri görülmeye başlanmıştır. Buna karşın orta sınıftan durumdan rahatsızlık duyduğunu gösteren emareler göstermek bir yana söz konusu politikalara

sahip çıkmış, Putin'e toplumsal destek bugüne kadar ki en yüksek oranı olan %85-90 civarına ulaşmıştır. Ruble'nin değerinin düştüğü, Kremlin'in yaptırımlara karşılık olarak Avrupa'dan gelen peynirleri dahi raflardan kaldırttığı, sebze-meyvenin ithalinin yasaklandığı, tatillerin iptal edildiği kısacası orta sınıfın alıştığı yaşam standartlarının gerilediği ortamda bu sınıf Putin'i suçlamamayı seçmiştir. Bu tabloyu aktaran Jill Dougherty'e (2015) göre Ruslar ekonomik sorunlarından dolayı Putin'i değil yaptırımları uygulayan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa ülkelerini suçlamaktadır. Yorumlar, medyanın da desteğiyle toplumda ülkenin yabancı, düşman güçlerle çevresinin sarıldığı, bir kuşatma altına olduğu duygusu yaratıldığını söylerken, güvenliğin refahtan önde gelmesi gerektiği düşüncesinin iktidara desteği sağlayan önemli bir etken olduğunu öne sürer. Putin, sorun yaşandığını kabul etmekle birlikte, dünyanın geri kalanın Rusya'yı gerçek bir rakip olarak görerek daha önce görülmemiş biçimde tüm gücüyle yüklendiği fikrini işlemekte ve orta sınıfı bu mücadelede kendini önemli hissettirmek konusunda son derece ustaca hareket etmektedir. Yeniden büyük bir güç olma hayali, iktidar tarafından kontrol edilen batı karşıtı medya kanalları, ülkenin ekonomik, siyasi ve askeri olarak ateş altında olduğu duygusu yaratan düzenli yayınlarıyla toplumda bir kuşatma duygusu yaratmaktadır. Bu duygu bir yenilmezlik kimliğiyle, düşmanların her tarafı sardığı, fakat gururlu biçimde dimdik ayakta bulunduğu, asla eğilinmeyeceği ve teslim olunmayacağı temasını işler. Rus orta sınıfı özellikle de siyaseten her ne kadar homojen bir yapıda olmasa da değerleri, kimliği ve tarihsellik anlayışında gerilimli noktalar barındırmayan bu söylemi ve kendine önemli bir aktör rolü biçen iktidarla arasındaki zımnî toplumsal sözleşmesindeki rolünü şu an için benimsemiş, iktidarla dünün, bugünün ve yarının anlamında hemfikir olmuş görünmektedir.

Türkiye'de ise iktidarla ilişkileri gerilimli orta sınıf grubundaki yalnızlık, yabancılaşma, ülkenin geleceğinden karamsarlık duyma durumunu diğer etkenler yanında bu grubun kendini, daha önce siyasal otoriteyle arasında sahip olduğunu düşündüğünü bir toplumsal sözleşmenin yokluğuna, bir sözleşmesiz hissetme durumuna bağlamak olanaklıdır. Öte taraftan orta sınıfların seküler ve muhafazakâr kümelerinin tarihsellik algılarındaki ciddi farklılaşma, birbirlerine olan bakışlarında da belirli bir geçmiş algısı üzerinden giderek daha fazla ayrılmaya, değer ve kavramlar üzerinde

mutabakata varılmasını güçleştirmeye yol açmaktadır. Geçmiş ve bugün arasında haklar, özgürlükler, ötekilik ve geleceğe ilişkin öznel tarih bakışları bu iki grubun farklı değerler dünyasının üzerine inşa edildiği önemli ekonomi dışı çerçeveler olarak ortaya çıkar. Bu gerilimli alanları ortaya çıktıkları tarihsel yörüngeler yanında Buğra ve Savaşkan’ın (2015) da ortaya koyduğu üzere küreselleşmenin beraberinde getirdiği ekonomik dönüşümler sonucunda siyasal düzlemde ortaya çıkan, geçmişe dair yorumlar ve geleceğe dair beklentiler konusunda bir mutabakatsızlık durumuna, siyasal ve ekonomik tahayyüllerde çarpıcı farklılaşmalara yol açan ve toplumun geneline yayılan bir çatışma ve gerilim atmosferinin yansımaları olarak görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

Andreotti, A., Le Galès, P. ve Moreno-Fuentes, F. J. (2015). *Globalised Minds, Roots in the City: Urban Upper-middle Classes in Europe*. Sussex: Wiley.

Atay, F. R. (1931). *Yeni Rusya*. Ankara: Hakimiyeti Milliye Matbaası.

Atay, F. R. (1932). *Moskova – Roma*. Ankara: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.

Augustynowicz, P. (2014). *State-owned Enterprises in Russia The Origin, Importance and Principles of Operation*. É. Voszka ve G. D. Kiss (Ed.), *Crisis Management and the Changing Role of the State*. Szeged: University of Szeged Faculty of Economics and Business Administration. <http://www.eco.u-szeged.hu/download.php?docID=40328> adresinden 21 Eylül 2016 tarihinde edinilmiştir.

Aytemur, J. Ö. (2010). *Türkiye’de Yönetim Düşüncesinin Erken Dönemleri Sümerbank (1930-1945)*. İstanbul: Libra Yayıncılık.

Balesescu, A. (2011). *Investment, fashion and markets in the Muslim World*. Ö. Sandıkçı ve G. Rice (Ed.), *Handbook of Islamic Marketing* içinde. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Balzer, H. (1998). *Russia’s Middle Classes, Post-Soviet Affairs*, 14:2, 165-186.

Bourdieu, P. (2006). *Pratik Nedenler Eylem Kuramı Üzerine*. (H. U. Tanrıöven, Çev.). İstanbul: Hil Yayınları.

Buğra, A. ve Savaşkan O. (2015). *Türkiye’de Yeni Kapitalizm Siyaset, Din ve İş Dünyası*. (B. Doğan, Çev.), İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Chamberlin, H. W. (1987). *The Russian Revolution 1917-1921 Vol. I*, New Jersey: Princeton University Press.

Chen, J. (2013). *A Middle Class Without Democracy: Economic Growth and the Prospects for Democratization in China*. New York: Oxford University Press.

Çarkoğlu, A. ve Kalaycıoğlu, E. (2009). *The Rising Tide of Conservatism in Turkey*, Newyork: Plagrave Macmillan.

Dawisha, K. (2014). *Putin's Kleptocracy: Who Owns Russia?*. New York: Simon&Schuster Paperbacks.

Dougherty, J. (2015, 10 Aralık). "Russia's Middle Class: We Don't Blame Putin", *CNN*: <http://edition.cnn.com/2015/12/10/europe/russian-middle-class-putin/> adresinden 20 Eylül 2016 tarihinde edinilmiştir.

Dunham, Vera S. (1976). *In Stalin's Time: Middleclass Values in Soviet Fiction*, Cambridge: Cambridge University Press.

Evans, A. B. (2011). The Failure of Democratization in Russia: A Comparative Perspective, *Journal of Eurasian Studies*, 40–51.

Fitzpatrick, S. (1999). *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*, New York: Oxford University Press.

Glinski, D. ve Reddaway, P. (1998). The Yeltsin Era in the Light of Russian History: Reform or Reaction?, *Demokratizatsiya*, Vol: 6, Issue: 3, Summer 1998, 518-534.

Göz, Y. (2009). *Açık Pozisyon Türkiye'de Piyasa Neslinin Doğuşu (1992-2000)*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Göküş, M. (2000). Tek-Parti Döneminde Türk Kamu Bürokrasisinin Gelişimi, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 33, Sayı: 2, s. 23-33.

Göle, N. (1998). *Mühendisler ve İdeoloji Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere*, İstanbul: Metis Yayıncılık.

Göle, N. (2011). *Mahremi Göçü*. İstanbul: Hayy Yayınları.

Grigoryev L. (2012). What is Russia's Middle Class, *Valdai Discussion Club*: <http://valdaiclub.com/politics/43520.html> adresinden 21 Haziran 2016 tarihinde edinilmiştir.

Guriev S. & Rachinsky A. (2005). The Role of Oligarchs in Russian Capitalism. *The Journal of Economic Perspectives*, 19(1), 131-150.

Guriev, S. & Tsyvinski A. (2010). Challenges Facing the Russian Economy After the Crisis, *Russia After the Global Economic Crisis* (Ed: Aslund, Anders, Guriev, Sergei & Kuchins, Andrew) Washington DC: Peter G. Peterson Institute for International Economics and Center for Strategic and International Studies.

- Gurova, O. (2006). Ideology of Consumption in Soviet Union: From Asceticism to the Legitimizing of Consumer Goods, *Anthropology of East Europe Review*, Volume 24, No. 2, 91-98.
- Gülhan, S.T. (2014). Orta sınıfı niçin öldüremeyiz?. *Birikim*, (306), 42-56.
- Hale, Henry E. (2004). The Origins of United Russia and the Putin Presidency: The Role of Contingency in Party-System Development, *Demokratizatsiya*, Vol: 12, Issue: 2, Spring 2004, 169-194.
- Heper, M. (2013). İslam, Conservatism, and Democracy in Turkey: Comparing Turgut Özal and Recep Tayyip Erdoğan, *Insight Turkey*, Vol. 15, No. 2 . 141-156.
- İnalçık, H. (2006). *Turkey and Europe in History*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Kagarlitski, B. (2006). *Orta Sınıfın İsyanı* (B. Akkıyal, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Kagarlitski, B. (2008). Bugünkü Rusya: Neoliberalizm, Otokrasi ve Restorasyon. (F. Arıkan ve S. Arıkan, Çev.) Ankara: İthaki Yayınları.
- Karpat, K. (2002). *Studies on Ottoman Social and Political History (Social, Economic and Political Studies of the Middle East and Asia) Selected Articles and Essays*, Brill: Leiden.
- Kesgin, B. (2013). *Erken Cumhuriyet Dönemi Kalkınma Arayışları ve Sovyet Deneyimi: Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul: MSGSÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kesgin, B. (2014). Tarihsel ve güncel eğilimleriyle Rus orta sınıfları. *Birikim*, (307), 87-94.
- Kolesnikov, A. (2015). The Russian Middle Class in a Besieged Fortress. *Carnegie Moscow Center*: http://carnegieendowment.org/files/Kolesnikov_Russian_Middle_Class_updated_EN.pdf adresinden 25 Eylül 2016 tarihinde edinilmiştir.
- KONDA Araştırma ve Danışmanlık (Haziran, 2014). *Gezi Raporu Toplumun ‘Gezi Parkı Olayları’ Algısı Gezi Parkındakiler Kimlerdi?.*
- KONDA Araştırma ve Danışmanlık (Haziran, 2015), *7 Haziran Sandık ve Seçmen Analizi.*
- Lenski, G. E. (1984). *Power and Privilege A Theory of Social Stratification*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Mardin, Ş. (2013). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Metelak, E. (2012). Ambiguous Identity: The Question of Middle Class in Late Imperial Russia, *The Forum: Journal of History*. Vol. 4: Iss. 1, Article 11. <http://digitalcommons.calpoly.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1063&context=forum> adresinden 20 Eylül 2016 tarihinde edinilmiştir.

Millar, J. (1985). The Little Deal: Brezhnev's Contribution to Acquisitive Socialism. *Slavic Review*, 44(4), 694-706.

OECD (2016). Hours Worked: Average annual hours actually worked, *OECD Employment and Labour Market Statistics*: <http://dx.doi.org/10.1787/data-00303-en> adresinden 24 Eylül 2016 tarihinde edinilmiştir.

Öncü, A., ve Balkan, E. (2016). Nouveaux Riches of the City of Minarets and Skyscrapers: Neoliberalism and the Reproduction of the Islamic Middle Class in İstanbul. *Research and Policy on Turkey*, (1), 29-45.

Özcan, G. B. ve Turunç, H. (2011). Economic Liberalization and Class Dynamics in Turkey: New Business Groups and Islamic Mobilization, *Insight Turkey*, Vol. 13, No. 3. 63-86

Özcan, U. (2009). 1980 Sonrası Türk Sosyolojisinde Değişen Temalar Üzerine Bazı Gözlemler, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 19, 227-236.

Paretskaya, A. (2013). A Middle Class without Capitalism? Socialist Ideology Post-Collectivist Discourse in Late Soviet Union. Klumbyte N. ve Sharafutdinova G. (Ed.), *Society in the Era of Late Socialism 1964–1985* içinde. Lanham: Lexington Books

Pirani, S. (2010). *Change in Putin's Russia Power, Money and People*, New York: Pluto Press

Remington, T. F. (2011). The Russian Middle Class as Policy Objective, *Post-Soviet Affairs*, (2), 97-120.

Rubanova, E. (Nisan, 2010). Consumerism: the third Russian revolution, *Passport Moscow*: <http://www.passportmagazine.ru/article/1848/> adresinden 21 Haziran 2016 tarihinde edinilmiştir.

Ryzhkov, V. (2014, 07 Temmuz). Putin Can't Afford His Middle Class Base, *The Moscow Times*: <http://www.themoscowtimes.com/opinion/article/putin-cant-afford-his-middle-class-base/503118.html> adresinden 21 Haziran 2016 tarihinde edinilmiştir.

Sağlam, M. (2014). *Gazprom'un Rusyası Rusya'da Devletin Dönüşümü*. Ankara: Siyasal Kitabevi

Salmenniemi, S. (2012). *Rethinking Class in Russia*, Surrey: Ashgate Publishing

Svistunova, İ. (2011). Rusya ve Türkiye'nin Tarihi Kaderlerinin Benzerliği Hakkında, *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri* (İ. Kamalov ve İ. Svistunova, Çev.) içinde. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Taylor, B. (2011). *State Building in Putin's Russia: Policing and Coercion after Communism*, New York: Cambridge University Press.

TEKES Team Finland (2013) *Future of Russian Middle Class*: http://www.tekes.fi/Global/Ohjelmat%20ja%20palvelut/Kasvajakansainvalisty/Future%20Watch/report_middle_class_fin.pdf adresinden 21 Haziran 2016 tarihinde edinilmiştir.

Toprak, Z. (2012). *Milli İktisat 1908-1918*, İstanbul: Doğan Yayıncılık.

Üner, M. M. ve Güngördü, A. (2016). The new middle class in Turkey: A qualitative study in a dynamic economy. *International Business Review*, (3), 668-678.

Vernikov, A. (2012) The Impact of State-Controlled Banks on the Russian Banking Sector. *Eurasian Geography and Economics*, (2), 250-266.

Yaffa, J. (2012, Mart 01) Russia: The People vs. Vladimir Putin. *Foreign Affairs*: <http://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/2012-03-01/people-vs-vladimir-putin> adresinden 21 Haziran 2016 tarihinde edinilmiştir.

Yıldırım, C. (2016) Neoliberal Dönemde Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Değişen Orta Sınıf. L. Sunar (Ed.), *Türkiye’de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik* içinde. İstanbul: Matbu Yayınları.

YEME PRATİKLERİ ÜZERİNDEN (YENİ?) ORTA SINIF(LAR)I ANLAMAYA ÇALIŞMAK*

Erhan AKARÇAY**

Özet

Bu çalışma, Eskişehir’de tüketim alışkanlıklarını ve dışarıda yeme-içme olgusunu orta sınıf üzerinden, gıda ve beslenme sosyolojisinin sınırlılıkları içerisinde anlama çabası yürütmektedir. Orta sınıf, üretim araçları karşısındaki konumundan ziyade tüketim potansiyeli üzerinden ele alındığında, orta sınıfın yeni kapitalizm koşullarında en önemli kaygısının istikrarlı bir toplumsal yapı ve sağlam bir “gelecek garantisi” olduğu görülmektedir. Orta sınıf kendisini tüketim üzerinden var etmektedir. Tüketimin sürekli hale getirilebilmesi için belirsizliğin, istikrarsızlığın ve güvencesizliğin ortadan kaldırılması gerekir. Eskişehir’de örneklem dâhilinde görüşülen orta sınıf için dışarıda yemek yeme sıradanlaşan gündelik bir pratik haline gelmiştir. Orta sınıf çalışma koşullarından dolayı öğle yemeklerini bir zorunluluk seçimi olarak gerek kurumsal yemekhanelerde, gerekse firmaların sağladığı yemek kartlarıyla, gerekse anlaşmalı olunan lokantalarla çözmektedir. Akşamları dışarıda yemek ise aile etkinliği, yakın arkadaş çevresi ile sosyalleşme, eğlence ve “beslenme” gibi birtakım nedenlerle yapılan bir gündelik pratiktir. Eskişehir’de orta sınıf, dışarıdaki yemek mekânlarında diğer sınıfsal pozisyonlardan farklılaştırarak kendini “özel” hissetmek istemektedir.

Anahtar Sözcükler: *orta sınıf, gıda ve beslenme sosyolojisi, yemek sosyolojisi, dışarıda yemek, beslenme.*

TRYING TO UNDERSTAND THE (NEW?) MIDDLE CLASSES VIA EATING PRACTISES

Abstract

This study attempts to understand middle class consumption patterns, particularly eating out phenomenon in the limits of sociology of food and nutrition. Middle class, when its position towards consumption is evaluated rather than means of production; it is clearly seen that steady “future expectation” and consistent social structure are main concerns of middle

* Bu makale Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji anabilim dalı doktora programında Mayıs 2014’te savunulan doktora tezinden derlenmiştir. Söz konusu tez çalışması Anadolu Üniversitesi BAP Komisyonu’na kabul edilen 1205E084 nolu proje kapsamında desteklenmiştir. Ayrıca bu metnin farklı bir versiyonu 20-21 Ocak 2016 tarihleri arasında İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü tarafından düzenlenen “Orta Sınıflar ve Sosyal Hareketlilik Çalıştayı”nda bildiri olarak sunulmuştur. Bulgular kısmındaki bazı bölümler Yemek ve Kültür dergisinin 43. sayısında yayınlanan “Orta sınıf ne tüketiyor? Dışarıda ne yiyor? Ne içiyor?” makalede kullanılmıştır.

**Yrd. Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi Sosyoloji Bölümü.

İletişim: eakarçay@anadolu.edu.tr

class under the “new capitalism” conditions. For middle class, consumption needs to be constant which is how this particular class brings into existence itself uncertainty, instability and precarity to be annihilated. In Eskişehir, middle class members are interviewed. For middle class, eating out become an ordinary everyday practice. Because of middle class’ working conditions, its members have their lunches as a result of taste of necessity whether in cafeterias, or contractual restaurants by paying with dining cheques and cards. Eating out at nights turns out a family activity, close friends gathering that is being socialized, entertainment and “foodtainment” as part of an everyday practice. Middle class’ in Eskişehir desire to be “special” and prefers eating out spaces in order to distinct its class differences.

Keywords: *middle class, sociology of food and nutrition, sociology of food, eating out, foodtainment.*

Sınıf? Orta Sınıf? En İhtilafli Sosyolojik Kavram(lar)

Genel anlamda tüketim pratikleri açısından değerlendirildiğinde kapitalizmin, tüketimine en çok güvendiği iki sınıf olan üst sınıf ve orta sınıf sosyolojik ve tarihsel olarak anlamlıdır. Geleneksel Marksist şemadan bakıldığında üretici pozisyonları itibariyle değerlendirmeye alınsa da çağdaş sosyolojik tartışmalarda üst ve orta sınıfın tüketim potansiyeli üzerinden pek çok çalışmanın varlığı ortadadır. Çalışmanın temel sorunsalı olan orta sınıfın yemek pratikleri, dışarıda yemek örüntüleri açısından üst sınıf, orta sınıf ve alt sınıf tanımlarının ve tartışmalarının önemi yadsınamaz. Sosyolojideki sınıf tartışmalarının tümünü burada yansıtmak çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Bu yüzden tüketim ekseninde genel anlamda toplumsal sınıfların konumlarını anlamak önem arz etmektedir. Stephen Edgell’e (1998, s. 48) göre sınıf kavramı sosyolojideki en ihtilafli kavramlardan biridir. Sınıf kavramı aynı zamanda, en çok başvurulan, önem verilen öte yandan en “tarafli” kullanılan kavramlardandır. Bu nedenle sınıf kavramının kullanımında ne kastedildiği ve sınıfın nasıl ölçüleceği açıkça belirtilmelidir (Edgell, 1998, s. 48).

Sosyolojide genel olarak egemen sınıf ve alt sınıf arasında yer alan ara sınıfın ne olduğuna dair uzlaşamama durumu halen bir tartışma konusudur. Özellikle 20. yüzyıl boyunca genişleyen ara sınıfın, genel kabul gören kavramsallaştırmayla ve Daniel Bell (*The Coming of Post Industrial Society*-1973) ve Alain Touraine (*The Post Industrial Society*-1971) gibi sosyologların sanayi sonrası toplum kuramlarının ileri sürdüğü gibi “orta sınıf”ın, diğer iki sınıfsal yapının ortasında kalması, üst sınıftan doğal

olarak daha fazla genişlediği düşünülmektedir. Orta sınıf sanayi sonrası toplum kuramlarında profesyoneller, yöneticiler, büro çalışanları gibi hizmet sektöründe çalışanları kapsamaktadır. Dolayısıyla bu orta sınıf “hizmet sınıfı” olarak da tanımlanabilmektedir. Bu bakımdan orta sınıfı kavrayabilme meselesi “çağdaş sosyolojideki en zorlu konulardan biri” (Abercrombie ve Urry, 1983, s. 1’den akt. Edgell, 1998, s. 72) olarak kabul edilir. Ara sınıfın nasıl tanımlanacağı, hangi pozisyona yerleştirileceği sosyoloji içerisinde bir muammadır. “Orta sınıf meselesi” Balaban’a göre (2013, s. 15) en yalın haliyle burjuvazi ile proletarya dışındaki sınıfların belirlenmesindeki güçlükten kaynaklanmaktadır. Farklı sermaye birikim süreçleri üzerinden orta sınıfı bir yerde konumlandırmak güç bir uğraştır; zira ABD ve SSCB’deki orta sınıf katmanlarının varlığını kanıtlama çabası Balaban’ın vurguladığı Nixon ve Kruşçev arasındaki *Mutfak Tartışması* ile gündeme gelmiştir (Balaban, 2013, s. 17). Bu tartışmada Sovyet yurttaşlarının “orta sınıflaşma” arzusu içinde oldukları, tıpkı ABD’deki gibi büyük arabalara binmek, büyük evler olmasa da apartman dairelerinde oturmak, büyük biftekler yemek istedikleri iddia edilmiştir (Balaban, 2013, s. 17).

Orta sınıflar “küçük burjuvazi”, “beyaz yakalı”, “kafa işçisi” sınıflar olarak bilinmektedir (Edgell, 1998, s. 72).¹ Beyaz yakalı yeni orta sınıf, toplumsal tabakada genellikle mesleki konumlarına göre yer alırlar; yeni orta sınıf içindeki mesleklerde gerekli olan vasıflar/beceriler endüstriyel iş bölümünde belirli fonksiyonları yerine getirirler. Gelir kaynakları açısından yeni orta sınıf meslekleri sınıf konumu, prestij, statü konumu ve güç/iktidar ile ilişkilidir (Mills, 1995, s. 197). Bourdieu’ye göre (2012b, s. 370-371) “meslek genel olarak toplumsal uzaydaki konumun iyi ve ekonomik bir göstergesidir ve meslekî etkiler hakkında, yani işin içeriğinin, çalışma ortamının, kültürel ve örgütsel özelliklerinin etkileri hakkında değerli bir bilgi kaynağıdır.” Kimi zaman da “sınıflı toplumlarda orta sınıfların kapladığı alan, iki asıl sınıfın arasındaki dolgu malzemesi

¹ Tekil, homojen, zamansal olarak özellikleri sabit kalabilen bir orta sınıf tanımlanamadığı, çoğu zaman ve pek çok kuramcı tarafından da orta sınıf(lar) olarak farklı tanımlamalar yapıldığı için orta sınıf kullanımı bazen sorunlu olabilmektedir. Hatta farklı yaklaşımlar orta sınıf(lar)ı kendi içinde gelir ve eğitim seviyesine göre alt-orta, orta ve üst-orta sınıf(lar) şeklinde üçe ayırmaktadır. Bu nedenle bu çalışma çerçevesinde kimi bölümlerde orta sınıf tek, homojen, sınırları belli net bir sınıfa tekabül eden bir kavram olarak, kimi bölümlerde ise çoğul kullanımı tercih edilecektir.

olarak düşünülür. İyice zenginleşerek burjuvazi tarafına düşecek orta sınıf katmanları gibi, üretim süreçlerindeki rolleri ve statülerindeki kayıplarla proletaryanın safında kalacak orta sınıf katmanları mevcut kabul edilir” (Ünüvar, 2010, s. 14). Arslan (2012, s. 57) orta sınıf(lar)ın kendi içinde farklı katmanlara sahip olduğunu vurgulamıştır. Yazara göre orta sınıf kendi içinde farklı düzeylerde katmanlaşmakta, katmanlar da birbirinden ayrılmaktadır (Arslan, 2012, s. 57). Dolayısıyla oldukça heterojen bir yapıya sahip orta sınıfın tanımlanması, sınırlarının belirlenmesi son derece güç bir sosyolojik uğraştır. Birkaç ya da az sayıda işçi istihdam eden, kendi hesabına çalışan küçük burjuvazi de, yalnızca profesyonel emeklerini, vasıflarını ya da kafa emeklerini kullanan beyaz yakalı çalışanlar da bu sınıf içerisinde yer alabilmektedir. Ancak genellikle kol emeği ve kafa emeği üzerinden yapılan ayrımla geleneksel işçi sınıfı ile orta sınıf ayrıştırılmaya çalışılmaktadır. Bu noktada “eski” girişimci orta sınıf ile “yeni orta sınıf” arasındaki temel farkları belirlemek gerekmektedir. “Eski” girişimci orta sınıf üretim araçlarının aynı anda hem sahibi, hem de çalıştırıcı olmaları ve bazen de başkalarını istihdam etmeleri (Edgell, 1998, s. 73) bakımından kayda değerdir. Yeni orta sınıf ise beyaz yakalı işçilere tekabül etmektedir (Edgell, 1998, s. 76). Yeni orta sınıf gerek Marx’ın gerekse Weber’in ele alışında “kalifiye olmayan sıradan beyaz yakalılar kesimi ile kalifiye uzmanlar kesimine” ayrılmıştır (Edgell, 1998, s. 77). Daha önce belirtildiği gibi küçük burjuvazi olarak da tanımlanan orta sınıf pratik bireysellik ile kuramsal bireysellik arasında bir yerde sıkışmıştır (Pinçon ve Pinçon, 2012, s. 120). Yazarlara göre “küçük burjuvazi, grupları ve determinizmi yadsıyarak, bireysel özgürlüğün üstünlüğünü olumlayarak, hepsi ortak mirasçı olan ya da çocuklarını mirasçı olmaya hazırlayan kişiler için kişisel başarının yakıksız bir şey olduğu fikrindeki büyük burjuvazinin karşısında yer alır” (Pinçon ve Pinçon, 2012, s. 120). Yeni orta sınıf modern toplumda yeniden biçimlenen iş bölümü çerçevesinde eğitim, beceri, bilgi gerektiren işleri yaptıkları için sahip oldukları vasıflar itibarıyla vazgeçilemez konumdadırlar; işveren olmasalar da zihinsel emekleri karşılığında ödüllendirilerek daha fazla sorumluluk alarak, karar verici pozisyonlarda yer almaktadırlar (Keyder, 2013b, s. 1).

Yeni orta sınıfın, beyaz yakalı işleri yapmada kalifiye ve kalifiye olmayan şeklinde ayrıştırılmasının esasen bürokratikleşen büro işlerinin sıradanlaşmasıyla ilgisi bulunmaktadır. Şimşek (2005, s. 14) yeni orta sınıfın “kalifiye olmayan sıradan beyaz yakalılar kesimi” ile “kalifiye

uzmanlar kesimi” şeklinde değerlendirilebileceğini ifade etmektedir. Nasıl tanımlanırsa tanımlansın, orta sınıfın farklı türde beyaz yakalı işleri yaptığı genel kabul görmektedir. Bu bağlamda kol emeği gerektirmeyen belirli bir işte uzmanlaşmışlardır. Kol emeği ile çalışan mavi yakalı işçilere göre belli düzeyde özerk çalışma alanları bulunsa da “çalışma şartlarının sınırları yöneticilerle, üst-düzyer teknik profesyoneller tarafından çizilir ve başkaları tarafından denetlenirler. Performansları gözlemlenir ve genellikle genel üretim maliyeti çerçevesinde değerlendirilirler. Genellikle yüksek olan maaşlarına ve kol işçilerine göre daha iyi olan çalışma koşullarına rağmen, mülkiyet fonksiyonundan dışlanmışlardır” (Scase, 2000, s. 31). Ancak bu duruma karşın beyaz yakalı olarak tanımlanan yöneticiler ve profesyoneller üretim araçlarına sahip olmasalar da toplumsal iş bölümü içinde gerçekleştirdikleri rollerden dolayı iktidar ilişkilerini, burjuva egemenlik anlayışını yeniden üreten toplumsal gruplar olarak kabul edilmektedir (Şimşek, 2005, s. 15). Modern anlamda büyük-ölçekli fabrikanın ilk ortaya çıkışından bu yana beyaz-yaka ve mavi-yaka işler arasında bir uçurum oluşmuştur; bu durum aynı zamanda iş bölümünde aldıkları görevler bakımından “el-emeği olan” ve “el-emeği olmayan” ayrımı ile de ortaya çıkabilir (Giddens, 1999, s. 234). Ancak Giddens, sınıfı bir grup bile olmadığı şeklinde ortaya koyar ve sınıf kavramının “müştereken paylaşılan pazar kapasiteleri seviyeleri üzerinde temellenen bir yapılaşma biçimleri kümesine” işaret ettiğini belirtir. Bunun da “çağdaş kapitalist toplumlardaki orta-sınıf konumuna ayrı bir kuvvet atfettiğini, orta-sınıf bireylerinin berrak bir sınıf kimliği anlayışına sahip olmadığını, sendikalaştıklarında bile, niteliksel olarak herhangi bir çatışma bilinci biçimine kendilerini kaptırmadıklarını” belirtmektedir (Giddens, 1999, s. 247-248). Aslında mesele orta sınıfın nasıl konumlandırıldığı ile ilgilidir.

Ortodoks Marksist bakış açısına göre toplumda yer alan sınıflar, üretim ilişkileri üzerinden tanımlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle üretim araçlarına sahiplik yani mülkiyet ilişkileri üzerinden bir sınıfsal pozisyon belirlenmektedir. Kafa emeği, beyaz yakalı işlerin gelişmesinden sonra Giddens’a göre Marksist yazarlar toplumda beliren “yeni orta-sınıf”ı ikiye ayırmışlardır: “Çünkü bu sınıf, konumu, üyelerinin bakış açısı ve tutumlarının mülkiyet ilişkileri bakımından yorumlanamamasından dolayı, kesinlikle gerçek bir sınıf değildir... Küçük bir azınlık hâkim-sınıf içine girecek belki, ama mülksüzlük durumlarında bir değişiklik olmadığı müddetçe beyaz-yakalı işçilerin çoğunluğu ‘proleterleşmiş’ olacaktır”

(Giddens, 1999, s. 248). Giddens’in haklı olduğu nokta, kapitalizmin kendini farklı biçimlerde yeniden ürettikçe bugün beyaz yakalı olarak sınıflandırılabilir işlerin sayısında ve çeşitliliğinde artış görülmektedir. Gerçekten de orta sınıf içinde çeşitlilik, farklılık bulunmakta; tam da bu nedenle orta sınıf homojen bir sınıfsal yapı arz etmemektedir. Dolayısıyla orta sınıfın kendi içinde farklı katmanlara sahip olduğu bir gerçektir. Yine de orta sınıfın zaman içinde kapitalist değişimle birlikte proleterleşeceği ve sınıf bilinci açısından işçi sınıfı ile birlikte hareket edeceği, sendikal anlamda ortak mücadele ve çatışma içine gireceği beklentisi ve öngörüsü Giddens’in (1999, s. 248) ifade ettiği gibi, bir türlü gerçekleşmemektedir. Öte yandan, orta sınıfı işçi sınıfından ayıran en temel özelliklerden biri olan “gelecek garantisi”, “yeni kapitalizm kültürü” ve koşullarında yerini belirsizliğe, güvencesizliğe ve “işe yaramazlık kâbusu”na (Sennett, 2009a) bırakmaktadır. Üretim araçları karşısındaki konumu içerisinden değil de tüketim potansiyeli üzerinden ele alındığında orta sınıfın özellikle yeni kapitalizm koşullarında en önemli kaygısı istikrarlı bir toplumsal yapı ve sağlam bir gelecek yani yukarıda da belirtildiği gibi “gelecek garantisi”dir. Dolayısıyla tüketimin sürekli hale getirilebilmesi için belirsizlik, istikrarsızlık ve güvencesizliğin ortadan kaldırılması gerekir. Üstelik bu çalışmanın odağında yer alan gıda ve yemek tüketimi gibi “toplumsal iştah”ın belirleyici olduğu bir alanda insanların sınıfsal pozisyonları tüketim alışkanlıklarını belirleyebilmektedir.

Marksist Perspektiften Orta Sınıf

Karl Marx’ın sınıf teorisinde kabaca iki temel sınıf bulunmaktadır: Proletarya (işçi sınıfı) ve burjuvazi (kapitalist sınıf). Bu iki sınıf arasında bulunan küçük burjuvazi (*petty bourgeoisie*) zaman içinde işçi sınıfına dâhil olarak burjuvaziye karşı devrimi gerçekleştirerek üretim araçlarına sahip olacaktır. Marx’ın öngöremediği bu iki sınıf arasında yer alan küçük burjuvazinin zaman içinde işçi sınıfına dâhil olmak bir yana daha da genişlemesi olmuştur. Marx’ın yaygın bir şekilde eleştirildiği nokta, küçük burjuvazinin öneminde bir azalmayı öngörmüş olmasına karşın; memur, teknisyen, yönetici ve muhasebeci, avukat, öğretmen, teknoloji uzmanı vb. profesyonel çalışanların yükselişini öngörememesidir (Urry, 1996, s. 245). Urry bu konuda Marx’a haksızlık yapıldığını, çünkü Marx’ın sonra kaleme aldığı eserlerinde orta sınıfa ilişkin değinilerinin olduğunu belirtmektedir

(Urry, 1996, s. 245-246). Marx'ın Engels ile birlikte 1848 yılında kaleme aldıkları Komünist Manifesto'da orta sınıfa şu satırlarda değinmektedir:

Orta sınıfın alt katmanları -küçük çapta ticaretle uğraşanlar, dükkancılar, ve genellikle emekli olmuş esnaflar, zanaatçılar ve köylüler- bütün bunlar, kısmen kendi küçük sermayelerinin modern sanayinin işletildiği ölçek bakımından yetersiz kalması ve büyük kapitalistlerle rekabette yenik düşmesi yüzünden, ve kısmen de bunların özel hünelerinin yeni üretim yöntemleri karşısında değerini yitirmesi yüzünden, giderek proletaryaya karışıyorlar. Böylece proletarya, nüfusun tüm sınıflarından oluşuyor... Alt-orta sınıf, küçük imalatçı, dükkancı, zanaatçı, köylü, bütün bunlar, orta sınıfın parçaları olarak varlıklarını yok olmaktan kurtarmak için, burjuvaziye karşı savaşırlar. Bunlar, şu halde, devrimci değil, tutucudurlar. Hatta gericidirler, çünkü tarihin tekerleğini gerisin geriye döndürmeye çalışırlar. Kazara devrimci olsalar bile, proletaryaya katılmak üzere olduklarından ötürü böyledirler; şu halde, o andaki çıkarlarını değil, gelecekteki çıkarlarını korumakta, proletaryanın bakış açısını edinmek için kendilerinininkini terk etmektedirler (Marx ve Engels, 1998, s. 19-20, 23).

Geleneksel sınıf yapısının açıklanmasında esas alınan ikili kavrayışta işçi sınıfı ve kapitalist (burjuvazi) sınıf(ı) arasında kalan orta sınıf pek önemsenmez ve geçici bir sınıf olarak değerlendirilir. Marx ve Engels'in orta sınıfın proletaryaya dâhil olacağı öngörüsü Ortodoks Marksizm kavrayışı içinde pekişmiştir. Beyaz-yakalı işçiler [orta sınıflar] proletarya olarak görülürler ve bu nedenle de potansiyel olarak devrimci kabul edilirler (Burris, 1995, s. 18). Dolayısıyla Marx'ta orta sınıfın zaman içinde işçi sınıfına dâhil olacağı öngörüsü Marx'ın kapitalizm eleştirisini yaptığı tarihsellikte anlamlıdır. Ancak günümüzde bir hayli karmaşıklaşan, başkalaşan yeni kapitalizm kültüründe üretim ilişkileri görünmez olmuş, sınıf ilişkileri katmanlaşarak belirsizleşmiştir. Bu nedenle de sınıfa bakarken, orta sınıfı değerlendirirken yeni kavramlara, yeni bakış açılara ve dolayısıyla yeni tartışmalara gereksinim duyulmaktadır.

Poulantzas'ta Orta Sınıf

Geleneksel Marksist bakış açısına yeni açılımlar getiren önemli kuramcılar bulunmaktadır. Neo-Marksist gelenek içinde yer alan Nicos Poulantzas'a göre toplumsal sınıf "... bir bütün olarak emeğin toplumsal paylaşımındaki

yeri ile tanımlanır. Bu, politik ve ideolojik ilişkileri içerisinde barındırır... Bir toplumsal sınıf, sınıf belirlenimleriyle tanımlanmış olan çıkarlarıyla hiçbir ilişkisi olmayan bir sınıf konumu alabilir” (Poulantzas 1975’ten akt., Becker, 1989). Poulantzas yeni küçük burjuvaziye ekonomik, siyasal ve ideolojik olmak üzere üç kriter üzerinden değerlendirir (Wacquant, 1992, s. 44). Poulantzas (1973), küçük burjuva sınıfı olup olmadığı noktasında ya da küçük burjuvazi (*petty bourgeoisie*) ile ilgilenirken, siyasal ve ideolojik kriterlere göndermede bulunmak gerektiğini belirtir (s. 37). Küçük burjuvazi içinde iki geniş grubun üretim içindeki pozisyona göre yer aldıkları düşünülür: Birincisi sayıca azalan, küçük-ölçekli üreticileri, küçük tüccarları içeren “geleneksel” küçük burjuvazi; ikincisi ise tekelci kapitalizm içinde artma eğiliminde olan “yeni” küçük burjuvazi. Yeni küçük burjuvazi üretken olmayan, artı-değer yaratmayan ücretli işçilerdir (Poulantzas, 1973, s. 37; Poulantzas, 2008, s. 330). Poulantzas üretken olan ve üretken olmayan emek ayrımı yapmakta ve bu anlamda yeni küçük burjuvazinin işçi sınıfına dâhil olmadığını belirtir. Poulantzas (2008), ayrıca ücretli ve maaşlı çalışanlar arasında bir ayrım olduğunu, siyasal ve ideolojik kriterler çerçevesinde yeni küçük burjuvazi tanımının geliştirilmesi gerektiğini, zira işçi sınıfına dâhil olmayan maaşlı çalışanların, başkaca teorisyenler tarafından adlandırıldığı gibi “*strata*” yani katman olamayacağını vurgulamıştır. Çünkü toplumsal “katman” olarak bir kategorinin belirli, görelî olarak özerk sınıf çıkarlarının olmadığını savunmuştur (Poulantzas, 2008, s. 325). Ancak yeni küçük burjuvazi olarak tanımladığı üretken olmayan maaşlı işçilerin belirli bir sınıf durumu bulunmaktadır (Poulantzas, 2008, s. 327). Sonuç itibarıyla Poulantzas’ın önemi geleneksel küçük burjuvazi ile yeni küçük burjuvazi arasındaki farkı üretim araçları içerisinde aldıkları pozisyonlara göre, üretken olan ve üretken olmayan şeklinde konumlandırmasındadır. Bu nedenle yeni küçük burjuvazi günümüz yeni orta sınıfına karşılık gelmektedir. Zira yeni orta sınıf da tıpkı yeni küçük burjuvazi gibi üretken olmayan, artı-değer üretmeyen ücretli çalışanlardır.

Wright’ta Orta Sınıf

Bir diğer önemli Neo-Marksist Erik Olin Wright’a göre sınıf yapılarını anlayabilmek için sömürü ilişkilerine bakmak gereklidir. “Sömürünün nedeni üretim araçlarının özel mülkiyeti, devlet kurumları üzerindeki egemenlik ve özel becerileri elinde bulundurma olan üretimin eşitsiz

dağılımında görülür. Kurumsal varlıklar (yöneticiler ve yetkililere prototip olarak ait olan) ve yetenek varlıkları (prototip olarak uzmanlara ait olan) yeni orta sınıfın konumunu tanımlar” (Becker, 1989). Wright’a göre bu konumlar çelişkili sınıf konumlarıdır. Tüm sınıf ilişkilerinde çelişkili sınıf konumları söz konusudur; çünkü özü itibariyle sınıf ilişkileri antagonistiktir ve çelişkili sosyal ilişkilerdir (Wright, 1982, s. 113). Bu açıdan değerlendirildiğinde ücretli çalışanlar kapitalist anlamda sömürülmektedirler. Yeni orta sınıf gerçek anlamda üretici olan ücretli çalışanları [işçi sınıfını] sömürmektedir. Sınıf ilişkilerindeki çelişkili konumlar Wright’a göre üç grupta toplanabilir:

Menajerler ve süpervizörler burjuvazi ve proletarya arasında, doğrudan emek sürecinde görel olarak yüksek düzeyde denetimi elinde bulunduran yarı-özerk çalışanların belirli kategorileri işçi sınıfı ile küçük burjuvazi arasında, küçük işverenler ise burjuvazi ve küçük burjuvazi arasında çelişkili sınıf konumlarına sahiptirler (Wright, 1982, s. 113; Wright, 1980, s. 182).

Wright (1980, s. 182) toplumsal sınıfların çelişkili konumlarını anlamının önemli olduğunu, bunların basitçe “muğlak” konumlar, “ara katman” veya “orta sınıflar” olmadığını ileri sürmektedir. Wright (1982, s. 114) gelişmiş kapitalist toplumlarda çelişkili sınıf konumlarının oluşmasında birbirinden bağımsız üç yapısal değişimin neden olduğunu ileri sürmektedir. Bunlardan birincisi işçilerin emek sürecindeki azalan denetimi, ikincisi sermayenin işlevlerindeki farklılaşma, üçüncüsü ise karmaşık hiyerarşik örgütlenmelerin gelişmesidir. Wright çelişkili sınıf konumlarını değerlendirirken, belli açılımlar sağlasa da aslında gelişmiş kapitalist toplumdaki değişen üretim ilişkileri üzerinden Marksist geleneği sürdürmektedir. Tartışmasının sonunda Wright pek çok örnekte çelişkili sınıf konumlarının değerlendirilebileceğini söyleyerek, fast food restoranı sahibi, benzin istasyonu sahibi (*franchise* olarak) birinin küçük burjuvazi veya küçük işveren ve menajerler arasında çelişkili bir sınıf konumunun olabileceğini, bir yandan kendi hesabına çalışan bağımsız üreticilerden biri gibi hissederken, öte yandan da büyük sermaye şirketlerinin memurları gibi de olabileceklerini anımsatır (Wright, 1982, s. 129). Benzer bir biçimde hacimli araştırma projeleri yürüten profesörlerin, araştırma görevlileri, sekreterler çalıştırdıkları zaman da yarı-özerk çalışanlar ile küçük işveren arasında bir yerde çelişkili sınıf konumuna düşebildiklerini vurgulamıştır

(Wright, 1982, s. 129). Wright'a göre (2009, s. 103) Bourdieu gibi sosyal bilimciler ekonomik kıstaslara ilaveten eğitim, kültürel kaynaklar, sosyal bağlantılar ve hatta bireysel motivasyonlar gibi anlaşılması zor birtakım nitelikleri de sınıf analizine dâhil etmişlerdir. Bu anlamda orta sınıf yeterli eğitime ve paraya sahip, belirsiz bir şekilde “ana akım” olarak tanımlanan bir hayat biçimine (belirli tüketim örüntülerini içeren) katılan insanları işaret etmektedir (Wright, 2009, s. 103). Wright'ın sınıf tartışmalarındaki en önemli katkılarından biri olan çelişkili sınıf konumu özellikle orta sınıf içindeki farklı katmanların birbirinden farklılaşmasında önemli anahtar kavramlardan biri olarak düşünülebilir.

Weberyen Perspektiften Orta Sınıf

Max Weber kuşkusuz orta sınıf konusunda Marx'tan daha kapsamlı bir açıklamada bulunabilmiştir. Zira Weber'in yaşadığı dönem, aynı zamanda orta sınıf ya da bugünkü anlamda hizmet sınıfının bürokrasi içinde oluşmaya başladığı döneme denk düşmektedir. Balaban'a göre (2013, s. 15) Weber'in bürokrasi analizi “ayakları yere basan” ilk yeni orta sınıf analizidir. Genel anlamda Weber'e göre (2008, s. 282) “sınıflar”, “sosyal topluluklar” değildir; yalnızca toplumsal eylemin mümkün ve muhtemel temellerini temsil eder. (1) Bir grup insanın yaşam olanaklarının belli bir nedensel ögesi ortak ise, (2) bu ögeyi, mal sahibi olmak ve gelir sağlamak gibi salt ekonomik çıkarlar temsil ediyorsa, (3) bu öge, metâ ve işgücü piyasalarının koşullarında temsil ediliyorsa, “sınıf”tan söz edilebilir” (Weber, 2008, s. 282-283). Weber tarafından (2008, s. 283) sınıf konumu ise kişilerin mal, yaşam koşulları ve kişisel yaşantılar için sahip oldukları olanaklar olarak tanımlanmaktadır. Sınıf kavramı, Weber'e (2008) göre bu anlamda “aynı sınıf konumunda bulunan insanlar grubu anlamına” gelmektedir (s. 283). Öte yandan sınıf konumları gelir getiren mülkiyetin türüne göre ya da piyasaya arz edilebilecek hizmetlerin türüne göre değişebilir (Weber, 2008, s. 284). Bu bağlamda gelir getiren, tasarruf yapılabilecek mülklerin yanı sıra mülkü olmayan, hizmetini arz edenler bu hizmetleri kullanım biçimleri ile ayrılmaktadırlar. Böylece Weber sınıf kavramının geniş anlamını tanımlar: “Piyasa'daki şansının türü, kişinin yazgısını belirleyen en önemli etmendir. “Sınıf konumu” bu anlamda son kertede “piyasa konumu”dur (Weber, 2008, s. 284). Ayrıca “sınıf çıkarı” Weber'e göre (2008, s. 285) belirsiz bir kavramdır. Çünkü sınıf konumu ve diğer koşullar sabit tutulduğunda bile sınıf çıkarı farklılaşabilmektedir.

Weber toplumsal sınıfları (1978, s. 305) Marx'takine benzer bir biçimde işçi sınıfı, küçük burjuvazi, mülksüz entelijansiya ve uzmanlar (teknikerler, çeşitli biçimlerdeki beyaz-yakalı çalışanlar, memurlar) ve mülkleri ve eğitimleri ile ayrıcalıklı olan sınıflar olmak üzere sıralamıştır. Weber'in sınıf açıklamasında farklı olan unsur statü ve statü gruplarıdır. "Statü toplumu" olarak da adlandırdığı durumda Weber (1978, s. 307), yaşam tarzının, ekonomik açıdan irrasyonel tüketim örüntülerinin, serbest pazarı engelleyen teknelci tasarrufların ve bireyin kazanma gücünü kontrol altında tutanın gelenekler olduğunu ve bunlar tarafından düzenlendiğini ifade etmektedir.

Yeni Orta Sınıf(lar)

Klasik sosyoloji geleneği içindeki sınıf analizlerinde toplumsal sınıflar güç/iktidar yapısı içinde, üretim ilişkileri bağlamında ele alınmıştır. Urry (1996, s. 252-253) yeni orta sınıfa ilişkin tartışmasında dikotomiler üzerinden, üretim araçlarına sahip olan/olmayanlar, değer üretenler/üretmeyenler şeklinde bir ayrıma gidilebileceğini vurgularken pek çok farklılık üzerinde tanımlanabilecek katmanlara ayrılmış yeni orta sınıfın ortak yanlarını ise üretim araçlarına sahip olmamak, çalışmak, işyerinde güçlü ve yüksek statülü konumlara sahip olmak olarak belirtmiştir. Bunun dışında menajerler ve diğerlerini iki şekilde ayırmaktadır: Menajerler işçinin işe alımından ve işle ilgili günlük faaliyetlerin denetiminden sorumludur; işverenle birlikte sermaye birikiminin performansından da sorumludur. Profesyonel çalışanlar (geleneksel profesyoneller ve teknolojik profesyoneller) esasen işe alımlardan, genel anlamda yönetsel denetimden sorumlu değildir; genel anlamda üstyapının sürekliliğini sağlamaktan sorumludurlar (Urry, 1996, s. 253). Ayrıca sınıfsal analizde kullanılan ölçütler değişmiştir. Yoksulluk tartışmalarında da uluslararası karşılaştırma olanağı sağlama açısından kolaylık sağlayan İnsani Gelişme Endeksi² sıkça kullanılan araçlardan biri haline gelmiştir. Therborn'a (2013, s. 98) göre gelir, yaşam beklentisi ve eğitim gibi değerlendirmelerin dâhil edildiği bu endekste belirli ölçülerde toplumlar arasındaki eşitsizliklerin ortaya konduğu bilinmektedir. Çağdaş sınıf tartışmalarında Therborn'un (2013, s. 111) belirttiği üzere sınıfsal mücadelenin "yeni orta sınıf" tarafından mı "plebyen kitleler" tarafından mı gerçekleştirileceği sorusu anlam

² İnsani Gelişme Endeksi, yaşam beklentisi-uzunluğu, okur yazar oranı, eğitim ve yaşam düzeyi-kişi başına düşen gelir ve alım gücü hesabına göre düzenlenmiş bir endekstir.

kazanmaktadır. Therborn ayrıca önümüzdeki dönemde bir sosyoloğun dört sınıf perspektifini ortaya çıkarmasının mümkün olabileceğini ileri sürmektedir: “küreselleşmiş orta sınıf tüketimciliği; orta sınıf politik isyanları; merkezi Doğu Asya olan ve belki toplumsal uzlaşmalara imkân sağlayabilecek endüstriyel sınıf mücadelesi; halk sınıflarının heterojen hareketliliği” (Therborn, 2013, s. 108). Günümüzde küresel orta sınıf alışveriş merkezlerinde tüketim yaparak kendini var etmektedir. Therborn (2013, s. 101) küresel tüketimci orta sınıfın “... dünyanın mülkiyetini elde etmiş, arabalar, evler ve sınırsız çeşitlilikte elektronik eşya alan ve küresel turizm endüstrisini sürdürülebilir kılan sınırsız tüketim rüyası bulun[an]...” bir sınıf olarak resmetmektedir.³ Ancak yeni kapitalizm kültüründe toplumsal sınıflar “farklı yaşam tarzlarına dayalı statü grupları biçimini almaktadır; güç/iktidar ve ayrıcalıktaki sistematik farklılıklarının farkındalığına dayalı sınıf çelişkisi de sonuçta farklı yaşam biçimlerinin sosyal değerine ilişkin algılara dayalı öykünmelere ve rekabet stratejilerine boyun eğme eğilimindedir” (Brubaker, 2007, s. 237). Toplumsal yaşamda Bourdieu’cü anlamda bireyler artık “ekonomik” ve “kültürel sermayeleri” ölçüsünde tüketebildikleri oranda sınıfsal olarak kendilerini konumlandırmaktadırlar. Bir başka ifadeyle bireylerin sahip oldukları toplam ekonomik ve kültürel sermaye hacmi, onların sınıf konumlarına işaret etmektedir (Karadağ, 2009a, s. 193). Bourdieu bilindiği üzere toplumsal sınıflar üzerine ilişki olarak geliştirdiği “sermaye” kavramı ile sınıfların belirleyici unsurlarını ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Ona göre, Fransız toplumu ekseninde toplumsal sınıfların farklı türleri ile birlikte sermaye; *ekonomik* sermaye, *kültürel* sermaye (enformasyonel sermaye) ve birbiriyle yakından ilişkili iki sermaye türü olarak kişilerin bağlantılarına ve grup aidiyetine dayalı *sosyal* sermaye ve farklı sermaye türlerinin meşru olarak algılanıp tanınmalarıyla büründükleri form olan *simgesel* sermaye olarak farklılaşmaktadır (Bourdieu, 2012b, s. 370).

³ Dünya üzerinde küresel tüketimciliğe karşı mikro düzeyde, henüz kiteselleşmemiş toplumsal hareketlerin var olduğunu kaydetmek gerekir. Özellikle gelişmiş ülkelerde tüketim kültürü odaklı yaşam tarzı karşıtlığının bir varyantı olarak çöp konteynırlarından gıda atıklarını toplayıp yeniden yenebilir şekilde tüketmelerine dayanan “*dumpster diving*” (çöp konteynırı dalışı) ya da “free” ve “vegan” sözcüklerinin birleşiminden türetilen “*freeganism*” gibi akımların Avrupa ve Amerika’da görüldüğü bilinmektedir. Bu konuda Victoria C. Moré’un “*Dumpster Dinners: An Ethnographic Study of Freeganism*” (2011), başlıklı makalesine bakılabilir. Ayrıca böylesi bir hareketin varlığından haberdar olmamı sağlayan Jagiellonian Üniversitesi’nden Dr. Marcjanna Nozka’ya teşekkür ederim.

Karadağ'a göre (2009a, s. 195) sınıf analizinde Bourdieu, toplumsal alandaki konumlarla bireylerin eylemleri arasında dolaylı bir nedensellik ilişkisi görür ve habitus kavramı bu noktada önem kazanarak; toplumsal sınıf, sınıf habitusu ile ilişkilendirilir. Bu açıdan değerlendirildiğinde yeni orta sınıfı yeniden tarif etmek gerekmektedir. Yeni orta sınıf tüketim, yaşam tarzı ve kimlik ekseninde yeniden tanımlanmaktadır. Yaşam tarzı sanayi toplumu ile birlikte ortaya çıkan bir statü gruplaşması olarak önem kazanmıştır. Özellikle sanayi sonrası toplumda geçici kimlikler olarak *yaşam tarzı* ve *imaj* (Chaney, 1999) önceki dönemlerin önemli kimlik bileşenleri olan siyasal ve sınıfsal kimliklerin yerini almıştır.

Türkiye’de Orta Sınıf Çalışmaları

Türkiye’de orta sınıfa ilişkin pek fazla ampirik çalışma olmadığı bilinmektedir. Hakan Yılmaz’ın kamuoyu araştırmaları (2007, 2012) bu anlamda istisnai ve önemli veriler sunmaktadır. Az sayıdaki ampirik çalışma arasında son yıllarda Bourdieücü perspektiften, orta sınıfın belli tüketim alışkanlıkları üzerinden, ayırıştırma pratiklerine odaklanan (Karademir, 2009; Arslan, 2011) çalışmalar önemli veriler sunmaktadır. Bu araştırmalardan ilkinde Karademir, Ankara’nın Ayrancı semtinde orta sınıfın farklı katmanlarında, bu sınıfın diğer sınıfsal oluşumlarla kültürel anlamda nasıl sınırlar çizdiğini sorgularken; Arslan’ın Ankara’da yaptığı alan araştırması da orta sınıfın Bourdieücü anlamda mobilya tüketimi ve tercihi üzerinden nasıl ayırıştırdığını anlamaya çalışmaktadır.

Yeni orta sınıf, eski orta sınıfın salt hizmet sektörü içerisinde yer alan bürokratik, sıradan işleri yapan bir sınırlandırmadan çıkarak, iyi okullarda (ortaöğretim ve yükseköğretim dahil olmak üzere) eğitim görmüş, profesyonel, yönetici ve girişimci özellikleri ile öne çıkan bir profil sergilemektedir. Yeni orta sınıf, tüketim ile kendini tanımlamaktadır. Eski orta sınıfa benzer bir şekilde yine kafa emeği ile çalışan ancak teknoloji, teknik kullanımının çok daha öne çıktığı bir kafa emeği ile özellikle büyük kentlerde “akıllı binalar” olarak tanımlanan gösterişli “plaza”larda çalışan, profesyonel meslek alanlarını kapsamaktadır. Köse ve Öncü (2000) özellikle mühendisler üzerinde durdukları çalışmalarında, mühendislerin çelişkili sınıf konumlarına sahip olduklarını ve değişen iş ve çalışma koşullarına bağlı olarak orta sınıfın farklı katmanlarına dâhil edildiklerini vurgulamaktadırlar. Keyder’e göre (2013a) mühendisler, pazarlamacılar,

insan kaynakları uzmanları, çeşitli düzeyde yöneticiler, çeşitli hizmetler üreten reklamcılar, finansçılar, danışmanlar, eskiden serbest meslek olarak tanımlanan doktor, avukat, sanatçı, medya çalışanları ve bunların hepsini eğiten öğretim elemanları yeni orta sınıf meslekleri içinde yer almaktadır. Yeni orta sınıf yalnızca lisans eğitimi ile sınırlı kalmayan, iş yaşamı boyunca dil, teknoloji, akademik formasyon (master-doktora) almaya devam eden bir sınıfı da oluşturmaktadır. Neoliberalizmin küresel rekabet koşullarında, sanayi sonrası toplum özellikleri içinde enformasyon ve bilişim teknolojileri, finans yönetimi, işletmecilik, girişimcilik, yöneticilik, reklam, tasarım, grafik alanlarında, medya ve iletişim sektörlerinde çalışan, “inisiyatif” kullanabilen, “özerk” hareket edebilen, “sorumluluk” alabilen, “nisbi özerklik” içinde olan (Keyder, 2013b), vasıflı ve bu vasıflarını piyasa koşulları tarafından süreklileştirilen eğitim ile sürdürülebilir ve piyasada tutunabilir halde tutmak zorunda olan bir grup olarak tanımlanabilir. Öte yandan Türkiye’de orta sınıfın bir başka özelliği Karademir Hazır tarafından (2013; 2014, s. 236) ortaya konmuştur: “*aynı dili konuşuyor olmak*”. “Aynı dili konuşuyor olmak”, aslında tam da orta sınıfın kendi habitusu içerisinde kapanma halini gösterirken, aynı zamanda seçkin bir eğitim geçmişine, benzer beğenilere ve Avrupai yaşam tarzına sahip olmak gibi birtakım kriterleri imlemektedir (Karademir Hazır, 2014, s. 236).

Yeni ya da eski(?) orta sınıf, üst sınıf kendisini işçi sınıfından çok net bir şekilde ayrı bir pozisyonda tutmaktadır. Çağdaş sınıf tartışmalarında sınıflar arasındaki farklılıkların ekonomik temelden ziyade kültürel temeller üzerine inşa edildiği vurgulanmaktadır. Bu nedenle de yeni orta sınıf tüketim, yaşam tarzı, beğeni farklılıkları, kültürel tüketim değişkenleri üzerinden farklılaşmaktadır. Dahası sınıflar arasındaki ayrış(tır)ma hali hem mekânsal açıdan, hem tüketim anlamında kendini göstermektedir. Çavdar (2013) da mekânsal ayrışma üzerinden İstanbul Başakşehir örneğinde orta sınıfın deprem korkusu, suç korkusu ve sınıf atlama dinamikleri ile güvenli sitelere kendini kapattığını vurgulamaktadır. Çavdar (2013, s. 161) incelediği yeni orta sınıfın eski orta sınıftan farklı bir biçimde birikimini üretim değil, hizmet sektöründe elde ettiğini ifade eder. Bu nedenle de yeni orta sınıf birikim yapamaz. Tıpkı Ergur’un (2005) vurguladığı gibi bankacılık sektörü içinde kredi kartları ile borçlanma potansiyeli ölçüsünde varlığını sürdürdüğünü, bu yüzden de hem ekonomik hem de toplumsal krizle her an yüz yüze yaşadığını, küresel ekonomik gelişme trendi içinde orta sınıfın genişlemesinin de olası kriz(ler)in

yayılması anlamına geldiğini ileri sürmektedir (Çavdar, 2013, s. 161). Ergur (2012) mekânlarda kapatılma durumunu steril yaşama kavuşma arzusu ile ilişkilendirmektedir. Yeni orta sınıfın en tipik özellikleri kendini yalnızca servet ve mülk bağlamında değil, tüketim kalıpları ve yaşam tarzı (Ayata, 2005, s. 43) ekseninde, marka, stil ve eğitim ile farklılaştırmasıdır. İş yaşantısı, tüketim ve mekân kullanımı bu anlamda rafineleşmiştir. “Yeni kapitalizm kültürü”ne (Sennett, 2009a) ve dönemin tüketim ruhuna uygun bir biçimde yeni orta sınıfın temel belirleyeni “tüketici” kimliği (Karadoğan, 2010, s. 60) ve hayat tarzı olmuştur. Bu bağlamda “tüketim kültürünün yeni kahramanları bir hayat tarzını üzerinde düşünmeksizin gelenek ya da alışkanlık yoluyla benimsemekten ziyade, hayat tarzını bir hayat projesi haline getirir; bir hayat tarzı çerçevesinde bir araya getirdikleri ürünlerin, giysilerin, pratiklerin, tecrübelerin, görünüşlerin ve bedensel özelliklerin tikelliğinde kendi bireyselliklerini ve üslup anlayışlarını teşhir ederler” (Featherstone, 2005, s. 145). Tüketim yeni orta sınıfın o kadar önemli bir bileşeni olmuştur ki, kendi bireyselliklerini, varoluşlarını ve kimliklerini tüketim üzerinden inşa ettikleri yaşam tarzları, kimlikleri ile tanımlamaktadırlar. Yılmaz da (2013, s. 115) tüketimin orta sınıflar için vazgeçilmez hale geldiğini, gündelik yaşamlarını tüketim üzerinden standardize ettiklerini ifade etmektedir. Tüketmek özellikle orta sınıf için “ayrık-sı-korunaklı mekânlarda konut sahibi olmak”, “çocuklara iyi eğitim vermek” gibi değerlerle orta sınıfın aynı zamanda kentsel mekândaki taleplerinin temel dinamiklerine işaret etmektedir (Yılmaz, 2013, s. 116). Üst sınıf ve orta sınıf diğer tüm sınıflardan farklı olarak tüketim kalıplarında öne çıkan/çıkartılan farklılaşma, bireyselleşme söylemlerine karşın benzeşme eğilimi göstermektedir. Eğitim, yaşam tarzı, kültürel sermaye gibi etmenlerle orta sınıfa dâhil toplumsal kesimlerin konut seçimleri, seçtikleri konutun bulunduğu kentsel alan, alışveriş tercihleri, giyim seçimleri, gıda harcamaları, yeme-içme mekânı seçimleri ile farklılaştırmada, bireyselliklerini ortaya koymada etkilidir.

Yeni orta sınıf(lar) üretim sürecinde aldıkları rolden ziyade yaşam biçimleri, gündelik alışkanlıkları ve kültürel faaliyetleri ile toplumsal yaşam içinde birer tüketici olarak var olmaktadır. Bu bağlamda “... neo-liberalizmin medar-ı iftiharını sayılabilecek bir eğitilmiş ve beyaz yakalı çalışanlar topluluğu olarak ortaya çıkan YOS [yeni orta sınıf] mensupları, daha çok eğitim yoluyla edindikleri sınıfsal konumları içinde özellikle kültürel davranışları, kültürle ilişkileri, tüketim biçimleri ve tüketim

alışkanlıklarıyla geleneksel orta sınıftan belirgin olarak farklılaşıyordu” (Karadoğan, 2010, s. 60). Yeni orta sınıf bu özellikleri ile tüketimi basit bir eylem olarak görmemektedir. Dolayısıyla tüketim eyleminin kendisine “tüketilene ve tüketilme biçim ve yollarına atfedilen kültürel anlamlar” (Karadoğan, 2010, s. 61) olarak bakmaktadırlar. Tüketim aynı zamanda onlar için bir gösteriye dönüşmektedir. Debord’a göre (1996, s. 27) gösteri “metânın toplumsal yaşamı *tümüyle işgal etmeyi* başardığı andır”. Orta sınıfın dünyasında tüketim Debord’un gösteri olarak tanımladığı sürece tekabül eder. Orta sınıfın hem toplumsal yaşamını hem de bireysel dünyasını tükettiği ölçüde var eden bir gösteri dünyasına çevirmiştir. Bu bağlamda “yemek yeme eyleminin ve yemeğin anlamlarının aldığı biçim(ler) YOS’un kültürel kimliğinin en önemli göstergelerinden birisidir (Karadoğan, 2010, s. 61). Son zamanlarda yemek yeme edimleri açısından yeni orta sınıf kültürel kimliğini yeme-içme pratikleri ve mekânları ile inşa etmeye başlamıştır.

Yeni orta sınıf günümüz toplumsallığında klasik burjuva sınıftan farklı bir pozisyona sahiptir. Zira burjuva sınıfının “devrimci” karakteri, arkaik toplum yapısından kazanımları ölçüsünde artık ortadan kalkmıştır. Keyder’e göre (2013b, s. 1) burjuvazi istediklerini almış, dönüştürücü potansiyelini çoktan yitirmiştir. Bauman’a göre (2006, s. 11) küreselleşmenin de etkisiyle yeni orta sınıf, yeniden belirlenen toplumsal hiyerarşiye göre daha yoğun bir şekilde “varoluşsal belirsizlik”, “kaygı” ve “korku” içinde yaşamaktadır. Yeni orta sınıfın en ayırt edici özelliklerinden biri gerek siyasal gerekse ekonomik açıdan düzen, istikrar arayışı ve talebidir. Ayata’ya göre (2005, s. 41) bu “orta sınıf zihniyetinin en önemli özelliğidir”. Bu düzen saplantısı diğer sınıflarla olan farklılığı vurgulama arzusu ile yakından ilişkilidir; çünkü böylesine farklar ve ayrımlar ancak düzenin korunduğu, her şeyin sabit kaldığı bir ortamda korunabilir ve sürdürülebilir (Ayata, 2005, s. 41). Ünüvar’a (2010, s. 16) göre “zenginlerle yoksullar arasına adeta bir set gibi çekilmiş, nüfusun daha yoğun bir kesimini temsil ettiği düşünülen orta sınıflara her zaman toplumsal bir aradılığı sağlamak için bir denge rolü” izafe edilmektedir. Siyasal alanı da etkileme gücüne sahiptirler. Zira “onların istikrar arzuları, tutku ve çıkarları, hırs ve statü talepleri siyasal karar mekanizmalarını etkiliyor. 120 ay vadeli daire satın alan insanlar bu istikrarı hakları olarak görüyorlar. Çocuklarını daha ilköğretimden itibaren, satın alınarak kazanılacak “sağlam” bir geleceğe hazırlamaya çalışan ebeveyn istikrar

arayışını meşrulaştırıyor. Yeme, içme, tatil, televizyon, sinema, kitap, gazete, ulaşım, bankacılık, alışveriş merkezi sektörleri vb. orta sınıfların ihtiyaç ve isteklerine göre “üretim” yapıyor” (Ünüvar, 2010, s. 23). Türkiye’deki yeni orta sınıfın ekonomik ayrışma noktalarına ek olarak, siyasal ve kültürel anlamda belirgin özellikleri toplumsal bir aradılığı sağlayan denge rolünün yanı sıra akılcılık, bireysel özerklik, laiklik, hukukun üstünlüğü, çevre duyarlılığı ve dış dünyaya açılma gibi değerler (Ayata, 2005, s. 54) şeklinde sıralanabilir. Yeni orta sınıf salt “zarif ve zevkli tüketim” (Ayata, 2005, s. 54), yaşam tarzı gibi ekonomik ve kültürel gösterge(ler) tarafından kendini tanımlayarak sınırlandırmaz. Yaşam tarzı içerisinde söz konusu siyasal ve kültürel değerler çerçevesinde laik yaşam tarzı kültürel olarak sınıfsal belirleyiciler ve kimlik(ler) olarak sıkı sıkıya sahiplenilmektedir. Hiç şüphesiz Türkiye’de orta sınıf yalnızca seküler bir toplumsal sınıfa karşılık gelmemektedir. Türkiye’nin muhafazakâr bir toplum yapısına sahip olduğu düşünüldüğünde, özellikle son 10 yıllık muhafazakâr Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) yönetiminde zenginleşen, “yükselen” ve niceliksel olarak artan, kentli muhafazakâr bir orta sınıfın ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Muhafazakâr orta sınıfın da kendi yaşam tarzı çerçevesinde, harcama gücüne bağlı olarak tüketim örüntüleri ve mekân kullanımı bakımından kendisini farklılaştırmaya çalıştığı bir ortam oluşmuştur. Gıda ve beslenme, yeme-içme pratikleri bakımından, yeme-içme mekânlarını mikro kamusal alanlar açısından kullanabilen (Kömeçoğlu, 2009), seküler orta sınıftan farklılaşan ve kimi durumlarda da ayrışan bir orta sınıftan söz etmek mümkündür. Referans noktasının İslami hayat tarzı olduğu düşünüldüğünde muhafazakâr orta sınıfın bu anlamda Ramazan ayında gösterişçi tüketim bağlamında lüks, pahalı otellerde iftar yemeklerine katılması, içkisiz yemekli lüks düğün tercihleri, haremlik-selamlık tatil seçimleri gibi birtakım tüketim alışkanlıklarının yaygınlık kazandığı gözlemlenmektedir.

Metodoloji

Eskişehir’de orta sınıfın yeme-içme örüntülerini anlamaya odaklı bu çalışma nitel olarak tasarlanmıştır. Derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak, Eskişehir’de orta sınıf hanelerden kartopu örneklemeyle 23 yarı-yapılandırılmış mülâkat gerçekleştirilmiştir. Görüşmeciler arasında tiyatrocü, avukat ve sanat yönetmeni karı-koca, ilaç mümessili, mimar, iki mühendis, iki bankacı, üç akademisyen, iki doktor, bir avukat, öğretmen

karı-koca, iki eczacı, sigortacı, doktor ve hemşire karı-koca, otel müdürü, diyetisyen, halkla ilişkiler uzmanı ve profesyonel iş deneyimi olan bir ev kadını yer almaktadır. Görüldüğü üzere seküler, çalışan profesyonel orta sınıfa odaklanan, tüketim üzerinden kendisini farklılaştıran bir orta sınıf profiline yeme-içme tüketimleri özelinde durulmaya çalışılmıştır. Bu profile eğilen bu çalışma geleneksel orta sınıf olarak nitelendirilebilecek esnaf ve zanaatkârları araştırma kapsamı dışında bırakmaktadır.

Bulgular

Mülâkat yapılan orta sınıf tüketicilerin aylık hane geliri ortalama 6708.69 TL'dir. Çalışmanın odak noktasını oluşturan orta sınıf için yemek yeme, gerek evde gerekse dışarıda son derece "sıradanlaşmış" bir gündelik pratik haline gelmiştir. Sıradanlaşma geçmişte ailelerin hangi sınıftan olursa olsun tutumluluk, dışarıda yemeğin "gereksiz para harcama" olduğu düşüncesi, dışarıda yemek yeme mekânlarının çok sınırlı sayıda olması, değişen toplum yapısına bağlı olarak farklılaşan çalışma koşulları ve yaşam tarzları, dışarıda yemeyi gerekli ve sıradan bir gündelik rutini haline getirmiştir. Dışarıda yemek (Warde ve Martens, 2003; Bugge ve Lavik, 2010) orta sınıf için yaşam tarzı, kültür, sosyalleşme, boş zaman ve eğlence gibi birtakım unsurlarla ilişkilendirilebilecek bir eyleme dönüşmüştür. Özellikle dışarıda yemek, çalışan orta sınıf için öğle yemekleri sıradanlığın en önemli göstergelerinden biridir. Dışarıda yemek için harcanan miktarın ortalaması ise 815.21 TL şeklindedir. Bu rakam orta sınıfın aylık gıda alışverişi harcaması ile neredeyse eşit düzeyde dışarıda yemek harcaması yaptığını göstermektedir. Ayrıca Eskişehir koşullarında orta sınıfın yemek için ortalama harcayacağı maksimum rakam kişi başı 75-100 TL arasındadır. Lezzet ve kalite kriterleri karşılandığında "sınırsız" diyen tek bir görüşmeci, 300-500 TL'ya kadar verebileceğini ifade eden görüşmeciler olsa da ortalamanın makul sınırlar içinde kaldığı tespit edilmiştir.

Orta Sınıf Neden Dışarıda Yemek Yiyor?

Orta sınıf için dışarıda yemek yemenin birtakım nedenleri bulunmaktadır. Özdemir (2010), yemek yeme amaçlarını kategorileştirirken psikolojik, fizyolojik, ekonomik ve sosyal boyutları ile ele almıştır. Öğle yemekleri daha çok bir zorunluluk seçimi (Bourdieu, 1984) iken, akşam yemekleri

keyfi, özel bir tercihtir. Bu nedenle akşam dışarıda yemek yemenin farklı nedenleri bulunmaktadır. Lale, kendince bu nedenleri toplumsallaşma sürecinde aktarılan genel kültür ekseninde açıklamayı yeğlemiştir:

Bence bu bize küçüklükten gelen bir genel kültür. Toplumca bir şeyler yapmak adına, sosyalleşmek adına bir aktivite... Aslında, baktığımız zaman o yüzden sanırım. Hani hep vardır ya, “hadi çıkalım yemek yiyelim”, “çıkalım bir yerde oturalım” falan. Hani o durum da ondan kaynaklı. Tabi bazen... O gün çok yorgun olduğum için ve herhangi bir şey yapmak, elimi bile atmak istemediğim zamanlarda dışarıda yemeye yöneliyorum. (*Lale, 24 yaşında, kadın, diyetisyen*)

Öte yandan orta sınıfın çalışma dinamiği içinde akşamları evli olsun olmasın, iş günü sonrasında yemek hazırlama sürecinin yoruculuğu da gösterilen nedenler arasında yer almaktadır. Erdal, karı-kocadan müteşekkil çekirdek ailelerinin neden dışarıda yemek yediğini şöyle açıklamıştır:

Öğlen iş dolayısıyla bir an önce yememiz lazım. Hastanede yapılan yemekleri de sevmiyoruz. Akşam için de haftada bir hem alışverişi bir arada yapmış oluyoruz. Alışveriş için çıkmış oluyoruz. Hem de işten, hem şu an iki kişi çalışıyor. *Hanım ve evin erkeği çalıştığı için* haftada bir gün yapamama durumları oluyor. Yemek tutturamama zamanlarımız oluyor. (*Erdal, 35 yaşında, erkek, doktor*)

Karı-koca çalıştıkları halde Erdal’ın sosyalizasyonu, hayata bakışı erkek egemen sınırlar içinde olduğundan evde yemek pişirme nosyonunu toplumsal ve ekonomik yaşam içinde kadının rolü olarak gördüğünden, dışarıda yemek tüketiminin nedenlerinden biri olarak göstermektedir. Benzer bir yaklaşım Mercan’da (*36 yaşında, erkek, doktor*) da bulunmaktadır. Zaten Türkiye’de evde yemek ve yiyecekler % 95 oranında kadınlar tarafından hazırlanmaktadır (TBSA, 2014, s. 110). Mercan çok net bir şekilde yemek yapmadığını, bu ifadesini klasik erkek-egemen bakış açısı içinde erkeğin yaptığı yemeğin iyi olmayacağı, “beceriksizliği” ön kabulüne sığınarak belirtmiştir:

Ben şöyle bir şey, yani ben bekârken asistanlığında da yani hani öyle çok fazla yemekle uğraşmayıp dışarıda yediğim için çok basit şeyler yaptığım için benim yapacağım yemekleri de eşim beğenmeyeceği için genelde

onun yapacağı yemekler yenilir yani. *Beceremediğim* için hani öyle yapamıyoruz... (Mercan, 36 yaşında, erkek, doktor)

Tiyatro oyuncusu olan Gülriz dışarıda yemeyi aslında pek sevmediğini ama mecburiyetten yediğini belirtmiştir. Yalnız yaşamasına karşın oyunu olmadığı günlerde evde tek başına tüm güne yayılabilecek kahvaltıyı tercih edebileceğini ya da tek başına bulgur pilavı gibi basit bir yemek yediğinde daha sağlıklı olduğuna inandığını aktarmıştır.

Aslında ben dışarıda yemek yemeyi o kadar sevmiyorum. Mecburiyetten dışarıda yemek yiyorum. Ama çoğunlukla ben aslında evde kendi kendime yaptığım yanında bir şey yapacak malzemem olmasa bile bulgur pilavını yiyince daha böyle sağlıklı, iyi bir şey yemiş gibi hissediyorum kendimi dışarıda yemekten. (Gülriz, 36 yaşında, kadın, tiyatro oyuncusu)

Kocasını şans oyunları bayii işletmecisi, kendisi de avukat olan Işık, öğle yemeklerini zorunluluktan dolayı avukatlık bürosunun çevresinde yediğini, akşam yemeklerinde dışarıda yemek yeme nedenlerini karı-koca olarak birbirlerine zaman ayırma amacıyla, çoğu zaman da eşinin farklı et tatma gerekçesi ile açıklamaktadır:

Değişiklik olsun, öyle birbirimize vakit ayıralım istiyorsun hani biraz değişik bir şey olsun... Çok vaktim de olmuyor yemek yapmaya. Eşim çok, yeni yemek seçicidir ya da boşver dışarıda yemek yiyelim bugün de işte farklı bir et olsun, ki hep et üzerine genelde gittiğimizde... Eşimin o konuda tercihi daha yüksek, bana kalsa ben o kadar çok sıklıkla dışarıda yemek yemem. Eşimin kendi talepleri doğrultusunda yapıyoruz. (Işık, 31 yaşında, kadın, avukat)

Zeynep birlikte yaşadığı 13 yaşındaki oğlu olmasa kahvaltıda dışındaki her öğünü dışarıda yiyebileceğini söylemiştir. Dışarıda ne sıklıkta yemek yediği sorusuna karşılık neden dışarıda yemek yediği, mutfak konusundaki tutumu, zorunlulukları ile ilgili ipuçları da vermiştir:

Bana kalsa her gün yiyeceğim. Çünkü ben çok tembel... Mutfak konusunda biraz tembelim herhâlde. Çok da sabırsızım hemen yemek de istiyorum. Böyle değişik şeyleri tatmayı da çok fazla seviyorum. Eğer evde çocuğum olmasaydı çünkü ona tencere yemeği veya sebze yemeği yapmak zorunda

olduğum için yapıyorum. Ben yani sabah kahvaltısını evde yaptıktan sonra, öğlen ve akşamı dışarıda yiyebilirim. Eee ama gene de haftada bir veya iki kere dışarıda yiyorum. (*Zeynep, 47 yaşında, kadın, eczacı*)

Orta Sınıf Kendini “Özel” Hissetmek İstiyor

Orta sınıf tarafından dışarıda yemek yemeğe atfedilen önemin bir göstergesi olarak çoğunlukla et, balık ve farklı lezzetler tercih edilmektedir. Dışarıda yemek dendiğinde, öğle yemeği çoğunlukla iş gereği bir zorunluluk haline geldiği görülmektedir. Öğle yemeği için kebabçılar, sulu yemek yapan lokantalar öncelikli seçimler arasında yer alırken, akşamları ve özel zamanlarda alkollü mekânlar tercih edilmektedir. Eskişehir’de orta sınıfın yeme-içme mekânlarında kendini farklılaştırmak için en çok önem verdiği kriterlerin başında “kendini özel hissetmek”, “servis kalitesi” belki de kusursuzluğu gelmektedir. Orta sınıfın bu farklılaştırma aracı aslında ağırlama endüstrisi bağlamında lokanta işletmecilerinin “misafır” algısı ile paralel bir anlam kazanmaktadır. Herhangi bir mekâna gitmeyi tercih ettiğinde hoş karşılama, adıyla hitap edilme, tavsiye edilen yemeğin iyi çıkması, gülyüz, tanıdıklık, hatırlama gibi birtakım özel hissettirecek yaklaşımlar orta sınıf tüketicinin en çok hoşlandığı uygulamalardan bazıları olarak sayılabilir.

İşletme çok önemli diye düşünüyorum; garsonlar... Ha bak beni o da çok etkiler, yani o mekânın pahalı ucuz olmasından bağımsız bir şey bu. Garsonlar böyle çok lakaytsa kendi başlarına orayı işletiyorlarmış gibilerse orası benim için bitmiştir yani orada kendimi kötü hissediyorum. Bu çok kaliteli bir mekân olsa bile orayı bitiriyor bence... (*İris, kadın, 33 yaşında, akademisyen*)

Öğretim üyesi olan Teoman da kendini hangi durumlarda özel hissettiğini şu ifadelerle dile getirmiştir:

Beni tanımaya başladıklarında. Ne bileyim yemeğim bittiğinde arkasından bir çay, bir kahve. Biliyorlar ne içtiğimi nasıl içtiğimi sohbetin uzunluğuna göre. Bunları ben söylemeden getiriyorlarsa ya da bazen yemekte bile ‘Hocam bugün şu var, bunu tercih eder misiniz?’ diyorlar, biliyorlar sevdiğimi. Öyle yerde kendimi özel hissederim. Ama hiç bilmediğim yere gittiğimde bana hizmet gösteriyorlarsa sağ olsunlar. Bu kendimi çok çok

özel görmemi sağlamaz açıkçası. Biraz daha özel hissetmek için biraz daha tanıdıklık benim için daha önemli gibi geliyor bana. (*Teoman, erkek, 41 yaşında, öğretim üyesi*).

Eskişehir dışında yaşamış, görelî olarak daha lüks, orta sınıf üstü mekânları tüketmiş bazı görüşmeciler Eskişehir’de kendini “gerçek” anlamda özel hissettiği mekânların olmadığını, kendini Ankara’da çalışırken gittiği *Tirilye Restaurant*’da “kraliçe” gibi özel hissettiğini ifade etmiştir:

Ankara’da vardı. Ankara’da *Tirilye* diye bir balıkçı vardı mesela, çok güzel. Ortam... İşte bak orada kendini, özel hissediyorsun. Ben orayı bildiğim için, Eskişehir’de yok öyle bir yer. O kadar güzel bir restoran, garsonun sana gelişi, duruşu, sunumu, böyle hiç beklemediğin anda sana bir şey getiriyor mesela, tatlı... Diyor ki: “Bak şimdi farklı bir tada geçeceğiz” diyor, “Şunu al, ağzındaki yemeğin eski tatları bitsin, öbür yemeğin tadını alacaksın şimdi” diyor. Buzlu bir şey vermişti mesela, buz ama ağzında onu döndürüyorsun, buz eriyor bitiyor, sonra sana farklı bir şey getiriyor falan. İçkiyi sunuşu, balığı getirişi, ben öyle bir yerde, fiyat da *top* seviyede zaten, onun gibi bir restoran da başka hiçbir yerde görmedim, yemedim. *Tirilye*, bak evet orada kendimi şey gibi, *kraliçe* gibi hissettim. (*Jale, kadın, 37 yaşında, bankacı*)

Orta sınıfın mekân seçiminde kendisini özel hissetmeye çaba gösterdiği anlaşılmıştır. Bu özel hissetme durumu daha çok servis hizmetini gerçekleştiren çalışanların samimi ve yakın iletişimi sayesinde, tüketici olarak kendilerini özel hissetmelerine neden olmaktadır. Böylelikle özel hissetme aracılığıyla bir “farklılaştırma” söz konusudur. Görüşmecilerden biri kendini özel hissetmek için mekâna girdiğinde bahşış verdiğini ifade etmiştir; böylelikle iyi bahşış verdiğinde bazı mekânlarda kendini özel hissettiğini, çalışanların ilgisinin iyi olabildiğini vurgulamıştır (*Mercan, erkek, 36 yaşında, doktor*).

Bahşış veririm. İyi bahşış verirsem hani bazı yerlerde şu an özel hissediyorum. Tabii girdiğimde karşılamalar oluyor yani. [Bu illa bahşışle mi oluyor?] Bana biraz öyle geliyor yani bahşışle gibi geliyor. Biraz da yani ya da ne bileyim bizim hani hastamız olur yani ameliyat ettiğimiz birisi olur vesaire.. Ya tanıdık olursa biraz tabii özel hissettiğimiz durumlar oluyor... Bir kere kapıdan girdiğin andan itibaren senle ilgilenmesi ondan

sonra sürekli olarak ne bileyim ‘bir ihtiyacımız var mı?’ demesinden size hani o gün tavsiye edilen yemeğin gerçekten iyi çıkması, ondan sonra yani genel olarak ilgi, gülyüz ve birşey gösterilmesi yani ‘hocam hoş geldin, buyrun’ falan tarzı yani. Anladın mı? Kendini iyi hissedeceğin şeylerin söylenmesi. (*Mercan, erkek, 36 yaşında, doktor*)

Zeynep kendisini en çok İtalyan Lokantası’nda özel hissettiğini belirtmiştir. Özel hissetme gerekçelerini ise şu şekilde ayrıntılandırmıştır:

İtalyan Lokantası’nda çok özel hissediyorum kendimi evet... İsmimle hitap ediyorlar. Ne istediğimi biliyorlar, ya artık ne seçeceğimi bile biliyorlar yemekte. Gelen misafire... Örneğin, hesabı masaya getirmeyin diyorum ben, sonra ödeyeceğim diyorum. Misafirle çıkıyorum, sonra ben 2-3 gün sonra ya da öğleden sonra gidip ödüyorum. Yani masada bir hesap arbedesi yaşanmasın diye bazen misafirlerim olduğunda... Bunlar insanı özel hissettiren şeyler. (*Zeynep, kadın, 47 yaşında, eczacı*)

Smyrna (kadın, 31 yaşında, sanat yönetmeni) kocası ile birlikte Eskişehir’deki mekânlarda önceliklerinin samimiyet olduğunu vurgulamıştır. Bu samimiyet ölçüsünü de küresel fast food zincirlerindeki müşteri ilişkileri ile kıyaslamıştır:

Benim için Eskişehir’in yapısından dolayı küçüklüğünden dolayı, oranın samimiyeti önemli. Yani müşteri gibi değil de mesela McDonald’s gibi böyle hiçbir müşterinin bir farkı olmadığı herkesin eşit olduğu bir dükkandansa sen geldiğinde senin huyunu bilen bir garsonun olması. Örneğin rakı içiyorsun garson geliyor şu kadar koyuyor. Yani seni tanıyan seni bilen bir işletmenin olması benim için önemli. Biz bunu zaten Eskişehir’de bir çok yerde alıyoruz. Zaten her gittiğimiz yer ‘buyrun, hoş geldiniz’ diyor, isminle hitap ediyor, tanıyor. Bu olmayınca ben bunun eksikliğini hissediyorum mesela; olmayan bir yerde... (*Smyrna, kadın, 31 yaşında, sanat yönetmeni*)

Smyrna ve kocasının gittikleri mekânda farklı toplumsal kesimlerden insanların var olmasından rahatsızlık duymadıklarını söylemiş olmalarına karşın herkesin hizmet açısından eşit addedildiği, “özel hissettirilmediği” zincir mekânlarda rahat etmedikleri ortaya çıkmıştır. “Herkesin eşit olduğu” ifadesi, görüşmecinin çelişkili sınıfsal pozisyonunu (Wright, 1982) açığa

çıkartarak, bazı insanların statülerinden ve ekonomik sermayelerinden dolayı daha “özel” ilgiyi ve hizmeti hak ettiklerini düşündüklerini ortaya koymaktadır. Oysa çoğu görüşmeci tercih ettikleri mekânlarda farklı toplumsal kesimden, sınıftan insanların varlığından, görgü kurallarına asgari düzeyde uydukları ölçüde rahatsız olmayacaklarını bilakis mekânda böylesi farklı kesimden insanların bulunmasının zenginlik olacağını belirtmişlerdir. Ancak yine de orta sınıfın böylesi “hoşgörülü” tutumunun ikiyüzlü olduğu düşünülebilir. Çünkü orta sınıf mekânsal tercihlerinde bulunurken maddi gücünün yardımıyla mekânsal bir ayrışmaya, ayrılaşmaya zaten gitmektedir. Orta sınıf konut alanlarının seçiminde olduğu gibi, aynı zamanda tüketim mekânlarında da, bu mekânlar alışveriş merkezi, yeme-içme mekânları şeklinde özelleştirilebilir, ayrılaşmasını altındaki sınıflara benimsetmektedir. Bu nedenle de orta sınıf farklı toplumsal kesimden insanların kendi tüketim alanlarına erişemeyeceği ön kabulüyle, istisnai durumlarda “öteki”lerin bulunmasından rahatsız olmayacağını belirtmiştir.

Sonuç

Karademir Hazır’ın (2014) orta sınıfın kendi sınırlarını çizerken kullandığı “aynı dili konuşuyor” olmak tarifi son derece yerinde bir tespittir. Bu çalışma açısından “aynı yemeği yiyor olmak”, “aynı mekânı tüketiyor” olmak şeklinde yeniden yorumlanabilir. Orta sınıf kendi içerisinde aynı dili konuşuyor olsa da orta sınıfın kendi içinde farklı katmanlara sahip olması nedeniyle birden fazla dil geliştirdiği de göz ardı edilmemelidir. Zira orta sınıf homojen değil heterojen bir karaktere sahiptir. Orta sınıfın her bir katmanı kendisine ait sosyal ve kültürel kodları, dili ve mekânı inşa etmektedir. Dolayısıyla her katmanın içinde birbirine hitap eden farklı diller orta sınıf içindeki katmanların belirginleşmesine, bir katmanın diğer katmanlardan ayrışmasına neden olmaktadır. Genel anlamda tüketim açısından, özel olarak da gıda ve yemek tüketimi açısından orta sınıfın kendi içerisinde farklılaştırıcı birtakım araçları bulunmaktadır. Bu nedenle özellikle dışarıda yemek söz konusu olduğunda mekân seçiminin bizatihi kendisi aslında orta sınıf içindeki farklı katmanların sınırlarını çizdiği, kendine içkin bir habitusa dönüşmektedir. Araştırma verilerinde seküler orta sınıfta gizil bir biçimde var olan, bir mekânı tüketirken kendi sınıfının altından olduğu kadar farklı kültürel kodlara sahip muhafazakâr orta sınıf mensuplarının gelmeyeceğinden emin olduğu için “farklı

toplumsal sınıflara, katmanlara” karşı tüketim açısından toleranslıdır. Diğer bir ifadeyle alt sınıflardan insanların orta sınıfın tükettiği mekânları tüketemeyeceğini bilmesi nedeniyle “rahat” hissettiği ortaya çıkmıştır. Yeme-içme mekânlarını tüketirken, seküler orta sınıf örtük bir şekilde sınıfsal hegemonyasını yeniden inşa eder. Böylelikle seküler orta sınıf(lar) dışarıda yemek yerken beslenme (*foodtainment*) anlayışı içerisinde, kendi habitusuna ait belli mekânları sınıfsal ve kültürel olarak yalnızca kendilerinin tüketebileceğinden emin bir şekilde seçimlerini, beğenilerini açıkça ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Arslan, Z. (2011). *Urban Middle Class, Lifestyle and Taste in Keçiören and Çankaya, Ankara: Distinction Through Home Furniture, Furnishing and Decoration* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ayata, S. (2005). Yeni orta sınıf ve uydu kent yaşamı. D. Kandiyoti ve A. Saktanber (Haz.), *Kültür Fragmanları: Türkiye’de Gündelik Hayat* içinde (Z. Yelçe, Çev.) (2. Basım) İstanbul: Metis Yayınları.

Balaban, U. (2013). Faburjuvazi ve iktidar: yakın Türkiye tarihinde sınıf ve siyasal İslam. *Praksis*, 32, 91-113.

Bauman, Z. (2006). *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları* (2. Baskı) (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Becker, U. (1989). *Sınıf kuramı: hala eleştirel sosyal bilimsel çözümlemenin eksenini mi?* (N. Yılmaz, Çev.). <http://www.teorivepolitika.net/index.php/okunabilir-yazilar/item/133-sinif-kurami> adresinden 18 Mart 2012 tarihinde edinilmiştir.

Bourdieu, P. (2010). *Distinction: A Social Critique Of The Judgement Of Taste*. (R. Nice, Çev.) Oxon: Routledge.

Bourdieu, P. (2012b). Sosyal sınıfı yapan nedir? Grupların kuramsal ve pratik varlığı üzerine. G. Çeğin ve E. Göker (Haz.), *Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar* içinde (E. Göker, Çev.). Ankara: Notabene Yayınları.

Brubaker, R. (2007). Klasik Teoriyi Yeniden Düşünmek: Pierre Bourdieu’nun Sosyolojik Yaklaşımı. H. Erbaş (Der.), *Fark/Kimlik Sınıf* içinde (E. Yüce ve Ö. B. Ağtaş, Çev.). Ankara: Eos Yayınları.

Bugge, A. B. ve Lavik, R. (2010, Haziran). Eating Out: Multifaceted Activity on Contemporary Norway. *Food, Culture and Society*, 13(2), s. 215-240.

- Burris, V. (1995). The discovery of the new middle classes. A. J. Vidich (Ed.), *The New Middle Classes: Life-Styles, Status Claims and Political Orientations* içinde. London: Macmillan.
- Çavdar, A. (2013). Orta sınıfın evi. A. Çavdar ve P. Tan (Der.), İstanbul: Müstesna Şehrin İstisna Hali içinde. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Chaney, D. (1999), *Yaşam Tarzları*, (Çev. İ. Kutluk), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Debord, G. (1996). *Gösteri Toplumu ve Yorumlar*. (A. Ekmekçi ve O. Taşkent, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Edgell, S. (1998). *Sınıf*. (D. Özyiğit, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Ergur, A. (2005). Kredi kartı kullanımında zaman algılaması ve borçlu yaşam. *Toplum ve Bilim*, (102), 128-141.
- Ergur, A. (2008). Sanayi ve sanayi-sonrası sektör çalışanlarında kimlik stratejisi olarak tüketimin sınıf ölçütlerini görünmezleştirici etkisi. *Toplum ve Bilim*, (112), 7-30.
- Ergur, A. (2012). Hermetik yaşam döngüsünün kuruluşu: sanayi-sonrası yaşam biçimleri, tüketim örüntüleri ve kentle steril temas yordamları. A. Ergur (Ed.), *Aynalı Labirent Küreselleşen Kentte Tüketim* içinde. İletişim, Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayını, (2) [Özel Sayı], 11-67.
- Featherstone, M. (2005). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*. (M. Küçük, Çev.) (2. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (1999). İleri Toplulukların Sınıf Yapısı. (Ö. Baldık, Çev.) İstanbul: Birey.
- Karadağ, M. (2009a). Pierre Bourdieu'nün Sınıf Analizi: Sınıf Pratikleri, Sınıf Habitüsü ve Sembolik Şiddet. D. Hattatoğlu ve G. Ertuğrul (Ed.), *Méthodos: Kuram ve Yöntem Kenarından* içinde. İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- Karademir, I. (2009). *Different Facets of New Middle Classness: A Case Study in the City of Ankara* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karademir Hazır, I. (2013). Boundaries of middle-class identities in Turkey. *Sociological Review*, 62(1), 1-23. DOI: 10.1111/1467-954X.12114.
- Karademir Hazır, I. (2014). Bourdieu sonrası yeni eşitsizlik gündemleri: kültürel sınıf analizi, beğeni ve kimlik. *Cogito*, (76), 230-261.
- Karadoğan, R. (2010, Aralık). Kitchen aid ve ekme makinesi: Yeni orta sınıf mutfakta. *Birikim*, (260), 14-24.

Keyder, Ç. (2013a). “Gezi parkı protestoları bağlamında yeni orta sınıflar, neo-liberal dönüşüm ve yoksulluk.” <http://konusakonusa.org/2013/09/05/gezi-parki-protestolari-baglaminda-yeni-orta-siniflar-neo-liberal-donusum-ve-yoksulluk/> adresinden 5 Eylül 2013 tarihinde edinilmiştir.

Keyder, Ç. (2013b) “Yeni orta sınıf.” <http://bilimakademisi.org/wp-content/uploads/2013/09/Yeni-Orta-S%C4%B1n%C4%B1f.pdf> adresinden 5 Eylül 2013 tarihinde edinilmiştir.

Kömeçoğlu, U. (2009). Micro spaces, performative repertoires and gender wars among Islamic youth in Istanbul. *Journal of Intercultural Studies*, 30(1), 107-119.

Köse, A. H., Öncü, A. (2000). *Kapitalizm, İnsanlık ve Mühendislik, Türkiye’de Mühendisler, Mimarlar*. Ankara: TMMOB-Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği.

Marx, K. ve Engels, F. (1998). *Komünist Parti Manifestosu*. Ankara: Sol Yayınları.

Mills, C. W. (1995). The new middle class I. A. J. Vidich (Ed.), *The New Middle Classes: Life-Styles, Status Claims and Political Orientations* içinde. London: Macmillan.

Özdemir, B. (2010, Güz). Dışarıda yemek olgusu: kuramsal bir model önerisi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 218-232.

Pinçon, M., Pinçon-Charlot, M. (2012). *Burjuvazinin Sosyolojisi*. (H. Turan Abadan, Çev.) Ankara: Epos Yayınları.

Poulantzas, N. (1973, Mart-Nisan). On social classes. *New Left Review*, 1(78), 27-54.

Poulantzas, N. (2008). The new petty bourgeoisie. J. Martin (Ed.), *The Poulantzas Reader: Marxism, Law and The State* içinde. London: Verso.

Scase, R. (2000). *Sınıf: Yöneticileri, Mavi ve Beyaz Yakalılar*. (B. Şarer, Çev.) Ankara: Rastlantı Yayınları.

Sennett, R. (2009a). *Yeni Kapitalizmin Kültürü*. (A. Onacak, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Şimşek, A. (2005). *Yeni Orta Sınıf*. İstanbul: L&M Yayınları.

Therborn, G. (2013). 21. yüzyılda sınıf. (S. Yıldırım, Çev.) *Praksis*, (32), 91-113.

Urry, J. (1996 [1973]). Towards a Structural Theory of Middle Class. J. Scott (Ed.), *Class: Critical Concepts* içinde. London: Routledge.

Ünüvar, K. (2010, Aralık). Siyasetin üzerindeki hayalet: orta sınıflar. *Birikim*, (260), 14-24.

Wacquant, L. J. D. (1992). Making class: the middle class(es) in social theory and social structure. S. G. McNall, R. Levine ve R. Fantasia (Ed.), *Bringing Class Back In* içinde. Boulder: Westview Press.

Warde, A., Martens, L. (2003). *Eating Out: Social Differentiation, Consumption and Pleasure*. Cambridge: Cambridge University Press.

Weber, M. (1978). *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. (G. Roth ve C. Wittich, Ed.) Berkeley: University of California Press.

Weber, M. (2008). *Sosyoloji Yazıları*. H. H. Gerth ve C. W. Mills (Haz.), *From Max Weber: Essays in Sociology* içinde (12. Baskı) (T. Parla, Çev.). İstanbul: Deniz Yayınları.

Wright, E. O. (1980). Class and occupation. *Theory and Society*, 9(1), 177-214.

Wright, E. O. (1982). Class boundaries and contradictory class locations. A. Giddens ve D. Held (Ed.), *Classes, Power, and Conflict: Classical and Contemporary Debates* içinde. Berkeley: University of California Press.

Wright, E. O. (2009). Understanding class: towards an integrated analytical approach. *New Left Review*, 60, 101-116.

Yılmaz, H. (2007). *Türkiye’de Orta Sınıfı Tanımlamak*, Boğaziçi Üniversitesi ve Açık Toplum Vakfı. http://hakanyilmaz.info/yahoo_site_admin/assets/docs/HakanYilmaz-2007-TurkiyedeOrtaSinif-Ozet.28470911.pdf adresinden 23 Ekim 2012 tarihinde edinilmiştir.

Yılmaz, H. (2012). *Türkiye’de Orta Sınıfı Tanımlamak*. Boğaziçi Üniversitesi ve Açık Toplum Vakfı. http://hakanyilmaz.info/yahoo_site_admin/assets/docs/OSI-2012-Muhafazakarlik-2006-2012-Karsilastirmalar-Sunus-v04.279155522.pdf adresinden 23 Ekim 2012 tarihinde edinilmiştir.

Yılmaz, C. (2013). Orta sınıflar üzerinden düşünmek: İstanbul’da orta sınıfların ajandasına risk yazmak. A. Çavdar ve P. Tan (Der.), İstanbul: Müstesna Şehrin İstisna Hali içinde. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Türkiye Beslenme ve Sağlık Araştırması [TBSA] 2014. Beslenme Durumu ve Alışkanlıklarının Değerlendirilmesi Sonuç Raporu. http://www.sagem.gov.tr/TBSA_Beslenme_Yayini.pdf adresinden 25 Mart 2014 tarihinde edinilmiştir.

BEĞENİ SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN KÜLTÜREL TABAKALAŞMA: YENİ ORTA SINIF VE YENİ MEDYA

Uğur Zeynep GÜVEN*

Özet

Bu makalenin amacı, yeni orta sınıf olgusunu, zevk ve beğeni sosyolojisi çerçevesinde kültürel tercihler üzerinden sorgulayarak, kültür ürünlerine hangi medya aracılığıyla nasıl erişildiği ve bunların nasıl temsil edildiği ve tüketildiğini incelemektir. Araştırmanın kuramsal arka planını, toplumsal sınıf, kültürel tabakalaşma ve iletişim modellerine ilişkin yaklaşımlar oluşturmaktadır. Araştırmada, yeni iletişim teknolojilerinin kültürel tercihlerin belirlenimi üzerindeki etkisini inceleme amacıyla, İstanbul'da yaşayan genç-yetişkin on beş görüşmeciyile Eylül ve Kasım 2013 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş derinlemesine mülakatların bulguları kullanılmıştır. Buradan hareketle, yeni orta sınıf kültüründen bahsetmenin mümkün olup olmadığı sorgulanarak, yeni medya aracılığıyla birer ileti durumuna gelmiş kültür ürünlerinin temsil ve kullanım örüntülerinin incelenmesi gerçekleştirilmiştir. Buna göre, yeni iletişim teknolojilerinin ve internette sosyal medya mecralarındaki paylaşımların, yeni orta sınıfın kültürel tercihlerinin oluşturulmasında etkin rol oynadığı saptanmış, temsil ve görüntülerin, eser ve performans yerine ikame edildiği belirlenmiştir. Ayrıca, beğeni kamuları arasındaki ilişkinin esnekliği ve toplumsal tabaka bileşkelerinden kültürel kapitalin hangi açılardan dönüşüme uğradığı tartışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: *Beğeni sosyolojisi, yeni orta sınıf, yeni medya, kültürel tabakalaşma.*

CULTURAL STRATIFICATION IN TERMS OF SOCIOLOGY OF TASTE: THE *NEW* MIDDLE CLASS AND THE *NEW* MEDIA

Abstract

The aim of this article is to analyze the notion of new middle class and the ways its cultural preferences are represented and consumed on new media within the framework of sociology of taste. The article builds on different theoretical bases including studies on social class, cultural stratification and communication models. The study uses the findings of a fieldwork study conducted in Istanbul between September and November 2013 with fifteen young adults in order to discover the impact of new communication technologies on cultural preferences. The article thus questions the possibility of a new middle class culture and analyzes the uses and representations of cultural products that turned into a message throughout new media. The results highlighted the efficient role of the new communication

*Yrd. Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.
İletişim: ugurzeynepguven@yahoo.com

technologies and social media on the determination of cultural preferences of the new middle class, and pointed out the substitution of cultural pieces and performances by images and messages. In addition, the discussions include the flexibility among different taste publics and the transformation of cultural capital as a component of social stratification.

Keywords: *Sociology of taste, new middle class, new media, cultural stratification.*

Giriş

Sosyal ve kültürel antropoloji başta olmak üzere sosyal bilimler alanının, anlam ve kullanıldığı bağlamlar açısından en karmaşık ve geniş içerikli kavramlarının başında gelen kültür kavramı ile sosyolojinin en temel kavramlarından biri olan sınıf olgusunun kesişiminde açığa çıkan kültürel tercihler, içinde bulunduğumuz post-endüstriyel çağda hiç olmadığı kadar yeni iletişim teknolojilerinden etkilenmekte ve durmaksızın dönüşerek yeniden şekillenmektedir. Aynı zamanda, dünyada ve ülkemizde yaşanan toplumsal dönüşümler gündelik hayatın her alanına nüfuz ederek, bu alanlardaki kurum, aktör ve ilişkileri hızla yeniden inşa etmektedir. Bu dönüşümlerin karmaşık ve çok boyutlu sonuçlarının en belirgin izdüşümlerini ise orta sınıf üzerinde gözlemlemek mümkündür. Bir yandan ‘sınıfın sonu mu?’ tartışmaları, diğer yandan postmodern yaklaşıma uygun, tabakaları çapraz kesen ve homojen yapılanmayı geride bıraktıran ‘sınıflararasılık’ durumu, yeni bir orta sınıfın varlığını sorgulamaya yönelmektedir. Bu sorgulamada kullanılabilecek analitik araçların başında, hem maddi hem maddi-olmayan temsilleri ile sembolik güce sahip anlamsal araçlar olarak, bireyin zevk, beğeni ve seçimlerini, dolayısıyla bu ölçüde ait olduğu toplumsal sınıfı imleyen kültürel tercihler gelmektedir.

Bu çalışmada, kuramsal arka plan olarak öncelikle, kültürel tercihler kapsamına giren beğenilerin ve ürünlerin ayrımı ve sınıflandırılmaları üzerinden, yüksek kültür, popüler kültür, alt kültür gibi kültür alanlarının ayrımı sorgulanarak, beğeni kamuları ekseninde ‘kültürel tabakalaşma’ olgusu incelenecektir. Buradan hareketle, araştırmanın yöntemi belirtilip saha çalışması hakkında bilgi verildikten sonra araştırmanın bulguları sunulacaktır. Bu kısımda, kültür ürünlerinin, geleneksel kitle iletişim araçlarından farklı olarak yeni iletişim teknolojileri kanallarıyla nasıl temsil edildiği ve ne tip bir ileti durumunda bulunduğu saha çalışması

bulgularından yararlanılarak incelenip, ağ toplumunda yeni orta sınıfın yeni medya üzerinde kültürel seçimleri, belirtilen iletişim modelleri üzerinden analiz edilecektir. Ardından, kültürel ürünlerin medya aracılığıyla nasıl birer ileti haline geldikleri üzerinde durulacaktır. Daha sonra, kültür tabakaları arasındaki ayrımın netliğinin hangi açılardan kaybolduğu incelenerek yeni orta sınıf kültüründen bahsetmenin imkânı sorgulanacak ve bu sınıfın bileşenleri analiz edilecektir. Bu plan doğrultusunda ana amaç, yeni orta sınıf olgusunu zevk ve beğeni sosyolojisi çerçevesinde kültürel tercihler üzerinden sorgulayarak, kültür ürünlerine hangi medya aracılığıyla nasıl erişildiği, bunların nasıl kullanıldığı, temsil edildiği ve tüketildiğini incelemektir.

Kuramsal Çerçeve: Zevk ve Beğeniler Ekseninde Kültür Tabakaları ve Kültürel Tercihlerin Belirleniminde Medya ve İletişim Örüntüleri

Kültürel tabakalaşma, toplumsal sınıfların ayrımını birey ve grupların düşün dünyalarına vurgu yapan karmaşık bir kavram olan kültür olgusu üzerinden ele alır. Sosyoloji ve antropoloji literatüründe sıklıkla kullanılan farklı kültür tanımları, kavramın bir toplumda hem birleştirici hem çatışmacı öğeleri kapsar nitelikte olduğunu ortaya koymaktadır. Bu farklı tanımlar arasında kavramın ön plana çıkan en önemli özelliği, birikerek büyüyen bir yapıya dikkat çekmesidir. (Bkz. Taylor, 1871; Williams, 1959; Crane, 1994). Bu durum, kültürün bütünsel haliyle bir yaşam biçimi, aktarılan sembolik pratiklerin tümü olması gibi bilişsel tanımlarına ek olarak, kısmen felsefe ve sanat alanındaki eğilim, beğeni ve yetkinliklere işaret eden ‘kültürlü’ olma kavramına da alt yapı oluşturmaktadır. Kavramın bu son tanımı, dolaylı olarak *yüksek kültür* olarak adlandırılabilen bir kültür katmanına işaret eder. Buradan hareketle bir sonraki adımda, bir kategori olarak yüksek kültür başlığı altında yer almayan, radyo, televizyon, dergi ve günümüzde internet gibi, yazılı, işitsel ve görsel kitle iletişim araçlarınınca temsil edilen, geçici ve çabuk tüketmeye elverişli bir *popüler kültürün* tanımı yapılabilmektedir.

Bununla beraber, kültürel tabakalaşma, yalnızca yüksek kültür - popüler kültür ikiliği ekseninden ilerlememektedir. Egemen kültürün değer ve yaptırımlarına ideolojik ve siyasi muhalefet ile biçimlenen *karşıt kültür*; ekonomik, siyasi, etnik ya da başka bir bağlamda azınlıkta olan grupların, değer, tutum ve yaşam tarzlarını ifade etmek için kullanılan *alt kültür*;

türdeş ve yerel bir topluluk içinde üretilen ve kuşaktan kuşağa aktarılan *halk kültürü* ile, zaman zaman popüler kültür yerine ikame edilen, aslen kitle toplumu paradigmasıyla bir arada kullanılıp geniş yığınların tüketimi için ticari kaygılarla, yukarıdan, yani egemen olanın içinden bir grup tarafından dayatılan *kitle kültürü* kavramlarını da göz önüne alarak değerlendirmelerde bulunmak gerekmektedir. Sayılan bu ‘kültür çeşitleri’, içerikleri ve kullanımları bakımından belirli durumlarda kesişmekte yahut birbiri içine geçebilmektedir. Söz gelimi, özellikle belirli bir müzik türünün pratiği etrafında biçimlenmiş bir müzik alt kültürü, zaman içinde, örneğin içerdiği kimlik göstergeleri (özellikle giysi, aksesuar, dışavurumu kolay ve belirgin bir tavır, vb.), popüler kültür tarafından yeniden paketlenerek kitlelere pazarlanabilir. Tıpkı, birer özgün müzik alt kültürü olarak 1970’lerde ortaya çıkan *punk* ve 1990’ların başında çıkan *grunge* müzik alt kültürlerinin unsurlarının, ana akım medyada sürekli yer almasının ardından popülerleştirilmesi örneğinde olduğu gibi. Buna ek olarak, Peterson’ın (1992) omnivor dinleyici tezinde ortaya koyduğu üzere, örneğin üst ya da orta-üst tabakaya mensup olan birey, birbirinden çok farklı müzik türlerini tercih edip, farklı kültür ürünlerine ilgi gösterebilmektedir. Bu tez, ülkemize uyarlandığında şöyle bir zevk ve beğeni zemini ortaya çıkabilir; senfonik ve çok sesli batı müziğini en sevdiği tür olarak ifade eden bir kişi, zaman zaman, kırdan kente göç, ekonomik bunalım ve kültürel uyum sorununun temsili bir müzik alt kültürünün nesnesi arabesk müziği, severek, isteyerek ve popüler olandan ayırarak dinlediğini belirtebilir. Bu noktada, özellikle daha ayrıntılı olarak arabesk kültürü incelemelerine bakacak olursak, günümüzde bu türün bizatihi kendi içinde tabakalaştığını görmek mümkündür. Bu duruma örnek olarak, rap gibi daha ziyade gençlik alt kültürlerinin müzikal altyapılarına uyacak şekilde yeniden yapılandırılmış parçaları yahut seçkinci beğenilere yakınsayacak şekilde mutenalaştırılmış ‘füzyon’ arabesk şarkıları saymak mümkündür. Bu çok katmanlı yapı, yalnızca müzik sosyolojisi alanında dinlerkitle çözümlemelerinde artık genelleme yapmayı zorlaştırmayla kalmamış, aynı zamanda beğeni sosyolojisi açısından toplumsal tabakalaşma ekseninde, belirli bir sınıfın tercihi olarak belirli bir müzik türünden bahsetmeyi artık neredeyse imkânsızlaştırmıştır.

Dolayısıyla, kültürel tabakalaşma konusunu irdelemek, bilhassa kültür sosyolojisi ekseninde önemli ölçüde, üst, orta ve alt sınıf (SES) ayrımlarına ayrıntılı bakış ve her biri için zevk, beğeni ve pratiklerin değerlendirilmesi

anlamına gelmektedir. Aynı zamanda, beğeni sosyolojisinin temel odaklarından biri de, farklı toplumsal tabakalarla eşlenebilecek kültür ürünlerinin (her tür yazılı, görsel ve işitsel ürünler) varlığının mümkün olup olmadığını ya da ne ölçüde mümkün olduğunu değerlendirmesi haline dönüşmüştür.

Dikkat edilmesi gereken bir başka husus ise, yüksek kültür karşısında konumlandırılan popüler kültür ürünlerinin geçtiğimiz yüzyılın ortalarından itibaren Frankfurt Okulu ve Birmingham Çağdaş Kültürel Çalışmalar Okulu başta olmak üzere, pek çok düşünür ve düşünce okulu tarafından eleştirilmiş ya da sorgulanmış oluşudur. Sıklıkla atıf yapıldığı üzere, özellikle Horkheimer ve Adorno'nun (1979/1944) 'Kültür Endüstrisi Tezi' ile, kolayca erişilen, basit içeriğiyle anında alımlanan, hızlı ve geçici hazza ve tüketime yönelik popüler müzikler ve filmler başta olmak üzere, popüler kültür ürünlerinin, üretimi ve alımlanmasının ciddi bir zihinsel faaliyetler dizgesine bağlı yüksek kültür ürünlerinden ayrıldığı görüşü sunuluyordu. Fakat, takip eden dönemde, yani geçtiğimiz yüzyılın sonuna doğru, kitle iletişim araçlarının teknolojik gelişmeler sayesinde çeşitlenmesi ve dijitalleşmesi ile yeni medya, hızlı toplumsal dönüşümleri başlatmakla kalmamış, toplumsal yapıyı açıklamada kullanılan kavram ve olguları da yeniden tanımlamaya mecbur bırakmıştır. Nitekim günümüzde, yeni medyanın etkilerine ilişkin yaygın olarak kabul edilen görüşler, yüksek kültür ve popüler kültür ürünleri arasında net bir ayırım kalmadığı yönündedir.

Bu konu ile ilgili, Bourdieu'nün (1984) "Ayrım" şeklinde dilimize de çevrilen eserinde, kültürel seçimler, evrensel beğeni ya da estetik değerler içinde konumlanan yapılandırılmış yapılar çerçevesinde, bir ayırıcı pratikler bütünü meydana getirmektedir. Doğrudan eserinin başlığının da ima ettiği gibi, kültürel tercihler ve beğeniler, sınıflar ve sınıflar arasındaki fraksiyonları ayırmakta kullanılan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şekliyle bir nevi 'yaşam şekli' imleci haline gelmektedir. Sınıf kavramının gündelik yaşam pratikleri bakımından açıklayıcısı olarak, yaşam şekli/yaşam tarzı kavramını ifade eden Bourdieu'nün anahtar kavramı *habitus*ün bileşenlerinden olan, ekonomik, sosyal ve kültürel olmak üzere üç farklı türüyle bireyin sahip olduğu sermayeler, tercihlere göre oluşan beğeni kamularının (*taste publics*) en önemli öğelerindedir.

Öte yandan, orta sınıf tercihlerini çözümlenmede öncelikli olarak göz önünde bulundurulması gereken önemli dönüşümler, belirgin olarak geçtiğimiz birkaç on yıl boyunca, postmodern düşünce ve sanayi-sonrası toplumların değişen yapılarının etkisiyle ortaya çıkmıştır. Buna göre, belirli bir habitus, başka bir ifadeyle, belirli bir eğitim, edinme/deneyimleme, söylemsel yeniden üretim/paylaşım ve bunları tekrarlama gerektiren yüksek kültür ile, kitle iletişim araçlarınca geniş yığınlara sunulan popüler kültür arasındaki ikiliğin, yerini daha az net sınırlarla ayrılmış parçalı kültür gruplarına bıraktığı görülmektedir. Yani, genel kabul görmüş haliyle, opera, bale, senfonik müzik ve diğer yüksek sanat dallarının ürünleri ile, TV dizileri ve şovlar gibi yine kabul görmüş popüler kültür ürünleri arasında, form ve içerik dışındaki etki alanı ve tercih edilme yöntemleri gibi ayrımlar azalmaya başlamıştır.

Önceden neredeyse iki farklı uçta konumlanan bu iki kültür grubunun çok katmanlı yapısına Herbert Gans da dikkat çekmektedir. Gans'ın (1999, s. 105) beş temel beğeni kamusu ve kültürleri olarak tanımladığı, *yüksek kültür*, *üst-orta kültür*, *alt-orta kültür*, *aşağı kültür* ve *sözde-halk aşağı kültürü* arasında yaptığı ayrım dikkate değerdir. Gans'a göre, bunların arasında, yüksek kültürü bütün öteki kültürlerden ayıran özellik, yaratıcılar ve eleştirmenler tarafından yönetiliyor olması ve kullanıcılarının çoğunun bu ölçü ve yaklaşımları uygun bulmalarıdır. Ayrıca, kendini seçkin gören ve ayrı tutan küçük bir kamuya hizmet ettiği için de, ürünlerini kitle medyasınca yaymayı düşünmüyor oluşudur. Üst-orta kültür, yükseköğrenim görmüş meslek sahipleri, uzman ve yöneticilerin yer aldığı, fakat sanat yaratıcısı ve eleştirmeni olarak yetiştirilmeyen ve kültürün yaratıcıya yönelik konularıyla ilgilenmeyen bir kültür grubunu ifade etmektedir. Takip eden diğer iki kültür grubunun, yani alt-orta kültür ve aşağı kültür, sosyolojide sınıf kavramını belirlemede kullanılan eğitim, meslek ve gelir düzeyi gibi temel bileşeler bakımından görece dezavantajlı durumda bulunup, kitle iletişim araçlarınca renkli ve eğlenceli niteliklerde sunulan ürünlere ilgi gösteren bir toplumsal tabakaya denk geldiği ifade edilmiştir. Son beğeni kamusu olan sözde-halk aşağı kültürü ise, 2. Dünya Savaşı öncesinde kırsal ve etnik kültürlerinden yeni çıkmakta olan izleyicilere seslenmek üzere oluşturulan ticari kültürün bir karışımı olarak tanımlanmaktadır (Gans, 1999, s. 109-127). Gans'ın Amerikan toplumu örneği üzerinden yaptığı bu inceleme ve gruplamada görüldüğü üzere, kültürel tercihler yalnızca sınıflayıcı, sınıf imleyici nitelik taşımaz, aynı zamanda, kültür olgusunu,

toplumsal gruplar bağlamında ayrıştırır ve temel sosyolojik özelliklerini çatışma unsuru olarak konular. Nitekim, Gans da (1999, s. 104), bir kimsenin beğeni kültürleri arasında yaptığı seçimin, hem özellikle sınıf, yaş, din, etnik birikim, bölgesel köken ve oturlan yer gibi pek çok etkene, hem belli kültürel içeriklere ilgi gösterme biçiminde ortaya çıkan kişilik özelliklerine bağlı olduğunu eklemektedir.

Bu çalışmada, yukarıda belirtilen tabakalaşma olgusunu beğeniler özelinde analiz etmeye yönelik kullanılan ve orta sınıf olgusunun içeriğini ve temsillerini yeniden düşünmeye yönelten toplumsal ve kültürel gruplara ve beğeni kamularına ilişkin kavram ve tanımlar kuramsal yaklaşımın ilk ayağını oluşturmaktadır. İkinci ayağını ise, beğenilerin belirleniminde günümüzde etkin bir konuma sahip yeni medyanın öneminin incelenmesine yönelik kuram ve yaklaşımlar teşkil etmektedir. Zira, günümüzde farklı toplumsal tabakaların beğenilerinin belirleyicileri olarak bu tabloya, hızlı bir dönüştürücü etmen olarak, ilgi gösterme düzeyi ve biçimini kökten etkileyen yeni iletişim teknolojileri eklenmiştir. Buna göre, ister yüksek ister popüler kültür ürünü olsun, tüm eserler ve ürünler artık birer ileti haline gelmiştir. Dolayısıyla, araştırmanın bulguları yorumlanırken alıcı-mesaj-izleyiciye ilişkin betimlemeler yapmaya olanak tanıyan klasik iletişim teorilerine ek olarak, yeni iletişim teknolojilerinin sürekli ve yoğun kullanımının sosyo-psikolojik etkisini merkeze alan güncel yaklaşımlar da kullanılmıştır. Bu yaklaşımlar, araştırmanın bulguları bölümünde, görüşmecilerin yanıtlarının aktarımı ve yorumlanması sırasında ayrıca ele alınmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, yeni iletişim teknolojileri ile kültürel tercihlerin belirlenim düzeyini araştırma amacıyla, Eylül-Kasım 2013 tarihleri arasında, İstanbul'da yaşayan genç-yetişkin on beş görüşmeciyle gerçekleştirilmiş derinlemesine mülakatların bulguları kullanılmıştır. Çalışma için, yeni orta sınıfın yeni medya ile şekillenen ve dönüşen kültürel tercihleri geniş başlığı altında, müzik tercihleri başta olmak üzere, katılımcıların kültür ürünlerine ve kültür-sanat etkinliklerine ilgi düzeylerini ölçmeye yönelik yarı-yapılandırılmış açık uçlu soruların yer aldığı derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Esasen sorgulanması hedeflenmiş orta sınıf olgusu çerçevesinde, sınırları esnemiş, içeriği katmanlaşmış,

günümüzde anlamı ve içeriği sorgulanmaya devam edilen yeni orta sınıf mensubu görüşmeciler, meslek, gelir düzeyi ve eğitim seviyesi başta olmak üzere sınırlandırılarak tesadüfi örneklem yöntemi ile belirlenmiştir. Bu makalenin ilerleyen bölümlerinde aktarılan ve sorgulamasına devam edilen bu problematik kavramın literatürden alıntılanan çeşitli tanım ve açıklamalarından hareketle, BM'nin yaş aralığı temel alınarak 18-32 yaş arası seçilen görüşmeciler, dört üniversite öğrencisi, yedi en az üniversite mezunu ulusal veya uluslararası bağlantılı şirketlerde alt ve orta düzey yönetici ve müdür, hizmet sektörü teknokrati, yönetici asistanı olmak üzere beyaz yakalı çalışan, iki serbest çalışan (bir çevirmen ve bir fotoğrafçı) ve iki araştırma görevlisi doktora öğrencisinden oluşmaktadır (Bkz. Ek 1: Görüşmecilerin Dağılımı). Görüşmeler, görüşmeciler ile önceden belirlenen ve anlaşılabilir tarihlerde ve merkezî yerlerdeki kafelerde gerçekleştirilmiş, her biri yaklaşık 35-65 dakika arası değişiklik gösteren süre zarflarında tamamlanmıştır. Bu makalede ayrıca, kültürel tabakalaşma üzerinde yeni iletişim teknolojilerinin kullanım ve etki alanlarını betimlemeye yardımcı, konuyla ilgili belirtilen TÜİK verilerine de yer verilmiştir.

Araştırmanın Bulguları: Yeni Orta Sınıfın Yeni Medya ile İlişkisi Üzerinden Kültürel Seçimlerinin İncelemesi

Bu bölümde görüşmecilerin, zevk, beğeni ve kültürel tercihleri ve bunları ne şekilde oluşturup nasıl ifade ettiklerine ilişkin yanıtları, görüşleri ve düşünceleri incelenmektedir. Bulgular kültürel tabakalaşma kavramı bağlamında değerlendirilmek üzere ele alınmadan önce, kültürel tercihlerin yapılandırılmasında medyanın dönüştürücü gücünün sorgulanması ve etki düzeyinin açığa çıkarılması amacıyla, yeni iletişim teknolojileri ile dönüşen orta sınıf arasındaki karşılıklı etkileşim süreci incelenmiştir. Bu hususta, iletilerin aktarılmasını süreç olarak görüp, gönderen ve alıcıların ileti üzerinden nasıl kodlama yaptığı ve kod çözdüğü üzerinde duran kuramların yanında, iletilerin her birinin birer metin olarak bir kültürün içindeki rolü üzerinde duran ve daha ziyade göstergebilim ve post-yapısalcı yaklaşıma yakın duran yaklaşımlardan da faydalanılmıştır.

Öncelikle, günümüzde kültür ürünlerine yönelik zevk, beğeni ve tercihlerini oluştururken hangi kaynaklardan faydalandıkları ya da etkilendikleri ve bunun için hangi iletişim araçlarından yararlandıklarına ilişkin sorular yöneltilen görüşmecilerimizin tümünün, gerek içerik öğrenme gerek

etkinliklerden haberdar olma bağlamında internete vurgu yapmaları dikkat çekmiştir. İnternet kullanımlarına ilişkin yanıtlarda büyük benzerliklere rastlanan görüşmeciler, her gün, iş, okul ya da düzenli uğraşları dışında kalan zaman diliminde, yani boş zaman pratiklerine ayırdıkları zaman kapsamında, ortalama en az 1 saat internete girdiklerini, bunu da çoğunlukla akıllı telefonlarından hemen her yerde ya da neresi uygunsa gerçekleştirdiklerini belirtmişlerdir. Burada, klasik iletişim teorileri içinde yer alan McLuhan'ın (1967) önemi hâlâ sıklıkla anılan 'Araç gönderidir/ Medium is message' ifadesi, alıcıya göre konumlandırıldığı zaman aracın rolünün ne kadar ciddi olduğunu hatırlatmaktadır. Buna paralel olarak, Metzke 1963'de (McQuail ve Windahl, 2010, s. 67), (i). Alıcıdan (izleyici, okuyucu vb.) talep edilen algılama biçimi, (ii). Alıcının araca yer ve zaman açısından bağlılık derecesi, (iii). İzleyicilerin iletişim içeriğini aldıkları sosyal ortamlar, (iv). Olay ile olay hakkındaki mesajın tüketilmesi arasındaki zaman farklılığı, yani ikisinin aynı anda olma derecesine dikkat çekmekteydi. Metzke'nin, bu yaklaşımındaki alıcının araca yer ve zaman açısından bağlılık derecesi çerçevesinde, orta sınıfın gün içinde, iş, diğer üretimler, beslenme, yol ve uyku ile geçirilen zaman dışında kalan ortalama, hatta iyi ihtimalle, yaklaşık 3-4 saatinin 1 saatini internette geçirmesi, yeni medyanın egemenlik düzeyi hakkında bize ilk fikri vermektedir. Aşağıda alıntılanan Görüşmeci B9'un ifadesinde dikkat çektiği üzere, McLuhan'ın da belirttiği gibi, açıkça iletinin ve dahi aracın kendisinin, bireyde bir nevi hayranlık uyandırdığı, bu sayede hemen ardından içeriğinin bireye nüfuz etmesine yol açıldığına işaret eden bir yan bulunmaktadır.

"Konserleri, sevdiğim sanatçıları, sayfalarını internetten takip ediyorum. Zaten televizyondan takip etmek imkânsız artık. Radyo deseniz, ne zaman dinleyeceksiniz, denk geleceksiniz, istediğiniz şarkıya, ya da ne bileyim ilginç bir kültür sanat haberine. Bence internetin inanılmaz bir gücü bu. İsteddiğiniz anda size istediğinizi getiriyor, veriyor, müthiş yani baktığımızda". (Görüşmeci B9)

Yeni iletişim teknolojilerinin karşımıza çıkan bu sürekli ve yoğun kullanımının sosyo-psikolojik etkisini anlamlandırabilmek için, DeFleur'un 1970 yılında ortaya koyduğu (McQuail ve Windahl, 2010, s. 81), bireysel farklılıklar kuramına dayanan bir kuram olarak 'psikodinamik model'ini kullanmak mümkündür. Model, iletinin etkili bir şekilde ikna etmesinin anahtarının bireyin iç psikolojik yapısını değiştirmede yattığı

görüşüne dayanır. Bu değişim sayesinde arzulan davranış tepkilerine varılacaktır. Burada ayrıca, post-yapısalcılığın sıklıkla atıfta bulunulan önemli düşünürlerinden Lacan'ın vurguladığı, 'ben' ile 'öteki' arasındaki boşluğu doldurmanın arzusuna yaptığı vurguyu ve iletişim sürecini de hatırlamak uygun olacaktır. Lacan'ın 'Küçük a nesnesi/L'objet petit a' şeklinde, zaman içinde, hayali, var olmayan bir varlığa kavuşmak için sonsuz arayış olarak tabir ettiği durum, bireyin sürekli olarak sosyal medya mecralarına girmesi, iletiler paylaşması, beğenmesi, yalnızca paylaşılmış iletilere bakması ve tüm bunları müthiş sıklıklarla tekrarlaması üzerinden okunabilir. Bu şekilde sıklıkla internete girme ve bakma vasıtasıyla edinilen malumat ve imgelerin kalıcı veya uçucu tortuları, zaman içinde kaçınılmaz olarak bireyin kimliğinin farklı katmanlarının parçalarına tesir edebilmektedir. Dolayısıyla, bireysel tercihler, iletiler halinde paylaşıldıktan sonra kolektif boyut kazanmalarıyla birlikte, kültürel tercihlerin, zevk ve beğenilerin, özellikle sosyal medya üzerinden varoluş bileşkesi olarak, kimlik oluşumundaki değişen varlık biçimi ve temsilini ortaya koyar hale gelmektedirler.

“...E paylaşmazsanız kim nereden bilecek sizin ne kadar kültürlü olup olmadığımızı. Yani listesindeki arkadaşların kaçıyla görüşüyor ki insan, ya da mesela işten önemli biri var belki sizin için önemli, geleceğiniz için. Kendinizi tanıtmanın yolu. Hayır başka nasıl olacak, ben mesela Mozart hayranıyım diye karşısına mı fırlayacaksınız kahve molasında. Biliyorsunuz adam da mesela öyle ve önemiyor bu tip tercihleri. Ya da başka bir sanatçı, ressam, neyse. Paylaşacaksınız. Herkes bakıyor, bakmıyorum diyen de bakıyor. Kendinizi kimliğinizi ortaya koymanın, hele böyle bir çağda, olumlu bir yanı bence var”. (Görüşmeci B10)

Bireyin iç psikolojik yapısı ve etkileşim örüntülerine ilişkin kuramsal yaklaşımları örnekleyen bir tavır, yukarıda alıntılanan Görüşmeci B10'un kullandığı ifadelerde dikkat çekmektedir. Ayrıca bu alıntı, Bourdieücü bir yaklaşımla, kültürel sermayenin oluşumu ve sembolize edilmesine ilişkin, önceki onyıllardan belirgin biçimde ayrışan bir mekanizma ortaya koyar. Çünkü, beğeni kamularından hangisinin içinde yer alındığı, üst-kültüre ne kadar yakınsandığı kendi içinde taşıdığı önemin ötesine geçerek, özellikle sembolik etkileşimci teoriler çerçevesinde (Bkz. Goffman, 1959), kültürel tercihlerin ve beğenilerin bir 'etiket' halinde, çevrenin, ötekinin ve referans grubu üyelerinin karşısında, ancak sergilendiği ve 'görünür' olduğu sürece büyük önem taşıdığını da gözler önüne sermektedir.

Bununla beraber, Görüşmeci B10'nun ifadeleri, kimlik sergilemesinin de ötesine geçerek, kimliğin temsilinin sergilenmesine işaret etmektedir. Bu yanıyla ise, Lyon'un (1997, s. 17) belirttiği gibi, 'modern topluma katılmak, gözetim altında olmaktır' fikrini akıllara getirmektedir. Elbette gözetim toplumu kavramını, Foucault (1975) başta olmak üzere pek çok çağdaş düşünürde temellendirmek mümkündür. Gözetim toplumunun ortaya çıkışında teknolojik gelişmeler esas gerekçe gibi görünse de, Bauman'ın (2000) 'akışkan modernite' modelindeki 'akışkan gözetim'de belirttiği bireyselleşmiş toplumda, özgürlük kavramının güvenlik ve gözetim kavramları ile birlikte değerlendirilme eğilimini de hatırlatmaktadır. Günümüzde gözetim toplumu üzerine çalışan bilim insanlarının hemfikir olduğu noktalardan biri, artık çoğunluğun azınlığı ve birbirini gözetime tabi tutmasını ifade eden sinoptisizmin, azınlığın çoğunluğu gözetlediği panoptikon modeline tercih edilir olmasıdır. Dolayısıyla, buradan hareketle gözetim modellerinin, toplumsal değişmeye paralellik göstererek kendi işleyişine uygun düşecek yeni iletişim teknolojileri ve kitle iletişim araçları ile gözetimin gündelik hayata nüfuzunu artırmış ve normalleştirmiş görüldüğü yorumunu yapmak mümkündür.

Aynı konuya, ayrıca kitle iletişiminin kültür ve topluma etkilerini odağa alan kuramlarından bazılarını uygulamak da mümkündür. Özellikle, televizyonun, endüstriyel kitle toplumlarında, geleneksel toplumsallaştırma kurumları olan aile ve onu sarmalayan yerel çevreyi gölgede bırakan büyük bir hikaye atlatıcısı olarak değerlendirildiği düşünüldüğünde, günümüzde yeni medya çerçevesinde aynı durum bu kez internet için geçerli görünmektedir. Bu durumla ilgili, Morgan ve Signorielli'nin 1990'da 'Eğitim Analizinde Kültürel Göstergeler' adlı araştırma paradigmasının (McQuail ve Windahl, 2010, s. 127) bileşenlerinden biri olan, televizyonu izlemenin tıpkı dinsel anlamda olduğu gibi bir ritüel oluşu, hatta dinden farklı olarak katılımın daha düzenli olmasına yaptıkları vurgu ilgi çekicidir. Nitekim günümüzde, internet kullanımındaki düzenlilik televizyonunkinden belirgin şekilde yüksektir. Özellikle, akıllı telefonların, masa üstü ve dizüstü bilgisayarların işlevlerini yerine getirmeye başlamasından beri bireyler, yeni medya teknolojilerini, neredeyse 'gün içinde kaç kez' değil, 'bir saat içinde kaç kez' kullandıkları ile ifade eder hale gelmiştir. Bu sıklığın düzenli aralıklarla, bir ölçüde 'ritüelize' edilmiş oluşu ise, neredeyse tüm görüşmeciler tarafından doğrulanmıştır. Hatta, ilgi çekici bir şekilde, iki görüşmeci (A2, C12), herhangi bir şey paylaşmasalar bile sosyal medya

hesaplarına günün belli saatlerinde -özellikle sabah erken- bakmanın onlar için bir ritüel haline geldiğini açıkça söylemişlerdir.

Öte yandan, kitle iletişiminin uzun dönem etkileri üzerinde durulurken, bilgi veya enformasyon gedikleri olarak adlandırılan tartışmayı da göz önünde bulundurmak da fayda vardır. Bu tartışmanın arkasında devamlı artan enformasyon akışı ve bunun getirileri bulunur. Tichnenor ve arkadaşlarının 1970'deki 'bilgi gediği' varsayımı (McQuail ve Windahl, 2010, s.153), bir toplumsal sistemde enformasyon akışı arttığında, daha iyi eğitim görmüş, yüksek sosyo-ekonomik düzeydeki kişilerin, daha az eğitim görmüş ve alt statüdekilere göre enformasyonu daha iyi özümseyebileceğini iddia eder. Artan enformasyon böylelikle bilgi gediğini ortadan kaldırmaya başlamaktadır. Böyle bir durumu dolaylı olarak örnekleyen bir yanıt, en sevdiği müzik türünün caz olduğunu, sıklıkla tiyatro ve müzikalleri takip etmeye çalıştığını belirten Görüşmeci B6'dan şu şekilde gelmiştir:

“... Sanatçıların web sayfalarından, bloglardan veya çok beğeni alan videolardan vesaire ziyade, Facebook sayfamda kimlerin ne beğendiği, paylaştığı ya da Twitter'da kimlerin ne retweetlediğine bakıyorum. Çünkü zaten Facebook'a sık sık giriyorum, Twitter'a da, Instagram'a da. Yani müzik zevkine güvendiğim, belirli bir seviyede kültürlü olduğum, belli bir zevk sahibi olduğumu bildiğim birinin paylaşımlarına bakarım. Öyle keşfettiğim çok şey oldu. Konserlerden, mesela yurtdışından bir müzikal gelmişti geçen sene, reklamını hiç görmemişim, birinin sayfasında gördüm de öyle haberdar oldum ve gittim”. (Görüşmeci B6)

Bu örnekte görüşmeci, Facebook, Instagram ya da Twitter sayfasını takip ettiği, beğendiği, kendisinden daha yüksek SES düzeyinde olduğunu varsaydığı kişinin sahip olduğu bilgi ve enformasyonun, kuramdaki gibi 'gediksiz' olduğu düşüncesinden hareketle, ona bir kanaat önderiymişçesine güvenir görünmektedir. Ayrıca bu gediksiz beğeni kamusu içine girme isteği, bir yönüyle de üst-kültüre ilişkin zevk ve beğeniler çemberine dâhil olma eylemine işaret ederek, orta sınıf kavramını, ekonomik sermaye açısından değilse bile, kültürel sermaye bakımından yeni orta sınıf olarak ifade edilmeye çalışılan bir dönüşüme sokmaktadır.

İzleyiciyi/alıcıyı merkeze alan teorilerin en kapsamlılarından biri, kendi içinde 1940'lar ve 1970'ler olmak üzere, klasik ve modern dönem

şeklinde ikiye ayrılan ‘Kullanım ve Doyumlar’ (Uses and Gratifications) yaklaşımıdır. Bu kapsamda Klapper’ın 1960’da, kitle iletişim araçlarının içeriğinin ‘kaçış aracı’ olarak cazibesini ileri süren işlevsel yönelim modeline göre (McQuail ve Windahl, 2010, s. 167), medyanın rahatlatma sağlama, hayal gücünü harekete geçirme, ‘başkası adına yapılan etkileşime’ olanak sağlama, ‘toplumsal ilişki için ortak zemin’ sağlama gibi işlevleri bulunmaktadır. Buradan hareketle, görüşmecilerimizin yanıtları değerlendirildiğinde, özellikle üniversite öğrencilerinin, yabancı dizileri, filmleri, istedikleri video klipleri, müzikleri, hatta ders özetlerini internette istek ve ihtiyaçlarına göre bulduklarını, bu özelliğinin kişiye belirli bir kültür kattığını belirtenler olmuştur. Bu tip bir kullanım, kişinin bilgiyi artık bu medya kaynaklarına bağlı olarak edindiklerinden hareketle (Bkz. Rubin ve Windahl, 1986) kültürel tercihlerinin de sürekli yeniden şekillendiğini ortaya koymakla kalmayıp, özellikle içinde bulunduğumuz çağda, bu edimin önceki dönemlerden çok daha hızlı, etkileşimci, kişilerarası metinsellik üzerinden işleyen bir kullanım ve doyuma yol açtığına da işaret etmektedir (Ruggiero, 2000). Ayrıca görüşmecilerin tümü açık ya da örtük olarak, yeni medyanın bir ‘kaçış aracı’ olmasını belirtecek yakınlıkta ifadeler kullanmışlardır. Kaçılmak istenilen durum ise, bunalma ve sıkıntı hali, ekonomik, politik ve sosyal ilişkilerde açığa çıkan çok katmanlı ve parçalı bir sınıf çatışmasını imlemektedir.

Bir diğer yandan, bireyin gereksinimlerinin iletişimin başlangıç noktasını oluşturduğu Rosengren’in modeli (McQuail ve Windahl, 2010, s. 169), kişiliğin, toplumsal alan ve yaşam döngüsünün durumu ile biçimlendirildiğini belirtir. McQuail de (2010) kültürel ve enformasyonel doyum modelleri çerçevesini çizerek, ritüel ile araçsal modellerin ‘faydacı’ olduğunu, kişinin seçim ve kullanımlarının yüksek düzeyde ‘uyandırma, ‘katılım’ ve ‘derin ilgi’ ile belirlendiğini ifade eder. Bu kültürel ve enformasyonel doyum konusuna ilişkin, kullanıcının iletileri ayıklama yöntemine ve bu süreçte karşılaştıklarına örnek teşkil edecek bir görüşmecinin ifadeleri aşağıdaki gibidir:

“Bilmiyorum, ben istediğimi arıyor, buluyor, ayıklıyorum. Ama mesela bu arama sürecinde karşıma bir tane TV dizisi çıkıyor, Youtube’da en çok tıklanan herhalde. Bazen o kare ilginç geldiğinden, çoğunlukla fotografik açıdan cazip görüldüğünden tıklıyorum, aman yani aman. E şimdi benim zihnim kirlendi, aptal aptal konuşmalar, boş boş bakmalar, hadi bakalım.

Bunu işte, bu kötü, kaçamıyorsunuz yani, tehlikeli. Sanat da orda var [internette], ama asıl öbürü var”. (Görüşmeci C12)

Elbette bu kullanım ve doyular kuramı uygulanırken, daha ziyade Marksist bir yaklaşımla, maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıfın, aynı zamanda zihinsel üretim araçlarını da elinde bulundurduğu, bu nedenle kitleleri kendi ideolojisi doğrultusunda dilediği gibi yönlendirebildiğini akılda tutarak, kitleyi mutlak pasiflikten çıkararak ya da bu durumu sistem içinde konumlayarak açıklayan kuramları da hatırlamakta fayda vardır. Örneğin, görsel iletişimin şifrelenmesi ve deşifre edilmesi ile izleyicinin tamamen edilgen konumdan çıkış aşamaları, İngiliz Çağdaş Kültürel Çalışmalar Okulu’nun kurucu isimlerinden Stuart Hall’ın ‘kodlama-kodaçımı’ teorisinde ön plan çıkmıştı. Aynı ekolden John Fiske’e (2010/1989) göre ise, medyada üreticilerin ürettiği iletilerin sonucu baştan kestirilemediği için, kültür endüstrisi, tıpkı Adorno ve Horkheimer’in (1979/1944) ifade ettiği gibi, durmadan izlerkitleyi/tüketiciyi memnun edecek ürünler koyarak kitleyi genişletmeye çalışmak zorundadır. Fakat Fiske, buna karşın seyircinin, ‘semiyotik gerilla savaşı’ (semiotic guerilla warfare) taktiğini uyguladığını ekler. Yani izleyici, iletiyi bir kültürel metin olarak kendi menfaatleri doğrultusunda ele alır. Görüşmeci C12’nin internette ‘içerik ayıklama’ ifadesi bir yönüyle bu duruma bir örnek teşkil etmektedir. Baudrillard (2004) da, Tüketim Toplumu eserinde, tüketim kültürünü, teknolojik özelliklerinin ötesinde üst-anlamlarla bir kültürel düzen olarak tanımlamanın imkânından bahsetmekteydi. Dolayısıyla, piyasada, kültürel ürünler de dâhil olmak üzere, ürün bolluğu arttıkça, daha fazla ürünü tüketme ya da sonsuz bir tüketim arzusunun yanı sıra, nesnelere duyulan şiddetli bir gereksinim ile buna bağlı değerler sisteminin inşa edildiğini göz önünde bulundurmak gerekli görünmektedir. Esasen bu üç etkin düşünür ve çağdaşlarının yaklaşımını, medyanın ve yeni iletişim teknolojilerinin tüm kültür ürünlerine erişimi kolaylaştırması açısından, yüksek kültür ve popüler kültür ayrımı ile üst sınıf ve alt sınıf arasındaki ayrımı sonlandırmasının en önemli açıklayıcılarından biri olarak kullanmak mümkündür.

Değerlendirme ve Tartışma: Bir Kültür Ürünü Olarak İleti ve Tabakalaşma Bağlamında Kitleler

Araştırma kapsamında açığa çıkan yeni iletişim teknolojilerinin boş zaman aktivitelerini düzenleme ve farklı kültürel tercihlerin belirlenimi

üzerindeki dikkat çekici etkisi, ‘yeni orta sınıf’ olgusunun yanı sıra, iletişim ağlarında ‘ileti’ nin neye dönüştüğünün yeniden sorgulanması gerekliliğini de gündeme getirmiştir. Özellikle küreselleşmenin uzun dönem etkilerinin yeni medya ve iletişim teknolojileriyle birleşmesi sonucu açığa çıkan, erişimi kolay, görünürlüğü ve yaygınlığı yüksek düzeyde bulunan kültür ürünlerinin, daha geniş ve sınırları belirli olmayan geniş kitlelerce tercih edilmesi, orta sınıfı, değişen yeni yapısı ve dinamiklerinin analiz edilmesi için elverişli bir saha kılmaktadır. Bu doğrultuda, ‘kitle kültürü’ mü ‘kitleleşen kültür’ mü diye sorgulamak, toplumsal tabakalar ekseninde açıklamak ve değişen iletişim modelleri ve araçları üzerinden tarihsel ve kültürel bağlamda toplumsal değişim ve dönüşümü okumak mümkün hale gelebilir.

Üst-orta, orta-orta ve alt-orta tabakalara denk gelen beğeni kamuları, bu beğeni kamularının tiyatro, sinema, müzik, edebiyat gibi güzel sanatlara ilişkin tercihlerinin analizi ile, popüler ürünlere (televizyon film ve dizileri, internet video ve kanalları, vb.) ilişkin yaklaşım ve tutumlarının değerlendirilmesi, aslında kitle iletişim araçlarınca iletilen bu ürünlerin her birini birer kültürel metin olarak değerlendirmek demektir. Klasik ve modern kitle iletişim modellerinde, eleştirel okullar (Frankfurt Okulu, Birmingham Kültürel Çalışmalar Okulu başta olmak üzere), göstergebilimsel ve post-yapısalcı yaklaşımların her birinde, kitle iletişim araçlarındaki iletiler, farklı yönleriyle bir kültür temsili olarak ele alınmışlardır. Bu temsillerin, zevk ve beğenilerin oluşumunda doğrudan ve etkin bir rol oynadığı görüşmecilerin yanıtlarına ve paylaşılan görüşlere bakıldığında açıkça ortaya çıkmıştır. Ancak, kültür temsillerinin hangi açılardan ve ne ölçüde beğeniler kapsamında tercihleri dönüştürdüğünü anlamlandırabilmek için, halen içinde bulunduğumuz dönemi ve bu dönemin hazırlayıcısı olan geçtiğimiz on yıllarda bilhassa yeni iletişim teknolojilerinin hem kültür üretim alanının hem gündelik yaşamın farklı çeperlerine hızla nüfuz etmesiyle açığa çıkan diğer yaşam pratiklerini de göz önünde bulundurmak gerekir.

Bir başka ifadeyle, günümüzde toplumsal yapı ve gündelik yaşamın bileşenleri, iletilerin kitlelere ulaşma ve etkileme mekanizma ve süreçlerini doğrudan etkilemektedir. Daniel Bell’in (2008/1973), bilimin bürokratikleşmesi, entelektüel iş ve uzmanlaşmada artış; iş ve mesleklerin karakterinde değişim; aile bağları, kan bağı ve miras yerine eğitim temelli

meritokrasi ve bilgi sınıfının yayılımı ile karakterize ettiği post-endüstriyel toplum, kendini önceleyen, geriye doğru sırasıyla sanayi ve tarım toplumlarından farklı bir yapıyı betimlemektedir. Bell'in akabinde Van Dijk (2006/1991) ve Castells (2000) başta olmak üzere pek çok düşünür, bu nitelendirmeyi "Ağ Toplumu" ve "Bilgi Toplumu" gibi açıklamalarla genişletmişlerdir. Lyotard (1979), söz konusu periyodu postmodern durum analizinde ele alırken, benzer şekilde Jameson da (1984), postmoderniteyi, geç kapitalizmin mantığı çerçevesinde değerlendirmektedir. Sanayi sonrası toplum kuramları, bu değişimin sosyal sonuçlarını ele alırken, postmodern toplum kuramı, toplumsalın yapısal dönüşümünün zihinsel ve düşünsel izdüşümleri ile ilgilenip, çokanlamlılık, metinsellik, kuşkuculuk ile yorumsamacı yaklaşımın kültür ve kültür ürünlerinin değerlendirilmesindeki kaymaların habercisi olmuştur. Başka bir deyişle, 20. yüzyıldaki Sanayi Toplumu yerini, Ağ Toplumu, Enformasyon Toplumu, Bilgi Toplumu gibi yeni toplumsal yapılanmalara bırakmıştır. Dolayısıyla, kültürel tercihlerin belirlenim mekanizması makro ölçekte toplumsal dönüşümlerle doğrudan ve belirgin bir biçimde ilişkilidir.

Buradan hareketle bir sonraki adımda, orta sınıfın kültürel tercihlerinin incelemesi, başta dijital platformlu televizyonlar ve internet (bilgisayar, tablet ve akıllı telefonlar) kullanımları olmak üzere, yeni iletişim teknolojilerinin, her tür toplumsal yapı, kurum, değer, gelenek ve kabulleri yeniden şekillendirdiği dikkat çeker. Bu dönüşüm üzerinden, yüksek kültür ve popüler kültür (ayrıca alt kültür, halk kültürü gibi farklı kategorilerin) ürünleri orta sınıf içindeki tüm tabakalara eş zamanlı olarak sunulmaktadır. Ayrıca tüm bu iletilerin, üst ve alt sınıflarda erişime sahip tüm katmanlar için de, aynı kaynaktan ve benzer aşamalardan geçerek sunulması da neredeyse tüm sınıfları bu erişim yönünden benzeştirerek kitleleştirmektedir.

Konuyla ilgili bu çalışmanın tikel sonuçları dışında, daha geniş ölçekte ülkemiz genelinde, internet üzerinden müzik dinleme-izleme pratiğinin yaygınlaşmasına ilişkin TÜİK 2014 Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması raporuna baktığımızda, 2013'te %48.9 olan internet kullanan bireylerin oranının 2014 yılında %53.8'e yükseldiği görülmektedir (TÜİK, 2014). Bu oran, en güncel sonuçları görebileceğimiz TÜİK 2106 raporunda ise %61.2'ye yükselmiştir (TÜİK, 2106). İnterneti 2014 yılının ilk üç ayında hemen her gün veya haftada en az bir defa kullanan 16-74 yaş

grubu düzenli internet kullanıcılarının oranının %44.9 olduğu göz önüne alındığında, kültürel pratiklerin bir kısmının, giderek daha çok bireysel ya da özel alanda gerçekleştirildiğini öne sürmek mümkün hale gelir. 2016 yılı raporlarında ise, 2016 yılının ilk üç ayında internet kullanan bireylerin %82,4'ü sosyal medya üzerinde profil oluşturma ve içerik paylaşma, %74,5'inin paylaşım sitelerinden video izleme, %69,5'inin ise haber, gazete ya da dergi okuma amacıyla internet kullandıkları ortaya konmuştur. Bu verilerdeki yeni medya kullanımı ile görüşmecilerimizin araştırmanın bulguları kısmında belirtilmiş olan, internet üzerinden izleme, bilgi edinme ve paylaşım yapmaya ilişkin vurguları ile örtüşür niteliktedir.

Dahası, TÜİK İstatistiklerle Gençlik 2014 Araştırması'na bakıldığında, müziğe ilişkin faaliyetlerde de internetin etkisinin belirgin biçimde arttığı dikkat çekmiştir. Buna göre, internet üzerinden radyo dinleme gençlerde (16-29 yaş aralığı) ve yetişkinlerde (30 yaş ve üstü) sırasıyla %23.7 ve %23.1 olurken, aynı yaş aralıkları için internet üzerinden müzik indirme ve oynatma sırasıyla %32 ve %26.6 olarak saptanmıştır. Buna ek olarak, kendi hazırladığı müzik içeriğini bir web sitesinde paylaşma, yine aynı yaş grupları için sırasıyla %25.9 ve %21.9 olmuştur (TÜİK, 2014, s. 93). Bu temel veriler, zevk, beğeni ve tercihlerin incelenmesinde kültür tüketiminin hangi mecralar üzerinden vuku bulduğunu analiz etmek açısından önem taşımaktadır. Buradan hareketle, internet başta olmak üzere yeni iletişim teknolojilerinin temel niteliklerini ele alıp kullanımları üzerine eğilmek yerinde olacaktır.

Yeni iletişim teknolojileri kavramı akıllara ilk olarak bu teknolojileri 'yeni kılan nedir?' sorusunu getirmektedir. İletişim teorilerinin ilerlemeci yaklaşımıyla ilk bakışta, gelişen teknolojinin 'olağan' güzergâhında 'yeni' sıfatı, yoruma açık bir durumda asılı kalmaktadır. Aslında, yeni iletişim teknolojileri örneğinde olduğu gibi, bir kavramın dünyada ve ülkemizde ancak 'neo-' ya da 'yeni' gibi öneklerle tanımlanma çabası, bir nevi anlam, tanım ve sözcük yaratma (neolojizm) çabası olarak görülebilir. Bu haliyle bu tip kavramlar, eskinin üzerine, eskiden sonra inşa edilen ve eş zamanlı olarak içinde eskiyi de bulmanın mümkün olduğu bir dönüşümü anlatan bir sürece işaret eder. İletişimin yönünü dönüştürmesi açısından ise, Breistroise'e göre (Uğurlu, 2013, s. 9), kullanıcı/izleyici/alıcının konumu bakımından, eski teknolojiler azınlığın çoğunlukla iletişime geçmesine izin verirken, yeni teknolojiler, çoğunluğun kendi istediği enformasyona

ulaşmasına olanak vermektedir. Günümüzde kullanılan mikroişlemciler, kablo televizyon, etkileşimli televizyon, cep telefonları, uydu yayıncılığı, kelime işlemci, elektronik posta, video konferans ve bunların birbirleriyle veri alışverişinde bulunabilmelerinden ortaya çıkan sistemler yeni iletişim sistemleri olarak tanımlanmaktadır. Yine Uğurlu'nun (2013) aktardığı üzere, bilgi ve iletişim teknolojilerinde (BİT) yaşanan hızlı ilerleme ile değişen yeni iletişim teknolojilerinin doğasının temel bileşenlerinden özellikle 'etkileşimlilik' (interactivity) ve televizyon ve internetin aynı cihazda kullanılabilmesine işaret eden 'yakınsama' (convergence) sayesinde, telefon, araç, oluşum, alan ve iletişim ortamları arasındaki sınırlar da silikleşmeye başlamıştır.

Günümüzde yeni iletişim teknolojilerinin izlerkitle kullanımının değerlendirilmesi bağlamında ise, internet ve sosyal medya belirgin şekilde ön plana çıkmaktadır. Bu yeni iletişim teknolojisinin getirileri arasında hem olumlu hem olumsuz yönleri, *erişilebilirlik*, *özgürlük* ve eşitlik sorgulaması eksenlerinde billurlaştır.

Günümüzde Orta Sınıf Kültüründen Bahsetmenin İmkânı/İmkânsızlığı ve Kısmen Zorunlu Olarak Dönüşen Kültürel Sermaye

Yeni bir orta sınıfın varlığından bahsetmenin gerekliliği, öncelikle Goldthorpe (1987) ve Crompton'da (1998) rastladığımız gibi, toplumsal hareketliliğin derecesinin, yani sınıflar arası geçişin artması ve mesleki yapılanmanın (occupational structure) dönüşümü sebebiyle güncel sınıf yapısının açık ve akışkan bir hal almasından kaynaklanmaktadır. Bu durumun belirgin göstergeleri arasında, beyaz yakalı, teknokrat ve hizmet/servis sektöründe çalışan sayısında artış ile mavi yakalı işçi sayısındaki azalma yer almaktadır. Bununla beraber, 'Orta sınıf kültürü nedir ya da böyle bir kavramdan bahsetmek artık mümkün müdür?' sorularına yanıt, konunun ekonomi politiği dışında, görece daha az vurgu yapılan ve gündelik hayat ile boş zaman pratikleri üzerinden okunduğunda, kültürel beğenileri ön plana çıkararak orta sınıfın burjuvalaşması ve proleterleşmesi tezleri doğrultusunda aranabilir. Şu halde öncelikli adım, kavramın önüne yerleşmiş 'yeni' sınıfının, eş zamanlı olarak literatürde kullanılagelen anlamlarıyla, burjuva ve proleter 'yaşam tarz'larına örtük atfına dikkat etmekten geçmektedir.

Toplumsal değişimin bir bileşkesi olarak bu daha açık ve akışkan sınıf yapıları sayesinde, kredensiyalist tezin (*Credentialism* ya da Eğitim Belgeleri Tezi) giderek yaygınlaşmasının ardından, artık eğitim, diploma, sertifika ve yetkinliklerle donatılmış bireyin, üst-orta sınıfa ve hatta zaman içinde üst-sınıfa kadar yükselmesinin önündeki engeller, önceki on yıllara oranla azalmış görünmektedir. Fakat, bireyin habitus'unun bileşenlerinden biri olarak ekonomik sermayedeki bu yükselişin hızı, kültürel sermaye yükselişiyle eşzamanlı seyretmemektedir. Başak bir deyişle, yaşam tarzı paketi, orta sınıfın burjuvalaşması ile ilintili olarak ve ekonomik sermayedeki artış ve alım gücünün artması doğrultusunda, araba, ev, ev eşyası, giyim-kuşam, gidilen mekânlar vb. tüketim örüntülerini yukarı çekmektedir. Ancak, bir yanda, bu ekonomik kapital seviyesine erişilirken, diğer yanda, uzun vadeye yayılma, sindirilme, tekrarlanabilme, daimi öğrenme, zaman ayırma gibi talepleri olan, beğeni, zevk ve tercihlerin tümünü kapsayan kültürel kapital, kültür ürünlerine yönelik seçim ve tercihler, gerekli süre ve zemin bulunmadığında, mecburen ancak çok yavaş bir ivmede artabilmektedir. Nitekim, yeni orta sınıfın proleterleşmesi tezinin diğer önemli bir yönü de, bu bahsedilen yeni orta sınıfın, bilinen anlamıyla işçi sınıfı olmamasına rağmen, tıpkı işçi sınıfı gibi, ağır mesleki şartlar –bu kez psikolojik ve sembolik açıdan güçleşmiş çalışma koşulları; baskı, gözetleme, iş güvensizliği, vb.- sebebiyle, iş dışında kalan oldukça dar bir zaman diliminde, örneğin yüksek sanata ilgi duyma ya da diğer yüksek kültür ürünlerine yönelme vakti ve zemini bulamıyor oluşudur. Bu durumda, bireyin gün içinde boş zaman aktivitesine ayıracağı bu çok kısıtlı zamanı, ancak kolay tüketilen ve kişiyi rahatlatarak haz duygusu yaratma amacındaki popüler kültür ürünlerine yönelecek kadardır. Tıpkı geçtiğimiz yüzyıl boyunca özellikle endüstrileşmiş ülkelerde ortaya konulan araştırmaların kesişim kümesinde yer aldığı şekliyle, radyo ve televizyondan başlamak üzere, kitle iletişim araçlarınca popülerleştirilen yayınlar ve içerikler, geniş yığınları oluşturan alt sınıf üyeleri ya da işçi sınıfının beğeni ve tercihleri ile örtüşerek, bir toplumdaki çalışma ve ekonomik koşulların arka planından beslenmektedir.

Ayrıca, zihinsel açıdan yoğun ve yorgun bir günün ardından, yeni orta sınıf beyaz yakalı bir çalışanın ya da bir profesyonelin, söz gelimi bir alt ya da orta düzey yönetici müdürün, şirket dışına, kalabalık, trafiği sıkışık, gürültülü metropol yaşantısının ritmine çıkması ve zaten az sayıda ve kentin sadece belirli noktalarında bulunan, örneğin, opera, senfonik

müzik, avangart müzik, deneysel tiyatro, şiir dinletisi gibi, seyircisinden dikkat, geri planında getirdiği belirli bir bilgi, yine belirli bir alımlama, anlamlandırma ve yanıt verme (bir beğeni göstergesi olarak) becerisi talep eden yüksek sanat ürünleriyle geçirecek zamanı bulması son derece güçtür. Dolayısıyla, günümüzde metropol yaşantısı ve özellikle post-endüstriyel toplumun talepleri, kişinin uzun ve dikkatli zaman ayırmasını gerektiren yüksek kültür ürünlerine uygun düşmemektedir. Bu noktada böyle bir talep olduğunda, yeni orta sınıfın imdadına yeni iletişim teknolojileri yetişir. Yeni medya, bu anlamda kısmen zorunlu olarak devreye girerek, şimdi ve buradılığı olan eserler ve performanslar yerine ersatz kültür ürünlerini izlerkitleye sunar hale gelmiştir.

Bu durumda, tam da Post-Fordist dönemin iki temel imleyicilerinden esneklik ve yenilikçilik vurgularına uygun olarak, kısa zamanda elde edilebilecek, paketlenmiş, sıkıştırılmış, hızlı ve kolayca alımlanabilen yüksek kültür ürünlerinin ‘medyadaki temsilleri’ gerçeklerinin yerine ikame edilmeye başlanır. Bu orijinal eser ya da canlı performans yerine ikame bir yönüyle ve dolaylı olarak akıllara Baudrillard’ın (2004) ‘hipergerçeklik’ kavramını da getirmektedir. Önceki bölümlerde değindiğimiz kültürel beğeni kamularına denk gelen, üst-orta, orta-orta ve alt-orta sınıf olarak temsil edilebilecek orta sınıf olgusunun, bu üst ve alt sınırları belirsizleşmiş, kültürel karakteristiği ve bileşenleri müphemleşmiş niteliği, bize tanımlanması güç yeni orta sınıfın kültürel tercihlerine dair ipuçları vermektedir.

Yeni medyada iletilerin günümüzde daha önce hiç olmadığı kadar çeşitlenmiş olması ve erişilebilirliğinin daha önce hiç olmadığı kadar kolay olması -yaygın deyişle bir tuş ya da bir tık ötede olması-, yeni orta sınıfın kültürel kapitaline ve kültür ürünleri tercihlerine ilişkin, genel yargı ve ifadelerde bulunmayı neredeyse olanaksızlaştırmaktadır. Jenkins’in (2006) belirttiği gibi, dijital dünya ve yeni medya, eskisinin sonuna eklenerek bir devamlılık oluştururken teknolojik bir sonuçtan ziyade kültürel bir süreç ortaya koymaktadır. Çünkü, kullanıcılar hızlı erişim, ağ ve gruplara bağlanma şansı ile etkileşimli yapısı sayesinde, hiç olmadıkları kadar güç kazanmışlardır. Zira, internette, yazılı, görsel ve işitsel milyarlarca ileti birer kültür metni olarak yeni orta sınıf dâhil toplumun teknolojiye erişim elde eden tüm katmanlarına aynı anda sunulmakta ve kültürel kapital seviyelerini giderek homojenleştirmektedir.

Sonuç

Toplumsal sınıf ve tabakalaşma analizleri bağlamında ve yeni orta sınıf kavramı özelinde, zevk ve beğenilerin, kültürel tercihlerin belirlenim yöntemleri, temsil, anlam ve kullanımlarının incelendiği bu çalışmada, öncelikle internetin belirgin bir biçimde yeni medyada kültür ürünlerine erişim açısından ilk sırada ve etkin bir biçimde tercih edilen mecra olduğu saptanmıştır. Her biri sosyal medya mecrasına göre görsel ve işitsel birer ileti haline sokularak paylaşılan, dolayısıyla yalnızca bir temsil halinde bulunan kültür ürünlerinin bizatihi varoluşsal bu dönüşümü çok dikkat çekicidir. Buna ek olarak, bu kültür temsillerinin tercih edilme oranlarının medyada görünürlüklerini artırdıkları oranla başa baş gitmesi de dikkat çekici ve yeni sorulara yöneltici bir biçimde ortaya çıkmıştır. Bu durumun, beğeni kamularına denk gelen, üst, orta ya da alt gruplamalarla ifade edilen zevk ve beğenilerin değişiklik gösterdiği tabakalar arasındaki kültürel tercih farklılıklarını ortadan kaldırmaya ve aralarındaki sınırı bulanıklaştırmaya ivme kazandırdığı açıktır.

Özellikle saha çalışmasının bulgularının belirlenen iletişim modelleri ekseninde incelendiği bölüm, bireyin kendisini ötekine göre konumlaması, sınıfsal aidiyet ve varoluş mekanizmalarına ilişkin, kültürel ürün tercihlerini belirleme stratejilerini açığa çıkarmıştır. Buna göre, sıklıkla internete girme, farklı sınıf, düzey ya da dünya görüşleri (lebenswelt) süzgeğinden çıkmış mesaj ve paylaşımlara bakma, takip etme, beğenme, ve bunları müthiş sıklıklarla tekrarlamanın, bir rutin haline geldiği ve bu stratejilerin ortak noktasındaki yere oturduğu görülmüştür. Kültürlü olmanın ‘paylaşılabilen’ bir edime dönüşmesi, kültür ürünlerinin ise bilgisayardan erişilebilecek, keşfedilip öğrenilecek temsiller haline gelmesi görüşmecilerin ifadelerinden açığa çıkmıştır. Kültürel beğenileri koşullanan ve çeşitlenen, bu ölçüde de sınırları genişleyen bir yeni orta sınıf izlerkitlesi, küçük ölçekli ve sınırları belirli bu saha çalışması kapsamında ele alınmıştır. Bu bakımdan yorum ve çıkarsamaların belirtilen sınırlar içinde tutularak, ülke ya da dünya çapında genellemelerden kaçınılarak yapılmasına dikkat edilmiştir.

Sonuç itibarıyla, iletişim teknolojileri sayesinde artık her yerde bulunan kültür ürünlerinin, ‘Gösteri Toplumu’nun (Debord, 2014) bir parçası haline geldiği ve bir tüketim düzeni olarak toplumsal yaşamı tümüyle işgal

etmeyi başardığı giderek daha dikkat çeken bir hal almaktadır. Bu durumu bir kültürel emperyalizm ve medya emperyalizmi şeklinde yorumlamak ve konunun ekonomi politiğini ağırlık vererek analizi derinleştirmek de olasıdır. İnternet başta olmak üzere yeni iletişim teknolojileri sayesinde dolaşıma giren, paylaşılarak yayılan ve zaman içinde bir kültür ürünü haline alan milyarlarca ileti, elbette bir tür çokanlamlılığa sebep vermektedir. Bu makalenin, birbiri içine geçmiş kültürel beğeni kamularının medya kullanımı üzerinden yeni orta sınıfın beğeni ve tercihlerine dair değerlendirmelerin, kendisini önceleyen çalışmalar külliyatına bir yenisini katması ve bu konuda bundan sonra gerçekleştirilecek çalışmalara bir başka arka plan teşkil etmesi ümit edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Adorno, T.W. ve Horkheimer, M. (1979/1944). *Dialectics of Enlightenment*. London: Verso.
- Baudrillard, J. (2004). *Tüketim Toplumu* (F. Keskin ve H. Deliceçaylı, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity.
- Bell, D. (2008). The Coming of Post-Industrial Society. D. B. Grusky (Ed.), *Social Stratification. Class, Race and Gender in Sociological Perspective* içinde (s. 966-978). Colorado: Westview.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. Cambridge: Harvard University.
- Castells, M. (2000). *The Rise of the Network Society*. Cambridge: Blackwell.
- Crane, D. (1994). *The Sociology of Culture: Emerging Theoretical Perspectives*. Cambridge: Blackwell.
- Crompton, R. (1998). *Class and Stratification: An Introduction to Current Debates*. Cambridge: Polity.
- Debord, G. (2014). *Gösteri Toplumu* (A. Ekmekçi ve O. Taşkent, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Goldthorpe, J. (1987). *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain*. Oxford: Clarendon.

- Fiske, J. (2010/1989). *Understanding Popular Culture*. NY: Routledge.
- Foucault, M. (1975). *Surveiller et Punir*. Paris: Editions Gallimard.
- Gans, H. (1999). *Popüler Kültür ve Yüksek Kültür* (E. Onaran, Çev.). İstanbul: YKY.
- Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*. NY: Doubleday Dell.
- Jameson, F. (1984). *Postmodernism or the Cultural Logic of Late Capitalism*. NY: Routledge.
- Jenkins, H. (2006). *Convergence Culture. Where Old and New Media Collide*. NY: New York University.
- Lyon, D. (1997). *Elektronik Göz* (D. Hattatoğlu, Çev.). İstanbul: Sarmal.
- Lyotard, F. (1979). *La Condition Postmoderne*. Paris: Minuit.
- McQuail, D. ve Windahl, S. (2010). *İletişim Modelleri* (K. Yumlu, Çev.). İstanbul: İmge.
- McLuhan, M. ve Fiore, Q. (1967). *The Medium is the Message: An Inventory of Effects*. UK: Penguin.
- Peterson, R. (1992). Understanding audience segmentation: From elite and mass to omnivore and univore, *Poetics*, 21, 243-258.
- Rubin, Alan M. ve Windahl, S. (1986). The uses and dependency model of mass communication. *Critical Studies in Mass Communication*, 3(2), 184-99.
- Ruggiero, T. E. (2000). Uses and Gratifications Theory in the 21st Century. *Mass Communication and Society*, 3(1), 3-37.
- Uğurlu, E. G. (2013). Tarih ve Kavram Olarak Yeni İletişim Teknolojileri. V. Yüzer ve M. E. Mutlu (Ed.), *Yeni İletişim Teknolojileri* içinde (s. 2-23). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- TÜİK. (2016). Hanehalkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21779> adresinden 14 Eylül 2016 tarihinde edinilmiştir.
- TÜİK. (2014). Hanehalkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması. <http://www.tuik.gov.tr/Pre-HaberBultenleri.do?id=16198> adresinden 1 Ağustos 2015 tarihinde edinilmiştir.
- TÜİK. (2014). İstatistiklerle Gençlik Araştırması. www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=251 adresinden 1 Ağustos 2015 tarihinde edinilmiştir.
- Van Dijk, J. (2006). *The Network Society: Social Aspects of New Media*. London: Sage
- Williams, R. (1959). *Culture and Society*. London: Chatto & Windus.

Ek: Görüşmecilerin Dağılımı

Görüşmeci Takma İsmi	Meslek	Cinsiyet	Yaş
Görüşmeci A1	Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü 4. sınıf öğrencisi	Kadın	22
Görüşmeci A2	Mimarlık 3. sınıf öğrencisi	Erkek	23
Görüşmeci A3	Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler 3.sınıf öğrencisi	Erkek	22
Görüşmeci A4	Hukuk Fakültesi 2. sınıf öğrencisi	Erkek	21
Görüşmeci B5	Marka Müdürü	Erkek	30
Görüşmeci B6	Ürün Müdürü	Kadın	30
Görüşmeci B7	İlaç Satış Temsilcisi	Kadın	26
Görüşmeci B8	Dış Ticaret Uzmanı	Erkek	27
Görüşmeci B9	CFO Asistanı	Kadın	26
Görüşmeci B10	Marka Müdür Yardımcısı	Erkek	29
Görüşmeci B11	IT Yazılımcısı	Erkek	28
Görüşmeci C12	Fotoğrafçı	Kadın	31
Görüşmeci C13	Redaktör	Erkek	28
Görüşmeci D14	Ar. Gör. Psikoloji Bölümü	Kadın	25
Görüşmeci D15	Ar. Gör. İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü	Kadın	27

ESNEKLİK VE GÜVENCESİZLİĞİN KAYGAN ZEMİNİNDE YENİ ORTA SINIFIN “HAREKETLİLİĞİ”

Hasan Kürşat AKCAN*

Özet

Türkiye'nin iki büyük kenti olan Ankara ve İstanbul'da yaşayan, özel sektörde profesyonel ve yönetici pozisyonlarda ücretli olarak çalışan 25 yeni orta sınıf mensubu ile derinlemesine mülakat tekniği ile gerçekleştirilen alan çalışmasının anlatıldığı bu makalenin ekseninde “toplumsal değişme” ve “sosyal hareketlilik” tartışmaları yer almaktadır. Yeni orta sınıf mensuplarınca emek sürecindeki esneklik ve güvencesizlik ile sosyal hareketlilik ve sınıf pozisyonunun nasıl algılandıkları ve değerlendirildiklerine odaklanılmıştır. Çalışmada bu odak noktasından elde edilen bulgular, toplumsal değişme sorunsalı ekseninde tartışılmıştır. Sonuç olarak yeni emek süreçlerinin esneklik ve güvencesizlik koşullarında avantaj sahibi olmuş olan emekçi kesimin “mutlu azınlığı” olarak yeni orta sınıf mensupları, yeni bir sosyal hareketlilik miti üzerinden sistemin yeniden üretimine farklı ve önemli bir katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle yeni orta sınıfın sosyal hareketliliği toplumsal sistemin yeniden üretimine katkısı aracılığıyla yorumlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: *Yeni orta sınıf, Sosyal Hareketlilik, Esneklik, Güvencesizlik.*

THE MOBILITY OF THE NEW MIDDLE CLASS ON THE SLIPPERY GROUND OF FLEXIBILITY AND PRECARIETY

Abstract

This article, tries to discuss “social change” and “social mobility” by focusing on the private sector workers in professional or executive positions. It is a case study that was carried out with the technique of in-depth interviews made with 25 members of the new middle class members living in Ankara and Istanbul, namely, two largest cities of Turkey. It tries to shed light on how the new middle class members perceive and evaluate flexibility and precarity, as well as social mobility and the class position in the process of labor. The findings will be discussed in the axis of social change. Since the new middle class members make a remarkable contribution to the reproduction of the system through the new myth of social mobility as “happy minority” of the labor class, which has gained advantages under the flexible and precarious conditions of new labor processes. As a result, the social mobility of the new middle class members was interpreted via their contribution to the reproduction of the social system.

Keywords: *New Middle Class, Social Mobility, Flexibility, Precarity.*

* Araş. Gör., Ankara Üniversitesi Sosyoloji Bölümü. İletişim: akcanhasan@gmail.com

Giriş

Toplumsal değişme, antik çağ filozoflarından bugüne dek en önemli toplumsal mesele olma özelliğini halen sürdürmektedir. Günümüzde “sosyal hareketlilik” toplumsal değişmeyi yahut toplumsal değiş(e)memeyi değerlendirmek için oldukça verimli bir konu başlığıdır. Bu çalışmada toplumsal değişme ve sosyal hareketlilik gibi iki ana sosyolojik başlık üzerinden, 2013 yılında gerçekleştirilmiş ve temel sorunsalı çalışarak yükselmenin yeni bir sosyal hareketlilik miti oluşturması olan bir alan çalışmasının (Akcın, 2013) verileri yeniden yorumlanmaya çalışılacaktır.

Sosyoloji disiplini içindeki ana akım tabakalaşma ve sosyal hareketlilik kavrayışlarının “sınıf” kavramı ile kurmuş olduğu mesafeli ilişkiyi değiştiren ve hatta bu ilişkiyi yakınlaştıran önemli bir kavram “orta sınıf” kavramıdır. Orta sınıf kavramsallaştırmasını kullanmak veya kullanmaktan geri durmak sosyal teorik yönelimin adeta turnusol kâğıdına dönüşmüş durumdadır. Diğer bir yandan orta sınıf meselesi çağdaş sosyolojinin en zor meselesi olarak da anılmaktadır (Abercrombie ve Urry, 1983’den akt. Wacquant, 1991, s. 39). Orta sınıfın başlı başına bir sınıf mı yoksa sınıf için bir ayrışma mı olduğu sorusu ise halen birçok çalışmanın konusu olmaya devam etmektedir.

En baştan belirtmekte fayda olacaktır ki bu çalışmada yeni orta sınıf, operasyonel olarak bir toplumsal tabakayı zihinde somutlamak amacı ile ihtiyatlı olarak kullanılmıştır. Yeni orta sınıf mensupları olarak metin içinde anaçağımız katılımcılar alt soyutlama düzeyinde ve görünüşte emekçi sınıftan oldukça farklı gözüküyor olsalar da üst soyutlama düzeyinde onların emekçi kesime dâhil oldukları düşünülmektedir ve yeni orta sınıf, bir sınıf içi ayrışma olarak değerlendirilmektedir. Kuşkusuz ki “yeni orta sınıf”¹ mensupları deyişine alternatif olabilecek birçok tanımlama konuya ilişkin literatürde mevcuttur. Bunlardan en öne çıkan ve yaygın kullanılanları; yeni küçük burjuvazi, çelişkili sınıf konumları, yeni işçi sınıfı, beyaz yakalılar, altın yakalılar, hizmet sınıfı, yönetici sınıf, kentli

¹ Wacquant (1991: 41) “Yeni orta sınıf” teriminin Gustav Schmoller tarafından Almanya’da Weimer Rejimi zamanında genişleyen beyaz yakalılara istinaden icat edildiğini ve modern “orta sınıfın” hatlarını net bir biçimde çizdiğini belirtse de; “yeni orta sınıf” kavramının ilk defa William Morris tarafından 1885 yılında kullanıldığı görülmektedir (akt. Barbrook 2006: 58). Morris (1885) yeni orta sınıftan, proletarya ve kendilerinin doğrudan ve aşikâr efendileri arasında bir tampon olarak söz etmektedir (akt. Barbrook 2006: 58).

profesyoneller, profesyonel yönetici sınıfıdır (Barbrook, 2006; Ehrenreich ve Ehrenreich, 1977, 2013; Mills, 1951; Poulantzas, 1976; Urry, 1999; Wright, 1976).

Bu çalışmada ise sınıfın tanımlanması veya orta sınıf kavramsallaştırması sorunsallarının yerine, yeni orta sınıf mensuplarının kendilerini nasıl tanımladıkları ile bu tanımlama ve kimliklenmenin toplumsal değişim bağlamında sistemin devamlılığı ya da değişimi konusunda nasıl bir rol oynadığı sorununa odaklanılmaktadır. Söz konusu odak noktasını yakalayabilmek için Türkiye’de mevcut “yeni orta sınıf” tartışmalarının değerlendirilmesi yoluna gidilmiştir. Yeni orta sınıf veya yeni orta sınıf kavramının işaret ettiği toplumsal kesim üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde “yeni orta sınıf” olarak addedilen kesimin, genellikle tüketim alışkanlıkları ve kültürel farklılaşması (Ahıska ve Yenal, 2006; Doğuç, 2005; Dölek, 2009; Kozanoğlu, 2001; Şimşek, 2005; 2010; Yazıcı, 2008); en çok da bu ikisi ile ilişkili olarak tanımlanabilecek kentsel mekânda yer seçimine ilişkin özellikleriyle ele alınmış olduğu görülmektedir (Ayata, 2005; Ertuna, 2003; Karademir, 2009; Kurtuluş, 2005; 2012; Kurtuluş, Purkis ve Alada; 2012; Öncü, 1999; Şen, 2011; Yaran, 2009).

Yeni orta sınıf deyişi her ne kadar çok yeni olmasa da yaygın kullanımı “yönetim devrimi” sonrası ve hizmetler sektörünün yükselmeye başladığı zamana denk düşmektedir. Gerek dünya gerekse de Türkiye özelinde “yeni orta sınıf” denildiğinde akla gelenin, devlette maaşlı çalışan bir memurdan ziyade özel sektörde istihdam edilen kentli bir profesyonel veya yönetici olacağı düşünüldüğünde “yeni orta sınıf mensuplarını” salt tüketim noktasında değil; üretim noktasında değerlendirmek de ayrıca önemli olacaktır.

Yeni orta sınıf mensuplarını tüketim ekseninden farklı bir eksende anlayabilmek ise onların emek sürecindeki deneyimlerine kulak vermekle mümkün olacaktır. İş hayatında güçlü ve başarılı olmak önceden metanet, katılık ve amaçta netlik gibi kelimelerle ifade edilirken; günümüzde esneklik, uyumluluk ve sürekli değişen taleplere hızla cevap verebilme yeteneğine dönüşmüş durumdadır (Kagarlitski, 2006, s. 44). Bu bağlamda yeni emek süreçlerinin iki önemli anahtar kelimesi olan esneklik ve güvencesizlik, yeni orta sınıf mensuplarını emek sürecinde değerlendirirken en önemli temalardır.

Esasen emek süreçlerinde edinilen mevki, özellik ve ücret ile diğer emekçi kesimlerden ayrılan “yeni orta sınıf mensuplarının” çalışma yaşamlarındaki konumlara erişimleri ise onların aldıkları eğitim ile doğrudan ilişkilidir. Bu açıdan “yeni orta sınıf”ın işaret ettiği sınıfsal pozisyonun “eğitim ve yukarı doğru hareketlilik” ile ilişkisi de oldukça önemli bir tartışma zeminini oluşturmaktadır. Söz konusu zeminde eğitimin bir sosyal hareketlilik basamağı mı yoksa mevcut olan sınıfsal pozisyonların yeniden üretimi mi olduğu sorusu bizleri beklemektedir. Bu tartışmaya elbette ki bir alan çalışmasının verileri ile hele ki genellenebilirlik iddiası olmayan bir nitel çalışmanın verileri ile girmek hiç de akılcı değildir. Fakat yine de katılımcıların anlatılarına referans ile sosyal hareketliliğin eğitim ile olan ilişkisi üzerinde de durulacaktır.

Yeni orta sınıf mensuplarının sosyal “hareketliliğini” toplumsal değişme ve değiş(e)meme problemi ekseninde inceleyen bu çalışmada öncelikle yöntem bölümü ele alınarak, alan çalışması ile ilgili ayrıntılı bilgilere yer verilecektir. Takip eden bölümde yeni orta sınıf mensuplarının emek süreçlerindeki deneyimleri aktarılıp yorumlanacaktır. Makalenin üçüncü bölümü ise katılımcıların sosyal hareketlilik öykülerine ve kendi sınıfsal pozisyonlarını değerlendirmelerine ayrılmıştır. Son bölümde ise alan çalışmasından elde edilen bulgular eşliğinde, yeni orta sınıf mensupları söz konusu olduğunda toplumsal değişme ve sosyal hareketlilik kavramları nasıl düşünülmeli sorusu tartışılmaktadır.

Yöntem

Marx’ın, “dış görünüş ile şeylerin özü, eğer doğrudan doğruya çakışsaydı, her türlü bilim gereksiz olurdu” (1990, s. 718) sözünden hareketle realist epistemolojiyi benimseyen ve görünenin ardındaki görünmeyeni (Sayer, 2000) önemli gören bu çalışma; nitel bir araştırma tekniği olan yarı yapılandırılmış görüşme formları ile derinlemesine mülakatlar yapılarak gerçekleştirilmiştir (Kuş, 2009; Kümbetoğlu, 2008).

“Belli bir yere gelmek” veya “bi tık üste gitmek” bugün yeni bir sosyal hareketlilik mitine dönüşmüş durumdadır: “çalışarak yükselmek”. Öyle ki daha üniversiteye yerleşmeden önce bile birçok aile ve öğrenci için zorunluluğa dönüşmüş olan ve üniversite yaşamı boyunca da devam eden kariyer planlama etkinliklerinin sayısı oldukça artmıştır ve gelişerek

artmaya da devam etmektedir. “Boşuna mı okuduk”² sorusunu sormamak, beyaz yakalı işsizler yığına dâhil olmamaya çalışmak, bugün hemen her öğrencinin ve ailenin temel sorunları arasında ilk sıraları almış durumdadır. Önce üniversiteye yerleşmek, sonrasında da bir iş bulabilmek hayalinin, hedefinin ve ümidinin Türkiye’deki yaygınlığı göz önüne alındığında bunları görece en iyi biçimde gerçekleştirmiş “görünen” bir “mutlu azınlık” üzerine çalışmanın ayrıca önemli olduğu düşünülmektedir. Bu düşünceye, asıl alan çalışmasına bir hazırlık olarak düşünülebilecek üniversitelerde düzenlenen “kariyer ve liderlik” etkinliklerinde gerçekleştirilen katılımlı gözlemlerde ulaşılmıştır.

Yeni orta sınıf mensupları bu çalışma kapsamında üniversite mezunu, özel sektörde profesyonel veya yönetici olarak maaşlı çalışan ve kendi emeği üzerinde özerkliği görece yüksek bir kesimi işaret etmektedir. Söz konusu kesim ile gerçekleştirilen alan çalışması “amaçsal örneklem” tekniğine uygun olarak seçilmiştir. Bu tekniğin avantajı “küçük bir örneklem içinde araştırma evreninin farklı karakteristikleri içinde barındıran bir kesitini kapsayabilmesidir” (akt. Kümbetoğlu, 2008, s. 99).

Ankara Türkiye’nin yönetsel olarak başkenti, İstanbul ise finans kapital açısından Türkiye’nin başkenti olarak değerlendirilebileceği için alan çalışması, bu iki büyük kentte gerçekleştirilmiştir. Söz konusu örneklem tekniğine uygun olarak seçilen katılımcıların genel profillerinden bahsetmek gerekirse; katılımcılar finans, bilişim, moda, lojistik, medya, turizm ve inşaat sektöründe çalışmaktadırlar. Katılımcıların işyerlerindeki pozisyonlarının ise Türkiye genel müdüründen, orta düzey yöneticiye kadar oldukça çeşitlendiği söylenebilir. Görüşülen kişiler açısından İstanbul ve Ankara örneklemelerinde sektörlere göre kadın erkek dengesinin kurulmasına dikkat edilmiştir. Ankara’da 6 erkek, 6 kadın katılımcı; İstanbul örneklemesinde ise 7 erkek, 6 kadın olmak üzere toplamda 25 katılımcı bulunmaktadır (Bk. Ek: Katılımcıların Özellikleri).

Bu çalışmada sınıfın tanımlanması sorunsalı yerine, yeni orta sınıfın operasyonel bir tanımı yapılarak, yeni orta sınıf mensuplarının kendilerini nasıl tanımladıkları ve bu tanımlama ve kimliklenmenin sistemin devamlılığı ya da değişimi konusunda nasıl bir rol oynadığı sorununa

² Türkiye’de beyaz yakalı işsizlik üzerine 2011 yılında yayımlanan “Boşuna mı Okuduk? Türkiye’de beyaz yakalı işsizliği” başlıklı eser incelenebilir (bk. Bora, Bora, Erdoğan, ve Üstün, 2011).

odaklanılmış olduğundan saha çalışması nitel teknikle gerçekleştirilmiştir. Genellikle toplumsal cinsiyet ve etnisite gibi konulara kıyasla sınıf konusunun insanların üzerinde düşünmeye fazla zaman ayırmadıkları, bu yüzden de “yakın tecrübeden” çok “uzak tecrübe”ye dayalı bir tanımlamanın konusu olduğu bilinmektedir (Worsley, 2007; Emerson, Fretz ve Shaw, 2008, s. 196). Bu bağlamda gerek soru sorulurken, gerekse de alınan yanıtlar değerlendirilirken söz konusu saptama sürekli olarak akılda tutulmuştur. Gerçekten de mülakatlar esnasında katılımcılar birçok zaman özellikle de kendilerini sınıfsal olarak nasıl tanımladıkları ve kendilerini tanımladıkları yerde “aşağıda” ve “yukarıda” kalanların kimler olduğu sorularına oldukça uzun düşünerek yanıt vermişlerdir. Katılımcıların büyük çoğunluğu bu soruların yanıtlarını hayatlarında ilk defa düşündüklerini söyleseler de araştırmacının neyi araştırdığını çok anlayamadıklarını da ayrıca belirtmişlerdir.

Sonuç olarak yaklaşık 1 saat ile 1 saat 45 dakika arasında süren görüşmelerde katılımcıların izinleri ile alınan ses kayıtları deşifre edilerek, deşifreler üzerine tematik bir analiz yapılmıştır. Yeni bir sınıf atlama yanılsaması/miti olarak “çalışarak yükselmek” hem iş yaşantısı ile ilgili hem de sınıf ve sosyal hareketlilik ile ilgili sorulara verilen yanıtların kesiştiği bir tema olması sebebiyle alan çalışması bu temalar çerçevesinde anlatılacaktır.

Yeni Emek Süreçlerinde Yeni Orta Sınıf Mensupları

Günümüzde yeni emek süreçleri düşünüldüğünde iki önemli değişim ön plana çıkmaktadır: esnekleşme ve güvencesizlik. Esneklik ve güvencesizlik rejimleri, emekçi kesimin kendi içindeki tabakalara göre farklı algılanmakta, yorumlanmakta ve aslında farklı deneyimlenmektedir. Çalışmanın bu bölümünde amaçlanan, emek süreçlerinin dönüşümü ile oluşan değişimleri yorumlamada ve deneyimlemede ortaya çıkan farklılığı, emekçi kesim içindeki farklılaşma eğilimi en yüksek tabaka olan kentli profesyonel ve yöneticilerin -“yeni orta sınıf mensuplarının”- iş yaşantılarına yönelik olarak sorulara verdikleri yanıtları üzerinden tartışmaktır.

Apple şirketinin kurucusu olan Steve Jobs, başarısının temelinde, beraber çalışacağı kişileri hemen yetkin hem de “Apple’a aşık” olabilecek kişiler arasından seçmesinin yattığını belirtmektedir.³ İşe duyulması beklenen

³ Steve Jobs’ın başarısı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Isaacson, W. (2011). *Steve Jobs*. (D.

aşk veya sevgi; “kariyer ve başarı” temalı her toplantının, filmin, kitabın yahut konuşmanın vazgeçilmez unsuru olarak anılmaktadır. Alan çalışması esnasında gerek takip edilen etkinliklerde gerekse katılımcılarla gerçekleştirilen mülakatlarda oldukça sık tekrarlanan “işini sevmek”, “işine aşık olmak”, hatta işini karakteri ile özdeşleştirmek yeni orta sınıf mensuplarının halihazırda çalışmakta oldukları işlerin işleyişi konusunda onları eleştirel bir tutuma sahip olmaktan ziyade, dinamizm, tatmin ve aksiyon kaynağı olarak çalışma yaşantısını değerlendirdiklerini göstermiştir. Örneğin finans sektöründe genel müdür yardımcısı (GMY) olan Cenk (48) kendi karakterine en uygun iş alanının satış olduğunu belirterek aşağıdaki sözleriyle işine olan sevgisinin ve göstermiş olduğu sebatın karakterine sinen yapısını dile getirmiştir:

Hep satışta yer aldım ben. Her zaman hedeflerinizi tutturuyorsunuz ama 31 Aralık itibarıyla bir zaferle görevinizden ayrılıyorsunuz. 1 Ocak'ta yeni hedefler yeni havuçlarla [ulaşılacak hedefleri anlatan bir metafor olarak havuç ve tavşan] tekrar işe dönüyorsunuz. Bu ciddi bir heyecan, ciddi bir stres.

Hâlbuki bu odaklanışın artık geçerliliğini ve değerini hızla yitirmekte olduğu, artık çok daha fazla beceriye sahip ve daha kısa istihdam sürelerine tabi olunan bir döneme girildiği de birçok çalışmada anılmaktadır (İlhan, 2008; Sennett, 2011; Temiz, 2004).

İşyerindeki heyecana, her an yeni şeyler öğrenmeye, değişikliklere hemen uyum sağlamaya yönelik performansları oldukça yüksek olan katılımcılar genel olarak iş yaşantısında değişikliklere kolay uyum sağladıklarını belirtmişlerdir. Kolay uyum sağlama yeteneğinin, sektör fark etmeksizin, birçok çalışanda hâlihazırda olması gereken bir kişilik özelliğine dönüştüğünü kariyer ve insan kaynakları sitelerinin öneri sayfalarında da sıklıkla görmek mümkün olmaktadır. Kolay uyum sağlamanın bir kişilik özelliği olduğunu farklı bir örnek üzerinden profesyonel tur rehberi olarak çalışan Leyla (27), “Evet, hatta şu an hatırlıyorum mesela, o kadar uyum sağlıyorum ki; bir ara yaptığım ve dolandırıldığım pazarlama işini bile gayet sahiplenmiştim” diyerek aktardığı görülmektedir. Uyum sağlamanın kişilik özelliği oluşuna daha çarpıcı bir örneği ise denetim ve danışmanlık firmasında müdür olarak çalışan Haluk (31) vermektedir:

Evet, yani çalışma yaşamında değil tüm yaşamımda da değişikliklere çok kolay uyum sağlayan bir insanım. Woddy Allen’ın Zelig diye bir filmi vardı. Ona çok benzetirler beni, çok böyle nabza göre şerbet veren bir adamım, yani kötü bir karakter aslında Zelig. Böyle zencilerle konuşmaya başlayınca adam kararmaya başlıyor, bir anda onlardan oluyor. Ben de öyle çok uyum sağlarım hemen, iş yaşamında da öyleyimdir.

Bir otelin satış müdürü olarak çalışan Murat (33) da değişikliklere uyum sağlamanın işinin bir gerekliliği olduğunu, “sonuçta işimiz satış ve her kesimden insanla ona göre muhatap olmak durumundayız” sözleri ile dile getirirken; bir hazır giyim firmasının tasarım ve satış genel müdürü olan Reyhan (44) ise değişikliklere kolay uyum sağlamanın gerekçelerini, çalışma yaşamının geçirdiği değişim ve dönüşümle ilişkilendirerek şöyle dile getirmektedir:

O özellik bizim mesleğimizin bir gerçeği. Çünkü moda her üç ayda bir değişen bir şey buna ayak uydurmak zorundasınız. Buna ayak uydurmak da nasıl oluyor, en basitinden renkler ve desenler her üç ayda bir değişmek zorunda. Bu üç ay da sezonlardır işte, ilkbahar-yaz, sonbahar-kış olmak üzere tasarımlarımız oluşuyor. Türkiye’nin de zaten moda konusunda bu hız ve değişime ayak uydurma özelliği bütün dünya tarafından kabul edilmiş bir gerçek. Örneğin bundan on sene önce bütün müşteriler Uzakdoğu’ya, Çin’e ağırlık verirken fiyatlar nedeniyle; Türkiye bu büyük avantajı nedeniyle ayakta kaldı bugüne kadar. Hala da bu esneklik, değişimlere kolay uyum sağlama nedeniyle Türkiye’nin tekstil sektörü ayakta ve otomatikman buna ben de ayak uydurmak zorunda kalıyorum.

Giderek esnekleşen emek sürecinde yeni orta sınıf mensuplarından beklenen “otomatikman” koşullara ayak uydurmalarıdır. Yeni orta sınıf mensuplarının yüceltilen işgücü profilini Mesching ve Stuhr şöyle betimlemektedir: “her yerinden bükülebilecek kadar esnek, kendi kendini sömürecek kadar performans delisi... her an işe koşulabilir, her an erişilebilir” (Mesching ve Stuhr, 2001’den akt. Bora ve Erdoğan, 2011, s. 24).

“Kağıt Üzerindeki” Mesai Saatleri

“Esnekliğin zamanı yeni bir iktidarın zamanıdır” diyen Sennett, günümüzde esnek organizasyonların “esnek-zaman” uygulamasına

geçtiğini, bu geçişin modern organizasyonların standartlaşmış rutinine bir saldırı olduğu halde çalışma zamanını özgürleştiren yararlı bir şey gibi sunulduğunu, ama böyle işlemediğini belirtmektedir (2011, s. 59).

Çalışma sürelerinde esnekliğin birçok uygulama biçimi bulunmaktadır. Bu çalışma kapsamında görüşülen kişilerin tamamında “fazla çalışma” uygulamasının olduğu görülmektedir. Katılımcılardan mesai saatlerinin bilgisi istenildiğinde hemen hepsi yanıtlarına “kağıt üzerinde...” diyerek başlamışlardır. Aynı şekilde birçok katılımcı kendilerine “normal mesai saatlerini mi yoksa kendi çalışma zamanlarını mı” sorulduğunu teyit etme gereği duymuşlardır.

Lojistik firmasında müdür olan Kaan (28) çalışma saatleri sorulduğunda “Çalışma saatlerinden kasıt mesai saatleri mi, yoksa benim çalışmam mı?” diyerek yanıtlamış ve her ikisini de anlatması istenildiğinde şöyle devam etmiştir:

İş, hayatımın yüzde yüzünü kapsıyor. Hiç abartmıyorum. Her an çalışıyorum. Kağıt üzerindeki çalışma saatlerimiz 9-6. Sağ olsun şirket bunu esnek hale getirmiş. 8.30 ile 10.00 arasında herhangi bir saatte gelinebiliyor şirkete; ama ne kadar geç geldiyseniz o kadar geç çıkıyorsunuz. Ama uluslararası operasyonlar yaptığım için ve hiç durmayan bir iş yaptığım için insanlar sürekli beni arıyor. Bir de günümüz şirketlerinde şey yok. Bu pozisyon için iki kişi olması lazım. O yokken o onu idare etsin gibi bir anlayış yok. Dolayısıyla az kişiyle çok iş yapılmaya çalışılıyor. O yüzden nerede olursanız olun -yurtdışındasınız, seyahattesiniz, izindesiniz- çalışmak durumundasınız. Hafta sonu, hafta içi biri sizi aradığı zaman ‘bu iş telefonu, açmayayım’ deme şansınız yok.

Kaan’a benzer biçimde Zeynep (33) de “beni gece on ikide arasalar o telefonu açmak durumundayım, açmama gibi bir şansım yok” diyerek teknolojinin ilerlemesinin esnekliğin bu boyutunda yol açtığı sonucu gösterir başka bir örnek olmaktadır. Özel bir televizyon kanalında genel yayın koordinatörü olan Ebru (45) ile görüşme çalıştığı işyerinde yapılmıştır. Haberciliğin gecesinin gündüzünün olmadığından, sürekli bir koşuşturma içinde olduğundan söz eden Ebru “hiç kontağı kapatamıyorsun” diyerek mesaisinin yoğunluğundan bahsetmiş ve görüşme altı sefer çalan telefon yüzünden kesilmiştir.

Teknolojinin gelişimiyle ve yurt dışı bağlantıların artması sebebiyle tanımlı mesai saatlerinin dışında ve bu saatlerin oldukça üzerinde çalışmak zorunluluğu olduğunu belirten birçok katılımcıdan en çarpıcı olanı ise tekstil sektöründe yönetici olan Reyhan (44) ise durumunu şöyle dile getirdi:

Çalışma saatleri tekstilde olmayan bir kavram aslında. Eski zamanlarda bu daha da belirgindi. Şimdi akıllı telefonlar çıktıktan sonra zaten sıfırlandı. Çünkü şöyle bir durumumuz var; o telefonun sustuğu zaman aralığı benim işimde günde iki saat. Çünkü Amerika'dan müşteriden siparişi alıyorsunuz, Çin'de yaptırıyorsunuz. Saat farkları nedeniyle o akıllı telefon devamlı böyle bir çalışır vaziyette. Ama belli bir süre sonra tecrübenin getirdiği rahatlıkla bu çalışma saatleri tabii ki kendinize göre ayarlanıyor. Normalde bu ofisin çalışma saatleri 9-6, ama 'işiniz bittiğinde' gibi bir ibare de her zaman var.

Katılımcıların çalışmaz zamanlarındaki esneklik üzerine olumsuz düşünceleri olsa da birçoğu için aslında durum o kadar da olumsuz algılanmamaktadır. Örneğin “Hafta sonu da çalışıyorum ama şöyle bir rahatlığım var; her gün mesai gibi bir şeyim yok. 9-6 bu masanın başında oturacağım diye bir şey yok. Ama günde 11-12 saatim var ortalamada” diyen Haluk (31) mesai saatlerindeki esneklikten olumlu bahsetmektedir. Aynı şekilde Medikal sektöründe bölge satış müdürü olarak çalışan Taner (31) de “Aslında bizim iş biraz freelance bir iştir. Kendi mesainizi kendiniz yaparsınız ama hiçbir zaman ‘saat 6’dan sonra çalış’ demezler bize” şeklinde konuşurken, kendilerine “hafta sonu işe gelinecek” denmediğini, ama kendisinin satış işinde olmasından ötürü “bir takım bağlama organizasyonları” (müşterileri ve ekip arkadaşlarıyla yemekler, geziler vb.) yapmak durumunda olduğunu ve bunların da mesaiden sayabileceği gibi bir yandan da işinin güzel yanı olduğunu belirtmiştir. Yeni emek süreçlerinin sonucu olarak yaşanan değişime karşı yeni orta sınıf mensuplarının bir dirençten çok üst düzeyde bir uyum ve içermeye gösterebilmeleri sebebi ile iş yaşantılarında genel olarak “başarılı” addedildiklerini ve ödüllendirildiklerini anımsamak, toplumsal değişim ve yeni orta sınıf mensuplarını düşünmede önemli bir köşe taşı olarak anlamlı olacaktır. Devam eden bölümde çalışma saatlerindeki esneklikle beraber yaşanan başka bir değişim olan güvencesiz istihdam konu edilecektir.

“Güvence-sizsiniz”

Zaman ve mekânda esnekliği takip eden ve günümüz emek süreçlerinin birçok emekçi nezdinde en acımasız yüzü olan güvencesiz istihdam konusunda yeni orta sınıf mensuplarının değerlendirmelerinin oldukça farklı olduğu görülmüştür. Özel bir televizyon kanalında genel yayın koordinatörü olan ve ne medyanın ne de özel sektörün “boşluğu hiç kaldırmadığını” söyleyen Ebru (45), “Medyada her an her şey olabilir. Bugün Türkiye’nin en çok izlenen haber bültenlerinden birini yapıyoruz ama yarın dengeler öyle değişebilir ki kendimizi kapının önünde buluruz. Hiçbir güvencesi olmayan bir iş yapıyoruz” sözleriyle güvencesiz çalışma deneyimini aktarmaktadır. Esnekliği ve güvencesizliği her açıdan diğer katılımcılardan farklı tecrübe eden profesyonel tur rehberi Leyla (27) ise şöyle demektedir:

Herhalde olabilecek en güvencesiz iş. Gerçekten mevsimlik işçilik gibi, tabii çok daha statüsü yüksek bir mevsimlik işçilikten söz ediyorum. Hiçbir güvencesi yok. Türkiye’de bir bomba patladığında İstanbul’a turistler gelmeyecektir, aynı şekilde ekonomik krizler çıkarsa Türkler yurt dışına çıkmayacaktır. Turizm en sakat sektör bu anlamda. Rehberlerin konumu da çok sallanan bir yerde. O yüzden de güvencesi için değil de; diğer avantajları için bu işi yaptığımı söyleyebilirim.

Oğuz’a göre (2012, s. 232) “Güvencesizlik temelde iş güvencesinden ve sosyal haklardan yoksun olma ve bu nedenle sürekli olarak gelecek kaygısı yaşama anlamına gelir. Bu anlamda, sadece çalışma koşullarındaki değil, bir bütün olarak yaşama koşullarındaki belirsizlikle tanımlanır.” Bu bağlamda görüşülen yeni orta sınıf mensuplarının güvencesizliği yaşama biçimlerinin bilindik anlamından biraz daha farklı bir örüntü ortaya koyduğu söylenebilir. Zeynep (33) çalıştığı işi “Güvenceli görüyorum yanlış olabilir, ama bendeki yanlışsana dahi olsa güvenceli görüyorum” diyerek güvenceli gördüğünü belirtmektedir. Aynı şekilde Esin (28) de çalıştığı işin gayet güvenceli olduğuna inancını “Siz burada kalmak istediğiniz sürece buranın kapıları sonuna kadar açık ve çalıştığınız ve çabaladığınız sürece burada bir gelecek var gerçekten” diyerek dile getirmektedir. Katılımcıların hemen hepsi çalıştıkları kurumu değil, kendilerini güvence olarak gördüklerini ifade etmektedirler. Örneğin inşaat sektöründe GMY olarak çalışan Yasin (34) şunları söylemektedir:

Türkiye şartlarında hiçbir şeyin güvencesi yoktur. Güvence sizsiniz. Atıyorum bugün X firmasında diyorlar ki 100 kişi küçüleceğiz, küçülmek nedir? İşler, küçülmüştür, ciro küçülmüştür, kar marjı küçülmüştür. Ne olur küçülme dediğinde de; patronun ilk müdahale ettiği şey personel, personeldeki azaltım. Bu da ne olur? Sen de ben de patron olsak, 100 kişiden en kötülerinden başlarız değil mi elemeye? Bu iş böyle benim gözümde. Bunu şeye benzetiyorum ben. Mesela dört tane elma varsa bir masada, bir hafta duracaksa, onun böyle yavaş yavaş çürümeye başlayanından tüketmeye başlamıyordun muzun hep zaten, çöpe atılmasın diye.

Yasin ile benzer görüşe sahip olan Taner (31) de “Türkiye’de ekonomik konjonktür biraz sakat, kimin ne olacağı belli değil. Hani Merrill Lynch gibi bir banka battıysa her şirket bataabilir. Ama ben şirketime... Ya ben kendime güveniyordum önce, sonra da şirketten ilk gönderilecekler arasında olmadığımı biliyorum” diyerek kendini, iş güvencesinin tek kaynağı olarak nitелеmekte ve rekabete dayalı iş dünyasının avantajını kullandığını düşünmektedir. İş güvencesinin hukuki yasalara göre değil, rekabetin yasalarına göre düzenlendiği günümüz şirketlerinde, güvencesizliğin çalışanların algısı açısından epeyce normalleştiği görülmektedir.

Bourdieu’nün “cübbe aristokrasisi” olarak isimlendirdiği, ömür boyu (...) mezunu olmanın seçkinliği durumu söz konusudur (2006, s. 37-39) Bu bağlamda işini “yanılsama da olsa güvenceli” gören ve işsiz kalma korkusu yaşamadığını belirten Zeynep (33) bunun nedenini şu şekilde ifade etmektedir:

Hiçbir zaman işsiz ve zor durumda kalacağımı da düşünmüyorum. Şöyle bir şey var; insan iş hayatının içerisinde bu networkünü istese de istemese de kuruyor. Ben mesela bu işi bıraktıktan sonra, bırakırsam, ben iş arıyorum dediğim zaman herhangi bir insandan daha iyi bir yerde iş arıyor olacağım. Birileri beni daha iyi bir yerlere referans ediyor olacak. İstesen de istemesen de içinde bulunduğun o cemiyetler de... Bir kolej mezunu olmak insana bir yığın kolejli tanıdık getiriyor. İnsanlar -böyle bir ayrımcılık istemiyorum ve karşı da olmama rağmen- ben CV koyduğum zaman birilerinin önüne geçtiğimi de biliyorum. O yüzden de bir başka insan muadilinde hak etmediğim pek çok artıya sahip olduğumu biliyorum. O yüzden de işsiz kalmam, daha iyisini aradığım için işsiz kalmak şeklinde olur.

Gonca (26) da Zeynep'e benzer bir biçimde gerek kişisel çalışma azmi gerekse de mezun olduğu üniversiteden dolayı işsiz kalmak gibi bir korku yaşamadığını dile getirmektedir. Güvencesiz istihdamın bir sonucu olarak işsiz kalmaktan korkmada, yapılan işten çok sahip olunan mesleğin öneminin ön plana çıktığı söylenebilir. Örneğin Ömer (49) işlerin güvenceli olmasıyla hiç ilgilenmediğini, kendini güvence olarak gördüğünü belirtmekte ve kendine güvendiği sürece, mesleğini güvence olarak gördüğünü söylemektedir:

Çünkü şöyle bir şey var, bunlar pozisyonudur. Bizim asli işimiz gazetecilik. Bugün ben buradayım yarın başka bir kanaldayım, velev ki hiçbir yerdeyim. Hiçbir şey yapamazsam bile sosyal medyadan ben yine mesleğimi sürdürerek, farkımı koyarak, yazılarımla gündem yaratarak ben bu meslekten hem ailemi geçindirebilirim hem de mesleki doyum alabilirim.

Ömer bu sözleriyle iş güvencesinde meslek sahibi biri olarak istihdam edilmenin farklılığını dile getirmektedir. Sonuç olarak hem güvencesizliği hem de esnekliği diğer emekçi kesimlerden oldukça farklı anlamlandırdıkları ve değerlendirdikleri görülen yeni orta sınıf mensupları iş yaşantılarındaki başarıları sayesinde kariyer basamaklarının üstlerine çıkabildiklerini ise farklı veçhelerde sürekli olarak dile getirmektedirler. Yeni orta sınıf mensuplarının kendi sosyal hareketliliklerini ve sınıfsal pozisyonlarını yorumlamalarına diğer bölümde yer verilecektir.

“Bi Tık Üste”: Çalışarak Yükselmek

Ana akım sosyoloji yazınında tabakalaşma ve sosyal hareketlilik genellikle giderek olumlu gelişmelerin yaşandığı bir toplumsal değişim ve gelişim süreci olarak anlatılmaktadır. Kapalı toplumlardan, “açık toplumlara” doğru giden süreçte kölelik ve kast sistemi gibi oldukça kapalı, kişiyi doğduğu sınıfa ya da tabakaya hapseden ve çıkış imkânı olmayan bir biçimden, görece hareket şansının arttığı modern sınıflı toplumlara doğru değiştiği hemen hemen benzer başlıklar ve biçimlerde bu kitaplarda anlatılmaktadır (Giddens, 2000; Kalaycıoğlu, 2003; Kemerlioğlu, 1996; Macionis, 2012; Ünal, 2011). Sosyal hareketliliğin ve akışkanlığın görece artışı üzerine eleştirel bir değerlendirmede bulunan Turner, toplumda yetenekler ve beceriler dolayısıyla yükselme, ilerleme ve sosyal hareketlilik şanslarının mevcut olmasının kişilerin eşitsizliği kabullenilebilir bulmaları sonucunu doğurduğunu söylemektedir (1997, s. 45).

Toplumun “açık” olarak nitelenmesi, tabakalar arası aşağı ya da yukarı hareketliliğin varlığı ile ilişkilidir. Peki, “yukarı” hareketlilik ne derece yukarıya doğrudur? Bir kişinin en alttan başlayıp en üstte gidebilecek yolunun açıklığı bugün birçok örnek ile anlatılmaktadır. İngiltere’de terzinin kızı olarak doğup başbakan olabilmeyi başarmış Thatcher’a; Amerika’da bir kulübede yaşarken başkanlık mevkiine gelen Abraham Lincoln’e; yahut da Türkiye’nin kadim sermayedarları olan Sabancı ve Koç ailelerinin öykülerine bakıldığında sahiden de bu yolun açık olduğu aşikârdır.

Toplumun açık olduğuna yönelik kadim inanç, toplumsal eşitsizliğin yapısal unsurlarını çoğunlukla göz ardı etmeye ve bireysel sebeplerle açıklayarak başarı ideolojilerini yükseltmeye neden olduğunu iddia ediyoruz. Öyle ki Zweig, sınıf atlamanın bir Amerikan rüyası olduğunu ve rüyaların kişilerin dikkatlerinin genellikle bunu gerçekleştiremeyen çoğunluk yerine, yalnızca gerçekleştirenler üzerine odaklandığı anda efsaneye dönüştüğünü belirtmektedir (2012, s. 81).

Peki, sosyal bilim ya da özellikle sosyoloji bu efsane, yahut mit üretimine nasıl bir katkıda bulunmaktadır? “Açık toplum” kavramı bu soruya oldukça etraflı bir yanıt vermektedir. Bilim felsefesi alanında önemli bir paradigma değişimi yaratmış olan Karl Popper, bir bilimsel hipotezin geçerli sayılabilmesi için “doğrulamanın” değil “yanlışlamanın” gerekli olduğunu söylemektedir. Yanlışlamanın ne olduğuna dair en ünlü örneği anımsarsak, bütün kuğular beyazdır önermesi, tek bir siyah kuğu bulunduğu artık geçersiz olmaktadır. Yeniden kendi konumuza dönüş yapacak olursak sınıfsal bariyerleri aşabilmiş birkaç siyah kuğunun bulunabilmesi toplumun kapalı olduğu önermesini çürüten bir yanlışlama olacaktır.

Günümüz toplumlarında yeni bir sosyal hareketlilik imkânı olarak “kariyer yapmak” önemli bir olguya dönüşmüş durumdadır. İşsizliğin en büyük tehdide dönüştüğü günümüzde iş bulmak ve bulduğu işler aracılığı ile hem ekonomik hem de sosyal olarak görece ayrıcalıklı yerler edinmek, ilerlemek ve hayat standardını “bir basamak yukarı” çıkartmak oldukça kitlesel bir arzu haline gelmiştir. Öyle ki Ankara’da 2011 yılında yapımına başlanan ve bugün tamamlanmış olan ofis-rezidans-AVM kutsal üçlüsünü bünyesinde barındıran bir projenin adı “Next Level” tanıtım sloganı ise “Hayatınızın Bir Sonraki Basamağı” olmuştur. Öyle ki proje, yalnızca

kişiler için değil; kent için de bir “sınıf atlama” olarak nitelenmiştir (Tekeci, 2012).

Hayatını bir üst seviyeye taşıma sloganı bu çalışmanın odaklandığı toplumsal kesimin sloganıdır ki zaten benzer projelerin kamuoyunu iyi kazanan kentli profesyonel ve yöneticiler oluşturmaktadır. Gerek kariyer etkinliklerinde, gerek iş bulma sitelerinde, gerekse de emek sürecinde doğrudan “yükselme” hedefine çağırılanlardan, bu çağrıya yanıt verebilmiş olanların sosyal hareketlilik öyküleri ve sosyal hareketliliğe bakış açılarını değerlendirmek bu çalışmanın asıl hedefidir.

Yeni orta sınıf mensuplarının sosyal “hareketliliklerini” kendi yorumlamaları ve değerlendirmeleri üzerinden aktarmanın toplumsal değişme ile ilişkilerini yahut buna yönelik istençlerini anlamak açısından oldukça anlamlı ve önemli olduğu düşünülmektedir. Sınıf konusu daha önce de belirtildiği üzere toplumsal cinsiyet ya da etnisite gibi yakın değil, uzak bir tecrübe olarak düşünülmektedir. Kuşkusuz gündelik hayatta kimse doğrudan kendine belirlemiş olduğu sınıfsal kriterlere göre hareket ettiğini dile getiremez. Haliyle farklılaşması özellikle hem üretim hem de tüketim noktasında oldukça belirgin olan “yeni orta sınıf mensupları” için de bu ayrışmanın/ayrıştırmanın dile getirilmesi ve düşünülmesi çoğu zaman doğrudan değil dolaylı yollardan olmaktadır.

Söz konusu dolaylı anlatımda ipuçlarını yakalayabilmek için yeni orta sınıf mensupları ile gerçekleştirilen mülakatlarda onların eğitim yaşantısından iş yaşantısına kadar sürdürdükleri başarı performanslarını anlatmalarını sağlayacak şemsiye sorular yöneltildi. Çalışmanın katılımcılarının hem kuşak içi hem de kuşaklar arası sosyal hareketliliklerini öğrenmek onların bugün kendilerini tanımladıkları sınıfsal pozisyonu ve sosyal “hareketlilikleri” ile ilgili doğru değerlendirmeler yapabilmek için önemli görülmüştür.

Sosyal hareketlilik literatüründe özellikle de mesleki hareketlilikte bir kuşak öncesinin kişinin sosyal hareketliliğinin erimini belirlemede önemli bir veri ortaya koyduğu bilinmektedir (Blau ve Duncan, 1967). Fakat bu değerlendirme genellikle babanın mesleki statüsü temelinde yapılmaktadır. Bu durumun erkek egemen bir bakış açısının ürünü olması ise feminist eleştirinin haklı katkılarından biri olduğu düşünüldüğünden bu çalışmada

hem annelerin, hem anneannelerin hem de erkekler için eşlerin eğitim ve mesleği bilgisi sorulmuştur.

Katılımcılara mülakatlar esnasında üç kuşak geriye giderek aile fertlerinin eğitim ve iş durumları ve nerede yaşadıkları sorulmuştur. Üç kuşaktır kentte olan hiçbir katılımcı bulunmamaktadır. Birinci kuşağın hepsi köy ve ilçe merkezlerinde yaşamaktadır. Erkeklerin eğitim düzeyi liseyi, kadınların eğitim düzeyi ise ortaokulu geçmemektedir. Kadınların hiçbiri ev dışında çalışmamaktadır. Erkekler tarım yahut ticaret erbabı, bugünün deyişi ile KOBİ sahibidir. İkinci kuşakta ise hem kadınlarda hem de erkeklerde üniversite okuma oranı oldukça yüksektir. İkinci kuşağın tamamı kent merkezinde veya büyük şehirde yaşamaktadır. Genellikle memur, öğretmen, asker, mühendis olan babalar içinde yalnızca bir katılımcının babası işçi olarak çalışmaktadır; geri kalan 10 baba KOBİ sahibidir. 10 kişinin annesi ise hayatı boyunca ev dışında çalışmamıştır; diğer annelerden yalnızca bir tanesi kendi işinin sahibidir; geri kalanlar ise devlet memuru, öğretmen veya özel sektörde ücretli çalışan profesyonellerden oluşmaktadır. Katılımcılardan evli olanların eşleri ise genellikle özel sektörde profesyonel veya yönetici olarak çalışmaktadır ve hepsi en az üniversite mezunudur. Ana akım sosyolojinin bakış açısı ile yorumlayacak olursak ilk kuşaktan ikinci kuşağa geçişte ciddi bir yukarı sosyal hareketlilik olduğunu söyleyebilirsek de ikinci kuşaktan katılımcılarımızın bulunduğu kuşağa hareketliliğin görece daha kısa erimli olduğunu söyleyebiliriz. Sonuç olarak katılımcıların büyük bir kısmı “orta gelir” grubuna dâhil ailelerden gelmektedirler.

Katılımcılara yöneltilen, kendilerini hangi sosyal sınıfta konumlandıkları sorusu ise mülakatlar esnasında en farklı yanıtların alındığı soru olmuştur. Bazı katılımcılar bu soruyu doğrudan “ortanın üstü” olarak oldukça kısa yanıtlarken, bazıları yanıt vermekte güçlük çektiklerini, orta ve üst gibi tanımlamaların arasında bir yerde kaldıklarını başka türlü ifadeler gerektiğini dile getirmişlerdir. Örneğin bir hazır giyim firmasında tasarımcı ve yönetici olan Reyhan (44), kendini onlu bir skalada yedinci göze yerleştireceğini söylemiştir:

Orta ile üst arasına koyardım. Bence orta ile üst arasında çok belirgin kademelerin olması gerek. Hani artık Türkiye’de alt, orta, üst yeterli gelmiyor bence. Onlu bir skalaya ayırmak gerekir diye düşünüyorum.

Sınıflara ve kendini sınıflamaya karşı olduğunu söyleyen ve özel bir televizyonda genel müdür yardımcısı olan Ömer (49) ise “*Yani ben AB grubu olarak görüyorum kendimi. Bizim televizyon tabiriyle. Ortanın üstü. Ne A görüyorum kendimi, ne B görüyorum, ne de C görüyorum*”. Çalıştığı iş gereğince tabakalaşma ve sınıflamaya dair repertuarı olan katılımcılardan Ömer ile aynı sektörde genel yayın koordinatörü olarak çalışan Ebru (45) Ömer’in sözünü ettiği sınıflamayı biraz daha açıklamıştır:

AB grubu eğitilidir; iyi para kazanır; birkaç televizyonu vardır evinde, arabası vardır; işte maaşı bilmem ne kadarın üstündedir diye onlara baktığımızda AB sınıfı diyebilirim. C-D grubu da totaldir. Total grubun da gelir seviyesi daha düşüktür; evinde tek bir televizyon vardır. Arabası belki yoktur gibi. Öyle bakarsak AB grubundanım; üniversite mezunu ve belli bir gelirin üzerinde kazanan grup.

Yeni orta sınıf mensuplarının kendilerini sosyo-ekonomik olarak nasıl konumlandıklarına verdikleri yanıtlar değerlendirildiğinde üç ayrı temanın ortaya çıktığını belirtmek gerekmektedir. Birincisi bu konumlandırmayı hem gelir hem de kültür düzeyi bağlamında düşünerek yanıtlamak, ikincisi ise bunu yalnızca gelir üzerinden değerlendirerek yanıt vermek. Örneğin bir inşaat firmasının GMY’si olan Yasin (34) “*Gelirimiz ortanın üstünde. Yani şöyle söyleyeyim, yoldan 100 tane adam çevirseniz 10 tanesi ancak bizim kadar kazanıyordu*” diyerek yanıtlarken, bir danışmanlık firmasında kıdemli müdür olan Esin (28) şöyle demektedir:

Vasat üstü. Biraz ailemin katkısı ve ailemin desteği ile. Dediğim gibi babam kendi işini yapıyor; maddi anlamda durumu çok iyi. Sadece buradan aldığım ile geçinen bir insan olsaydım, muhtemelen vasat olarak değerlendirirdim. Vasatı iyi anlamda kullanıyorum, yani hani bence orta düzey bir hayata vasat diyorum. Kazandığımı harcadığım bir hayatım var. O yüzden vasat ve iyi arası değerlendiriyorum.

Çağrı merkezinde müdür olarak çalışan Ahmet (37) de “*Orta düzeyi bir memur maaşı gibi düşünürsek eğer, ortanın üstünde bir durumda olabiliriz*” diyerek gelir açısından kendini konumlandırmıştır. Benzer bir değerlendirmeyi bu bağlamda lojistik firmasında müdür olarak çalışan Kaan’ın (28) “*Etrafıma [çalıştığı şirkettekileri kast ederek] göre sorarsan aşağıdayım diyeceğim; ama Türkiye genelini alırsam, mesela annemi*

babamı alırsam, annem babam emekli öğretmen, Türkiye’de orta direği oluşturabilecek annem babamdan çok üstüm” diyerek gelir bağlamında tanımladığı sınıfsal konum uzamında kendini ortadan epeyce yukarıda tanımladığı görülmektedir. Benzer bir konumlandırmayı, finans sektöründe üst düzey yönetici olan Canan (42) ise şöyle yapmaktadır:

Üst sınıf diyebiliriz. *Ama hayallerinin nereye kadar uzandığıyla alakalı bir şey. Hayal olarak baktığımızda çok varlıklı olmak gibi bir derdim hiç yok. İstemez miydim hiç düşünmeden atlayıp Brezilya’ya gidebilmek? İsterdim. Hiç düşünmeden atlayıp Amerika’ya gidebilmek isterdim. En lüks otellerde kalabilmek isterdim. Ama bunun için çok fazla şeyden vazgeçer miydim, hani yaşadığım lüksten? Çünkü hani ne yapacaksın, şöhret mi olacaksın? Şöhret olmak ister miydim? İstemezdim. Şöhretli olmak bunu getirecek diye şöhret olur muydum? Hayır. Ben şu an yaşadığım hemen her şeyden son derece memnunum. Ama orta sınıf değilim. En üst sınıf da değilim. Ben üst sınıfım.*

Canan’ın sözünü ettiği “en üst sınıf” hiçbir katılımcının en azından ekonomik bağlamda ulaşmayı düşünmediği bir pozisyonu da imlemektedir. Fakat bu sınıflandırmaya sosyokültürel bir boyut eklendiğinde kendilerini en üstte tanımlayan katılımcılar da olmuştur. Çünkü yeni orta sınıf mensuplarının toplumun geneli ile en başat ayrıştıkları noktanın gerek aldıkları eğitim gerekse işyerlerinde sahip oldukları pozisyonlar olduğu kendilerince farklı ifadelerle söylenmiştir.

Yeni orta sınıf mensuplarının kendilerini değerlendirmelerindeki üçüncü bir tema ise sosyo-kültürel olarak kendilerini konumlandırmaları olmuştur. Örneğin medikal sektöründe koordinatör olarak çalışan Serdar (29) da Reyhan gibi onlu bir skala tercih ederek, kendini hem ekonomik hem de sosyokültürel olarak “*Düşünelim şimdi; iyi eğitilmiş, master yapmış, iyi imkânlarla erişim elde etmiş, yine iyi bir ortamda çalışan, fena bir kazancı olmayan, arkadaşlık ettiği kişilere bakıldığında benzer bir ortamda bulunan dolayısıyla on üzerinden yedi gibi bir yerde sanırım*” sözleriyle konumlandırmıştır. Danışmanlık ve denetim firmasında müdür olan Haluk (31) daha net bir ayırım yapmaktadır:

Yani ekonomik olarak Türkiye ortalamasının üzerinde ama sosyokültürel olarak daha da üstünde, yani 10 diyebilirim. Çünkü çevremdeki insanlara

bakıyorum, üniversite mezunu olup da hayatında bir kitabı başından sonuna kadar okumamış, ne film seyretmeyi bilen, ne konuşmayı, ne oturmayı kalkmayı bilen, hangi şehirde yaşadığını bilmeyen, ha İstanbul'da yaşamış ha Niğde'de yaşamış o tip insanlar çok. Ve bu bahsettiklerim üniversite mezunu insanlar. O açıdan 10 diyebilirim.

Doğuş, “Yeni Orta Sınıfların Gözünden Zenginlik ve Yoksulluk” isimli çalışmasında yeni orta sınıf mensubu kabul ettiği katılımcılarından, kendilerini hayali bir merdivenin basamaklarında konumlandıklarını ve bu basamakta aşağıda ve yukarıda kalanları belirtmelerini istediğini belirtmektedir. Yeni orta sınıf mensuplarının “*birçok bileşenden oluşan ve bileşenlerin her birine farklı oranda önem atfedilen bir basamaklandırma dizgesi*” oluşturduğunu ifade etmektedir (Doğuş, 2005, s. 80). Doğuş (2005, s. 80) yeni orta sınıf mensuplarının vurgu yaptıkları sosyokültürel boyutun ise sanatsal beğeni ve entelektüel birikimden çok, “*kendilik, İstanbulluluk, oturup kalkmayı ve nerede nasıl davranılacağını bilmek gibi görgü kurallarına, aile ve okuldan alınan eğitime ve yaşam biçimlerine*” yönelik bir vurgu içerdiğinden söz etmektedir. Bu çalışmada da benzer bir bulgunun söz konusu oluşuna, Haluk’un söyledikleri oldukça net bir örnek olarak düşünülebilir.

Sosyokültürel olarak bulunduğu konumu statü açısından değerlendiren bir diğer katılımcı ise hazır giyim firmasında mağaza müdürü olarak çalışan Bengi’dir. Bengi (28), genel olarak mağaza müdürü olmanın statüsünün düşüklüğünden yakınlıkla, öncesinde aynı pozisyonda çalıştığı firmanın şu an çalıştığı firmaya oranla daha ucuz ürünler satan bir yer olmasından ötürü, oradayken sahip olduğu diploma ve yabancı dile rağmen “*tezgâhtar müdürü*” olarak değerlendirildiğini, şu an çalıştığı daha “seçkin” mağaza ile bu statünün de yükseldiğini belirtmektedir.

Yeni orta sınıf mensuplarının kendi sosyal hareketliliklerini nasıl değerlendirdikleri ise yine oldukça farklı temalar ortaya çıkartmıştır. Söz konusu temalar “yükseldiğinizi veya sınıf atladığınızı düşünüyor musunuz” sorusuna verdikleri yanıtlar ile oluşmuştur. “Yükselmek” görüşme boyunca sürekli olarak gerek işyerindeki statülerin değişimi, gerekse eğitim aldıkları kurumlar aracılığı ile elde ettikleri bir sonuç olarak her katılımcı için hâlihazırda mevcut bir olgudur.

Katılımcılara daha çok sınıfsal bir yer değiştirme konusunda ne düşündüklerini ve nasıl ifade ettiklerini merak edildiği sorulduğunda, anne veya babası KOBİ sahibi olan ve kendi mevcut gelir düzeyi ile onlardan çok farklı kazanmadığını düşünenler kendilerini sınıf atlamış olarak değerlendirmediklerini dile getirmişlerdir. Örneğin finans sektöründe üst düzey yönetici olan Canan (42) “Sınıf atladığımı düşünmüyorum, çünkü -yine Allah’ın büyük lütfu- ben zaten varlıklı bir ailenin çocuğuydum, çok ciddi anlamda hiçbir sıkıntı yaşatmayacağına inandığım bir babam vardı zaten. Şimdi o babanın maddi açıdan desteği azaldı, benim gücüm biraz arttı” diyerek yanıtlarken, konferans tercümanı Emre (33) ise sınıf atladığını düşündüğünü, ama “Çok büyük bir atlayış olmadı, ben her zaman biraz burjuvaydım, İngiltere’ye gönderilen çocuk, cep harçlığı eksik olmayan çocuk, kolejde okuyan çocuk...” diyerek söz konusu “atlayışın” sınırını çizmektedir.

Diğer katılımcılara görece hem ikinci hem de birinci kuşağı daha az varlıklı ve eğitilmiş olan katılımcılar ile mevcut durumda kendilerinin sınıf atlamış kabul edilebileceklerini dile getirmişlerdir. Özel bir televizyon kanalında GMY olan Ömer (49) sınıfı ekonomik ve kültürel olarak iki boyutlu ele almakta ve sınıf atladığınızı düşünüyor musunuz sorusunu: “Tabii ki de düşünüyorum. Sonuçta kültürel anlamda, gelenek görenek anlamında, genel kültür anlamında, eğitim anlamında, vizyon, perspektif anlamında olmasa bile, ekonomik anlamda ve çevresel faktörlerde düşünüyorum tabii” diyerek yanıtlamaktadır. Ömer ile aynı sektörde genel yayın koordinatörü olarak çalışan Ebru (45) ise şunları ifade etmektedir:

Genel olarak Türkiye’ye baktığımızda sınıf atlamak mı denir adına bilmiyorum; ama sürekli kendimi geliştirmeye, daha iyiyi yapmaya çalıştığımı söyleyebilirim. Ama daha önce kazanılan gelir, yapabildiklerin, okuyabildiklerin, ulaşabildiklerin anlamında söylersem, evet sınıf atlamış oluyoruz sanıyorum.

Profesyonel tur rehberi olan Leyla (27) ise sınıf atladığını düşünüp düşünmediği sorusunu “Evet, ben de onun bir örneğiyim gibi. Daha işçi sınıfından gelip artık git gide burjuvulaşan bir yerdeyim” diyerek yanıtlamaktadır. Leyla ile benzer bir biçimde “Aşağıdan yukarıya doğru bir ilerleme geliştiğini düşünüyorum” diyerek kendi sınıfsal hareketliliğini yorumlayan Serdar (29) şu an kendini konumlandığı on basamaklı hayali

merdivende yedinci basamakta olduğunu ve “*Kendi gibi olan diğerleri gibi, yediden ona çıkma gibi bir umudu*” olduğunu da belirtmektedir.

Yükseldiğini, sınıf atladığını düşünen katılımcıların ortaklaştıkları bir diğer tema ise sınıfı doğrudan tüketim ve gelir bağlamında düşünmek olmuştur. Sınıfsal konumu daha önce doğrudan gelirle ilişkilendirmiş olan Kaan (28) sınıf atladığını düşündüğünü belirterek, bu düşüncesine neden olan faktörleri şöyle sıralamaktadır:

Hayat kalitem arttı, daha iyi giyiniyorum, daha iyi yerlere gitmeye başladım, daha iyi yerlerde yemek yemeye başladım, daha iyi koşullarda yaşamaya başladım, eskiden mesela İzmir’de küçük, ısıtmasız bir evde yaşıyordum. Şimdi daha iyi bir yerde, İstanbul’da yaşıyorum, daha iyi eşyalarım var, daha iyi bir hayat yaşadığımı düşünüyorum. Ama bu iyi hayat tabii edindiğim metalarla alakalı, yoksa hayatın kalitesi olarak daha sağlıklıyım, daha iyiyim diyemem.

Hayat standardındaki yükselişi dile getiren bir diğer katılımcı olan Taner (31) ise “*Gelir yükseldikçe sınıfların kesinlikle. İnsan yaşadıkça, seneler bir şeyler kattıkça, acılar, sevinçler, mutluluklar, başarılar, hedefler insanı bir level⁴ atlattıyor*” diyerek aşama kaydettiğini dile getirmekte ve geçmişten bugüne hayatındaki değişimi ise şu sözleri ile anlatmaktadır:

Ben devlet memuru ailenin çocuğuyum. Ekonomik olarak konuşuyorum burada. Ailemin bir maaşı vardı, belli bir gelirimiz vardı bizim. Hani öyle ticaret yapan, ucu bucağı açık değil, her ay belli bir gelir. Aile de ona uygun olarak bizi yetiştirdi, ihtiyaçlarımızı karşıladı, kendilerine göre en iyi olanı bize vermeye çalıştılar. Ben de açıkçası tamahkâr oldum, halen de öyleyim. Yani getiriler arttıkça net sınıf atlanabilir. Geçmişte nasıldı? Mesela çok istediğim bir CD’yi alamayacağım oldu, istediğim bir tatile gidemediğim zamanlar oldu, üniversite hayatında yurtdışını çok fazla akluma getirmezken, şu an iki ayda bir, ayda bir yurtdışına gidiyorum. Title’in⁵ ve işin getirdiği imkânların getirdiği bir şeyle, haliyle sınıf atlıyorsunuz yani.

Kaan ve Taner’e benzer bir yerden ve ek olarak sosyal hareketlilikte kırdan kente göçün ve kentte kalış süresinin de önemli olduğu bilgisini vurgulayan

⁴ Aşama anlamına gelen İngilizce sözcük.

⁵ Sıfat, unvan anlamına gelen İngilizce sözcük.

bir yorumda bulunan Haluk (31) da sınıf atladığını düşünmektedir. Hayatındaki değişimi ve buna etki eden faktörleri ise şöyle anlatmaktadır:

Genel olarak hayat tecrübesi de diyebilirim. Bunun içinde neler var? İşyerindeki terfiler var. Şu anda mesela ilk başladığım zamanki ücretimin beş katını falan alıyorum. Az bir fark değil hakikaten. Özellikle bizim bu danışmanlık denetim şirketlerinde böyle bir durum var. Çok düşük ücretlerle başlanıyor, sonra yıllar arttıkça şey oluyor. Normalde şirketlerde bu kadar bir fark olmaz. Ben 8-9 senedir çalışıyorum. Bu zamanda insan beş katına çıkmaz. Onun getirdiği bir şey var. Artı, genel olarak yaşam tecrübesinin getirdiği bir şey var. Ne bileyim, daha iyi restoranlarda yemek yemeden tutun da, insan ilişkilerinde daha tecrübeli olmanızdan dolayı onun size kattığı şeyler falan filan... İstanbul’da mesela o zaman 3-4 senedir yaşıyordum, şimdi 13-14 senedir yaşıyorum. Bunun da bir etkisi var.

Katılımcıların büyük bir çoğunluğunun “ana akım” sosyal bilimlerin hakim sınıf paradigması olan Weberyan ve tüketim odaklı bir sınıf algısına sahip oldukları görülmektedir. Katılımcıların düşüncesinde statüdeki yükselmeler, hayat kalitesindeki artış ve sahip olunan “yaşam tarzı” ile sınırlı kalmaktadır. Bir bilişim firmasında genel müdür olan Adnan (44) da sınıf atladığını düşünüyor musunuz sorusuna Taner, Kaan, Haluk ve diğerlerine benzer saiklerle yanıt vermektedir:

Kesinlikle. Avam kamarasından lordlar kamarasına falan geçmedim, öyle bir şey atlamadım. Maddi olarak tabii ki atlardım. Ben lisede okurken tatile gitmek iyi bir şey mi kötü bir şey mi bilmiyordum. Tatile gittiğim zaman bir pansiyon odasında beş kişi, annem, ablam, anneannem, dört tane beş tane kadınla beraber sefillik içerisinde denize gireceğiz diye Marmara’da denizanalarının arasında tatil yapıyorduk. Bu da bize tatildi, bir nefes almaktı. Şu anda ben kalkıp bir beş yıldızlı otelde tatil yapabiliyorum. Apartman dairesinde oturuyordum, yıllarca kirada oturdum, evim hep sobalıydı. Benim için sobalı evden çıkıp, kaloriferli eve geçmek sınıf atlamaktı. Benim için Büyükçekmece’de otururken Bakırköy’e geçmek sınıf atlamaktı, Bakırköy’den Gayrettepe’ye geçmek benim için sınıf atlamaktı. Şu anda Levent’te bahçeli bir evde oturuyorum, bu haydi haydi sınıf atlamak. İlk arabam Skoda idi, ikinci arabam Kartal oldu, üçüncü arabam Hyundai oldu, şu anda E serisi Mercedes’e biniyorum. Sınıf atlamadım demem için ciddi anlamda nankör olmak lazım.

Adnan'ın da yapmış olduğu ekleme ile yeni orta sınıf mensupları nezdinde yukarı doğru sosyal hareketlilikte baskın temanın ne denli tüketim ile iç içe olduğu bir kez daha görülmektedir. Bu noktada analizi bir adım öteye taşımamızın gerekli olduğu kanısındayız. Katılımcıların hemen hepsinin sosyal hareketlilik yorumlarında bu hareketliliğin uzamı hususunda önemli bir benzerlik bulunmaktadır. Sınırlarını kendilerinin içinde buldukları pozisyonun görüş hizası ile sınırlamış durumdadır. Bu sınırlılığı, daha net olarak, kendilerine ek olarak yöneltilen, yaşadığımız toplumda sınıf atlanabilir mi sorusuna verdikleri yanıtlarda sonuç bölümünde inceleyebiliriz.

Sonuç

Çalışmamıza konu olan yeni orta sınıf mensuplarının esnek ve güvencesiz emek süreçlerinin bir biçimde kazanan kesimi olduklarını, onların bu süreçleri en iyi biçimde kotardıklarını ve bu sürece dair çok da eleştirel bir noktada durmadıklarını birinci bölümde kendi sözleri ile ortaya koymaya çalıştık. Mesai saatlerinin kağıt üzerinde kalışını göğüslemeleri, değişikliklere kolaylıkla uyum sağlayabilecek esneklikte olmaları ile kendi tecrübe ve CV'lerinin kendileri için en büyük güvenceyi oluşturduğuna dair inançları; kendilerini yeni emek süreçlerinin kazanan mutlu azınlığı olarak görmeleri için yeterlidir. Belirtmekte fayda olacaktır ki bu çıkarım onların yeni emek süreçlerini güllük gülistanlık algıladıklarını ve değerlendirdiklerini göstermemektedir. İstanbul'da şirketlerde çalışan profesyonellerle yürüttüğü benzer bir alan çalışmasında Şentürk (2013, s. 72) de kapitalizmin “sömürüsü” ve çalışanlar üzerinde “yoğun baskı” oluşturduğunun teyit edildiğinin altını çizmekte ve “*Sonuçta güncel çalışma şartlarının zorlukları içinde (hatta sayesinde) profesyoneller kariyer ve maddi olanaklar açısından belirli beklenti ve hedeflere sahip olduklarını ifade ediyorlar*” demektedir. Sennett da, “*Karakter Aşınması*” kitabında Dünya Ekonomik Forumu'nun yapıldığı Davos'u “*başarılı olanların krallığı*” olarak nitelemekte ve bu “kralların” başarıyı “*esnek olma pratiğine borçlu*” olduklarını söylemektedir; fakat söz konusu esneklik rejiminin daha aşağı kademede yer alanlar için “*karakter aşınmasına*” yol açtığı da altını çizmektedir (2011, s. 63-65). Sonuç olarak yeni emek rejimi, sınıf ayırt etmeksizin herkesi etkileyen bir neden iken; sonuçları sınıfa ve sınıf içi konuma göre farklı olmakta ve sosyal farklılaşmaları doğurmaktadır. Bu sınıf içi farklılaşmada ödüllendirilmiş olanların da bu

farklılaşma durumunu koruma istekleri hiç de şaşırtıcı olmayacaktır. Söz konusu koruma ise ancak yüksek bireycilik ile mümkün olabilir.

Yeni orta sınıf mensuplarının sınıf ve sosyal hareketlilik ile ilgili yorumları görüşmelerin her yerinde bir şekilde işyerindeki pozisyona, eğitim ile edinilecek kazanımlara, kültürel sermayeye bağlanmıştır. Öyle ki hiçbir katılımcı kendi işinin sahibi olmayı düşlediğini dile getirmemiş, katılımcılar yükselme ve sınıf atlama hususunda çalışarak başarmanın değerine ve önemine vurgu yapmışlardır. Örneğin reklam sektöründe grafik tasarımcı olarak çalışan Pelin (27) sınıf atlamanın hızı ve yarattığı değişim üzerine, “çalışarak yükselmenin” ve kültürel sermayeye sahip olmanın değerini öne çıkarır bir biçimde şunları dile getirmektedir:

Sınıf atlayanları çok gördüm. Ama nasıl diyeyim, çok da şey değiller hani, yine kendi geldikleri yeri gayet gösteriyorlar. Sonradan görme dersin ya hani, sınıf atarlar ama yine de kendilerini belli ederler diye düşünüyorum. Ben birinci basamaktan onuncu basamağa zıplamıyorum hemen, ben sadece basamakları bir, iki, üç, dört diye yavaş yavaş çıkıyorum ve hepsini sindire sindire çıkıyorum. Hiçbir zaman görgüsüzlük de yapmam. Geldiğim yerlerde, her basamağında bir emeğim vardır benim. Sonuçta onların atladığı sınıf, eğer birden ona atladıysa, burada insanlar kendilerini çok bariz belli edebiliyorlar. Param var diye seni satın alabileceklerini düşünüyorlar mesela.

Pelin gibi diğer birçok katılımcı da kendilerinin belirledikleri pozisyonda olmalarını hem bireysel çabalarına hem de kültürel ve sosyal gerekliliklere sahip olmalarına bağlayarak anlattılar. Yeni orta sınıf mensupları için çalışmak, çabalamak ve bunun sonunda kazanımlar elde etmek oldukça önemli bir değerdir. Tam da bu nedenle “yukarı doğru sosyal hareketlilik” onlar için sadece anlatımları esnasında belli belirsiz çizmiş oldukları etik çerçevede meşru ve olası olarak görünmektedir. Söz konusu etik çerçeve esasında oldukça bireyci bir ideolojinin de yansıması olarak değerlendirilebilir. Çünkü sürekli olarak kendi bireysel başarılarının mükafatlandırıldığı, bireyci bakış açısının yükseltildiği bir emek sürecine tabi olarak çalışmaktadırlar. Bu bağlamda O’Connor bireyciliğin sınıf ilişkilerini maskeleyerek ve karartmakta önemli bir nokta olduğunu belirtir (1995, s. 27). Söz konusu karartma yeni orta sınıf mensuplarının sınıf ve sosyal hareketlilik konusundaki düşüncelerine doğrudan yansımaktadır.

Hem bireyciliğin sosyal hareketliliğin yapısal boyutunu göz ardı etmekte oldukça belirgin hale geldiğini hem de katılımcıların sosyal hareketlilik algılarının buldukları pozisyonun görüş hizası ile sınırlı kalıyor olduğunu katılımcılara yönelttiğimiz başka bir soru üzerinden de tartışabiliriz. “Yaşadığımız toplumda kişiler sınıf atlayabilir mi? Yükselir mi?” sorusuna bir hazır giyim firmasında yönetici olan Bengi (28) bireysel özelliklere vurgu yaparak şöyle yanıt vermektedir:

Mümkün. Kişisel başarıyla doğru orantılı. Şöyle bir örnek vereyim; satıştan başlayan bir arkadaşım mesela, 17 yıldır sektörde. Satış danışmanlığından başladı, şu an mağaza müdürü oldu başka bir şubede. Dolayısıyla onunki çok güzel bir örnek. Aslında onun direkt kişisel başarısıyla alakalı. Tabii kişiler arası ilişkiler de önemli. Bu süreçte çok sıkıntılı dönemleri de olmuştur ama buna rağmen sadece kişisel başarısıyla doğru orantılı bir şekilde amacına ulaşmıştır.

Bengi gibi kişisel özellikler ve başarı ile doğru orantılı olarak sınıf atlamanın mümkün olduğunu düşünen ve zincir bir otelin satın alma müdürü olarak çalışan Murat (33) da otelcilikte bunun örneğinin çok fazla olduğunu “Yiyecek içecekten gelir, ön büro müdürü olur, orada belli bir şekilde kendini geliştirir, otel müdürü olur falan. Bellboyuktan bile yükselen otel müdürleri biliyorum ben, her departmanda çalışıp” diyerek dile getirmiştir. Bengi ve Murat’ın söylediklerine benzer bir biçimde kişisel başarının önemini ve sınıf atlamanın mümkün olduğunu vurgulayan, turizm sektöründe yönetici olan bir diğer katılımcı Kerem ise:

Tabii ki. İyi eğitim alarak, iyi bir eğitimle, köyden gelen, maddi olarak çok alt sınıftan gelmiş birisi çalışarak, sorumluluk sahibi olarak bir şekilde güzel eğitim alarak doktor olup, güzel paralar kazanabilir veya avukat olur veya herhangi bir iş sektöründe kendini geliştirip ekonomik olarak üst sınıflara tabii ki çıkabilirler. Bunun bir dolu örneği var.

Yeni orta sınıf mensuplarının sosyal hareketlilik söz konusu olduğunda sürekli olarak yineledikleri eğitim hayatındaki ve iş hayatındaki başarı ikilisi “çalışarak yükselmenin” yeni bir sınıf atlama mitine dönüştüğünü gösterdiği gibi katılımcıların sosyal hareketlilik anlayışlarını kendi buldukları pozisyonun görüş hizası ile de sınırlamaktadır.

Sonuç olarak yeni orta sınıf mensuplarının hem kendilerinin gerçekleştirdiklerini düşündükleri dikey sosyal hareketliliğe dair yorumlarından hem de başkalarının sosyal hareketlilik gerçekleştirebilmesine dair söylediklerinden eğitim alarak, çalışarak, çabalayarak, hak ederek yükselmek biçiminde bir tariflemelerinin olduğu görülmektedir. Bu bağlamda kuşatıldıkları yüksek bireyci ideolojinin de etkisi ile yeni orta sınıf mensuplarının mevcut sistem içinde hem sistemin olumsuzluklarına rağmen hem de sistemin olumsuzlukları sayesinde “belli bir yere” gelmişlerdir. Söz konusu “belli bir yer” yeni orta sınıf mensuplarını diğer emekçi kesimlerden ayırdığı gibi onlardan “aşağıda” olanlar için de yeni bir sosyal hareketlilik miti üretmektedir. Oldukça kısıtlı ve kısa bir sınıf içi “hareketliliğin”, hem bunu gerçekleştirenler hem de bunu gerçekleştirmeye (ü)mitli “beyaz yakalı işçiler” ordusu nezdinde oldukça önemli, anlamlı ve değer yüklü olduğu ortadadır. Sonuç olarak bu anlamların ve değerlerin korunumu toplumsal değış(e)memenin de önemli bir nedenine dönüşmektedir.

KAYNAKÇA

Ahıska, M. ve Yenil, Z. (2006). *Aradığınız kişiye şu an ulaşamıyor: Türkiye’de hayat tarzı temsilleri, 1980-2005*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.

Akcan, H. K. (2013). *Yanılsamalı Sınıf Pozisyonu: “Yeni Orta Sınıf Hareketliliği”*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ayata, S. (2005). Yeni Orta Sınıf ve Uydu Kent Yaşamı. D. Kandiyoti ve A. Saktanber (Ed.), *Kültür Fragmanları: Türkiye’de Gündelik Hayat* içinde (2. Baskı, s. 37-56). İstanbul: Metis.

Barbrook, (2006). *The Class of the New*. San Francisco: Mute.

Blau, P. M. ve Duncan, O. D. (1967). *The American Occupational Structure*. New York: John Willey & Sons, Inc.

Bora, T. ve Erdoğan, N. (2011) “Cüppenin, Kılıcın ve Kalemin Mahcup Yoksulları” Yeni Kapitalizm, Yeni İşsizlik ve Beyaz Yakalılar. T. Bora, A. Bora, N. Erdoğan, İ. Üstün (Der.), *Boşuna mı Okuduk? Türkiye’de Beyaz Yakalı İşsizliği* içinde (s. 13-43). İstanbul: İletişim.

Bora, T., Bora, A., Erdoğan, N. ve Üstün, İ. (2011). *Boşuna mı Okuduk? Türkiye’de Beyaz Yakalı İşsizliği*. İstanbul: İletişim.

- Bourdieu P. (2006). *Pratik Nedenler* (2. Baskı) (H. U. Tanrıöver, Çev.). İstanbul: Hil.
- Doğuş, S. (2005). Yeni Orta Sınıfların Gözünden Zenginlik ve Yoksulluk. *Toplum ve Bilim*, (104), 73-91.
- Dölek, E. D. (2009). *Yeni Orta Sınıfın Geçirdiği Değişimler Paralelinde Haftalık Türk Mizah Dergileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ehrenreich, B. ve Ehrenreich J. (1977, Mart-Nisan). The Professional-Managerial Class. *Radical America*, 11(2), 7-31.
- Ehrenreich, B. ve Ehrenreich J. (2013). *Death Of Yuppie Dream The Rise and Fall of the Professional-Managerial Class*. New York: Rosa Luxemburg Stiftung (http://www.rosaluxnyc.org/wpcontent/files_mf/ehrenreich_death_of_a_yuppie_dream90.pdf).
- Erturua, A. C. (2003). *Gated Communities As A New Upper-Middle Class Utopia in Turkey The Case of Angora Houses*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*. (C. Güzel, H. Özel, Çev.) Ankara: Ayraç.
- Isaacson, W. (2011). *Steve Jobs*. (D. Körpe, Çev.) İstanbul: Domingo.
- İlhan, S. (2008). Yeni Kapitalizm ve Meslek Olgusunun Değişen Anlamları Üzerine. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (21), 313-328.
- Kagarlitski, B. (2006). *Orta Sınıfın İsyanı*. (B. Akkıyal, Çev.) Ankara: Phoenix.
- Kalaycıoğlu, S. (2003). Toplumsal Tabakalaşma. İ. Sezal (Ed.), *Sosyolojiye Giriş* içinde (3. Baskı, s. 242-259). Ankara: Martı.
- Karademir, I. (2009). *Different Facets Of New Middle Classness: A Case Study In The City Of Ankara*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kemerlioğlu, E. (1996). *Toplumsal Tabakalaşma ve Hareketlilik*. İzmir: Saray.
- Kurtuluş, H. (2005). İstanbul'da Kapalı Yerleşmeler Beykoz Konakları Örneği. H. Kurtuluş (Ed.), *İstanbul'da Kentsel Ayrışma-Mekânsal Dönüşümde Farklı Boyutlar içinde* (s.161-186). Ankara: Bağlam.
- Kurtuluş, H. (2012). Orta Sınıfın Sosyo-Mekânsal Yeniden İnşası. (Asya Daşen, Söyleşi) *Ekspress*, (127), 10-13.
- Kurtuluş, H., Purkis, S ve Alada, A. (2012). İstanbul'da Yeni Konut Sunum Biçimleri Ve Orta Sınıfların Sosyo-Mekânsal Yeniden İnşası. (Proje No: 110K061). Ankara: TÜBİTAK.

- Kuş, E. (2009). *Nitel ve Nicel Araştırma Teknikleri*. Ankara: Anı.
- Kümbetoğlu, B. (2008). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma* (2. Baskı). İstanbul: Bağlam.
- Macionis, J. J. (2012). *Sosyoloji* (V. Akan, Ed. ve Çev.). Ankara: Nobel.
- Marx, K. (1990). *Kapital Cilt III*. (A. Bilgi, Çev.) Ankara: Sol.
- Mills, C. W. (1951). *White Collar: The American Middle Classes*. New York: Oxford University
- O'Connor, J. (1995). *Birikim Bunalımı Yeni Bireycilik, Sınıf Mücadelesi ve Çağdaş Kapitalizm*. (A. Çakıroğlu, Çev.). İstanbul: Belge.
- Oğuz, Ş. (2012). Sınıf Mücadelesinde Özne Sorunu Proleterya Mı, Prekarya Mı? Ö. Göztepe (Ed.), *Güvencesizleştirme Süreç, Yanılgı, Olanak* içinde (s. 229-250). Ankara: NotaBene.
- Öncü, A. (1999). «İdeal Ev» Mitolojisi Sınırları Aşarak İstanbul'a Ulaştı. *Birikim*, (129), 26-34.
- Poulantzas, N. (1976). *Classes In Contemporary Capitalism* (2. baskı) (D. Fernbach, Çev.). Londra: NLB.
- Sayer, A. (2000). *Realism and social science*. Londra: Sage.
- Sennett, R.(2011). *Karakter Aşınması* (5. baskı) (B. Yıldırım, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Şen, B. (2011). Kentsel Mekânda Üçlü İttifak: Sanayisizleşme, Soylulaştırma, Yeni Orta Sınıf. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (44), 1-21.
- Şentürk, Y. (2013). İstanbul'da Şirketler Dünyasının Profesyonelleri. *Toplum ve Bilim*, (126), 64-97.
- Şimşek, A. (2005). *Yeni Orta Sınıf*. İstanbul: L&M.
- Tekeci, F. (2012, 19 Ekim). Ankara çağ atladı İstanbul'a rakip oldu. *Hürriyet*. <http://www.hurriyet.com.tr/ankara-cag-atladi-istanbul-a-rakip-oldu-21727715> adresinden 2 Ekim 2016 tarihinde edinilmiştir.
- Temiz, H. E. (2004). Eğreti İstihdam: İşgücü Piyasasında Güvencesizliğin Ve İstikrarsızlığın Yeni Yapılanması. *Çalışma ve Toplum*. (2), 55-80.
- Turner, B. S. (1997). *Eşitlik*. (B. S. Şener, Çev.). Ankara: Dost.
- Ünal, A. Z. (2011). *Toplumda Tabakalaşma ve Hareketlilik*. Ankara: Birleşik.

Wacquant, L. J. D. (1991). Making Class: The Middle Class(es) in Social Theory and Social Structure. S. G. McNall, R. F. Levine, R. Fantasia (Ed.), *Bringing Class in Back* içinde (s. 39-64). Colorado: Westview.

Worsley, P. (2007). Sınıf. (H. Erbaş, Çev.). *Fark/Kimlik SINIF* içinde (s. 129-172). Ankara: Eos.

Wright, E. O. (1976). Class Boundaries in Advanced Capitalist Societies. *New Left Review*, (98), 3-41.

Yaran, P. (2009). *Reproduction And Differentiation Strategies Of Upper-Middle Class Group in Ankara*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yazıcı, E. S. (2008). *Türk Sinemasında 1983-1991 Yılları Arasında Çekilen Filmlerde Yeni Orta Sınıf Habitusu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Zweig, M. (2012). *Amerika'nın En İyi Saklanan Sırrı: İşçi Sınıfı Çoğunluktur*. (H. Çelik, Çev.) İstanbul: H2O Kitap.

Ek: Katılımcıların Özellikleri

Adı	Yaş	Yaşadığı İl	Çalıştığı Alan	Pozisyonu
Bengi	28	Ankara	Tekstil	Mağaza Müdürü
Ömer	49	İstanbul	İletişim	Genel Müdür Yardımcısı
Zeynep	33	Ankara	Proje Danışmanlık	İletişim Yöneticisi
Cenk	48	İstanbul	Finans	Genel Müdür Yardımcısı
Ayşe	39	İstanbul	Tekstil	Kıdemli Denetçi ve Takım Lideri
Yasin	34	Ankara	İnşaat	Genel Müdür Yardımcısı
Gonca	26	Ankara	Finans	Mali Danışman
Canan	42	İstanbul	Finans	Nakit Yönetim Müdürü
Reyhan	44	İstanbul	Tekstil	Tasarım ve Satış Genel Müdürü
Serdar	29	Ankara	Bilişim	İşbirliği Koordinatörü
Ebru	45	İstanbul	İletişim	Haber Koordinatörü
Haluk	31	İstanbul	Finans	Kıdemli Müdür
Melike	32	Ankara	Turizm	Ön Büro Müdürü
Kaan	28	İstanbul	Lojistik	Müdür
Leyla	27	İstanbul	Turizm	Profesyonel Turist Rehberi
Taner	31	Ankara	Medikal	Bölge Satış Müdürü
Pelin	27	Ankara	Reklam	Grafik Tasarım ve Sanat Yönetmeni
Kerem	27	İstanbul	Turizm	Tur Şirketinde Genel Müdür Yardımcısı
Ahmet	37	Ankara	İletişim	Çağrı Merkezi Müdürü
Adnan	44	İstanbul	Bilişim	Türkiye Genel Müdürü
Damla	26	Ankara	İnşaat	İç Mimar
Cem	40	İstanbul	Sivil Havacılık	Genel Müdür Yardımcısı
Emre	33	Ankara	Enformasyon	Konferans Tercümanı
Esin	28	İstanbul	Finans	Kıdemli Müdür
Murat	33	Ankara	Turizm	Satış Müdürü

KÜLTÜREL ETKİNLİKLER AKTÖRÜ OLARAK YENİ ORTA SINIF VE SOYLULAŞTIRMA İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR TARTIŞMA

Safiye ALTINTAŞ*

Özet

Bu makalede *soylulaştırma* (gentrification) sürecinin kültürel aktörleri olarak kabul edilen *yeni orta sınıfın* (YOS) sürece etkisi ve bu etki bağlamında ortaya çıkan ilişki üzerine bir tartışma amaçlanmıştır. Tartışmanın temel dayanağını; *YOS'ın soylulaştırma sürecine etkileri ve kafeler üzerinden YOS'ın mekânsal kurguları ve özelliklerinin* neler olduğu oluşturmaktadır. YOS ve soylulaştırma arasındaki ilişki, Balat kafeleri ekseninde ele alınmıştır. Çalışma metodolojik olarak 2013-2015 yıllarını kapsayan ve katılımcı gözleme dayanan saha notları ile yarı yapılandırılmış mülakatları kapsamaktadır. Teori ve saha eksenli kurgulanan tartışmanın özgünlüğü; soylulaştırma sürecinin gündelik hayatın bir parçası olan kafeler ve YOS üzerinden ele alınmış olmasıdır. Mevcut veriler ışığında çalışmada şu üç nokta tespit edilmiştir: İlki sahada farklı şekillerde kurgulanan nostalji vurgusu; kafe dekorasyonlarındaki retro ve vintage tercihi, ekonomi politik ve kültürel politik söylem olarak nostaljinin yükseltilmesi *ikinci* olarak komşuluk ilişkisinde rahatsız etmeme ve kendi gibilerle vakit geçirme ilkelerine dayanan ayırım ve *son* olarak da kafelerin açıldığı yerler de dahil olmak üzere soylulaştırma sürecinin belirli sokak ve caddelerle sınırlı kalması diğer bir ifade ile spesifik soylulaştırma olgusudur.

Anahtar Sözcükler: *Balat, soylulaştırma, kafe, nostalji, komşuluk, yeni orta sınıf, kültürel etkinlikler.*

A DEBATE ON THE RELATIONSHIP BETWEEN THE NEW MIDDLE CLASS AS AN ACTOR OF CULTURAL ACTIVITIES AND GENTRIFICATION

Abstract

In this article, it is intended to open up a discussion on influence of the new *middle class*, who is accepted as actor of *gentrification* process, on it, and the relation emerged within this context of the influence. Influence of the new middle class over gentrification and ascribing its spatial set-up and features through coffee shops form the very basis of the discussion. The relation between the new middle class and gentrification is addressed on the basis of coffee shops in Balat. The study, methodologically, covers field notes and semi-structured interviews which are based on participant observation between 2013-2015. Genuinity of the discussion, structured on both theoretical and field research basis,

*Marmara Üniversitesi, Küresel Şehirler ve İstanbul Araştırmaları Yüksek Lisans Öğrencisi. İletişim: sfyaltnts@gmail.com

stems from the fact that it is addressed through coffee shops which are part of gentrification process in daily life, and the new middle class. In the light of existing findings three points revealed in the study are as it follows: the *first*, emphasis on nostalgia designed in different ways, preference of retro and vintage styles in coffeeshop decorations, exalting nostalgia as political economic and cultural politic discourse; the *second*, the difference based on principles of not-bothering and spending time with equivalents; and the *last one*, limitation of gentrification process within specific streets and roads, including those in which coffee shops are situated, or, in other words, the phenomenon of specific gentrification.

Keywords: *Balat, gentrification, coffee shop, nostalgia, neighborhood, the new middle class, cultural activities.*

Giriş

Dünyada küreselleşme süreci, özellikle 1990’lardan itibaren birçok alanda olduğu gibi kentlerde de ekonomik, politik, sosyo-kültürel ve mekânsal değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu değişimler, kentin üretim ve büyük oranda tüketim mekânı olarak algılanmasına yol açarken sosyal bilim araştırmacıları içinde göstergeler listesi sunmaktadır. Emegın mekânsal dağılımı, yeni mekânsal organizasyonların ortaya çıkması, farklı konut tercihlerinin oluşması, hizmet sektörünün öneminin artması ve farklı kültürel ve sosyo-ekonomik sermayelere sahip grupların sayısının artması ve/veya ortaya çıkması, listede yer alan işaretlerden bazılarıdır. Küresel etkilerle ve yerel kodlarla deneyimlenen değişimler, kentsel mekânda bir dizi kuramsal açıklamalara da zemin oluşturmuştur.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, mekânsal ve sosyal değişimleri açıklamaya çalışan yaklaşımlardan biri *gentrification*¹’dir. İlk kez İngiliz sosyolog Ruth Glass tarafından 1964 yılında, Londra’da işçi sınıflarına ait yerleşim alanlarına orta ve üst sınıfların yerleşmesi olarak tanımlanan

¹ Gentrification kavramının Türkçe karşılığına yönelik çeşitli örnekler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şu şekildedir; “*burjuvalaştırma*” (Ulusoy 1995), “*nezhleştirme*” (Keyder 1999), “*soylulaştırma*” (Tankut 2000, İslam 2000, Şen 2000), “*mekânsal ve sosyal yenilenme*” (Uzun 2002), “*mutenalaştırma*” (İnce 2006), “*gentrifikasyon*” (Tan 2006, İnce 2006), “*seçkinleştirme*” (Uzun 2006), “*kibarlaştırma*” (Eylem, 2008). Tüm kavramlar gentrification süreci ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Kavramın Türkçe karşılığındaki bu çok seslilik arasında yaygın kullanım tercihi “soylulaştırma”dan yanadır. Eldeki çalışma kapsamında da “soylulaştırma” kavramı kullanılacaktır.

soylulaştırma (gentrification): 21. Yüzyılda neo-liberal şehirciliğin kentsel stratejisi olarak kabul edilmeye başlandı (Smith, 2006). 1960'lı yıllarda yerel bir süreç olarak İngiltere'de başlayan soylulaştırma, 1980'li ve 1990'lı yıllardan itibaren küreselleşerek Batı Avrupa kentlerinden Amerika'ya, Mumbai'den İstanbul'a kadar birçok farklı kentte görülerek yayılım göstermiştir.

Kentleşme süreçleri, toplumsal, ekonomik ve mekânsal yapıları birbirinden farklı yerlerde görülen soylulaştırma örneklerinin de gösterdiği üzere *dinamik bir süreç* olan olgunun sabit bir tanımını yapmak, onu indirgemeci yaklaşımlarla tanımlayarak geliştirmekte olan ve çeşitlenen sürecin anlaşılmasını güçleştirecektir. Olgunun tanımlanmasına yönelik bu temkinli yaklaşımla birlikte sürecin geleneksel ve yaygın anlamı ise şu şekildedir; (*soylulaştırma*) *çoğunlukla kent içinde merkezî konumda yer alan, tarihi ve estetik değeri olan konut alanlarının bulunduğu bölgelerde fiziki ve sosyal değişimin yaşandığı bir yer değiştirme sürecidir.*²

Ekonomik ve mekânsal boyutlarıyla *yeni bir kent sınırı* çizen soylulaştırma, bir süreçtir ve bu süreç kent merkezlerindeki fiziki yapının, sosyal sınıfın ve mülkiyet yapısının değişmesi şeklinde gelişmektedir (Smith, 2006). David Ley'e (1994) göre de soylulaştırma sürecinde iki önemli hareketlilik evresi bulunur: *Birinci evreyi*; yaşam tarzları gereğince kent içinde ve kent kültürü ile yaşamak isteyen öncüler oluştururken -sanat profesyonelleri, medya çalışanları, öğretim görevlileri vb-, *ikinci evrede* ise yatırım amacıyla gelenler etkin olur. Bu iki evre paralelinde değerlendirildiğinde alternatif yaşam öncülerinin başı çektiği bir süreç olmanın yanı sıra soylulaştırma, özü gereği de uluslararasıdır (Smith, 2015).

Özü itibariyle ulus aşırı bir etkiyle küresel kentler arasında hızla artan ve çeşitlenen süreç, 1980'li-1990'lı yıllardan itibaren İstanbul'da da dalga dalga yayılmaya başladı. İstanbul, soylulaştırmayla 1980'lerin başında tanışmıştır. Söz konusu başlangıcın temel nedeni ise "*soylulaştırılabilir*" konut stoklarının oluşması ve "*soylulaştırıcı*" (gentrifier) aktörlerin ya da öncülerin -YOS, sanatçılar, merkezî-yerel yönetim, STK'lar gibi-

² Özellikle son 15-20 yıldır aktörleri ve mekânsal (kent-kır) farkları bakımından soylulaştırma türleri küresel tartışmalarda dikkat çekmektedir: Yeni inşa yoluyla soylulaştırma, devlet eliyle soylulaştırma, ticari soylulaştırma, geleneksel soylulaştırma, kırsal soylulaştırma gibi. Detaylı okuma için bk. Sönmez (2014), Smith (2006).

güdümünde gerçekleşen mekânsal tercihlerdir. Bu dönemden itibaren yaşanan soylulaştırma süreci üç dalga halinde tasnif edilmektedir: *Birinci dalga*, 1980’lerde Kuzguncuk, Arnavutköy ve Ortaköy’ün yer aldığı Boğaz Kıyısı’nda, *ikinci dalga* 1990’larda Cihangir, Galata ve Asmalımescit’in yer aldığı Beyoğlu’nda, *son* olarak da 1990’ların sonunda Fener Balat semtleri (Balat mahallesi) özelinde Haliç’te yaşanmaktadır. Son dönemlerde bu soylulaştırma dalgasına Süleymaniye, Tarlabası, Tophane ve Sulukule’de dâhil edilmiştir.

1980’lerin ikinci yarısından itibaren İstanbul’un bir marka değeri olarak geliştirilmesi ve emek-sermaye/üretim-tüketim paradigmalarındaki evrimler paralelinde, mekânsal ve toplumsal alanda yaşanan dönüşümlerden biri olan soylulaştırma sürecinin yanı sıra yeni orta sınıf (YOS) olarak tanımlanan toplumsal bir grup da görünürlük kazanmıştır:

Yeni orta sınıf/ lar temelde 20.yy boyunca emek gücü ve istihdam yapısında ortaya çıkan gelişme ve farklılaşmanın, emek sürecinin örgütlenmesindeki ve ekonomik etkinliğin sektörel dağılımındaki dönüşümün ürünü olarak görülebilir (Doğuç, 2005, s. 78).

Temel belirleyici özelliği *tüketici* kimliği olan bu sınıf, kentli yaşam tarzı içerisindeki yeme-içme, giyinme, ev içi dekorasyonu, oturduğu mahalle ve konut tercihi gibi gündelik hayat pratiklerinde “*farklı*” ve “*ayırt edici*” olma güdüsüyle hareket ederek soylulaştırmaya konu olan semtlere ilgi göstermiş ve/veya ilgi çekmiştir. Sosyo-kültürel değişimin taşıyıcısı olarak kabul edilen bu grubun, mekânsal yapıların işlevsel değişiminde ve sosyal dokunun dönüşümünde kimi zaman dolaylı kimi zaman da direkt etkisi olduğu yönünde değerlendirmeler bulunmaktadır.³

Yeni orta sınıf ve soylulaştırma arasındaki ilişkiyi tartışmayı amaçlayan bu çalışmada ise YOS: Kentli, üniversite mezunu, kültürel sermayeleri nedeniyle tarihi ve estetik değeri bulunan kentsel dokuya hassasiyet ve ilgi gösteren, toplumsal ve mekânsal heterojenliği bir değer olarak gören veya kabul etmiş; sosyal ve kültürel profesyonellerdir (Ley, 1994: 2003; Uysal, 2008; Keyder, 2014). Bu bağlamdan hareketle Balat’ın yeni orta sınıfını da sanatçılar (tiyatro, sinema ve dizi oyuncular, yönetmenler, müzisyenler, ressamlar, fotoğrafçılar), öğretim görevlileri ve hizmet sektöründe

³Bk. Ley 1984; 1996; 2003; İslam 2003; İlkuçan 2004; Keyder 2006; Sönmez 2014.

çalışanlar (avukat, gazeteci, tasarımcı, mimar vd.) oluşturmaktadır. Bu kişiler, hem Balat kafelerinin müşterileri arasında, hem mahalleye yeni gelenler/yerleşenler içerisinde ayrıca da kafe işletmecilerinin/sahiplerinin de önemli bir bölümüne karşılık gelmektedirler.

1995-'98'den itibaren inişli çıkışlı bir değişim süreci yaşayan, özellikle 2010 yılından itibaren gözle görünür bir şekilde de fiziki ve sosyal değişimiyle deneyimlenen Balat, soylulaştırma ve yeni orta sınıf arasındaki ilişkiyi, tartışmayı pratik olarak zenginleştirecek bir veri birikimine sahiptir. İlgili verilerin başında, sayıları her geçen gün artış gösteren kafeler (*café*)⁴ yer almaktadır. Metodolojik olarak, nitel bir yaklaşımla elde edilen verilerin kullanıldığı bu tartışmanın metninin temel dayanağını ise; (i) *YOS'un soylulaştırma sürecine etkileri* (hızlandırıcı, yavaşlatıcı, düzenleyici, ara bulucu, arz-talep yaratan) ve (ii) *kafeler üzerinden YOS'un mekânsal kurguları ve özellikleri* oluşturmaktadır.

Son olarak, Balat farklı disiplinlerden araştırmalara -özellikle mimarlık- ve aktüel yazına "malzeme" olmuş, tecrübeli ve yorgun bir sahadır. Mahalle sakinleri 1996'da yürütülen fizibilite çalışmaları, mimarlık öğrencilerinin çalışmaları, medya, dizi ve film setlerinin yanı sıra fotoğrafçı gruplarının aktüel ilgisine sıkça maruz kalmıştır. Balat'ın aktüel ilgiye malzeme olması, onun akademik ilgideki yerini ve sahaya dönük veri oluşturma yöntemlerini de yönlendiren bir etki yaratmaktadır. Saha sürecini tüm bu faktörleri göz önünde bulundurmaya çalışarak tasarladım. Gündelik hayat içerisinde, sosyal dünyaların betimlenmesi ve anlaşılması ilkesine dayanan etnografik araştırma tasarımıyla bir anlamda soylulaştırma sürecini "takip" etmeye çalıştım. Bu çerçevede semt sakinlerinin evlerinden çıkarak sokaklarda aktif oldukları, haftalık semt pazarının kurulduğu Salı günleri⁵ ve haftanın muhtelif gün ve saatlerinde bölgede katılımcı gözlemlerde bulundum. Mevcut tartışma metninde; kafelerin yer aldığı ve pazarın kurulduğu cadde ve sokaklarda Nisan 2013- Ekim 2015 yıllarını kapsayan ve katılımcı olarak mahallede bilfiil bulunarak tuttuğum saha notlarının bir kısmı ile 10 kişiyle gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış mülakatlardan elde edilen veriler kullanılmıştır. Tamamı Balat'ta gerçekleştirilen görüşmelerdeki

⁴ 19.yy'da uluslararası yaygınlık kazanan Fr. Café sözcüğü; kahve, kahvehâne anlamındadır. Türkçe karşılığı olarak kullanılan kafe, alkolsüz içeceklerin ve hafif yiyeceklerin satıldığı, vakit geçirilen dükkân veya yer anlamındadır.

⁵ Balat Salı Pazarı hakkında detaylı okuma için bk. Altıntaş (2014).

katılımcı profili ise şu şekildedir: 8'i erkek, 2'si kadın; 7'si üniversite, 1'i yüksek lisans, 2'si lise mezunu; 1'i mülk sahibi, 2'si işletmeci, 7'si de hem işletmeci hem de mekân sahibi (kiracı); 4'ü Balat ve çevresinde, 6'sı ise farklı semtlerde oturan görüşmecilerin yaş ortalaması ise 32'dir.

Balat'ın Mekânsal ve Sosyal Değişiminin Kısa Tarihi

Balat mahallesi,⁶ Tarihi yarımada Haliç kıyısında, Cibali, Yavuz Sultan Selim ve Ayvansaray mahallelerine komşu, yerleşim yeri olarak Bizans dönemine uzanan bir geçmişe sahiptir. Yerleşim alanı olarak tarihinde Türklere, Rumlara ve Ermenilere ev sahipliği yapmış olsa da çoğunlukla Musevi semti olan Balat, 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar bu çok yönlü sosyal dokusunu görece muhafaza etmiştir. Balat'ın mekânsal ve sosyal yapısındaki değişim de özellikle 1950'lerden itibaren gayrimüslimlerin bölgeden ayrılmaları, yangınlar, iç göçler ve Haliç bölgesindeki sanayi odaklarının kapanması etkili olmuştur.

1960-1980 yılları arasında sırasıyla Karadeniz, Marmara, İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'dan Balat'a göç edenler ile Haliç Tersanesinin Tuzlaya taşınması (1980'li yıllar), Haliç'in temizlenmesi (1995-2002) ve 1996'da proje hazırlık çalışmalarına başlanan ve

⁶ Balat, Fener ve Ayvansaray arasında yer alan coğrafi bir konuma sahiptir. Eski bir yerleşim yeri olan bölgenin coğrafi sınırları muğlak ve tartışmalarla doludur. 16. ve 17. yüzyıllara ait İstanbul Kadı Sicilleri'nde Balat'ın mahalleleri arasında Ohri, Tahtaminâre, Abdi Subaşı, Hızır Çavuş, el-Hâc İsâ, Çavuş Mescidi, Camcı Muhyiddin, Balat İskelesi ve el-Hâc Muhyiddin isimleri yer almaktadır. Günümüzde de adı geçen mahalleler, sokak ismi olarak bölgede varlığını sürdürmektedir. Balat'ın nerede başlayıp nerede bittiğine dair görüşler şu şekildedir: **1)** Kürkçü Çeşme sokağından başlayıp Or-Ahayım Balat hastanesinde bitiyor (O. Okay). **2)** Asıl Balat dört yol ağzına kurulmuş bir çarşıdır; Leblebiciler, Lavanta (Lapıncılar), Hızır Çavuş ve Ayan caddesi (O. Okay). **3)** Alay sokak ile Çimen sokağın kesiştiği köşede bulunan Tarık Us İlköğretim okulundan başlayarak Ferruh Kethüda camisinde bitiyor (30-40 yıldır semtte oturanlar). **4)** Esnaf Loncası sokak ile Kantemir Sarayı bahçesine kadar olan bölümdür (A.F. Özbilge). **5)** Balat Karabaş Mahallesi içinde bulunan Balat Semti sınırları şu sokaklarla çizili: Simitçi Veli, Mürsel Paşa, Hızır Çavuş Köprü, Lapçın, Mahkemealtı, Kırkambar, Palalı, Mustafa Paşa Bostanı, Ayvansaray Kuyu, Ayvansaray Vapur İskelesi (1938 Belediye Şehir Rehberi, Aktaran: R.E.Koçu a.g.e 1971). **6)** 2009'da Fatih Belediyesi, bu bölgedeki on muhtarlık alanını iki muhtarlığa indirmiştir. Biri Ayvansaray diğeri ise Balat Mahallesi'dir. Son hali ile Balat Mahallesi, Ayan, Kiremit, Vodina, Mürselpaşa ve Sultan Selim caddelerinin ve yüze yakın sokağın yer aldığı geniş bir alanı kapsamaktadır. Detaylı bilgi için bk. Fatih Bld. Coğrafi Bilgi Sistemi ve Kavalcı (2010).

1999’da her şeyi hazır olan ancak 2003’te fiilen başlayan ve 2008’de tamamlanan “Fener-Balat Rehabilitasyon Programı”⁷ sonrasında yaşanan yeni göç sirkülasyonu, Balat’ın bugünkü mekânsal ve sosyal dokusunun oluşmasında önemlidir. Günümüzde bölgenin en eski sakinlerini 1950-’80 yılları arasında iç göçlerle yerleşenler oluştururken, 1990’ların ikinci yarısından itibaren semte yerleşenler ise *yeni/sonradan gelenler* olarak kabul edilmektedir. 1950-’80’li yıllarda bölgeye yerleşen Karadenizliler ve Trakya’dan göç edenler zaman içinde Balat’ta ev sahibi olarak günümüzdeki köklü ve en eski nüfusu oluşturmaktadırlar (İlyasoğlu ve Soytemel, 2003; Narlı, 2006; Kavalcı, 2010).

Fotoğraf 1: Yıldırım Caddesinden bir görünüm, 2013.

Fotoğraf 2: Vodina Caddesinden bir görünüm, 2015.

1990’lardan itibaren yaşanan göç sirkülasyonları ve uluslararası destekli Rehabilitasyon Projesi’nin dikkatleri bölgeye çekmesiyle, Balat’ta soylulaştırma süreci de başlamıştır. Bu durum sürece kurumsal bir etki kazandırmasının yanı sıra projenin duyulmasıyla dikkatler bölgeye yönelmiş, 1990’lı yıllarda semte yerleşmeye başlayan yeni gelenlerle birlikte 2000’li yılların başından itibaren mikro düzeyde soylulaştırıcıların varlığı semtte belirginlik kazanmıştır. Yaşanan mikro yerleşmeler, yıllardır atıl durumda olan bölgeyi canlandırmaya yönelik girişimleri de beraberinde getirmiştir. Binaların dış görünüşlerinde ve sokaklarda olumlu değişiklikler gözlenirken,⁸ aynı zamanda da semtte yeni mekânların

⁷ Detaylı bilgi için bk. Fatih Bld, AB, UNESCO Dünya Mirası Merkezi ve Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (1998).

⁸ Bölgedeki değişimi emlak fiyatları üzerinden de takip etmek mümkündür: Balat evleri ortalama 25-40 metrekare zemin üzerine/tabana oturumlu 2-3 katlı kâgir binalardan oluşuyor. 1996-97’de bugünün fiyatlandırmasıyla binalar 2bin TL-3binTL arasında satılıyordu. 2007’de 32 metrekare zemin üzerinde 2-3 katlı kâgir bir bina 32 bin TL

faaliyet göstermesiyle Balat'ın farklı sokaklarında kafeler, antikacılar, sanat atölyeleri ve vintage dükkânları hatırı sayılır bir oranda görünür olmaya başlamıştır. Bu mekânlar arasında kafeler, kentsel değişimin önemli göstergeleri arasında yer aldığı için diğerlerinden ayrı bir konumu hak etmektedir.

Kafelere attığımız bu önemin nedeni ise antikacı, vintage dükkânları ve atölyeler gibi yeni açılan mekânlar arasında kafelerin mahallenin ve sokağın gündelik yaşam alanına, diğer bir ifadeyle “mahalleli” ile etkileşim halinde olmasıdır (mekânsal ve sosyal olarak).

Balat Üzerinden “Soylulaştırma” Sürecinin Etnografisi: Kafeler

16. yüzyılda Osmanlı, 18. yüzyılda da Avrupa toplumlarında kentli gündelik hayatın parçası olan kahvehaneler, erkek egemen bir müşteri profiline sahipken günümüzde ise kafelerin kullanımı karma müşteri profili şeklindedir. Daha eski yıllarda ve günümüzde de farklı toplumsal grupların kahve içmek ve sohbet etmek amacıyla bir araya geldikleri mekânlar olan kafeler, kültürel birikim ortamı ve kültür taşıyıcısı özellikleriyle kültürel yaşamın söylemsel ifşasında önemli bir yere sahip olmuşlardır.⁹ “Kafeye gitmek” ve/veya “kafede vakit geçirmek” cümleleri, kentli pratiği olarak kültürel yaşamın söylemsel ifşasının rutinleşmiş ifade biçimleridir.

Günümüzde kentsel mekânda açılan kafeleri, hem sayılarındaki artış hem de kimlik kaygısı ile küresel kent iddiasını ivmelendiren İstanbul'da apayrı bir yerde konumlandırmak gerekmektedir. İstanbul'un Karaköy, Galata, Tophane, Süleymaniye, Yeldeğirmeni ve diğer semtleri gibi semt-kafe/mahalle-kafe özdeşliğinde artış gösteren kafeler, kentin mekânsal ve toplumsal belleğine ait izler taşımaktadır. Mahalle/semt ile özdeş anılan kafe sayılarındaki artışın koşulları ve nedenleri arasında ilgili bölgelerin fiziki ve sosyal yapısındaki tarihi ve kültürel doku stoğu göz ardı edilmemesi gereken hususların başında geliyor.¹⁰ Ayrıca kafelerin, insanın mekânla kurduğu ilişkide kamusal ve öz(n)el temsilleri bir arada

iken 2013'de bu fiyat 350 bin TL'ye yükseldi. 2015 yılına gelindiğinde bölgedeki emlak fiyatları 700 bin TL- 2.5 milyon TL arasında seyretmekteydi.

⁹ Detaylı okuma için bk. Yaşar (2010), Emeksiz (2009) ve Heise (2001).

¹⁰ Sermayenin yerel kültürel ve tarihsel öznellikleri “pazarlama” ve tüketme stratejileri üzerine bk. Yardımcı (2005) Ve Harvey (2012).

sunma fırsatı verdiği de düşünülebilir. Bu çerçeveden hareketle hem kentsel değişimin sinyali/göstergesi hem de kentlerin sembolik sermaye göstergeleri arasında yer alan kafelerin -Vienna veya Paris kentlerini düşündüğümüzde gözümüzde canlanan ilk fotoğraf karesinin kafeler olması gibi-, açıldığı semtin/mahallenin mekânsal ve sosyal değişimindeki rolü üzerindeki bu mikro ölçekli tartışma metninde; soylulaştırma ve YOS arasındaki ilişki kafe ekseninde ele alınmaktadır.

Tarihinde Haliç kıyısında çalışan kayıkçıların ve hamalların yanı sıra oduncular, kömürcüler gibi yoğun olarak işçilerin gittikleri kahvehaneleri, yakın geçmişinde ise hemşeri dernekleri, spor kulüpleri ve mahalle esnaflarına yönelik kahvehaneleri/çayevleri¹¹ ile sokaklarında/kaldırımlarında sandalyelerin ve taburelerin eksik olmadığı Balat'ın bugünün de ise kafeler yer almaktadır. Balat kafelerinin çoğunluğu, 2010'u izleyen son beş yıl içerisinde, yoğun olarak 2015'te açıldı. Nisan 2013'te sekiz olan kafe sayısı, Ekim 2015 itibari ile yirmi yediye yükselmiş ve bunların on altısı 2015'te faaliyete geçmiştir.¹² Kafeler yoğun olarak Vodina, Ayan ve Yıldırım Caddelerinin üzerinde veya bu caddelerin kesiştiği sokaklarda yer

Alıyor.¹³ Bu kısımlar semtin ticari faaliyetlerinin, tarihi ve estetik yapı stoklarının ve mesken sayısının yoğun olduğu aynı zamanda da görece Haliç kıyısına en yakın yerleridir. *Balat, Fener Rum Patrikhanesiyle iç içe, sıra evleri, dar ve kesişen sokakları, merdivenli yokuşları, Rum Erkek Lisesi -diğer adı ile Kırmızı Lise-, sinagog, kilise ve cami gibi farklı dini*

¹¹ Ekim 2015 itibariyle özellikle Balat Çarşısı denilen kısımda yoğun olmakla birlikte Balat'ın muhtelif sokaklarında irili ufaklı 25'in üzerinde kahvehane/çayevi bulunuyor.

¹² Sahanın üzerinden 1 yıla yaklaşan bir süre geçti. Bu süre zarfında Balat'ta ve çevresinde yeni açılan, kapatılan ve el değiştiren kafeler oldu. Yayın sürecinde söz konusu değişimleri dikkate alan bir revizyon yapılabildi, ancak mevcut soylulaştırma tartışmalarında sahanın ve yazının birincil tanıklığının önemine atfen böyle bir revizyonu tercih etmediğimi de belirtmeliyim. Ayrıca çalışmanın çıkış noktası olmamakla birlikte; soylulaştırma sürecinin işaretleri arasında değerlendirilen kafe sayılarındaki artış ve mekânsal çözümlerler, karşılaştırmalı (Londra-İstanbul) olarak analiz edildiğinde de söz konusu tartışmalara katkı sunmanın ötesinde sürecin ilerleyişindeki yerel ve evrensel nitelikleri de göstermesi açısından kayda değer olacaktır. (Örneğin Londra'daki kentsel değişimi/soylulaştırmayı kafeler üzerinden değerlendiren bir haber yazısı için bkz.: <https://www.theguardian.com/cities/2016/apr/08/coffee-shops-gentrification-urban-change>)

¹³ Saha çalışması kapsamında Balat Mahallesindeki kafelerin harita üzerindeki dağılımı için bk. Ek I

mekânları, mahalle ve sokak yaşantısıyla “turistik cazibe merkezi” olarak görülmektedir.

“Balat’ın ilk kafesi” de semtin bu turistik yapısından hareketle turistlerin vakit geçirebileceği bir mekân yaratma fikri çerçevesinde oluşturulmuştur. İlgili kafe 2005 yılında Vodina Caddesi üzerinde, semtin dışında oturan yabancı¹⁴ bir kadın tarafından açılmıştır. *Hanımeli* ismiyle açılan kafenin bulunduğu bina, yirmi yaşına kadar Fener’de yaşayan, yirmi yıllık bir aradan sonra yani 1999 yılında tekrar Balat’a dönen ve burada yaşamaya başlayan bir gazeteciye aittir. Kendisi 2003’te restore ettirdiği mekânı, 300TL karşılığında kafe açması için Arnavut bir kadına kiralamıştır.

“Hanımeli kafe buradaki dönüşümü sağlayan yerlerden bir tanesidir. Şimdi burada kadınların gidebileceği kafeterya yoktu, kahve her yer. Pişpirik oynarlar. Erkekler kahvelerin önlerinde gelen geçeni, kadınları seyrederlerdi. Şimdi ben o binayı restore ettim, o bina benimdir. Aşağıda yaptım, kafe olarak düzenledim. Turistler, kadınlar gelip otursun diye. Turistlerin oturabileceği yer de hiç yoktu. Sonra 1,5 sene boş bıraktım orayı. Yok ganyan bayi yok tekel bayi yapalım dediler, yaptırmadım. O kadına da sembolik bir ücrete kiraladım, Avcılar tarafından gelmişti. Arnavut bir kadındır. 3-4 sene kadar işletti kadın.” (Erkek,Gazeteci, 54 yaşında, Ekim 2015)

Fotoğraf 3: Vodina Caddesi;
Hanımeli, 2013
(Fotoğraf Esra Karaca).

Fotoğraf 4: Vodina Caddesi;
Cooklife, 2015
(Kafenin Facebook sayfasından).

2005 yılından itibaren iki kez el değiştiren kafe bugün 2500TL kira karşılığında -mülk sahibi hala gazeteci- farklı bir isim altında varlığını

¹⁴ Yabancı sözcüğü Balatta oturmayan, farklı bir semtten gelen anlamında kullanılmıştır.

sürdürmektedir. İkinci işletmecisi dedesi çocukluğunda Balat'a yerleşen ve üç kuşaktır burada yaşayan Kastamonulu bir aileyken, Eylül 2015 itibariyle Karaca Home bünyesinde Cooklife isminde hem markanın prestij yeri hem de kafe olarak hizmet vermeye devam etmektedir. İlk açıldığı dönemlerde (Hanımeli) yerli-yabancı turistlerin yanı sıra, akşama doğru saat 18.00'dan sonra Balatta oturanların da vakit geçirdiği bir mekânken günümüzde (Cooklife) yoğun olarak yerli ve yabancı turistlerin ağırlandığı, ünlü şeflerin hazırladığı atıştırmalıklar eşliğinde ve etnik DJ performanslarının sergilendiği etkinliklere ev sahipliği yapan bir mekândır.

Görüldüğü üzere Balat, karma müşteri profiline hitap eden tarzda bir kafeyle 2000'lerin ortasında tanışmıştır. Bu dönem aynı zamanda rehabilitasyon projesinin duyulmasıyla başlayan soylulaştırma sürecinin bölgede fiziki ve sosyal etkilerinin görülmeye başlandığı evredir. Bu tarihten itibaren kafe sayıları her geçen gün artış gösterse de bölgedeki hızlı değişim 2013'ten itibaren gerçekleşmeye başlamış ve bu durumun etkilerinin önümüzdeki birkaç yıl daha da devam edeceği öngörüsünde bulunulabilir.

Balat Kafelerinin Mekânsal ve Sosyal Çözümlemesi

Kente ait ve kentli bir mekân olan kafe, kamusal ve öz(n)el alanı temsil eden yapısal özelliklere sahiptir. R. Sennett'in (2002) ifadesi ile kafe, *hareketli ve etrafını seyreden insanlarla dolu bir kamusal alanken* aynı zamanda da W. Benjamin'in (2014) de tarif ettiği şekilde *birey bakımından iş yerinin karşısı olarak ortaya çıkan yaşam alanı (dinlenme alanı)*, yani bir iç mekân olma özelliği de taşımaktadır. Burada vurgulamak istediğim keskin bir kamusal alan ve özel alan ayrımı değildir. Günümüzdeki kullanımıyla insanların kafelere çoklu amaçlar doğrultusunda yöneldiğidir. Bu yönelimin etrafında şekillenen farklı kullanım amaçlarının hem öz(n)el alana veya iç mekâna -ev içi, iş yeri- hem de kamusal alana -ortak kullanım alanı- ait öğeler taşıdığıdır. Kafe, kahvaltısını yapmak isteyenler için bir "mutfak", kitabını okumak isteyenler için bir "salon", iş telefon görüşmelerini, yazışmalarını yürütmek isteyenler için bir "ofis", arkadaşlarıyla kahve eşliğinde sohbet edenler için "misafir odası" ve tüm bu eylemlerin yanı sıra insanların birbirlerini, dışarıyı ve içeriği seyttikleri bir vitrindir.

Buradan hareketle kafe/ler, kar amacı güden ticari bir işletme olmasının yanı sıra kendine ait bir mekân tasarlamak isteyenlerin ve tasarlanan mekânlarda

vakit geçirmek isteyenlerin tercihleri ve beğenileri doğrultusunda inşa edilmiş yerlerdir. Bu süreçte kültürel ve sembolik sermayeleri doğrultusunda farklı yaşam tarzları ve beğenileri benimseyen bireyler/gruplar arasındaki sınırlar yeniden çizilebildiği gibi belirginleştirilir veya yeni ilişki ağları örülebilir. Mekânın sunduğu fiziki ve sembolik ipuçları ve konumlandığı yerle kurduğu ilişki de sınırları ölçeklendiren unsurlar arasındadır.

Kendisini *kültürel kimliği, yaşam tarzı ve beğenileri* ile ayıştıran yeni orta sınıfın, mekânsal tercihinde de benzer bir ölçeklendirmeyi görmek gerekiyor. Yeni modern bir ev veya mekân yerine, eski mimariyi yansıtan restore edilmiş bir yer daha değerli algılanıyor (Keyder, 2006). Buradaki değer algısı, kullanım değerinin yanında kazanılan *nostalji* değeridir. Tarihi yarımada da, İstanbul kent kimliğinin tarihsel ve kültürel belliğinde yer alan Haliç kıyısındaki Balat, mimari yapı stokları ile dinsel ve kültürel arka plan özellikleriyle nostalji değeri yüksek bir yerdir. Balat kafelerinin tamamına yakını bu nostalji değerini kullanan ve yeniden kurgulayan mekanlardır. Bir iki istisnai örnek dışında kafelerin dekorasyonunda yoğun olarak retro ve vintage tarzı kullanılmıştır. Geriye dönüşü ifade eden retro tarzı, tarihi özelliği bulunan nesnelere yeniden tasarlanması, vintage ise klasikleşmiş eski nesnelere günümüz dekorasyon tarzıyla birlikte kullanılmasıdır. Siyah beyaz eski İstanbul, Haliç ve Fener- Balat fotoğrafları, tığ veya yün işi danteller, sararmış kitap sayfaları, fincan ve tabak gibi porselen parçaları, eski radyo, daktilo, ahşap bavullar, telefon, ütü gibi bir dönemi yansıtan nesnelere, gazete kopyaları, yolda tesadüfen bulunan bir pasaport, yerli ve yabancı film aktör ve aktrislerinin siyah beyaz fotoğrafları kafelerde kullanılan aksesuar amaçlı objeler arasındadır. Ayrıca iç dekorasyonda, eski harman tuğlalarla mevcut duvarların sıvaları üstten bir miktar kazınarak alt kısımdaki tuğla malzemesinin ortaya çıkartılması sonucu elde edilmeye çalışılan naturel ve retro görünüm unsurları da kullanılmaktadır. Tercih edilen dekorasyon unsurlarında, mekânsal farklılığı vurgulayan nostaljik bir atmosfer yaratma arayışı dikkat çekmektedir.

Fotoğraf 5: Balat Kapısı sokakta bulunan bir kafenin iç dekorasyonundan, 2013 (Mürselpaşa Caddesiyle kesişiyor).

Fotoğraf 6: Kürkçüçeşme sokakta bulunan kafenin iç dekorasyonundan, 2015 (Ayan Caddesiyle kesişiyor).

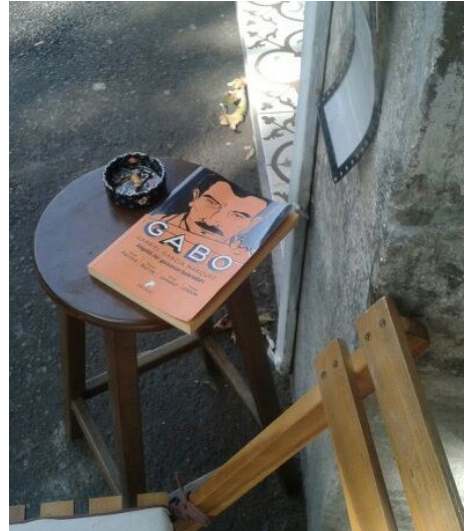
İç dekorasyonda kullanılan objeler, mekânın öznel kimliğini açığa çıkarmaya çalışırken, Balat'ın sahip olduğu fiziki ve sosyal doku da mekânın kamusal kimliğinin bir parçası olarak işlevselleştirilmiştir. Kafeler, restore edilmiş eski Rum evleri, öncesinde emlakçı, boş bir depo, lokanta, oto tamirhanesi gibi iş yeri olarak kullanılan veya öncesinde atıl durumda olan yerlerde açılmışlardır. Aylık kiralari ise 1000 TL-3000 TL arasında değişmektedir. Ortalama 25-30 metrekare zemin üzerine tek veya çift katlı binalarda konumlanan kafelerde dış mekân kullanımı çok yaygındır. İç ve dış mekân kullanımı ile kafelerin masa sayısı 8-15 arasında değişmektedir. Kaldırım ve sokaklara sedir, masa, tabure ve sandalyeler yerleştirilerek, hem küçük olan iç mekân genişletilmiş oluyor hem de Balat'ın sokakları, mahalle insanları ve mimari geçmişi dekoratif bir obje olarak vitrinleştirilmektedir. Örneğin, bir tarafta kahvesini yudumlayarak önündeki defterle ilgilenen adamın 'manzara'ları arasında, karşı kaldırımda çocuğunun bezini değiştiren Suriyeli genç kadın varken diğer taraftan da pazar alışverişine ya da çocuğunu okuldan almaya giden kadının veya dükkânının önünde oturan esnafın 'manzara'sında da

kahvesini yudumlayan ‘değişik biri’ vardır. Bu durum, vitrinin gösterdiği çift yönlü ‘manzara’nın bir parçasıdır sadece. Aslında bu manzara YOS’un (kafe sahipleri/işletmecileri, müşteriler) “sabitlemek” istediği bir görseldir; çünkü yaşanan değişimin oradaki farklı toplumsal grupları da içerisinde barındırabilecek bir şekilde olmasından yanadırlar.

Balat kafelerinde dikkat çekici diğer bir unsur da masaların üzerine gelişi güzel yerleştirilen İngilizce-Türkçe kitaplar, OT, Naber ve benzeri mizah dergileri, kahve ve İstanbul temalı dergiler, mini bir kitaplık ile 1960-70’lerin yerli ve yabancı folk, pop ve pop-jazz tarzlarındaki müzikleridir. Bölgede tematik kafe olmamakla birlikte sadece kahve satışı ve servisi yapan üç kafe ile Kolombiyalı yazar Gabriel García Márquez’in eserlerine göndermelerle dekore edilen GABO, Balat’ın sınırlı sayıdaki tematik kafeleri arasındadır. Kafe işletmecilerinin entelektüel beğenilerini yansıtan müzik, dergi ve kitap tercihleri aynı zamanda da hitap edilen müşteri profili için de bir kültürel çekim alanı oluşturmaktadır. A. Şimşek’e (2014) göre YOS’un kültürel yüzeyini anlamak için üretici ve tüketici olarak içinde yer aldığı kültürel formları gözetlemek gerekiyor. Diğer bir ifadeyle gündelik tüketimin ve gündelik sosyal ilişkilerin en ufak ayrıntıları dolayısıyla her bir birey sürekli kendini ve eş zamanlı olarak da ötekileri, benzer veya farklı olarak *sınıflandırır* (Weininger, 2014).

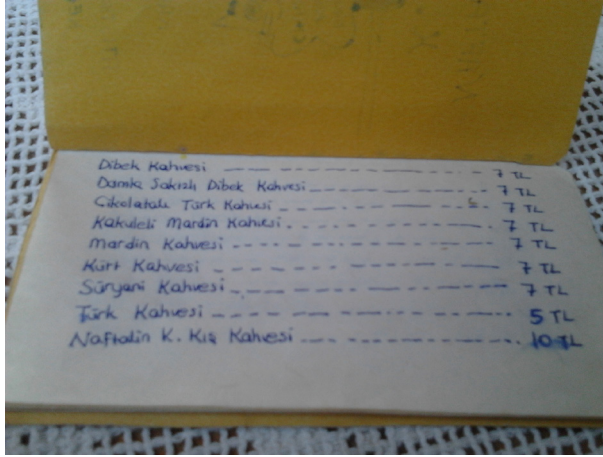
Fotoğraf 7: Yıldırım Caddesinde bulunan bir kafenin iç dekorasyonundan, 2015.

Fotoğraf 8: Vodina Caddesinde bir kafe, 2015.

Bu iki unsur bağlamında kafeleri değerlendirdiğimizde, dergi, kitap, kitaplık ve müzik tercihlerinin yanı sıra nitelikli ve özellikli kahve servisi iddiası sahadan karşılık bulan bağıntılar arasındadır. Hem kafe hem de kahve dükkânı olan bir mekânda, Dünya'daki en kaliteli kahve çekirdeklerini bulma ve müşterilerine en güzel kahve deneyimini yaşatmayı hedefleyerek hizmet vermektedir. Etiyopya'nın Gedeo yöresinde yetiştirilen kahvelerin sunulduğu bu kafede bir fincan filtre kahve 10 TL'dir. İşletmecisinin kahve konusundaki iddiasını dile getirdiği sözleri şu şekildedir: “*Biz İstanbul'un ilk 5 kahvecisinden biriyiz, kahve konusunda çok çok iyiyiz. Çünkü çok özel kahvelerimiz var. Çok çok özel*” (Kadın, 35 yaşında, Kafe İşletmecisi, Ekim 2015).

Diğer bir kafe de ise Türkiye'deki 'yerel tatlar'a çok kültürlülük söylemiyle menüsünde yer vermiştir. Kafenin kahve menüsü şu şekildedir: “Kakuleli Mardin Kahvesi: 7 TL, Kürt Kahvesi: 7 TL, Süryani Kahvesi: 7 TL, Türk Kahvesi: 5 TL”dir.

Fotoğraf 9: Yıldırım Caddesindeki kafeden menü örneği, 2015.

YOS, burada B. Şen'in (2011) nitelendirdiği şekilde *nostaljiyi* ekonomi politik bir konuma yükseltmektedir. Bu yükseliş eş zamanlı olarak her tür enformelliği de damgalayan bir söylemi de muhteva etmektedir. “*Akşam sekizden sonra çay servisi yapmıyoruz. Çünkü burasının kahvehane olmasını istemiyoruz*” (Kadın, 33 yaşında, Kafe işletmecisi, Ağustos 2015). Bu sözler çok kültürlü kahve menüsüne sahip kafenin işletmecisine ait. Master yapmış ve ileri düzeyde yabancı bir dil –İngilizce- bilen bu işletmeci, özelde yerel halkın -özellikle erkeklerin- gelişini engellemek

için bu tarz bir uygulamaya yöneldiğini belirtti. Buradaki enformelliği yansıtan ise işletmecinin kendisi gibi olan müşterileri ve komşuları ile iletişim halinde olmaya yönelik sergilediği seçici davranışlardır. Bu durumu YOS’ın riyakârlığı olarak değil de, “mahalle kültürü adabınca” eskilerle birlikte ancak onlarla kamusal alanda yani mahalle içinde birlikte olmak ama kafe gibi öz(n)el alanlarda “seçici olma hakkı”nın kullanılması yönünde değerlendirmek mümkündür.

D. Behar’ın (2006) İstanbul’daki soylulaştırma sürecinin tekilliği olarak tanımladığı *nostalji*, Balat’ın soylulaştırma sürecinin her aşamasında kendini gösteriyor. Balatta da bu durumun etkileri farklı vurgularla kendini göstermektedir. İlk olarak yukarıda değinmeye çalıştığım yani nostaljiyi ekonomi politik bir söylemle yükselten YOS, diğer taraftan da kültürel politik olarak nostaljiyi yükselten bir tavır sergilemektedir. İki farklı kafe işletmecisinin Balat’ın tarihsel ve kültürel özelliklerine vurgu yaparken “çok kültürlülüğü” ön plana çıkaran nostaljik anlatımlarında da kültürel politiklik görülebiliyor. İşletmecilerden biri 4,5 yıl önce eşi ile birlikte Balata yerleşmiş ve 2015’te Balatta kafe işletmeye başlamıştır, diğer işletmeci ise geçmişte ailesi Balatta oturan, burada mülkü bulunan ve farklı bir semtte oturuyorken 7 yıl önce tekrar Balata yerleşen ve yine 2015’te Balatta kafe işletmeye başlamıştır.

“Burada iş yeri açma amacım ve Balat’ı tercih etme nedenim; *Gönüllü turizm elçiliği* yapmaktı. Ben kendime hep böyle dedim. Siz de biliyorsunuzdur Balat’ın oldukça eski bir tarihi geçmişi var ve buranın gerçek sahipleri şuan burada yaşamayan Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler. Buraya onların ne zaman nasıl geldiği, Osmanlı döneminde de değil öncesinde Bizans döneminde... Sonrasından neden burada artık olmadıkları, 6-7 Eylül olayları, Varlık Vergisi gibi başka başka olaylarla nasıl buralardan gitmek zorunda kaldıkları. Benim derdim bunları buraya gelip hiçbir şey bilmeden gezen dolaşan yerli yabancı turistlere anlatmak. Öncesinde de Balat’a gelir burada esnafla konuşurdum. Adamların hiçbir şey bildiği yok, tavla oynar onlara çay ısmarlar uzun uzun anlatırdım. Sonra dedim bir kafe açayım, gelen turistlere bölge hakkında rehberlik yapayım. Buraya gelen neyin ne olduğunu bilsin. Benim burada girip çıkamadığım havra, kilise, cami yok. Burası çok kültürlü bir yapıya sahip bir yer. Burada kiliseler bile çeşit çeşittir, Bulgar Kilisesi, Rum Ortodoks Kiliseleri ya da farklı farklı havralar. Buradaki diğer esnaf hangisinin kilise hangisinin sinagog

olduğunu bile ayıramaz. Tarihi bilgileri de 55'ten sonrasına ait. Onu da ben anlata anlata öğrettim. Ama Bizans dönemi, Osmanlı dönemi bunları bilen yok” (Erkek, 34 yaşında, kafe işletmecisi, Ekim 2015).

“Balat bence nezih bir yerdi ve çok kültürlü farklılıklara açık bir yerdi. Bence tabii ki de buranın yerlisi buradan gitmek zorunda kalan o insanlar (gayrimüslimler). Bir kere sonradan gelenlerin burada dokuya saygısı yok. Baksanıza karşıdaki binaya adam tarihi bir binayı ne hale getirmiş (eskiden muhtemelen ahşap olan bir bina mozaik kaplanmış, onu göstererek) bunları görünce sinirleniyorum. Bu adam dışını bu hale getirdiyse kim bilir evin içine neler yaptı” (Kadın, 35 yaşında, kafe İşletmecisi, Ekim 2015).

Her iki mülakatta da ayrışma aracı olarak karşımıza çıkan ‘söz söyleme ve düzeltme’ hakkını kendinde görme tavrının, sınıfsal bir iddia ve sembol taşımasıdır. Geçmişinde kültürel politik olarak yükseltildiği bu sınıfsal iddia da “seçici yeniden okunmasını içeren bu nostaljinin muğlak bir içeriği de var: yüzyıl başındaki azınlık mahallelerinin kozmopolitliğiyle iftihar edilen dini evrenselcilik ile Anadolu’dan yeni gelenlerin hor görüldüğü ayrımcılık söylemi birbirinin içine geçiyor” (Behar, 2006).

Fotoğraf 10: Yıldırım

Caddesindeki kafelerden bir görünüm ve sokak kullanımı, 2014.

Fotoğraf 11: Mürselpaşa

Caddesindeki kafenin iç erden görünümü, 2015.

Yeni Orta Sınıf’ın Mahalle ve Komşuluk Arayışı: Kafe –Kapı Komşuları

D. Ley (1994), metropoliten alanların merkezi şehirlerinde soylulaşan muhitlerin, özgün bir coğrafi kimlik taşıdığını ve bu coğrafyanın iş gitme kolaylığından ziyade şehrin yaşamını oluşturan bir unsur olduğu için önemli olduğunu vurgular. Ley’in öncesinde de dikkat çektiği gibi soylulaştırmanın gerçekleşebilmesi ya da sürecin başlaması için öncelikle

şehrin içinde oturma isteği oluşmalıdır. Şehrin içinde oturma ve şehir yaşamı arzusunda belirleyici olan bazı nitelikler ve bu nitelikleri tercih etme noktasında da bir talep oluş(turul)maktadır. Ulaşım kolaylığı açısından merkezî konum, komşuluk ilişkileri ve sokak kültürü üzerine kurulu mahalle yaşamı, tarihi ve çok kültürlü doku¹⁵ ve ucuz konut-iş yeri stoğu gibi özellikler, şehrin içinde oturma ve çalışma isteğinde öne sürülen temel argümanlar arasındadır. Şehir yaşamına aidiyetin mekânsal ve sosyal imgesi olan *komşuluk*, *sokak* ve *mahalle* kültürü olguları, Balat özelinde hem hane sakinleri hem de kafe işletmecileri tarafından farklı açılardan sıklıkla vurgulanmaktadır. Mahalle kültürüne yönelik iki işletmecinin görüşü şu şekildedir:

“Burası başka bir yer gibi geliyor bana. Nasıl denir şehrin merkezinde bir köy sanki. Buranın mahalle yapısı bambaşka” (Kadın, 35 yaşında, kafe İşletmecisi, Ekim 2015).

“Balatta çalışmanın iyi yönü, mahalle ve esnaf kültürünün olması” (Erkek, 46 yaşında, kafe işletmecisi, Ekim 2015)

İşletmeciler için Balatta kafe açma nedeni esas olarak gelişmekte olduğunu düşündükleri potansiyel iş imkânı olsa da “komşuluk-mahalle yaşantısı” ve “tarihi ve çok kültürlü doku”ya yönelik bir tercihin olduğu da sıklıkla belirtilmektedir. Bu durumu çoğunlukla “*mahalle ortamını seviyorum*” ve “*komşular güzel insanlar*” ifadeleriyle dile getiriyorlar. Ancak buradaki “komşuluk” algısının üzerinde durmak gerekiyor. Balat’a 1990’ların sonu-2000’li yıllardan itibaren *yeni/sonradan gelenler* arasında örülmüş komşuluk ağı ile Balat’ta 1950’li ve ‘80’li yıllardan beri oturan *eskiler* ile *yeni/sonradan gelenler* arasında kurulan mesafeli bir komşuluk ilişkisi ayrımı vardır. Yeni/sonradan gelenler arasında üniversite öğrencileri, fotoğraf ve seramik sanatçıları, ressam, yerli ve yabancı öğretim üyeleri, pazarlamacı, takı tasarımcısı, gazeteci, iç mimar –tasarımcı-, avukat ve tiyatrocü gibi kesimler yer alıyor. Yeni gelenler kendi aralarında ve ayrıca eskilerle birlikte iki tür komşuluk yapmaktadır. Kendi aralarında tekne gezintileri, yemekler, çay sohbetleri, bisiklet turları gibi aktivitelerin yanı sıra sonradan gelenler birbirlerinin gelişinden *komşu partileri*-ev ziyaretleri- ile haberdar oluyorlar. Balat’ın ‘yerlisi’ olarak kabul edilen eskilerle aralarındaki ilişki ise birbirine *rahatsızlık vermeme*

¹⁵ Detaylı okuma için bk. Behar ve İslam, (2006).

ilkesine dayanıyor. Rahatsızlık vermeme ilkesinden hareketle sosyal mesafenin yerel yapıda (yeniden) inşa edildiği eski-yeni karşılaşmasında, yoğun olarak *kapı önü* ve *sokak karşılaşmalarında ayaküstü sohbetler* gerçekleştiriliyor. Eski ve yeni sakinler arasındaki ilişkide, ilk gözlemlere göre bir çatışmadan ziyade rahatsızlık vermemeye dayanan mesafeli bir ilişki kurulmuştur. Burada kurulan özel ilişki ağı ile karşılıklı bir reddiye yerine mahalli ölçekte de olsa bir komşuluk değerinin üretilmiş olması; Balat'ın soylulaştırma sürecini deneyimlemiş olduğunu ancak tam anlamı ile hala “soylulaştırılmamış” olduğunun da bir göstergesi olarak da okunabilir. Farklı toplumsal grupların, farklı komşuluk ilişkileri ürettiği Balat'ta; kafe işletmecileriyle Balat sakinleri -eskiler ve yeni gelenler- arasındaki komşuluk ilişkisi de eski ve yeni sakinler arasındaki ilişkiye benzer bir şekilde gelişmektedir.

Balat kafeleri en erken sabah 8.00-09.00 saatlerinde açılıyor ve en geç akşam 22.00-02.00 saatlerinde de kapanıyor. Kafelerin müşterileri ise yoğun olarak yerli ve yabancı turistler -gezi ve fotoğraf grupları-, Ç. Keyder'in (2013) potansiyel YOS olarak nitelendirdiği üniversite öğrencileri ve Balat'a sonradan/yeni gelenlerdir. Balat'ın yerlileri/eskileri, kafe işletmecilerine göre bir bardak çaya 2.5-3 TL, bir fincan kahveye 6-10 TL verebilecek ekonomik sermayeye ve kafede vakit geçirme kültürüne sahip olmadıkları için kafelerin devamlı müşterileri arasında yer almıyorlar. Genel olarak sabah dokuz da açılıp akşam sekiz gibi kapanan kafelerin işletmecileri arasında mahallede oturanların yanı sıra Unkapanı, Eyüp, Şişli, Bakırköy, Sultangazi ve Yedikule gibi farklı semtlerde oturanlar da bulunmaktadır.

Fotoğraf 12: Yıldırım Caddesindeki kafelerden bir görünüm ve sokak kullanımı, 2015.

Fotoğraf 13: Balat Kapısı sokaktan bir görünüm, 2015 (Mürselpaşa Caddesiyle kesişiyor).

Kafe işletmecilerini de mahalledeki bakkal, yorgancı, çaycı, büfeci, nayloncu, tüpçü ve diğerleri gibi birer küçük ticaret sahibi olarak “esnaf” kategorisinde değerlendirebiliriz. Sabah dükkânlarını birlikte açan ve akşamları yine birlikte kapatan esnaf arasındaki “selam sabah muhabbeti”, kafeci ve nayloncu arasındaki temel aktivite ve iletişim şeklidir. Ancak kafe işletmecisi ve diğer kapı komşusu olan ressam ya da tasarımcı arasında kafede saatlerce süren sohbetlere dayanan entelektüel bir iletişim bulunmaktadır. Balat’a sonradan/yeni gelenlerle kafe işletmecilerinin önemli bir kısmı (10 kafe işletmecisinden 8’i), üniversite mezunu, yabancı bir dil bilen, küresel bir dünya görüşüne sahip kentli yeni orta sınıftır. İki grubun ortak inşası -yeni gelenler ve kafe işletmecileri-, mahalle kültürü atmosferinde kültürel sermayelerine dayalı yeni komşuluk ilişkisidir. Bu ilişkide mahalle kültürü formu içerisinde kurmuş oldukları komşuluk, eski ile yeni arasındaki ayrıma dayanmaktadır. Bölgedeki komşuluk ilişkisine dair bazı işletmeci görüşleri şu şekildedir:

“Mahalle ortamını seviyorum. Komşular sanatla ilgilenenler. Güzel insanlar. Komşum ressam, üst katta tiyatrocusu Tansu Biçer var “(Erkek, 22 yaşında, kafe işletmecisi, Ekim 2015)

“Şehirlerde olmayan esnaf ilişkisi burada var” (Erkek, 46 yaşında, kafe işletmecisi, Ekim 2015)

“Mahalle kültürü var burada hala. Sosyal ilişkilerde, ticari ilişkilerde, aile, komşuluk ilişkilerinde” (Erkek, 34 yaşında, kafe işletmecisi, Ekim 2015)

N. Smith’in (2006) orta sınıflar için kentin yeniden ele geçirilmesi olarak değerlendirdiği soylulaştırma süreci, konut ve sokak alanlarına dayanan fiziki bir iyileşmeden fazlasını içeriyor. Kentsel yeniden yapımla restoranlar, kültürel aktiviteler, açık alanlar, yeni üretim ve tüketim yapıları oluşturulmaktadır. Balat özelinde yeni üretim ve tüketim mekânları arasında yer alan kafeler, hem sayıları hem de mahalleyle kurmuş oldukları ekonomik ve kültürel ilişki ayrımlarıyla süreç içerisinde yadsınmayacak bir yere sahiptir. Kafelere atfettiğim önemin nedeni, antikacı ve vintage dükkânları¹⁶ ve atölyeler¹⁷ gibi yeni açılan mekânlar

¹⁶ Ekim 2015 itibarıyla Balatta 5 antikacı, 2 de vintage dükkânı bulunuyor.

¹⁷ Bölgedeki seramik, resim, cam, ritim ve fotoğraf atölye sayısının artmasında gönüllü eksperlik yapan bir görüşmeci, Balattaki atölye sayısını 16 olarak belirtti.

arasında kafelerin mahallenin ve sokağın gündelik yaşam alanına, diğer bir ifadeyle “mahalleli” ile etkileşim halinde olmasıdır.

Ayrıca kafeler, yerelden farklı yaşama, çalışma ve sosyalleşme alışkanlıklarına sahip işletmecileri, müşterileri ve sonradan/yeni gelenler arasındaki YOS yoğunlaşmasına yönelik, farklı söylemsel pratiklerin -kültürel hiyerarşilerin- de referans mekânları arasındadır. Kafe işletmecileri ve mahalle sakinleri arasındaki -yeniler-eskiler- komşuluk ilişkisindeki ayırım, YOS’ın kültürel hiyerarşisindeki özgünlüğü çağrıştıran muteber bir simgesel harita sunmaktadır.

Fotoğraf 14: Kürkcüçeşme Sokaktan bir kafe görünüm ve sokak kullanımı, 2015 (Ayan Caddesiyle kesişiyor).

Fotoğraf 15: Yıldırım Caddesinden bir görünüm, 2015.

Balat’ın Soylulaşmasını Yavaşlatan Faktörler Üzerine Kısa Bir Değerlendirme

Soylulaştırma sürecine dâhil olan yerleşim bölgelerinde ekonomik, fiziksel ve sosyo-kültürel alanlarda bir dizi değişimler yaşanıyor. Bu değişimler, sürecin belirli dönemlerinde farklı ayrışmalarla çeşitlenerek

diğer soylulaştırma süreçleri arasında benzer ve farklı yönleri bakılmasına imkân sağlarken, aynı zamanda da yereldeki soylulaştırma sürecinin özgünlüğünü de somutlaştırmaya yardımcı olmaktadır. Birincil saha verileri ve teorik göndermelerle temellendirmeye çalıştığım YOS ve soylulaştırma arasındaki ilişkiye yönelik bu kısa tartışma metninde; esas meseleden uzaklaşmadan, literatürdeki “Balat’ın soylulaşmasını yavaşlatan ya da geciktiren faktörler”e -bir anlamda da farklılaştırıcı- yönelik tartışmalara mevcut sahadan “yanıt” vermeye çalışacağım.

Balat’ın soylulaştırma süreci, literatürde uygulanan Rehabilitasyon projesine atfen “kurumsal müdahale” ya da “kamu etkisi ile soylulaştırma” olarak görülmüş ve sürece yönelik az sayıdaki analizlerde de bu çerçevede yürütülmüştür. Kurumsal müdahalenin yanı sıra Haliç kıyısında yaşanan mekânsal ve sosyal değişime yönelik analizlerde, soylulaştırma sürecini geciktiren faktörler arasında; yüksek orandaki yoksulluk, muhafazakâr sakinleri, yakın çevresinde dindar sakinlerin varlığı -Çarşamba/İsmailağa Cemaati-, alanın büyüklüğü, artan ranta karşı yerel halkın semtte yaşayabilme koşulları taşıması ve semte sahip çıkmaları, konut kalitesinin düşüklüğü, Doğuluların varlığı ve sit alanı sınırlaması yer almaktadır (İlyasoğlu ve Soytemel, 2003; İslam, 2006; Şen, 2006). Soylulaştırmanın başlangıç evresinde kabul edildiği dönemde temellendirilen analizlerin üzerinden yaklaşık 10-15 yıl geçti. Bu süreçte iç göçlerle gelen yoksul kesimler, Suriyeli sığınmacılarla rotasyon halindeyken yerel halkın semte ve mülklerine sahip çıkmak için kurmuş oldukları dernekler zamanla işlev azalması yaşamıştır. 1980’li ve ‘90’lı yıllarda ucuz konut, ulaşım rahatlığı ve M. Şentürk’ün (2008) nitelendirmesiyle “toplumsal yapının dağınmak” olması gibi nedenlerle bölge yoksul kesimler için bir cazibe yeri olarak görülmüştür.

Günümüzde de Balat; konut stoğu ve konum olarak yoksul ve kente tutunmaya çalışan kesimler için -son iki yıldır yoğun olarak Suriyeli sığınmacılar- hala bir yaşam alanı imkânı ve çeşitliliğine sahip olması yeni/sonradan gelenlerin bölgenin sosyo-kültürel dokusunu bilerek ve bu duruma “entegre” bir dönüşümü destekleyici yöndeki yaklaşımlarının dışında yeni gelenlerin İstanbul’un Cihangir, Galata ve diğer bölgelerinde yaşanan soylulaştırma süreçlerinden haberdar olmaları ve Balat’ın oradakiler gibi “izole” olmasını istememeleri, bölgenin soylulaştırma sürecine etki eden ve yönlendiren önemli faktörler arasındadır.

Sonuç

Balatta; emlak fiyatlarındaki artış, boş zamanın değerlendirilmesi ve çoğunlukla yerli/yabancı gezici gruplar (turistler) için açılan yeni mekânlar, atıl durumdaki sokakların düzenlenmesiyle yazılı ve görsel basın, STK'ların, yerel ve uluslararası sermaye gruplarının, avukat, gazeteci, tiyatrocu, mimar, öğretim görevlisi, doktor ve diğer yeni gelenlerin aktörlüğünde mekânsal ve sosyal değişim dinamik bir şekilde devam etmektedir. Söz konusu değişimlerle birlikte Balat; çay ocakları, haftalık kurulan semt pazarı, kapı eşiğinde oturan kadınları, sokaklarda gezinen meczupları, kapı önlerinde oyun oynayan çocukları ile hem hala 'yerel' ve 'yoksul' hem de kafeleri, sanat atölyeleri, emlak büroları, fotoğrafçıları ve dizi setleri ile de 'yeni' ve 'zengin'dir. Bu durumdan dolayı Balat, İstanbul'daki soylulaştırma örnekleri arasında süreci inişli çıkışlı yaşayan en dinamik bölge konumundadır ve bu nedendir ki bölgenin tam anlamıyla ne zaman ve nasıl soylulaşacağı yönünde pozitivist bir öngörde bulunmak oldukça netameli olacaktır.

Ancak, son 15-20 yıldır inişli çıkışlı bir şekilde mekânsal ve sosyal değişim sürecini deneyimleyen Balat mahallesinde YOS ve soylulaştırma ilişkisini kafeler üzerinden tartışmaya çalıştığım bu makalede üç noktanın altını çizmek istiyorum. İlki sahada farklı şekillerde kurgulanan nostalji vurgusu; kafe dekorasyonlarındaki retro ve vintage tercihi, ekonomi politik ve kültürel politik söylem olarak nostaljinin yükseltilmesi *ikinci* olarak komşuluk ilişkisinde rahatsız etmeme ve kendi gibilerle vakit geçirme ilkelerine dayanan ayırım ve *son* olarak da kafelerin açıldığı yerler de dahil olmak üzere soylulaştırma sürecinin Ayan, Vodina, Yıldırım ve Mürselpaşa caddeleri ve bu caddelerin kesişim ve bağlantı noktalarında konuşlanarak belirli sokak ve caddelerle sınırlı kalması diğer bir ifade ile spesifik soylulaştırma olgusudur. *Spesifik soylulaştırma* olarak nitelendirdiğim, Balat'ın kendine özgü ve özellikli bir yapıda, farklı aktörlerin farklı etki güçleri dolayımında belirli sokaklarda soylulaştırmayı tecrübe etmesidir. Ayrıca yeni gelenlerin yerleştikleri alanlar ve kafelerin bulunduğu cadde/sokak ve çevresi mekânsal ve sosyal anlamda soylulaşırken, eskiler kimi zaman bu yerlerin içerisinde kalırken kimi zamanda diğer sokaklarda, diğer bir ifadeyle kendi sokaklarında aynı kalmaktadırlar. Yoğun olarak Vodina, Yıldırım, Ayan caddelerinde yaşanan değişim de bu gözlemi destekler niteliktedir.

Balat'ın, mekânsal ve sosyo-kültürel atmosferinde kurumsal müdahaleyle başlayan (Rehabilitasyon projesi) değişim süreci zamanla YOS (yeni gelenler, kafe müşterileri-işletmecileri) ve medyanın özellikle kültür sanat alanındaki “tasarım” ve “gurme” temalı¹⁸ güncel takibi ve ilgisiyle devam eden aktör değişimiyle şekillenmektedir. Bir sonraki aşama da ise yatırımcı aktörlüğünde rantta dayalı bir emlak piyasasının oluşması ve ilerleyen süreçte de kafeler üzerinde bir yer değiştirmenin yaşanacağı yönünde ciddi bir potansiyel söz konusudur.¹⁹ YOS'ın soylulaştırma sürecine etkilerini kafeler ekseninde değerlendirdiğimizde, bu etkinin ara bulucu, düzenleyici ve yer yer de arz yaratan bir söylemsel yaratılar ortaya çıkardığı yönündedir. Mahalleli -eski-yeni- ile kurulan ilişki ağlarındaki *rahatsız etmeme* prensibini, alandaki farklı toplumsal grupların “ortak manifestosu” olarak okumak mümkün.

KAYNAKÇA

Altıntaş, S. (2014). “Balat Tanıklığında Bir Semt Pazarı Monografisi”. Doğu Batı: Şehir Yazıları I, sayı 67, 115- 133.

Behar, D. ve İslam, T. (Der.) (2006). İstanbul'da “Soylulaştırma”: Eski Kentin Yeni Sakinleri. İstanbul: Bilgi Ü.

Benjamin, W. (2014). Pasajlar (s. 87-107) (A. Cemal, Çev.). İstanbul: YKY.

Doğuş, S. (2005). Yeni Orta Sınıfların Gözünden Zenginlik ve Yoksulluk. *Toplum ve Bilim*, (104), 73-91.

Emeksiz, A. (2010). “İstanbul Kahvehaneleri”. *Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul* içinde (Cilt II, s. 123-139). İstanbul: YKY.

Ergün, N. (2006). Gentrification Kuramlarının İstanbul'da Uygulanabilirliği. D. Behar, T. İslam (Der.), İstanbul'da “Soylulaştırma”: Eski Kentin Yeni Sakinleri içinde (s. 15-29). İstanbul: Bilgi Ü.

¹⁸ 2010-2014'ün başına kadar medyada Rehabilitasyon ve özellikle kentsel dönüşüm haberleri ile yer alan Balat, 2014'ten itibaren yoğun olarak “tasarım” ve “kültür sanat” odaklı etkinlikler ve gezi yazıları ile yer almaya başlamıştır. Butik kafeler, sanat galerileri, stüdyolar, tasarım atölyeleri ve gurme lezzetlere dayanan haberlerin çıkış noktasında “Marka semt” vurgusu ön plana çıkmaktadır. Ulusal ve küresel eksenli festivallerde semtin mahalle kültürü ve tarihi yapı özelliklerinin yanı sıra yeni açılan sanat ve tasarım atölyeleri de konu olmaktadır. “tasarım rotası” için bk. İKSV (2014).

¹⁹ Kafe işletmecileri arasında “Evlerin bittiği, artık kafe rantçılığının” başladığı yönünde görüşler mevcut.

Fatih Bld, AB, UNESCO Dünya Mirası Merkezi ve Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (1998). Balat ve Fener Semtlerinin Rehabilitasyonu (İstanbul Tarihi Yarımadası).

Fatih Bld. Coğrafi Bilgi Sistemi: <https://gis.fatih.bel.tr/webgis/default.aspx> 5 Eylül 2015 tarihinde erişilmiştir.

Harvey, D. (2012). Rant Sanatı: Küreselleşme ve Kültürün Metalaştırılması. *Sermayenin Mekânları: Eleştirel Bir Coğrafyaya Doğru* içinde (1. Baskı, s. 464-485). İstanbul: Sel.

Heise, U. (2001). Kahve ve Kahvehâne. (M. Tüzel, Çev.) Ankara: Dost.

İlyasoğlu, A., Soytemel, E. (2003). Balat Semtinde Yerel Değişim ve Yenileşme Süreci İçinde Balatlılar, “Bizim Mahalle”ye Yeni Gelenler ve Farklı Stratejiler. İstanbul’un Haliç Semtlerinde Yerel Değişim, Toplumsal Dönüşüm ve Topluluk Yaşantıları içinde (s. 95-107). Proje NO: SBB-3015.

Koç, A. (2015). İstanbul’da Yaşanan Mekânsal Dönüşümler Bağlamında Soylulaştırmanın Yeniden Konumlandırılması. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 89-104.

Kavalcı, L.. (2010). *Balat’ın Mekânsal Gelişim Süreci* (yayımlanmış yüksek lisans tezi), İstanbul: İstanbul Ün.

Keyder, Ç. (2006). Soylulaştırma, Kapitalizmin Kentsel Mekân Düzeyinde Yansımasıdır. (Ayşen Ciravoğlu –Tolga İslam, Söyleşi) *Mimarist*, (21), 46-52.

Keyder, Ç. (2013). Yeni Orta Sınıf. Bilim Akademisi: <http://bilimakademisi.org/yeni-orta-sinif-caglar-keyder/> 5 Eylül 2015 tarihinde erişilmiştir.

Ley, D. (1994). Gentrification and the Politics of the New Middle Class. *Environment and Planning D: society and space*, 12,53-74.

Ley, D. (2003). Artists, Aestheticisation and the Field of Gentrification. *Urban Studies*, 40(12), 2527–2544.

Narlı, N. (2006). Tecride Uğrayan Bir Bölgede Yaşayan Ailelerin Soylulaştırma Projesine Yaklaşımı: Fener-Balat Vaka Çalışması. D. Behar ve T. İslam (Der.), İstanbul’da “Soylulaştırma”: Eski kentin Yeni Sakinleri içinde (s. 113-127). İstanbul: Bilgi Ü.

Sennett, R. (2002). *Taş ve Ten* (s. 285-338). İstanbul: Metis.

Smith, N. (2006). Yeni Küresellik, Yeni Şehircilik: Küresel Kentsel Strateji Olarak Soylulaştırma. (İ. Urkun-Bowe, İ. Gündoğdu, Çev.) *Planlama Dergisi*, (2), 13-27.

Smith, N. (2015 [1986]). Mutenalaştırma, Sınır ve Kentsel Mekânın Yeniden Yapılandırılması. N. Smith ve P. Williams (Haz.), *Kentin Mutenalaştırılması* içinde (s. 29-55) (M. Uzun, Çev.), İstanbul: Yordam.

Sönmez, B. (2014). Soylulaştırmanın Yeni Biçimleriyle Yerinden Edilmeyi Yeniden Düşünmek. *Planlama*, 24(1), 42-53.

- Şen, B. (2006). *Kentsel Gerilemeyi Aşmada Çelişkili Bir Süreç Olarak Soylulaştırma: Galata Örneği*. MSGSÜ, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Şen, B. (2011). Kentsel Mekânda Üçlü İttifak: Sanayisizleşme, Soylulaştırma, Yeni Orta Sınıf. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (44), 1-21.
- Şentürk, M. (2008). *Yoksulların Yaşam Stratejileri: Küçük Mustafa Paşa ve Balat Örnekleri*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniv.
- Şimşek, A. (2014). *Yeni Orta Sınıf- Sinik Stratejiler*. İstanbul: Agora.
- Uzun, N. C. (2002). Kentte Yeni Bir Dönüşüm Süreci ve Yasal Düzenlemeler. *Planlama Dergisi*, (1), 37-44.
- Weininger, B., Eliot. (2014). Bourdieu'nün Sınıf Analizinin Esasları. (G. Ertuğrul, Çev.) Vefa S. Öğütle (Ed. ve Çev.), *Sınıf Analizine Yaklaşımlar* içinde (s. 111-156). Ankara: Notabene.
- Yaşar, Ahmet. (Haz.) (2010). *Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yardımcı, S. (2005). *Kentsel Değişim ve Festivalizm: Küreselleşen İstanbul'da Bienal*. İstanbul: İletişim.
- Yılmaz, Ç. (Ed.) (2011). İstanbul Kadı Sicilleri (C. 7, 10, 11, 12, 13, 14,15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 40). İstanbul: İSAM.

Ek: Balat Mahallesi ve YOS Mekanları²⁰

Kafe Adı	Açılış Yılı	Bulunduğu Sokak/Cadde
1- Cumbalı	Mayıs, 2015	Kürkçüçeşme Sk.
2- Balat Kadraj Kafe	Ekim, 2015	Kürkçüçeşme Sk.
3- Coffee Department	Nisan, 2015	Kürkçüçeşme Sk.
4- Aşk- ı Ruba	Haziran, 2015	Kürkçüçeşme Sk.
5- Saklı Bahçe Bilardo/ Kafe	2014	Vodina Cd.
6- Balat Kafe İstanbul	2013	Merdivenli yokuş Sk.
7- Domino Cafe &Kitchen	Mayıs, 2015	Vodina Cd.
8- Art & Books Coffee	2015	Vodina Cd.
9- Çayada	Ocak, 2015	Mürselpaşa Cd.

²⁰ Listede yer alan ilk 20 kafe haritada gösterilmiştir (Bkz Ek 1). Listede toplamda 42 kafe yer almakta ve bu kafelerin 22 tanesi, saha çalışması sonrası (Ekim 2015 sonrası) açılan veya aktifleşen kafelerdir. Böylelikle Ekim 2016 itibariyle Balattaki kafe sayısı 42'ye yükselmiştir. Ayrıca komşu olduğu Cibali, Ayvansaray ve Yavuz Sultan Selim mahallelerinde yer alan kafelerin sosyal medyada ve bazı kafe müşterilerince gündelik dilde "Balat Kafeleri" olarak nitelendirilmesiyle, diğer bir ifadeyle Balat mahallesi ve çevresinde yer alan toplam kafe sayısı 50'nin üzerine çıkmaktadır.

10- Karaköy Kahve Balat	Mayıs, 2015	Mürselpaşa Cd.
11- Kavaz Cafe	Temmuz, 2015	Vodina Cd.
12- İstanbul Kafe	2015	Vodina Cd.
13- GABO	Haziran, 2015	Vodina Cd.
14- Dimitri Candemir	Nisan, 2014	Sancaktar Yokuş Sk.
15- Lokal Fener Kafe	Bilinmiyor	Vodina Cd.
16- Cooklife	Ekim, 2015 (Öncesinde Hanımeli kafe, 2005-2015)	Vodina Cd.
17- Vanilla	Ağustos, 2015 (Öncesinde farklı isimde bir kafeydi)	Vodina Cd.
18- Cafe Vodina	Bilinmiyor	Vodina Cd.
19- Ma'ide	Temmuz, 2015	Yıldırım Cd.
20- Naftalin K.	Eylül, 2014	Yıldırım Cd.
21- Galeri Eksen Balat Art	Ekim, 2015	Ayan Cd.
22- Afilli Cezve	Kasım, 2012	Balat Kapısı Sk.
23- Antik Balat Kafe	Bilinmiyor	Leblebiciler Sk.
24- Balat Residence Kafe	Aralık, 2015	Vodina Cd.
25- Aziz Cafe Balat	Kasım, 2015	Yıldırım Cd.
26- Byzas Cafe	Bilinmiyor	Yıldırım Cd.
27- Masmavi	Bilinmiyor	Yıldırım Cd.
28- Dimmela	Bilinmiyor	Yıldırım Cd.
29- Balaistan	Ekim 2015 sonrası	Vodina Cd.
30- Cafe Pavita	Mart, 2016	Kireçhane Sk.
31- Rico Balat	Mart, 2016	Çiçekli Bostan Sk.
32- Tin Cafe	Mart, 2016	Rendeci Sk.
33- Fanaraki Rooms & Cafe	2016	Kireçhane Sk.
34- Hobbit House Balat	Şubat, 2016	Yıldırım Cd.
35- Maison Balat Antque & Coffee	Mart, 2016	Vodina Cd.
36- Narissa	Ekim 2015 sonrası	Vodina Cd.
37- Olmadık İşler Atölyesi	Bilinmiyor	Hızırçavuş Mescidi Sk.
38- Makam- 1 Balat	Haziran, 2016	Ayan Cd.
39- Gezegen Sahaf Cafe	2016	Vodina Cd.
40- İncir Ağacı Kahvesi	Bilinmiyor	Merdivenli Mektep Sk.
41- Nakış Kafe	2016	Yıldırım Cd.
42- Patika	Ağustos, 2016	Camcı Çeşmesi Sk.

GİRİŞİMCİLİK KADINLAR İÇİN BİR SOSYAL HAREKETLİLİK ARACI OLABİLİR Mİ?: ESKİŞEHİR'DE KENDİ İŞİNİ KURAN KADINLAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Zübeyde DEMİRCİOĞLU*

Özet

Günümüzde girişimcilik, küçük birikimlerin sermayeye dönüşmesi, atıl kaynakların ekonomiye kazandırılması, emeğin üretkenliğinin artırılması, yeni iş alanları oluşturarak işsizliğin önlenmesi gibi işlevleri dolayısıyla ekonomik büyüme ve kalkınmanın kilit bir faktörü olarak görülmektedir. Bu nedenle girişimcilik özellikle son yıllarda hükümetler tarafından oldukça desteklenir hale gelmiştir. Bu gelişmeye paralel olarak kadın girişimciliği konusu da hem ciddi anlamda desteklenmeye hem de araştırma konusu edilmeye başlanmıştır. Kadın girişimcileri desteklemeye yönelik projeler genel olarak ekonomik kalkınma ve büyüme, kadınların iş gücü piyasalarına katılımlarının artırılması ve işsizliğin azaltılması, hane halkının refah düzeyinin artması ve yoksullukla mücadele edilebilmesi, kadınların güçlenmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması gibi hedeflerle yola çıkmaktadır (Ecevit, 2007). Dolayısıyla girişimcilik desteklenirken, girişimciliğin; kadınların ekonomik ve sosyal hayatta daha aktif bir rol oynamasını mümkün kılması beklenmektedir. Ancak kadın girişimciyi tek tip ve homojen bir grup olarak varsayan destekleme mekanizmaları kadınların mevcut sosyo-ekonomik konumlarını göz ardı etmektedir. Bu bağlamda bu çalışma Eskişehir Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliğine bağlı 63 kadınla yapılan görüşmelere dayanarak kadınların girişimcilik deneyimleri ile mevcut sosyo-ekonomik statüleri arasında doğrudan bir ilişkili olduğunu, kadınların halihazırda sahip oldukları gelir ve statüleri girişimcilik yoluyla pekiştirdiklerini, girişimcilik yoluyla ekonomik ve sosyal anlamda bir sıçrama gerçekleştirmediklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bunu yaparken hem kadınların içinde bulunduğu nesnel şartlara (eğitim düzeyi, gelir, sermaye kaynakları, çalışma koşulları vb.) hem de kadınların kendi girişimci etkinliklerine, kadının çalışma yaşamındaki konumuna, sosyal ve ekonomik statülerine ilişkin bireysel görüşlerine yer verilecektir.

Anahtar Sözcükler: *Girişimcilik, kadın girişimci, sosyal hareketlilik ve sosyal statü.*

---

*Araş. Gör., Ankara Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.
İletişim: zdemircioglu@ankara.edu.tr

IS ENTREPRENEURSHIP AN INSTRUMENT OF SOCIAL MOBILITY FOR WOMEN?: AN ASSESSMENT OF WOMEN ENTREPRENEURS IN ESKİSEHIR

Abstract

The concept of entrepreneurship has been regarded as a key factor in economic development because it serves functions such as preventing unemployment, increasing productivity, and evoking the potential of idle resources. In addition to this, entrepreneurship has some social functions such as activating social mobility. Entrepreneurship has been supported in recent years and the concept of entrepreneurship, especially of female entrepreneurship, has arrested the attention of social scientists. Projects to support women entrepreneurs aim empowering women and ensuring gender equality (Ecevit, 2007). But these supporting mechanisms assume women entrepreneurs as a homogeneous group and ignore their socio-economic status. In this context this study aims to demonstrate there is a direct relationship between entrepreneurial experience of women and their socio-economic status. Findings of this study based on fieldwork carried out on 63 women formally affiliated to Chamber of Small Tradesman and Craftsmen in Eskişehir. The study includes both objective conditions of women and individuals perceptions of women’s social status.

Keywords: *Entrepreneurship, women entrepreneur, social mobility and social statue.*

Giriş

Bu alışma, bugn girişimciliğe atfedilen neme istinaden sayıları gittikçe artan kadın girişimcileri destekleme projelerinden yola çıkararak hazırlanan yüksek lisans tezinin (Demircioğlu, 2010) alan araştırması verilerinin girişimcilik ve sosyal hareketlilik açısından yeniden yorumlanmasına dayanmaktadır. İlk alışma kadın girişimciliğine toplumsal cinsiyet bağlamında bir bakış açısı sunmayı hedefleyerek kadın olmanın girişimcilik sürecine etkilerini, kadınların bu süreçte karşılaştıkları sorunlar ve bu sorunların toplumsal cinsiyetle bağlantılarını ortaya koymaya çalışmıştır. İlk çalışmanın verileri, kadınların büyük çoğunluğunun (yüzde altmış dört) girişimciliği yeterli mesleki eğitim alamayan insanların tercih ettikleri bir iş olarak gördükleri ve girişimciliğin ekonomik ve sosyal statülerinde ciddi bir değişiklik yaratmadığını düşündüklerini ortaya koymuştur. Diğer yandan kadınların kendi işlerini kurma öyküleri dinlendiğinde, bir tarafta hayallerini gerçekleştirmeye çalışan, aldığı eğitimle ilgili iş kurmak isteyen, bağımsız

çalışma isteği duyan, kişisel tatmin için emeklilik sonrası kendi işini kuran kadınlar varken diğer tarafta ücretli bir iş bulamadığı için maddi sıkıntılar yüzünden kendi işlerini kurmak zorunda kalan kadınlar olduğu görülmüştür. Dolayısıyla homojen ve tek tip bir kadın girişimci varsayımından hareket etmenin problemlili olduğu ortaya çıkmıştır. İlk araştırmanın verilerine benzer şekilde Latin Amerika Journal of Economics dergisinin girişimcilik ve sosyal hareketlilik üzerine yoğunlaşan sayısından yer alan Latin Amerika’da yapılan bir dizi araştırmanın bu türden bir ayırım gözeterek girişimcileri zorunlu girişimci ve fırsatları değerlendiren girişimci olarak sınıflandırdığı (Castellani ve Lora, 2014) görülmüştür. Bu ayırma göre girişimciliği bir fırsat olarak görenler, atıl durumda bulunan işkollarındaki fırsatları değerlendirmek üzere yola çıkarken, zorunlu girişimciler emek piyasasında ücretli emek olarak kendine yer bulamayan ve bu nedenle düşük üretkenlikli alanlarda kendi hesabına çalışmayı seçenlerdir (Gandelman ve Robano, 2014, s. 196).

Tüm bu değinilen hususlar bağlamında bu çalışma, kadınların neden kendi işlerini kurmayı tercih ettiklerini, hem işlerini kurarken hem de yürütürken karşılaştıkları sorunları, çalışma koşulları, gelecek planları ve girişimcilik konusundaki görüşleri gibi hususların mevcut sosyo-ekonomik statüleriyle ilişkilerini ortaya koyarak, kadın girişimcilerin homojen bir topluluk olmadığını, zorunlu/fırsatçı girişimci gibi bir ayırımın geçerli olduğunu göstermeye çalışacaktır.

Öncelikle esasen iktisat disiplininin bir kavramı olan “girişimci”ye bugün atfedilen rolün anlaşılmasına yardımcı olmak amacıyla klasik yaklaşımın girişimci tanımına kısaca değinmek yerinde olacaktır. İktisadi olarak girişimci kavramını ilk kez kullanan kişi Richard Cantillon’dur ve girişimciyi “kar elde etmek amacıyla işi organize eden ve işin riskini üstlenen kişi” olarak tanımlamıştır ve böylelikle girişim ile risk unsurunu ilişkilendirmiştir (Döm, 2006, s. 3). Girişimcilik teorisine en büyük katkı ise Avusturyalı iktisatçı Joseph A. Schumpeter’den gelmiştir. Schumpeter, girişimcinin merkezî rol oynadığı bir ekonomik gelişme teorisi ortaya koyarak ekonomik büyümenin sermaye birikiminden değil yeniliklerden meydana geldiğini ileri sürmüştür. Yenilik ekonomik büyüme açısından hayati bir öneme sahipken, yeniliği gerçekleştirecek kişi de bireysel girişimcidir. Schumpeter’in açtığı yolda bir grup iktisatçı girişimciyi ekonominin başlıca aktörü olarak görmüştür (Topkaya, 2013, s. 36). 1970’lere gelindiğinde ise dünya genelinde yaşanan petrol krizi, ekonomik

durgunluk, hızlı teknolojik değişim, küreselleşme gibi gelişmelerin beraberinde getirdiği yapısal değişiklikler o güne kadar tercih edilir olan büyük işletmelerin gözden düşmesine neden olmuştur. Dolayısıyla girişimcilik, yenilikçilik ve küçük işletmeler hem ekonomik hem de siyasal tartışmaların odağı haline gelmiştir (Landström, 2005). 1973 yılında Ernest Friedrich Schumacher tarafından yazılan “Küçük Güzeldir” isimli kitap dönemin küçük işletmeleri destekleme politikalarına kaynaklık eden bir eser olmuştur. Schumacher çalışmasında, kar elde etme güdüsüyle büyük işletmelere ve artan uzmanlaşmaya yönelen ekonomilerin aslında göze batan bir ekonomik verimsizliğe, çevre kirlenmesine ve insanlık dışı çalışma koşullarına neden olduğunu ileri sürerek bu problemlere karşı daha küçük işyerleri sistemini önermiştir (Schumacher, 2010). 1979’da ABD’de yapılan bir araştırmanın (Birch, 1979) ABD ekonomisinin büyük bölümünün küçük işletmeler tarafından yürütülüyor olduğunu ilk kez ortaya koyması iktisat literatüründe girişimciliğin sarsılmaz konumuna yükselmesini sağlamıştır (Landström, 2005).

Dolayısıyla denilebilir ki, klasik iktisadi yaklaşımın girişimcisi en temelde risk ve yenilikle ilişkilendirilen ekonominin başat aktörüdür. Ancak bu çalışmanın katılımcılarının klasik yaklaşımın risk alan ve yenilik yapan girişimcisi olmaktan uzak olduklarını ifade etmek gerekir. Çalışmanın hedef kitlesini oluşturan kadınlar daha ziyade işgücü piyasasında kendine yer bulamadığı için, başlangıç itibarıyla büyük sermayeler gerektirmeyen alanlarda kendi işlerini kuran kadınlardır. Bu kadınlar klasik girişimci tanımına uymamakla beraber, desteklememek mekanizmaları açısından girişimci olarak değerlendirildiklerinden bu çalışmanın konusu olmaktadır. Öyle ki sayıları her geçen gün artan projelerle, Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM), Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Bankalar (Vakıfbank, Ziraat Bankası, Halk Bankası), Türkiye İş Kurumu (İŞKUR), KOSGEB İş Geliştirme Merkezleri, Sosyal Riski Azaltma Projesi (SRAP), Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM), Girişimci Destekleme Merkezleri (GİDEM), Kadın Emegini Değerlendirme Vakfı (KEDV), Kadın Girişimciler Derneği (KAGİDER), Kadın Dayanışma Vakfı (KADAV), Kadın Merkezi (KA-MER), Türkiye Kalkınma Vakfı (TKV), Türk Grameen Mikrokredi Projesi, Türkiye İsrافی Önleme Vakfı (TİSVA) gibi kurum ve kuruluşlar kadınları girişimci olmaya davet etmektedir (Soysal, 2010, s. 95). O halde kadın girişimcinin kim olduğu sorusu literatürdeki tanımlar bağlamında tekrar değerlendirilmelidir. Ecevit’in

(1993, s. 20) ayrıntılı tanımını basitleştirecek olursak kadın girişimci, kendi adına kurduğu bir işte, işle ilgili faaliyetleri kendi adına yürüten, işle ilgili kararları kendisi alan kadındır. Dolayısıyla bu çalışma kadın girişimciyi kendi hesabına çalışan kadın tanımından hareketle ele alacaktır.

Yöntem

Betimleyici bir araştırma modeli benimseyen bu çalışma yarı yapılandırılmış mülakat formları doğrultusunda yapılan yüz yüze görüşmeler yoluyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada nicel ve nitel veri toplama teknikleri birlikte kullanılmıştır. Mülakat formlarında, istatistiksel analiz için nicel verilerin toplandığı kapalı uçlu soruların yanında açık uçlu sorulara da yer verilerek çalışma nitel verilerle desteklenmiştir. Her görüşmenin tamamlanması açık uçlu sorulara verilen cevapların uzunluğuna bağlı olarak değişmekle birlikte, ortalama 30-40 dakika sürmüştür. Ayrıca görüşmelere katılan 5 kadın ile derinlemesine görüşmeler yapılmış bununla birlikte ESKAGİDER (Eskişehir Kadın Girişimciliğini Destekleme Derneği) Başkanı, Eskişehir Kadın Girişimciler Kurulu Başkanı ve kurulun dört üyesi ile de görüşülmüştür. Elde edilen verilerin istatistiki analizi SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) programında yapılmıştır. Bunun yanında görüşmelerden elde edilen nitel veriler kodlanarak analiz edilmiş veya çalışmanın ilgili bölümlerinden aynen aktararak kullanılmıştır. (Çalışmada görüşlerine doğrudan yer verilen katılımcılara ilişkin bilgiler için yazının sonundaki eke bakınız)

Daha önce de belirtildiği gibi bu çalışmanın kadın girişimci tanımı kendi hesabına çalışan kadınları kapsamaktadır. Kadınlar, sektöre giriş kolaylığı, daha az sermaye ve donanım gerektirmesi gibi nedenlerle genellikle hizmet ve ticaret sektöründe faaliyet göstermektedir. Bu nedenle çalışmanın örneklemi oluşturan kadın girişimciler hizmet ve ticaret sektörlerinden seçilmişlerdir. Bu seçimin bir diğer nedeni çalışmanın ortaya çıkmasına kaynaklık eden kadın girişimcileri destekleme projelerinin hedef kitlesini oluşturan kadınların çoğunlukla hizmet ve ticaret sektöründe faaliyet göstermeleridir. Eskişehir, finansmanı Avrupa Birliği tarafından sağlanan Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu (TESK) tarafından, 25 ilde yürütülen Kadın Girişimcileri Destekleme Projesi'nin uygulandığı şehirlerden biridir. Bu bağlamda araştırmanın evrenini Eskişehir'de girişimcilik faaliyeti sürdüren ve Eskişehir Esnaf ve Sanatkarlar Odasına

kayıtlı kadın girişimciler oluşturmaktadır. 2010 Haziran ayı itibariyle Eskişehir Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliğine kayıtlı kadın girişimci sayısı 1763 olup bunların 1607’si Eskişehir ili merkezinde bulunmaktadır. Ancak odaların üye listeleri incelendiğinde kadınlara özgü olarak tanımlanmayan, dolayısıyla fiili anlamda çalışan kadın üyesi olmadığı bilinen bazı meslek gruplarının da kadın üyeleri olduğu görülmüştür. Bu meslek grupları; demirciler, elektrikçiler, otobüsçüler, kahveciler, kasaplar, marangozlar, minibüsçüler, elektronikçiler, servis aracı işletmecileri, sucular, şoförler, tornacılar ve oto tamircileri, pazarcılar olarak sıralanabilir. Bu meslek odalarına üye kadın sayıları dikkate alındığında kadın girişimci sayısı 1051’e düşmektedir. Dolayısıyla kendi hesabına işyeri görünen birçok kadının aslında ailenin erkek üyelerinin işyerlerinin resmi kayıtlara geçirilmesinde paravan olarak kullanıldığı söylenebilir. Bunun dışında kadınlara özgü meslek gruplarında yer alıp, meslek odasına kayıtlı olduğu halde işle herhangi bir ilgisi olmayan kadınların varlığı da dikkat çekicidir. Görüşme yapılmak üzere gidilen bazı işletmelerde kadınların aslında herhangi bir şekilde o işletmede çalışmadığı görülmüştür. Bu nedenle kadın girişimci sayısının belirlenmesinde güçlüklerle karşılaşıldığı söylenebilir.

Bulgular

Araştırmaya Katılan Kadın Girişimcilerin Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Hakkında Genel Bilgiler

Çalışmanın ilk bölümü katılımcıların demografik özelliklerine odaklanmaktadır. Girişimcilerin demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri hem iş kurma hem de işi devam ettirme süreçlerinde önemli parametrelerdir. Bu nedenle girişimcilerin bu özelliklerinin belirlenmesi girişimcilik süreçlerini anlama noktasında fayda sağlayacaktır.

Katılımcıların yaş ortalaması 43,4’tür. Literatür incelendiğinde kadın girişimcilerin genel olarak erkeklerden daha geç dönemde girişimcilik faaliyetlerine atıldıkları görülmektedir. Hisrich ve Peters’in (1998, s. 73) ifade ettiği gibi kadın girişimciler genellikle 30’lu yaşların ortalarında kendi işlerini kurmaktadır. Ecevit (1996, s. 29’dan akt. Yetim, 2002, s. 84) bu durumu, kadınların girişimci olabilme potansiyeline ancak orta yaş aralığında sahip olabildiğini, gerekli olan sermaye ve deneyimi ancak bu yaşlarda sağlayabildiklerini belirterek açıklamaktadır. Bu etkenlerin

dışında kadınların genellikle ücretli bir işte çalıştıktan ya da emekli olduktan veya çocuklarını büyüttükten sonra kendi işlerini kurmaları da kadın girişimcilik yaşını orta yaşlara çekmektedir. Çalışmada, yaş ortalaması görece daha yüksek bir değer çıkmıştır. Örneklemedeki en genç kadın girişimci 26 yaşında iken en yaşlı kadın girişimci ise 67 yaşındadır, dolayısıyla yaş değişkeninin geniş bir aralıkta dağıldığı ve bu nedenle ortalamanın beklenenden yüksek çıktığı söylenebilir.

Çalışmanın kapsamında yer alan kadınların % 79'u büyükşehir/şehir, % 21'i ilçe/bucak/köy doğumludur. Araştırmaya katılan kadınların % 41'i hiç göç etmemiş olup, % 46'sı başka şehirlerden Eskişehir'e, % 13'ü Eskişehir'in ilçe ve köylerinden şehir merkezine göç etmişlerdir. Araştırmaya katılan kadın girişimcilerin büyük çoğunluğu kent doğumludur dolayısıyla kentlileşme, kadınların girişimci olmasını sağlayan olanakların edinilmesinde önemli bir süreç olarak görülebilir. Kadınların göç nedenlerinin başında evlilik ve eşlerin ya da babaların iş durumu gelmektedir. Bu anlamda kadınların göç hikâyelerinde işgücüne katılma amaçlı bir göçten söz edilememektedir.

Çalışmaya katılan kadınların medeni durumları değerlendirildiğinde, % 76'sı gibi büyük bir çoğunluğunun evli, yüzde 14'ünün bekâr, % 6'sının boşanmış ve yüzde 3'ünün ise dul olduğu görülmektedir. Evli olmayan kadınların % 60'ı aileleriyle birlikte yaşamaktadır. Kadınların iş sahibi olmalarının onların ailelerine bağımlılıklarında önemli bir değişiklik yapmadığı söylenebilir. Kadın girişimcilerin ortalama çocuk sayısı 2'dir.

Kadın girişimcilerin eğitim durumları değerlendirildiğinde, % 10'unun ilkokul, % 21'inin ortaokul, % 41'inin lise ve dengi okul, % 8'inin iki yıllık yüksekokul, % 20'sinin üniversite mezunu olduğu görülmektedir. Örneklemedekilerin yarısına yakınının lise ve dengi okul mezunu olması dikkat çekicidir. Bu doğrultuda; girişimcilik, üniversite eğitimi almamış ve dolayısıyla meslek sahibi olamamış kadınların çalışma hayatına katılmalarının bir yolu olarak değerlendirilebilir. Yapılan çalışmalar (Ufuk ve Özgen, 2001) girişimci kadınların büyük oranda eğitilmiş oldukları yönünde olsa da, bu çalışmaların aksine Hisrich ve Peters (1998) girişimcilerin ortalamasının altında eğitim aldıkları yönündeki genel bir kanının bulunduğunu ifade etmektedir.

Günümüz toplumlarında eğitim, sosyal ve ekonomik hareketliliği etkileyen

en önemli faktörlerin başında gelmektedir. Zira; eğitim, bireyin modern dünyadaki konumunu belirlemede oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle ülkemizde iş ve meslek edinmenin tek yolu olarak görülen eğitim, bireylerin toplumda yukarı doğru sosyal hareketlilik sağlamlasının bilinen en geçerli yoludur. Eğitim bir yandan da özellikle orta sınıf ailelerin çocuklarına sağlayacakları en değerli miras olarak da görülmektedir. Bu görüş çalışmaya katılan kadın girişimciler açısından da geçerlidir. “İleride çocuğunuzun da benzer bir iş yapmasını ister misiniz?” sorusuna kadınların yaklaşık % 64’ü hayır cevabını vermiş, evet cevabını verenler dahi eğitimin önemine değinmeden geçmemiştir.

*“Hayır, daha iyi **eğitim** alıp saygın meslekleri olmasını isterim” (K37, çiçek evi, 54).*

Hayır istemem, okuyup daha iyi gelimli, sabit geliri olan bir işe sahip olsunlar, belli tatilleri olsun isterim (K27, gelinlik dikimevi, 39).

Hayır, istemem, işimiz fazla yorucu ve çok sorumluluk istiyor, çocuğumun daha düzenli bir işte çalışmasını isterim (K9, gelinlik dikimevi, 38).

Çocuklarımı hem okutup hem de onlara mesleği öğretiyorum ama krizden etkilenmeyen bir işte çalışmalarını isterim tabi. Esnaflık yapmalarını istemem (K23, kuaför, 45).

Farklı bir alanda üniversite okuyor şimdi çocuğumuz o yüzden ilgili alanda çalışmasını isterim, mesleğini yapmasını isterim (K42, kozmetik mağazası, 41).

Çocuğum isterse kendi işini kurabilir tabi ama **eğitim** aldığı bir alanda çalışmasını da isterim (K28, simit fırını, 37).

*Önce **eğitim** alırsa tabi. Ama işiyle ilgili bir eğitim alması şart. Ben kendim eğitimle ilgili sıkıntı çektiğim için, mesela şimdi eğitimli olsaydım şu kriz bana hava gelirdi (K2, kuaför, 45).*

Dolayısıyla kadın girişimciler açısından kendi işini kurmak yeterince eğitim almadığı için ücretli çalışacak bir iş bulamayanların yöneleceği bir alan gibi görülmektedir. Bu anlamda, kendi işinin sahibi olmanın

profesyonel bir meslek sahibi olup ücretli olarak çalışmaktan daha prestijli görülmediği ortaya çıkmaktadır. Toplum tarafından büyük oranda kabul gören ve araştırmaya katılan kadın girişimcilerin de hemfikir olduğu eğitim alarak ücretli çalışmanın kendi hesabına çalışmaktan daha üst bir konuma işaret ettiği görüşü Goldthorpe'un pazar ve iş konumu gibi iki temel öge üzerine tanımladığı sınıfsal konum şemasına da uygunluk göstermektedir. Goldthorpe hazırladığı bu tabloda hizmet sınıfı, orta sınıf ve işçi sınıfı olarak üç temel tabakaya ait 11 konum tanımlamıştır. Bu tanımlamaya göre orta sınıf en üst kategoride kol gücüne dayanmayan işlerde ücretli çalışanlar bir anlamda beyaz yakalılar, ikinci kategoride işverenler, üçüncü kategoride kendi hesabına çalışan ancak yanında işçi çalıştırmayanlar ve son kategoride tarım sektöründe kendi hesabına çalışanlar yer almaktadır. Dolayısıyla, kendi hesabına çalışanlar (işveren olup olmadığına göre farklılık göstermekle birlikte) orta sınıfın çeşitli kademelerinde ancak hizmet sektöründe ücretli çalışanlardan daha alt bir sınıfsal konumda yer almaktadırlar (Giddens, 2012, s. 351).

Kuşaklararası eğitim durumlarını değerlendirmek üzere katılımcıların ebeveynlerinin eğitim durumuna bakıldığında; annelerin % 65, babaların ise % 51 oranında ilkokul mezunu olduğu saptanmıştır. Bununla birlikte babalar arasında okuryazar olmayan bulunmazken anneler arasında bu oran % 6'dır. Anneler arasında üniversite mezunu bulunmazken babalar arasında bu oran ise % 10'dur. Özetle, babaların annelere göre daha eğitilmiş oldukları buna karşılık babaların eğitim düzeyinden bağımsız olarak ($X^2=36,023$ $sd=30$ $p=0,207$) kadın girişimcilerin de ebeveynlerinden daha eğitilmiş oldukları saptanmıştır. Araştırmaya katılan kadın girişimcilerin eşlerinin eğitim düzeyi incelendiğinde ise % 7'sinin ilkokul, % 15'inin ortaokul, % 36'sının lise, % 6'sının yüksekokul, % 36'sının üniversite mezunu olduğu görülmektedir. Kadınların eğitim durumu ile eşlerin eğitim durumu arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($X^2=49,620$ $sd=25$ $p=0,002$).

Literatürde girişimciliği etkileyen faktörlerden birinin anne ve babanın meslekleri olduğu belirtilmekte ve kendi işinde çalışan girişimci ebeveynlerin çocuklarının da benzer şekilde kendi işlerini kurmaya eğilimli oldukları ileri sürülmektedir (TÜSİAD, 1987, s. 37). Bu durumun, başarıya ihtiyacı, kendini gerçekleştirme isteği gibi bir takım girişimcilik karakteristiklerinin genetik aktarımı olmaktan ziyade, eğitim seviyesi, gelir

düzeyi ve yaşam koşulları gibi nesnel koşulların nesiller boyu aktarımı olduğu düşünülmektedir. Zira katılımcıların annelerinin yüzde 84’ü gibi büyük bir çoğunluğu herhangi bir işte çalışmamaktadır, babaların ise % 51’i ücretli, % 46’sı kendi hesabına çalışmış veya çalışmaktadır. Dolayısıyla kadınların kendi işlerini kurmalarını sağlayan ebeveynlerinden miras kalan bir girişimcilik becerisi değildir. Bununla birlikte Savage ve Egerton’ın (1998) çalışması çocukların ebeveynlerin sınıfsal konumlarından etkilenme düzeylerinde toplumsal cinsiyetin de önemli bir faktör olduğunu ortaya koymuştur. Kadınların sosyal hareketlilik anlamında ulaşabilecekleri iş ya da meslek konumu babalarının sınıfsal konumundan daha az etkilenmekte, kadınlar daha çok sahip oldukları yetenekler doğrultusunda aldıkları iyi eğitim sayesinde hareketlilik sağlayabilmektedirler. Çalışmaya katılan kadın girişimciler de bu görüşü destekler şekilde eğitime daha fazla önem atfetmektedirler. Toplumsal hareketlilik ile ilgili çalışmaların çoğu toplumsal konumların ve hareketliliğin nesnel boyutlarına değinirken bir kısım çalışma ise (Blau ve Duncan, 1967; Marshall ve Firth, 1999) kişinin toplumda kendini hangi konuma yerleştirdiğine dair öznel boyutlara odaklanmıştır. Bu anlamda bu çalışma da kadınların sosyo-ekonomik yönden kendilerine hangi sınıfta konumlandıklarına ilişkin öznel görüşlerine yer vermektedir. Katılımcıların yaklaşık % 30’u orta, % 50’si üst-orta, % 14’ü alt-orta, % 3’ü ise en alt gelir düzeyinde olduklarını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla kadınların büyük çoğunluğunun kendisini orta gelir düzeyinin çeşitli kademelerinde gördüğünü söyleyebiliriz. Bu tablo, kendi hesabına çalışanları orta sınıfın çeşitli kademelerine yerleştiren Goldthorpe’un sınıf şemasına da uygunluk göstermektedir. Bu oranlar kadınların sadece kendi işlerinden kazandıkları gelire ilgilidir. Ancak kadınların sınıfsal konumlarına ilişkin tartışma, kadınların geleneksel olarak ekonomik bakımdan çoğunlukla erkeklere bağımlı oldukları ve işgücü piyasasında daha ez etkin oldukları gerekçeleriyle eşleriyle birlikte aynı sınıf içinde değerlendirilmeleri gerektiği hususunda yoğunlaşmaktadır. Dolayısıyla kadınların sınıfsal konumları eşlerinin konumlarınca belirlenir (Goldthorpe, 1983). Bu anlamda eşlerin gelir düzeyine bakmak anlamlı olacaktır. Katılımcıların gelir düzeyleri ile eşlerinin gelir düzeyleri arasında güçlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($X^2= 28,861$ $sd=12$ $p= 0,004$). Bu veri Goldthorpe’un (1983) hane üyelerinin aynı sınıfsal konumu paylaştıkları ve bu bağlamda kadınların ekonomik statüsünün eşinin gelir kaynağı ile paralellik gösterdiği tezini doğrular niteliktedir. Dolayısıyla kadınların halihazırda sahip oldukları gelir ve statülerini girişimcilik

yoluyla da pekiştirdikleri, girişimcilik yoluyla ekonomik anlamda herhangi bir sıçrama gerçekleştirmedikleri söylenebilir.

Her ne kadar kadınlar sosyo-ekonomik açıdan eşlerine bağımlı gözükseler de, katılımcıların % 81'i işini ana gelir kaynağı olarak görmektedir. Bu durum kadın girişimcilerin, işlerini benimsedikleri ve gelirlerini sadece haneye ek gelir olarak görmeyip ana gelir kaynağı olarak gördüklerini göstermektedir. Öte yandan işini ana gelir kaynağı olarak görmeyip sadece kişisel ihtiyaçları için kullandığını ifade eden katılımcıların olduğunu da söylemek mümkündür.

“Benimkinin eve hiçbir faydası yok, kendi ihtiyaçlarımı karşılıyorum. Annem, kardeşim yakınımdaykileri destekliyorum genelde ev içinde pek fazla katkısı olmuyor kazancımın” (K2, kuaför, 45).

Bu cevabı veren kadın girişimci, daha önceden hapisshanede kuaförlük üzerine eğitim verirken yakınlarının desteğiyle kendi işini kurmaya karar vermiştir. Eşi üniversite mezunu ve aylık geliri üst-orta düzeyde olduğu göz önünde bulundurulduğunda eşlerin gelirleri ve kadınların işlerini ana gelir kaynağı olarak görme eğilimi arasındaki ilişkinin incelenmesinin yerinde olacağı düşünülmüştür. Nitekim veriler incelendiğinde işini ana gelir kaynağı olarak görmeyen kadınların % 66'sının eşlerinin üst-orta gelir seviyesinde olduğu görülmüştür. Dolayısıyla eşleri profesyonel meslek dallarında olan yüksek gelirlili kadın girişimcilerin işlerini ana gelir kaynağı olarak görmedikleri söylenebilir. Bunun dışında, Goffee ve Scase'in (1992, s. 188) belirttiği gibi evli ve çocuklu kadın girişimciler, işlerini ailenin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için bir ek gelir kaynağı olarak görme eğilimindedir. Bu açıdan katılımcılar değerlendirildiğinde; çalışmanın bu veriyi doğruladığı, evli kadınların yaklaşık % 20'sinin buna karşılık bekâr kadın girişimcilerin % 11'inin işini ana gelir kaynağı olarak görmediği belirlenmiştir.

Kadınlar Neden Girişimci Olurlar: Girişimcilik Öyküleri

Kadınların girişimciliğe nasıl karar verdikleri ya da vermek zorunda kaldıkları onların kendi işlerini kurmadan önceki hikayelerinin devamı niteliğinde olduğundan katılımcılara daha önce herhangi bir işte çalışıp çalışmadıkları sorulmuştur. Katılımcıların % 35'i daha önce herhangi

bir işte çalışmadığını belirtmişlerdir. Daha önce çalıştıklarını belirten kadın girişimcilerden % 50’si şu anda iş sahibi oldukları sektörde ücretli olarak, % 32’si farklı sektörde ücretli olarak, % 9’u başka sektörde kendi hesabına, % 9’u da kamuda çalıştıklarını belirtmişlerdir. Görüldüğü gibi kadın girişimcilerin önemli bir çoğunluğu kendi işlerini kurmadan önce aynı işlerde ücretli olarak çalışmışlardır. Bu anlamda kadınlar ücretli çalışmayı iş kurmak için basamağa dönüştürebilmekte; ücretli çalışma yoluyla sağlanan maddi birikim ve tecrübeler, girişimci olmayı kolaylaştırabilmektedir. Ücreti çalışmadan kendi hesabına çalışmaya geçiş yukarı doğru bir sosyal hareketlilik gibi görünmesine rağmen daha önce ücretli çalışmış olmakla daha yüksek gelir elde etmek arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($X^2=90,839$ $sd=105$ $p=0,836$). Kendi işini kurmadan önce aynı sektörde ücretli olarak çalışan kadın girişimcilerin büyük çoğunluğunun kuaför oldukları gözlemlenmiştir. Özellikle kuaför olan kadınların iş kurma öykülerinde işi öğrendikten sonra kendi işlerini kurma istekleri ön plana çıkmaktadır. Ücretli olarak çalışıp yeterince tecrübe kazanan kadın girişimciler hazır olduklarında kendi işlerini kurmuşlardır. Ancak bu durumun ortaya çıkmasında kuaförlüğün düşük bir başlangıç sermayesi ile başlatılabildiğinin de etkisi büyüktür. Ancak bunun yanında başka sektörlerde de benzer eğilimler olduğu görülmüştür.

“...10 yıl başkasının yanından yine aynı sektörde çalışıyordum, yeterince tecrübe kazandığıma inanınca kendi işimi kurmaya karar verdim. İmkânlar bir araya geldi, bir şekilde girdik bu işe. Sermaye de zaten başkasının yanında çalışırken elde kazandıklarım...” (K9, gelinlik dikimevi, 38).

Çeşitli alanlarda faaliyet gösteren kadın girişimcilerin birbirinden farklı girişimcilik hikâyeleri bulunmaktadır. Kadınların faaliyet gösterdikleri iş kollarına bakıldığında kuaförlük, terziilik ve yemek sektörüyle ilgili işler ön plana çıkmaktadır. Bunun yanında az sayıda da olsa tuhafiyecilik, çiçek evi, hediyelik eşya, ayakkabı, kozmetik, oyuncak, temizlik ürünleri, sağlık ürünleri ve iletişim alanlarında faaliyet gösteren kadın girişimciler de bulunmaktadır. Oransal olarak bakıldığında çalışmaya katılan kadın girişimcilerin % 26’sının kuaförlük yaptığı, % 22’sinin terzi-modacı evi işlettikleri, % 17’sinin ise yemek sektöründe faaliyet gösterdikleri belirlenmiştir.

Kadın girişimcilerin kendi işlerini kurma nedenleri oldukça çeşitli

olmakla birlikte öne çıkan başlıklar; tesadüfler, hayalleri gerçekleştirme isteği, alınan eğitimin değerlendirilmek istenmesi, bağımsız çalışma isteği, maddi sıkıntılar, ücretli çalışmadan kaynaklanan iş tatminsizliği ve emeklilik sonrası yeni bir iş, uğraş edinme isteği olarak sıralanabilir. Tesadüfler, literatürde kadınları girişimciliğe iten ya da çeken bir faktör olarak değerlendirilmezken, ilginçtir ki bu çalışmada tesadüfler kadınların girişimci olmasına etkileyen faktörlerin sıkça telaffuz edilenlerinden biridir. Dolayısıyla kadınların kendi işlerini kurmalarının plan ve programdan öte karşılıklarına çıkan fırsatlar olarak gördükleri söylenebilir.

Nasıl karar verdim, tamamen tesadüf. Arkadaşa yardım etmek için gittim, kendimi bu işe yakın olduğumu gördüm. Orada çalıştım altı ay kadar baktım ki iyi yapıyorum hatta ondan iyi yapıyorum. Kafeyi elinden aldım zaten. Böylece girmiş olduk işin içine (K1, kahvaltı salonu, 41).

Tesadüf, aslında tekstil işine girmek istiyordum. Evde atölyemiz vardı ablamla birlikte... Tesadüf sonucu şu anda yaptığım doğal kozmetik ürünlerinin dağıtıcısıyla tanıştık eşimle birlikte... Böylece başlamış olduk, yani aslında burası eşimin hayalimdi (K42, kozmetik mağazası, 41).

Literatürde kadınları girişimci olmaya yönelten faktörler itici ve çekici faktörler olmak üzere ikiye ayrılır. Bu ayrıma göre itici faktörler; ekonomik zorunluluk, kabul edilemez çalışma koşulları, kadın ve erkek çalışanlar arasındaki ücret farklılığı, gelir eşitsizliği, cam tavan sendromu (kadınların yönetici pozisyonlara erişimini engellemeye yönelik görünmez yapay engeller), ücretli çalışmada yaşanan hayal kırıklıkları gibi nedenlerdir. Ancak esas olarak dünyadaki kadınları girişimciliğe iten en önemli faktörün gelir elde etme gereksinimi olduğu söylenebilir. Zira dünyanın neredeyse her yerinde kadınlar ekonomik olarak dezavantajlı konumdadır. Kadınları girişimciliğe çeken faktörler ise; bağımsızlık, başarı ve kendini gerçekleştirme ihtiyacı, kendi patronu olma ve kendi hayatını kontrol etme arzusu, pazar fırsatı, hırs, deneyim, bir faaliyet alanına duyulan ilgi, sosyal hedefler, esnek çalışma saatlerine duyulan ihtiyaç, kendisi veya ailesi için daha fazla mali bağımsızlık ve gelir elde etme arzusu, kişisel gelişim ve işten tatmin olma arzusu gibi nedenlerdir. Gelişmiş ülkelerde kadınları girişimciliğe yönlendiren daha çok çeken faktörler iken, gelişmekte olan ülkelerde kadın girişimciliğe yönlendirenin daha çok iten faktörler olduğu görülmektedir (Keskin, 2014, s. 74-75). Bu çalışmada öne çıkan itme

faktörlerinin başında geçim sıkıntısı ve maddi zorluklar gelmektedir.

Evde dikiş dikiyordum ama yetmiyordu. Geçim sıkıntısı vardı, maddi olanaklar yetersiz olduğundan elde ne var ne yoksa satıp dükkanı açmaya karar verdik (K21, terzi, 55).

6 yıl ara ara çalıştım sürekli çalışmadım, eşim de esnaftı, eşimin işleri bozulunca aynı dükkana ben bu işi kurdum. şimdi bununla geçinmeye çalışıyoruz (K27, gelinlik dikimevi, 39).

... Avrupa’dan döndüm, yalnızdım, çocuklarım vardı. Onlara bakmak zorundaydım, kimseden en ufak bir destek almadan. Daha önceden de bu alanda çalıştığımdan bu alanda tecrübem vardı, bu işe girmek zorundaydım (K57, güzellik salonu, 57).

Çalışmada ekme faktörlerinin öne çıkanı ise ücretli çalışmanın verdiği tatminsizlik ve bağımsız çalışma isteğidir.

Ben muhasebe bölümünden mezunun onunla ilgili bir işi yapıyordum, bir süre sonra işimden memnun olmadığımı fark ettim. Beni mutlu etmiyordu artık. Ben meraklıyım bir de böyle otantik eşyalara, böyle bir işi yapsam nasıl olur diye düşündüm. Araştırdım, baktım nasıl olur diye, sonrası açtık işe burayı bir şekilde (K29, hediyeelik eşya mağazası, 45).

Eğitimimle alakalı bir sigorta şirketinde çalışıyordum. Dışarıda kadın olarak çalışan olmak yıpratıcı. şirket içinde bir problemim yoktu. Sigorta işini sevmedim bir de, aslında işimde başarılıydım ama kişiliğime uygun değildi tatmin etmiyordu beni. Bir de çocuklarım mutsuzdu dışarıda çalıştığım için yeterince ilgilenemiyordum onlarla, işimden ayrıldım. Kızım cafe açalım dedi, burası zaten eşimin ailesinden kalma konaktı. Bir de buralarda yeni projeler yapılıyor, turistik merkezler haline geliyor. Kira falan da vermeyeceğimiz için bu fikir aklımıza yattı burayı açmaya karar verdik” (K45, kafe, 38).

Çekme faktörleri doğrultusunda girişimciliği seçen kadın girişimcilerin yükseköğrenim görmüş, görece statüsü yüksek ücretli işlerde çalışmış ancak işi tatminsizliği nedeniyle kendi işlerini kurmaya karar vermiş oldukları görülmüştür. Son bir kategori emekli olduktan sonra kendi

işini kurmaya karar veren kadın girişimcilerdir. Bu kategoride de yüksek eğitilmiş, çoğunlukla kamuda çalışmış ve emekli olduktan sonra vakit geçirmek için kendi işlerini kurmaya karar vermiş az sayıda kadın girişimci yer almaktadır. Dolayısıyla kadınların buldukları toplumsal konum ve statülerinin girişimcilik öykülerini de yakından etkilediğini söyleyebiliriz. Bu anlamda daha önce değinilen zorunlu girişimcilik/fırsatçı girişimcilik bağlamında bir değerlendirme yapılacak olursa itme faktörlerinin, düşük eğitim seviyesinde ve alt sınıflardan kadınları zorunlu girişimciliğe iterken, çekme faktörlerinin ise yüksek eğitilmiş ve orta/üst sınıflardan kadınları girişimciliğe yöneltmekte olduğu görülmektedir. Kadınların eğitim seviyesi, girişimciliği tercih etme sebeplerini etkilemektedir. Eğitim düzeyi yüksek kadın girişimciler için iş kurma aşamasında bağımsız olma, kendini gerçekleştirme, iş tatminsizliği gibi bireysel faktörler ön plana çıkmaktadır.

İş Yaşamı ve Sorunlar

Kadın girişimci tanımından hareketle, kadınların girişimci sayılabilmelerinin şartlarından biri bizzat işyerinin sahibi olmaları ve işletmede söz sahibi olmalarıdır. Bu anlamda katılımcıların % 78'si işletmenin tek sahibi olduğu söylerken % 22'sinin ortağı bulunmaktadır. Ancak eşiyile birlikte iş kurmuş olan kadın girişimciler eşini ortağı olarak görmeme eğilimindedir. Bunun dışında özel hayatta arkadaşı olan insanlarla ortak olmuş kadın girişimciler çoğunluktadır. Kimi katılımcılar ise daha önceden tanıdığı ortağı sayesinde iş kurmaya karar verdiğini belirtmektedir. Yani kadınların sosyal ilişkileri onları girişimci yapmaya iten nedenlerden biri olarak görülebilir.

Katılımcıların % 33'ü işyerinde işçi çalıştırmadığını tek başına çalıştığını ifade etmiştir. Eleman çalıştırdığını belirten kadın girişimcilerin eleman sayısı ise 1 ile 7 arasında değişmektedir. Kadın girişimciler, yanlarında çalışan aile fertlerini eleman olarak görmemekle birlikte aslında bu sayı azımsanmayacak kadar fazladır. Kutanis'in (2006, s. 75) belirttiği gibi kadın girişimciler faaliyetlerin yürütülmesi aşamasında birlikte çalışabilecekleri, güvenebilecekleri kişileri istihdam etmektedirler. Yapılan çalışmalar kadınların sahibi olduğu işlerin yeni oluşumlar olduğunu bu nedenle çok az sayıda ya da hiç eleman çalıştırmadıklarını ortaya koymaktadır (Goffee ve Scase, 1992, s. 33). Diğer yandan daha önce söz edilen zorunlu/fırsatçı girişimci kategorileri de bu ayırım üzerinden şekillenmektedir.

Goldthorpe’un yaptığı tabakalandırma sistemi de benzer bir ayrıma işaret etmekte, işverenleri kendi hesabına çalışanlardan daha üst bir kategoriye yerleştirmektedir. Ancak çalışmamız böyle bir ayrımı doğrulamamakta, kendi hesabına çalışanların işverenlerden daha az kazandıklarına dair bir ipucu sağlamamaktadır.

Kadın girişimciler hem işlerini kurma hem de yürütme aşamalarında kaçınılmaz olarak bir takım problemlerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Güney (2008, s. 252), yapılan çalışmalarda kadın girişimcilerin sıklıkla karşılaştıkları problemleri; sermaye temini, işyeri arama ve kiralama, mal temini, donanım, araç-gereç temini, resmi kuruluşlarla ilişkiler, acemilik, yalnızlık, işi organize edememe ve toplumun iş kadınına alışkın olmaması şeklinde sıralamaktadır. Bu çalışmada da benzer sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir. Çalışmada katılımcıların % 65’i iş kurma aşamasında sorunlarla karşılaştığını belirtirken, % 35’lik bir kesim sorun yaşamadığını ifade etmiştir.

Tablo 1. Kadın Girişimcilerin İş Kurma Aşamasında Karşılaştıkları Sorunlar

Sorun	N*	Oran (%)
Sermaye temini	16	25
Bürokratik işlemler	10	16
Deneyimsizlik	13	21
Uygun yer seçimi	5	8
Uygun eleman seçimi	6	9,5
Uygun materyal seçimi	3	5
Pazarda tanınmamış olmak	8	13
Aile ile ilgili sorunlar	5	8
Kadın olmakla ilgili sorunlar	6	9,5

Sermaye temini kadın girişimcilerin sıklıkla karşılaştıkları sorunların başında gelmektedir. Güney (2008, s. 253), kadın girişimcilerin karşılaştıkları problemlerden önde geleninin finansal kaynaklı problemler olduğunu söyleyerek bu durumun iki sebebi olduğunu öne sürmektedir: birincisi kadınların finansal güvenilirliklerini belgeleyecek finansal kaynaklara sahip olmamaları nedeniyle borç veren kuruluşlarla zorluklar

yaşamaları, ikinci olarak ise kadın girişimcilerin finans konusunda yeterli tecrübesinin olmamasıdır. Bu bağlamda, katılımcıların % 41'i kuruluş sermayesini kendi birikiminden, % 35'i ailesinden, yüzde 13'ü ise eşinden sağladığını belirtmiştir. Geri kalanların % 3'ü sermayesini banka kredisinden¹, % 3'ü diğer kredilerden ve son olarak diğer % 3'lük oran ise sermayesini üçüncü kişilere borçlanarak sağladıklarını belirtmiştir. Kadın girişimciler kurumsal kaynaklı krediler kullanmak yerine, genellikle kendi öz kaynakları ve aileleri ile eşlerinden aldıkları yardımlar aracılığıyla işlerini kurmuşlardır. Sonuç olarak kadınlar sermaye temini için eşlerine, babalarına ya da tanıdıklarına başvurmak durumunda kalmakta ve kendi işlerinin sahibi olsalar bile erkeklere olan bağımlılıklarından kurtulamamaktadırlar.

Bu noktada kadın girişimcilere verilen destekler önem kazanmaktadır. Ancak örneklemedekilerin % 44 gibi önemli bir bölümünün destekleme projelerinden haberdar olmadığı, haberdar olanların da % 80'inin herhangi bir destekten faydalanmadığı belirlenmiştir. Görüldüğü gibi kadın girişimciler desteklerden yeterince faydalanamamaktadırlar. Yararlanılan destekler arasında en çok adı geçenler Mikrokredi², KOSGEB'in vermiş olduğu krediler ve banka kredileridir. Destekler yeterli olmamakla birlikte destekler hakkında yeterince bilgilendirme de yapılmamaktadır. Destekleme noktasında araştırmamızın başlangıç noktalarından olan Avrupa Birliği destekli Kadın Girişimcileri Destekleme Projesi örnek çalışmalarından biridir. Ancak sözü edilen proje kapsamında verilen eğitime 200 kadın katılmış olmakla birlikte bu kadınlar arasında kendi işini kurmuş kadın girişimci sayısı yalnızca 7'dir. Görüşmecilerden projeyi değerlendirmeleri istendiğinde projenin devamlılık içermediği, eğitimden sonra kadınların desteksiz bırakıldığı yönünde eleştirilerini dile getirmişlerdir. Özetle, halihazırda alt gelir grubunda olan bir kadının

¹ Banka kredisi aldığını özellikle belirten tek kadın girişimci görüşmeye katılanlar arasında en yüksek gelire sahip ve yaklaşık 20 yıldır aynı sektörde hizmet veren bir kadın girişimcidir (K Dolayısıyla sermayeye erişimde de mevcut ekonomik ve sosyal konumun oldukça etkili olduğu söylenebilir. Zira, ilk defa işini kuracak ve herhangi bir finans kaynağı olmayan bir kadının banka kredisine ulaşması oldukça güçtür.

² 1970'lerde Bangladeş'te daha sonrasında Grameen Vakfı aracılığıyla başka ülkelerde de yürürlüğe giren bir uygulamadır. Esas olarak, gerekli teminatları gösteremedikleri için normal kredi olanaklarına ulaşmaları mümkün olmayan kişilere kredi sağlamayı ve bu kişilerin kendi işlerini kurmalarına destek olmayı amaçlamaktadır (Buğra 2007).

girişimci olabilmek için, var olan destek mekanizmalarından faydalanarak gerekli sermayeye erişebilmesi oldukça zor görünmektedir.

Kadın girişimciler sadece kuruluş aşamasında değil, işin yürütülmesi aşamasında da çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Katılımcıların % 21’i işlerini yürütürken herhangi bir sorunla karşılaşmadığını ifade ederken, geri kalan % 79’luk kesim çeşitli problemlerin varlığından söz etmiştir. Kadın girişimcilerin işlerini yürütürken en sık karşılaştıkları problemlerin başında pazarın durgun oluşu, borç ve vergi ödemeleri gelmektedir. Dolayısıyla işin kurulma aşamasında olduğu gibi yürütülmesinde de önde gelen sorunlar ekonomik kaynaklıdır ve çalışmaya katılan kadın girişimci profili göz önüne alındığında alt ve orta gelir grubuna dâhil olan kadınlar için girişimciliğin bir ekonomik sıçrama tahtası olmadığı görülmektedir.

Girişimcilik, halen özellikle Türkiye gibi “gelişmekte olan ülkelerde” kadınların çalışma yaşamına katılmasını engelleyen birçok problemin çözümlenmesinde etkin bir yol ve ayrıca kadınların işgücüne katılımlarının önündeki kültürel engelleri daha rahat aştıkları bir çalışma biçimi olarak görülmektedir. Bu bağlamda araştırmamıza katılan kadın girişimcilerin girişimciliği nasıl konumlandıkları kendi işinin sahibi olmanın avantajları ve dezavantajları bağlamında değerlendirilecektir. Görüşmelere katılan kadınların bir kısmı kendi işini kurmadan önce ücretli işlerde çalıştıkları için bu iki çalışma biçimini karşılaştırmışlar ve konuya yeni bir bakış açısı getirmişlerdir. Kadınlar için girişimcilik faaliyeti birtakım avantajlar sunmaktadır. Ancak girişimci olma kararıyla alınan risk ve üstlenilen sorumluluklar, ücretli çalışma koşullarına oranla oldukça ağırdır. Araştırma kapsamında yer alan kadın girişimciler, maddi özgürlük, bağımsızlık, kendine güven, sosyal statü, başarıma duygusu, ev bütçesine katkıda bulunma, rahat yaşama standartlarına ulaşma ve başkalarına istihdam olanağı sağlamayı girişimci olmanın avantajları olarak değerlendirmektedirler. Tablo 1’de de görülebileceği gibi girişimci kadınlar kendi hesabına çalışmanın önemli bir maddi özgürlük ve bağımsızlık alanı yarattığını vurgulamışlardır.

Tablo 2. Kadın Girişimciliğinin Avantajları

Avantaj	n	Oran (%)
Evin bütçesine katkıda bulunmak	13	21
Maddi özgürlük	24	38
Bağımsızlık	31	49
Rahat yaşama standartlarına ulaşma	6	10
Kendine güven	17	27
Sosyal statü	9	14
Başkalarına istihdam olanağı sağlama	8	13
Başarma duygusu	21	33
Herhangi iyi bir yanı yok	6	10

*Katılımcılar birden fazla seçeneği seçebilmişlerdir.

Maddi özgürlük ve bağımsızlık seçeneklerinden sonra girişimciliğin en çok kabul gören avantajları başarıma duygusu ve kendine güven duyma özellikleri kazandırmasıdır. Başarıma duygusu özellikle sosyal hayata yeterince entegre olamayan kadınların ilk kez toplum tarafından kabul görmesi sonucunda yaşadıkları hazzı açıklamaktadır. Ayrıca yaşanan bu süreç, kadınların kendilerine olan güvenlerinin artmasına da neden olabilmektedir. Kadınlar, sosyal statü edinmede girişimciliğin önemli bir katkı sağladığını düşünmektedir. Kadınlar hem kendi kazançlarını sağlayarak başkalarına olan bağımlılıklarını azaltmada, hem de kendilerine kariyer sağlama aracı olarak girişimciliği avantajlı bulmaktadır. Ancak diğer taraftan katılımcıların % 10'unun girişimciliğinin herhangi bir iyi tarafı olmadığını ifade etmesi de dikkat çekicidir. Kadınların gelirleri ile girişimciliğin herhangi iyi bir yanı olmadığı düşüncesi arasında anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır ($X^2=11,968$ $ds=5$ $p=0,035$). Dolayısıyla alt gelir grubunda bulunan "zorunlu girişimciler" açısından girişimcilik avantajlı bir alan değildir. Girişimciliğin sosyal statü sağladığını düşünen kadın girişimcilerin de yoğun olarak üst gelir grubunda olduğu belirlenmiştir ($X^2= 16,225$ $sd=5$ $p=0,006$). Özetle eğitilmiş, üst gelir grubuna mensup fırsatları değerlendiren girişimciler tarafından girişimcilik sosyal statü, kendine güven, başarıma duygusu gibi avantajları nedeniyle seçilirken, alt gelir grubundaki zorunlu girişimciler evin bütçesine katkıda bulunmak gibi motivasyonlarla girişimlerde bulunmaktadır.

Bütün bu avantajlarına rağmen kadın girişimci olmanın bazı dezavantajları

olması da kaçınılmazdır. Örneklemdekilerin % 76’sı girişimci olmanın dezavantajları olduğu görüşündedir. Kadınlar için girişimci olmanın en büyük dezavantajı, aile içi sorumluluklar ve cinsiyet rollerine ilişkin algılarla bağlantılıdır. Kadınların önemli bir kısmı, eşine ve çocuklarına zaman ayıramadığından yakınmaktadır.

Sonuç

Çalışmanın başında değinilen girişimciliğin ve kadın girişimcinin tanımlanmasına ilişkin yaşanan problem, yapılan çalışmaların seyrini etkileyen bir unsurdur. Bu bağlamda konunun tek tip ve homojen bir kadın girişimci varsayımından hareketle ele alınmasının ortaya çıkaracağı sorunlar açıktır. Kadın girişimciye ilişkin yapılan tanımlamanın içeriğine göre yapılacak çalışmanın, ortaya konulan sorunların ve çözüm önerilerinin de farklılık arz etmesi muhtemeldir. Zira bu çalışma, çoğunlukla girişimciliği yaşam ve geçim stratejisi olarak gören, herhangi mesleki bir eğitim almamış, hizmet sektöründe veya küçük üreticilik alanlarında faaliyet gösteren kadınlar arasında yapılmış olsa da içerdiği kadın girişimci profili eğitim seviyesi, gelir düzeyi, sosyal statü, kurulan işin muhtevası, karşılaşılan zorluklar vs. açısından farklılık göstermektedir. Bu anlamda Castellani ve Lora’nın (2014) ortaya koyduğu “zorunlu girişimcilik” ve “fırsat girişimciliği” ayrımı anlamlı gözükmemektedir. Eğitim düzeyi düşük, daha önce piyasada iş deneyimi olmayan, alt gelir grubundan kadınların hayata tutunabilmek amacıyla deneyimledikleri girişimcilik faaliyeti ile görece yüksek eğitilmiş, deneyimli, orta gelir grubundaki kadınların açık gördükleri alanlarda fırsatları değerlendirerek hayata geçirdikleri iş fikirleri kaçınılmaz olarak birbirinden farklılık göstermektedir. Çalışmanın verilerinden yola çıkarak kadınların; tüm girişimcilik etkinliği sırasında yaşadıkları deneyimlerin mevcut sosyo-ekonomik statüleriyle doğrudan ilişkili olduğunu, halihazırda sahip oldukları gelir düzeyi ve toplumsal statüleri girişimcilik yoluyla pekiştirdiklerini söylemek mümkündür. Dolayısıyla ister zorunlu ister fırsatçı girişimci olsun her iki grup için de ortak olan, girişimciliğin mevcut statülerinde ciddi bir farklılık yaratmamasıdır. Birinci gruptaki kadınlar girişimciliği, eğitim düzeyi düşük, emek piyasasında ücretli bir iş bulmaya muktedir olmayan insanların girdiği bir maddi zorunluluk olarak görürken, ikinci gruptakiler için girişimcilik büyük oranda kişisel bağımsızlık, sosyal statü, kendine güvenle ilişkilendirilmektedir. Böyle bir ayrıma rağmen her iki grubu da

kapsar biçimde, kadınlar bu süreçte mali, teknik ve profesyonel hizmetler için başkalarına, özellikle de erkeklere bağlı hale gelebilmektedirler (Goffee ve Scase, 1992, s. 61). Yapılan görüşmeler kadın girişimcilerin iş kurma ya da yürütme aşamasında karşılaşılan problemlerle başa çıkmada ilk başvurdukları kişilerin eşleri ya da ailenin erkek üyeleri olduğunu göstermektedir. Bu durumda; kendi işinin sahibi olmanın, kadına işle ilgili gerçek anlamda bir özerklik sağlayıp sağlamadığı sorusu akla gelmektedir. Bu nedenle kadınlara böylesi bir özerkliğin sağlanabilmesi için ihtiyaçlara uygun şekilde verilecek olan destekler önem taşımaktadır. Ancak ülkemizde kadın istihdamına yönelik bütünsel bir politika olmadığı gibi kadın girişimciliği konusunda da bir politikadan söz etmek mümkün değildir. Türkiye örneğinde kadın girişimcileri destekleme politikaları birbirinden bağımsız ve bölgesel özellikler göstermektedir. Kadın girişimciliğinin sürekli gündemde kalması ve çok sayıda birbirinden bağımsız ufak çaplı projenin aynı anda yürütülmesi Ecevit'in de (2007, s. 40) belirttiği gibi bir aktiflik görüntüsü oluşturmaktadır. Ancak, Türkiye'de kadın girişimciliğinin desteklenmesi alanı bütünsel bir alan değil, birbirinden bağımsız pratiklerin egemen olduğu bir program/proje uygulama alanı olarak görülmektedir. Araştırmada sözü edilen Kadın Girişimcileri Destekleme Projesi'nden yola çıkılarak, projelerin eksik tarafları değerlendirildiğinde, projelerin sadece girişimcilik eğitimi üzerine odaklandıkları, kadınları kendi işlerini kurma konusunda doğrudan desteklemedikleri, iş kurma ve geliştirme aşamasına odaklanıp işin devamlılığını sağlama konusuna yeterince önem vermedikleri bu bağlamda izleme ve değerlendirme faaliyetlerini ihmal ettikleri, kadınları tek tip ve benzer girişimcilik faaliyetlerine yönlendirerek belli alanlarda yığılma olmasına neden oldukları görülmüştür. Bu nedenle destekleme projeleri yapılırken kadın girişimcileri homojen bir grup olarak değerlendirmek yerine, hedef grubunda bulunan kadınların iyi şekilde analiz edilmesi ve bu analizler doğrultusunda ihtiyaçlarının karşılanması önem arz etmektedir. Özellikle alt gelir grubunda bulunan ve hayata tutunabilmek amacıyla kendi işini kurmak zorunda olan kadınlar için geliştirilecek projelerin sözde projeler olmaktan çıkarak gerçekçi çözümler üretmesi elzemdir.

KAYNAKÇA

Birch, D. G.W. (1979). The job generation process, MIT program on neighborhood and regional change, Cambridge.

Blau, P. M ve Duncan, D. O. (1967). The American occupational structure, New York: John Wiley & Sons.

Buğra, A. (2007). Yoksullukla mücadele yönetimi olarak mikrokredi: acıklı bir hikâye. <http://www.spf.boun.edu.tr/docs/SPFBulten-No2-Ocak07.pdf> adresinden 17.10.2015 tarihinde edinilmiştir.

Castellani, F. ve Lora, E. (2014). Is Entrepreneurship a channel of social mobility in Latin America? *Latin American Journal of Economics*, 51(2), 179-194.

Demircioğlu, Z. (2010). *Eskişehir’de kadın girişimciliği üzerine sosyolojik bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Döm, S. (2006). *Girişimcilik ve küçük işletme yöneticiliği*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Ecevit, Y. (1993). Kentsel üretim sürecinde kadın emeğinin konumu ve değişen biçimleri. Ş. Tekeli (Ed.), *1980’ler Türkiye’sinde kadın bakış açısından kadınlar* içinde (s. 117-128). İstanbul: İletişim Yayınları.

Ecevit, Y. (2007). *Türkiye’de kadın girişimciliğine eleştirel bir yaklaşım*. http://staging.ilo.org/public/libdoc/ilo/2007/107B09_140_turk.pdf adresinden 23.01.2009 tarihinde edinilmiştir. Ankara: Uluslararası Çalışma Örgütü yayınları.

Gandelman, N. ve Robano, V. (2014). Intragenerational mobility and entrepreneurship in Uruguay. *Latin American Journal of Economics*, 51(2), 195-226.

Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. (E. Rızvanoğlu, Çev.) İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Goffee, R. Ve Scase, R. (1992). *Kadınlar iş başında: kadın girişimcilerin deneyimleri*. İstanbul: Eti Kitapları.

Goldthorpe, J. (1983). Women and class analysis: in defence of the conventional view. *Sociology*, 17(4), 465-488.

Güney, S. (2008). *Girişimcilik: temel kavramlar ve bazı güncel konular*(3. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Hatten, T. S. (1997). *Small business: entrepreneurship and beyond*. Upper Saddle River, N.J.: Prentice Hall.

- Hisrich, R. D. ve Peters, M. P. (1998). *Entrepreneurship* (4. Baskı). Boston: Irwin/McGraw-Hill.
- Keskin, S. (2014). Türkiye’de kadın girişimcilerin durumu. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 9(1), 71-94.
- Kızılkaya, E. (2005). Joseph A. Schumpeter’in girişimcilik fikrine dair bir not. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (10), 26-45.
- Landström, H. (2005). *Pioneers in entrepreneurship and small business research*. New York, N.Y.: Springer.
- Marshall, G. ve Firth, D. (1999). Social mobility and personal satisfaction: evidence from ten countries. *The British Journal of Sociology*, 50(1), 1-27.
- Özar, Ş. (2005). *Gap Bölgesi’nde kadın girişimciliği*. Ankara: GAP- GİDEM.
- Özen Kutanis, R. (2006). *Girişimci kadınlar*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Savage, M. ve Egerton, M. (1998). Social mobility, individual ability and the inheritance of class inequality. *Sociology*, 31(4), 645-672.
- Schumacher, E. F. (2010). *Küçük güzeldir* (5. Baskı) (O. Ç. Deniztekin, Çev.). İstanbul: Varlık.
- Soysal, A. (2010). Türkiye’de kadın girişimciler: engeller ve fırsatlar bağlamında bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 65(1), 83-114.
- Topkaya, Ö. (2013). Tarihsel süreçte girişimcilik teorisi: girişimciliğin ekonomik büyüme ve istihdam boyutu. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 8(1), 29-54.
- TÜSİAD. (1987). *Türkiye’de girişimcilik ile ilgili sorunlar ve çözümler*. İstanbul.
- Ufuk H. ve Özgen Ö. (2001). The profile of women entrepreneurs: a sample of Turkey. *International Journal of Consumer Studies*, 25(4), 299-308.
- Yetim, N. (2002). Sosyal sermaye olarak kadın girişimciler. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 2(1), 79-92.

Ek: Katılımcılara İlişkin Bilgiler

Katılımcı Kod	Faaliyet Alanı	Yaş	Eğitim	Gelir	Medeni durum
K1	Kahvaltı salonu	41	Lise	Orta	Evli
K2	Kuaför	45	Ortaokul	Üst-orta	Evli
K9	Gelinlik dikim evi	38	Meslek lisesi	Orta	Bekar
K21	Terzi	55	Lise	Alt	Dul
K23	Kuaför	45	İlkokul	Orta	Evli
K27	Gelinlik dikim evi	39	Ortaokul	Alt	Evli
K28	Simit fırını	37	Lise	Alt-orta	Bekar
K29	Hediyelik eşya mağazası	45	Üniversite	Orta	Bekar
K37	iek evi	54	Yüksekokul	Orta	Evli
K42	Kozmetik mağazası	41	Yüksekokul	Üst-orta	Evli
K45	Kafe	38	Üniversite	Üst-orta	Evli
K57	Güzellik merkezi	50	Lise	Üst-orta	Boşanmış

DİĞER MAKALELER

OTHER ARTICLES

CHALLENGES AND MOTIVATIONS OF WOMEN ENTREPRENEURS IN SOMALI REGION OF ETHIOPIA

Abdirahman MUHUMAD*

Abstract

It was only after 1980's that great influx in to women entrepreneurship was witnessed. However, challenges faced by women entrepreneurs involves among, others, financial, human capital, network, cultural/normative challenges and government regulations. Yet nowadays women are more and more starting businesses and acting entrepreneurial for many reasons. These could be either of push (necessity) factors and/or pull (opportunity) factors. The paper examines challenges and motivations of 180 women entrepreneurs in Somali Region of Ethiopia who were purposively selected for the study. Administered face-to-face survey was conducted with 160 women entrepreneurs. The result of the paper shows that women entrepreneurs need demand creation in the area of microfinance loan applications. Women entrepreneurs start their businesses with their own personal savings and loans from family and friends, which is constraint to continuation of their businesses. Cultural challenges were not found to be barrier to women entrepreneurs in this paper, but the network challenges and government regulations were found to be challenges to women entrepreneurs. The paper also found that women entrepreneurs are motivated by the desire to generate income and become independent.

Keywords: *Entrepreneurship, Women Entrepreneurship, Challenges, Motivations, Somali Region.*

SOMALİ'NİN ETİYOPYA BÖLGESİNDEKİ KADIN GİRİŞİMCİLERİN KARŞILAŞTIĞI ZORLUKLAR VE MOTİVASYON KAYNAKLARI

Özet

Kadın girişimciliğine yönelik geniş çaplı ilgiye 1980'lerde şahit olunmuştur. Kadın girişimciliğinin önünde finansal, kültürel, normatif sorunlar, hükümet düzenlemelerinden kaynaklanan kısıtlamalar, beşeri sermaye ve sosyal ağ sorunları olmakla birlikte birçok nedenle günümüzde sürekli daha fazla kadın iş kurmakta ve girişimci davranışları göstermektedir. Bu nedenler itici (gereklilik) etkenlerinden ve/veya çekim etkisi yaratan (fırsat) etkenlerinden olabilir. Çalışma, Etiyopya'nın Somali bölgesinden kasıtlı olarak seçilen 180 kadın girişimcinin zorluklarını ve motivasyonlarını ele almaktadır. Yönlendirilmiş yüz yüze anket çalışması 160 kadın girişimci ile yürütülmüştür. Çalışma sonucu göstermiştir ki

*Istanbul University, Social Structure and Social Change, M.A. Graduate.
Contact: abdiraxmaan6@gmail.com

kadın girişimcilerin mikrofinans kredileri için talep yaratmaları gerekmektedir. Çoğu kez işlerini ya kişisel tasarrufları ya da aile ve arkadaşlarından borç alarak kurmaktadırlar; bu da işin devamlılığı için bir kısıt olarak karşılımlarına çıkabilmektedir. Bu çalışmada kültürel zorluklar kadın girişimciliğinin önünde bir engel olarak bulunmamakla birlikte sosyal ağlar ve hükümet düzenlemeleri birer engel olarak öne çıkmıştır. Ayrıca kadın girişimcilerin bir gelir yaratma ve bağımsız olma istekleri ile motive oldukları da görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: *Girişimcilik, Kadın Girişimciliği, Zorluklar, Motivasyon, Somali Bölgesi.*

Introduction

The significance of entrepreneurship in economy as well as the impact of entrepreneurship on economic growth has shifted drastically for the last half century. Today entrepreneurship is perceived as the key driver of economic growth and social development (David B, et al 2006: 12), an important driver of productivity, innovation and significant aspect of economic dynamism, an engine of job creation, revenue generation, poverty alleviation and wealth creation (Teresia Ngino 2014) as well as key factor of economic development and growth (Haifa Fallatah 2012).

Until 1980's entrepreneurship was regarded as men activity and it was only the last half century that witnessed a breathtaking shift for women entrepreneurs (ILO 2006, Bregger 1996; Buttner and Moore 1997). According to the findings of the 2010 Global Entrepreneurship Monitor, 104 million women in 59 economies started and managed new business ventures and another 83 million ran businesses that they had launched in the previous three and a half years (Kelley et al., 2010). Today women owned businesses and women entrepreneurs is the fastest growing sector that considerably contributes to the job and wealth creation in all economies, both developed and developing nations (Brush et al. 2006, Verhuel & Thurik 2001). According to the World Bank, half of the world's economic growth and improvement can be associated with the contribution of women entrepreneurs (Caughlin and Thomas 2002).

Women in developed countries are more likely to start business out of the available opportunities compared to women in less developed nations that are motivated by necessity. For this reason, studies show that developing

countries have higher rates of women entrepreneurship than developed world. For instance, Latin America and Asia have higher rates of women entrepreneurship activity than Europe and USA (Allen et al. 2007, *as cited on* Candida G. et al 2010). In South Asia women entrepreneurs constitute more than 50% of the total entrepreneurs (Coughlin & Thomas 2002).

According to the World Bank, there is high rate of women's entrepreneurship in Africa, indeed higher than the other regions of the globe (Marry Hallward 2007). Global Entrepreneurship Monitor Global Report (GEMGR) indicated that in 2013, there are more women entrepreneurs, proportionally, in Sub Saharan Africa than the rest of the world regions. Accordingly, Ghana has 28% women entrepreneurs in their women population compared to 10% in USA and only 3% in France (GEM 2013).

Never the less, it should also be known that types of business engaged commonly in Sub Saharan Africa differs from the developed economies, as it is low margin businesses (Mike H. & Dona K. GEM 2012). Accordingly women owned businesses were reported to be roughly 65% in Ethiopia, 45% in Kenya and 43% in Tanzania. However, the same study lament that most of these women entrepreneurs operate in the informal sector, making the Sub Saharan Africa own the highest number of informally employed women (Anne Merie 2010; Elena B. et al. 2007; Marry Hallward 2011). Using house hold data, Marry Hallward found that women run firms in Africa are more probably to be informal than those run by their male counterparts forthwith, women are more likely to be engaged in working informal enterprises (Marry Hallward, WB 2011)

Despite the impressive influx of women in to the venture, women across the world, however, still faces constraints in their start up businesses and operating as entrepreneurs. Entrepreneurship does have its own challenges facing women entrepreneurs (Andrea E. et al. 2006). The challenges women entrepreneurs encounter have been examined in many studies. Financial constraints in both start up level and expansion level has always been and still continues to be a challenge for women entrepreneurs (Still and Guerin 1991; Still and Timms 1997; Andrea E. et al. 2006; Moyoux 2001; UN 2006; Brush and Hisrich, 1986; Inman, 2000; Coughlin and Thomas, 2002; Vander Merwe 2003; Win 2005; Helmi 1997; Syed Shah Alam 2012). Other challenges found in varying researches involved lack

of experience, low educational level, gender discrimination, government regulations, difficulties in accessing loans, difficulties in finding employees, role conflict, lack of skills, access to business network and cultural constraints (Sandra L. et al. 2005; Abdul Shimalin 2014; Chinonye & Roy 2010; Kelly. et al. (GEM) 2010; UNIDO 2001; Kantor 2001; Schoof 2006) Thus, this study aims to assess the challenges and motivations of women entrepreneurs in Somali Regional State of Ethiopia. Unlike those all studies mentioned above, with a greater scope, this particular study will have a rather specific scope of women entrepreneurs in the region and the challenges they encounter while on their venture, as well as, the motivating factors that drag them in to entrepreneurial venture.

Research questions

While on the process to deeply understand and grasp the barriers and that these women in patriarchal society encounter, as well as the available opportunities to them, this research attempts to answer the following research questions.

1. What are the main challenges that women entrepreneurs in the region encounter?
2. What are the main factors that drag women/motivate them in to the venture?
3. How can these problems faced by women entrepreneurs be minimized or tackled?

Literature review

Entrepreneurship

There is no universal consensus on defining entrepreneurship. Enormous number of definitions has been forwarded by the researchers in the recent academic studies on the area of entrepreneurship. Despite the fact that defining entrepreneurship has occupied the scholars for years, yet there is lack of consensus on its exact meaning. For instance A. Cole lamented that besides ten years he run a research center in entrepreneurial history, they could not succeed defining entrepreneurship. Each time they tried to define, they had a notion of it that they thought to be useful definition (A Cole 1969).

Besides lack of agreement on the definition of entrepreneurship, the word originally is derived from a French verb “*Entrenprendre* ” which means ‘to undertake’ and Richard Cantillon is said to have first coined the phrase in his manuscript in 1730. Substantial amount of research on entrepreneurship focused on the economic importance and risks of entrepreneurship. These economic definitions of entrepreneurship focus on the economic significance of entrepreneurship and the economic environment. For Cantillon offers one of the earliest definitions of the field and he defined entrepreneurship as self employment of any kind and entrepreneurs as non fixed income wage earners and risk takers as they invest known amount without knowing how much amount it will generate (P.J. Peverelli and J. Song 2012: 3; Rothbard 1995: 351). For Drucker entrepreneurship means creation of new business and anyone who manages to establish a new business is an entrepreneur outright (Drucker 1985). Global Entrepreneurship Monitor defines entrepreneurship as creation of new business or any attempt to do it, expansion of existing one, new business organization, or established businesses (GEM 2001).

Personality trait definitions of entrepreneurship stress on personality traits and life experiences of the entrepreneur. They argue that attitudinal and behavioral factors serve the dividing line between entrepreneurs and non entrepreneurs. Individual entrepreneur is the focus of their definitions. Unlike Economic definitions of the field that emphasize on money in their definitions, personality trait definitions of the field generally agree that entrepreneur is motivated by his/her higher goals to achieve and it is this type of motivation that makes better entrepreneur (McClelland & 1961). Researchers in this school tend to outline and form number of traits that the person needs to possess to be successful entrepreneur. They attempt to generate list of generally shared entrepreneurial characteristics such as need for achievement, self confidence, pro-activeness, future orientation and risk taking. For instance, a middleman who facilitates exchanges can be entrepreneur (Kirzner 1983; Knight, 1921; McClelland & Winter, 1969). For Hisrich (1990) entrepreneur is the person who demonstrates initiative and creative thinking. Frank H Knight (1921) and Peter Drucker (1970) viewed entrepreneurship as all about risk taking business. Nevertheless, innovation was added to the definitions of entrepreneurship by Joseph Schumpeter in 1934. Schumpeter strongly contends that the role of entrepreneur was to respond to the economic discontinuances. He defined

“entrepreneur as an individual who can exploit market opportunities through technical and/or organizational innovation” (Schumpeter 1965).

Social identity definitions of entrepreneurship contend that entrepreneurial identity is not found in the personality of the individual and social identity is not a trait located in the individual person, but rather entrepreneurial identity is constituted through and with interaction and interrelationship between the entrepreneur, society and culture forthwith social identity is process acquired via the interaction with other members of the society. Therefore, entrepreneurial identity is constructed via social interaction (Down & Warren 2008) and through socialization process (Falck et al. 2010; Rigg and O’Dwyer 2012).

Sociological definitions focus on the relationship between group characteristics like ethnicity, race, gender etc., and the development of business activity. As they emphasize on the interplay between economic activity and group characteristic, they give special attention to the sociological outcomes that develop as result of ownership of enterprise, not the business per se. They contend that certain social groups generate business enterprise much better than others (John Sibley, 2005). This is restatement of Max Weber’s giant study on *Protestant Ethic and Spirit of Capitalism* (Weber 1930), where certain religious group undergone prominent socio-economic development in Europe, using ethnic and racial or gender lines.

Shane and Vankataraman (2000) defined entrepreneurship in slightly different manner. For them “entrepreneurship involves the study of sources of opportunities; the processes of discovery, evaluation, and exploitation of opportunities; and the set of individuals who discover, evaluate, and exploit them”. For their definition, entrepreneur person does not necessarily need to be a manager or founder of firm, as it has been assumed in many researches of entrepreneurship. Some other studies further contend that people who develop new ways to market services and goods, not only founders or managers, can be entrepreneurs. For instance Kirzner (1973) acknowledging this idea defined entrepreneur as “The person who recognizes and acts upon profit opportunities, essentially an arbitrageur”.

All in all, the existence of varieties of definitions of entrepreneurship is evident, however that doesn’t mean that there are no common elements

among the definitions put forward by the scholars. Thus from the above definitions, we can conclude that there are some agreements among the definitions of different authors. Thus we can summarize the commonality of those authors as follows:

1. Entrepreneurship involves creation or expansion of business.
2. Risk taking or acceptance of failure
3. Talent to identify and exploit new opportunities to produce new products or processes/markets

Women Entrepreneurs

Green & Cohen (1995) contends that “an entrepreneur is always entrepreneur” and it doesn’t matter whether he is man or woman, black or white, what size and shape or any other characteristic that he may possess. The significant fact here is that women’s productive role and entrepreneurial role at all levels tremendously contribute to the overall development and positively contributed to women’s own well being in the last two decades (Mulugeta Chane 2010: 15)

Women Entrepreneurs are referred to as those women who operate and run for enterprises. In USA, the concept is referred as to be the women that own small businesses and/or enterprise and their holding of the enterprise exceeds 50%, at least 51 percent, managed and operated by one or more women (Women’s Business Ownership Act 204, as cited in Okonu & Tafamel Andrew 2011: 4). They represent a group of women who have broken away from beaten track and are looking forward to new ventures of socio-economic life. Women entrepreneur is the women that play significant role of interacting and adjusting herself with the wider socio-economic, financial and support spheres of the society. It means an act of business ownership and business creation that empowers women economically. It also means women’s participation in the economy to be accepted as economically independent. Women-entrepreneurs have been making a considerable impact in all most all the segments of the economy.

In recent years the rate of new business formation by women has significantly increased. There are number of initiatives aimed at promoting entrepreneurship and empowering women in the process .The reason

behind taking initiative in Entrepreneurship is willingness to raise standard of living, desire to be independent, desire to do something different, desire to make own identity and Financial support to family (Shane et al. 1991; Brush 1992; Orhan and Scott 2001). Strong desire to do something positive is a high-quality women entrepreneur who contributes to the position values of family and social life

Despite the existing gender gap in Entrepreneurship venture, recent influx rates of female entrepreneurship tend to be higher in developing countries. The reason has been outspoken by studies indicating that women entrepreneurs in developing countries start the venture out of necessity than opportunity (Candida G. et al 2010). But women face higher barriers to entry in the formal labor markets in developing countries compared to developed nations of the world. In many cases opportunities and incentives are unfavorable for women to begin businesses even when they have abilities and knowledge

Constraints to women entrepreneurs

Financial resources and access to them spearhead the major challenges that women entrepreneurs face, since it is the single most significant factor that determines the start up as well as continuation of certain enterprise of business (Coughlin and Thomas 2002; Moore and Buttner 1997; Andrea E etal. 2012: 15; ILO 2007: 57; UN 2006) Other challenges involved lack of business network, lack of societal acceptance, lack of adequate business ownership experience, glass ceiling, lack of education and management skills, type of business they operate, level of business they operate, double sector responsibilities (family and enterprise), policy and legal frameworks and lack of acceptance and recognition of women as entrepreneurs.

Women entrepreneurs face human capital challenges of having no experience of how to grow their business. This lack of experience, education and training on how to grow business limits women entrepreneur's possibility to succeed in the venture. Women also are limited in the amount of training they receive and how their performance is viewed in their previous positions (Oakley, 2000; Schmidt & Parker, 2003)

Women entrepreneurs also face network challenges as they tend to have fewer business contacts, less knowledge of how to deal with the

governmental bureaucracy and less bargaining power, all of which further limit their growth (Mahbub, 2000). Since most women entrepreneurs operate on a small scale, and are generally not members of professional organizations or part of other networks, they often find it difficult to access information, which in turn affects their business growth.

Furthermore, women entrepreneurs, in developing countries, encounter with cultural constraints. Cultural misunderstandings or misperceptions and prejudices, of the society, about women and entrepreneurship can hold women back to start their own firm. Women who have strong relationships based on trust and respect and a high level of self-efficacy, will be able to overcome these cultural barriers, which explains why some women are capable of entering the more masculine business sectors (Hanson and Blake, 2009). For Dima Jamal (2009), the normative barriers that women entrepreneurs encounter include the traditional male stereotypes and societal attitudes not supportive of the work of women in general.

Moreover, Women entrepreneurs, unlike their male counterparts, have double responsibilities of family, or the domestic work, as well as the outside business. They are overburdened. Women look after children and other family members despite the rest of domestic work. This double responsibility takes away women's concentration to run their business. Given the fact that women in many societies of the world are expected to take a care of children and other family members, the emerging role conflict from these two domains has an impact on their business (Weiler and Bernasak, 2001).

Lastly but not the least, Government regulations and legal barriers has been one of the problems of the women entrepreneurship in developing countries. On-job trainings and apprenticeships tend to be regarded as male activity and women's less/non involvement in these opportunities is regarded as normal (El Namaki, 1990).

Motivations to women entrepreneurs

Studies contend that women entrepreneurs give the priority to the non Financial factors (intrinsic goals) than men entrepreneurs. They argue that women seek more of non financial goals such as flexibility in working

time [basically for their double responsibilities of work-family issue] and independence than men (Brush, 1992; Manoleva et al, 2008; Secheneut & Orhan, 2000; Loscocco and Smith-Hunter, 2004). Entrepreneurship motivations can be explained in terms of push and pull factors, but according to Orhan and Scott (2001), entrepreneurship is not a clear choice between the two factors, rather it is combination of the two.

Push factors involve low income, need for flexible working time and schedule, dissatisfaction with their jobs, work family conflict and difficulties in getting job (Orhan and Scott (2001; Simon, 2006).Caughlin and Thomas (2001) found that in developing countries women start entrepreneurship out of necessity and are pushed in to the venture out of poverty. For Walker and Webster (2007), women start entrepreneurship out of necessity than opportunity, in another words, push factors motivate women to start business than pull factors. Thus women entrepreneurs in developing countries are motivated by push factors than pull factors.

Pull factors, on the other hand, are significant motivating factors that drive women to entrepreneurship. These factors, unlike push factors, attract women in to business and are opportunities that motivate women to get higher and better positions than they are. Pull factors involve independency, income generation, passion to initiate, self achievement, social status and power (Simonin, 2006; Baughn et al, 2006; Orhan & Scott, 2001). Women in developed countries of the world are more likely to start entrepreneurship out of opportunity than in developing nations. That is the reason behind the low influx of entrepreneurship in these countries compared to less developed countries which women are pushed in to the venture.

Research methods

To investigate the challenges and motivations of women entrepreneurs in Somali Region of Ethiopia, following methods were employed.

Data collection tools

In order to capture large amounts of data at relatively low cost in a short period of time and effectively meet the objective of the study, cross-sectional, face to face survey design was employed.

The study used questionnaire to collect information pertaining to the issues under study. Questionnaires were distributed to 160 respondents. The questionnaires were administered one, so that the expected number of responses was reached. The primary data regarding, family size, level of entrepreneurial experience, age, educational attainment, number of employees, motivations and loan application among others was collected through administered face to face survey questionnaire. In addition to that, attitudinal questionnaire (Likert scale) was used to understand the main challenges that women entrepreneurs in the town encounter.

In order to maintain quality of the data before the conduct of actual task, the questionnaire was pre-tested with few women entrepreneurs and problems raised was addressed by taking it as an input for improvement during and making necessary modifications.

Sampling technique and sample size

Jigjiga town was intentionally (Judgmentally) selected as study site, since Jigjiga is the Capital city of Somali Regional State (SRS). Thus the majority of Women entrepreneurs in the region lives and operates in this town. 160 women Entrepreneurs were selected from the Women Entrepreneurs in the town first by purposive (Judgmental) sampling technique, then through snowball Sampling technique. First women entrepreneurs in the town were selected by purpose. After filling the first questionnaire, the respondents were inquired to tell if there are other potential respondents for this particular study. Using this social network, the study completed 160 questionnaires from 160 women entrepreneurs. No other Sampling technique would be appropriate for this particular study than mixed sampling techniques of Purposive and Snowball sampling techniques employed together.

Methods of Data Analysis

The researcher used SPSS to analyze the data obtained from the respondents. Descriptive statistics such as standard deviation, frequency, cross tabulation, and percentages was used to analyze the quantitative data collected. Chi-square test was used to test the significance level of the variables under consideration.

Analysis and Results

Demographic profile of the respondents

Verhuel & Thurik found that women entrepreneurship as the fastest growing sector in developing countries that plays significant role in the economies of these countries (Virhuel & Thurik, 2001). The below table depicts that entrepreneurship venture is engaged by women of all age in Somali Regional State of Ethiopia. Pertaining to their marital status, majority of them 101 (63.1) were married, 2 (16.9%) of them were divorced followed by 18(11.2%) of them who were single and finally 14 (8.8%) of the respondents were widowed.

	Marital status of the respondents				Total
	Married	Single	Divorced	Widowed	
<20	2(2.0%)	11(61.1%)	0(0.0%)	0(0.0%)	13(8.1%)
21	44(43.6%)	3(16.7%)	9(33.3%)	2(14.3%)	58(36.2%)
30					
31					
40	28(27.7%)	4(22.2%)	11(40.7%)	6(42.9%)	49(30.6%)
>40	27(26.7%)	0(0.0%)	7(25.9%)	6(42.9%)	40(25.0%)

Table 1: Age, Marital Status and the Family Size of the respondents.

Age of the Respondents

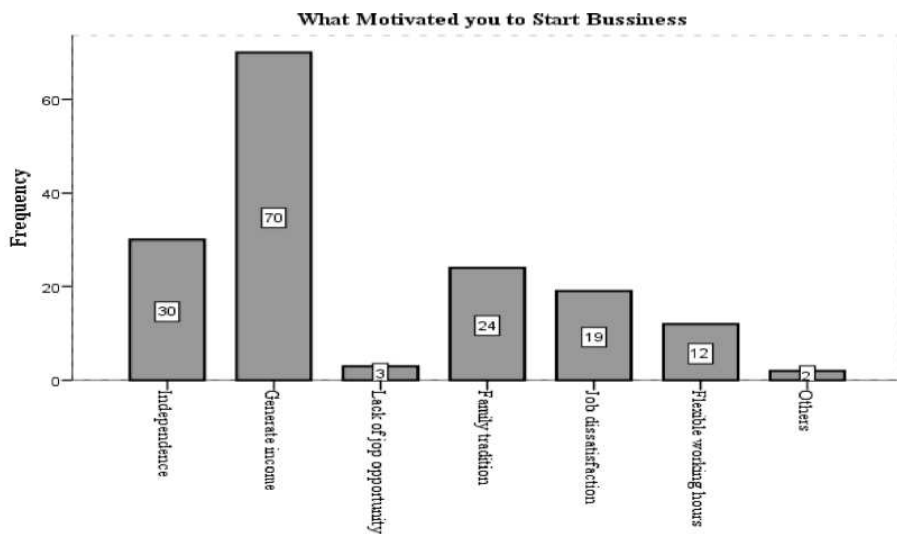
Despite the fact that some age groups are more involved than others, according to the findings of the study, entrepreneurship venture is not engaged by specific age group women. Young women are less involved compared to the other age group categories.

	Number of the Employees in the Total			enterprise	
	<5	6-10	>10		
Trade	47(37.0%)	16(69.6%)	4(40.0%)	67(41.9%)	
production	2(1.6%)	0(0.0%)	0(0.0%)	2(1.2%)	
Type of Business	service sector	61(48.0%)	7(30.4%)	6(60.0%)	74(46.2%)
	hand craft	9(7.1%)	0(0.0%)	0(0.0%)	9(5.6%)
	Others	8(6.3%)	0(0.0%)	0(0.0%)	8(5.0%)

Table 2: Type of business and Number of Employees in the enterprise.

On the other hand, regarding to the type of business, the study revealed that 74(46.2%) of the respondents said that they were engaged in service sector and 67(41.9%) of them said that they were involved in trade. Women entrepreneurs in the region are mainly engaged in service sectors such as restaurants, cafeterias, beauty salons etc, which makes the largest business sector run by women. This also supports the previous researches regarding the type of business that women entrepreneurs run. ILO (2007) found that the works that women entrepreneurs run outside are mostly the extension of their domestic works. Hence, women dominate the service sector in most developing nations. The findings of this research also show the same.

Motivations to women entrepreneurs

Chart I: Motivation to Women Entrepreneurs

As we can see from the above chart, women entrepreneurs in the region commence their new venture because of the fact that they want to generate income. Since significant proportion of them argued that they start the business because they are looking for independence. Thus women entrepreneurs in the region in general are motivated by lack of income and to be independent.

The findings of the study comforms and greatly supports the available literature on the area. Generally speaking, motivations to women

entrepreneurship can be either of necessity (push factors) or opportunity (Pull factors). Study by Allen and others revealed that women in developing nations of the world are mostly driven by necessity factors, than a promising opportunity to proceed with, where as women in developed countries are more likely driven by opportunity. (Allen Et al, 2002). Buttner and Moore also in their study indicated that women entrepreneurs are more probably motivated by necessity factors compared to men. When it comes to the comparison of women entrepreneurs in developed and developing nations, their study shows that, women entrepreneurs in less developed countries are more likely to be driven by necessity factors or push factors than pull factors (Buttner and Moore, 1997).

Educational level of the respondents	have applied any loan before	
	Yes	No
Literate/read and write	5(17.2%)	24(82.8%)
Primary/junior	4(11.8%)	30(88.2%)
Secondary	5(11.6%)	38(88.4%)
T echnical/vocational	18(58.1%)	13(41.9%)
University level and above	14(60.9%)	9(39.1%)
Total	46(28.8%)	114(71.2%)

Chi-square test $X^2(2, N=160) = .000, P > 0.05$.

Table 3: Bank loan Application and Educational Level of the respondents

The below table demonstrates that only 46(28.8%) of the respondents revealed that they had applied microfinance loan before and the majority of the respondents 114(71.2%) said that they have never applied any loan from Microfinance institutions. This clearly uncovers the fact that women entrepreneurs in the region are not benefitting from the microfinance institutions in the region. However the educated sections of women entrepreneurs, according to the table, have applied bank loans. This shows the link between education and bank loan application

A chi-square test of independence was performed to examine relationship between educational level and loan application by women entrepreneurs. The test result shows that the relationship between these variables was significant, $X^2(2, N=160) = .000, P > 0.05$. The more educated the women

entrepreneurs is, the more probability they apply loan from micro finance institutions and the vice versa.

In addition to that, the majority of women entrepreneurs who didn't apply the bank loans were asked the reason and majority of them indicated that there was no demand creation at all and women entrepreneurs have no idea of how to apply and what these opportunities are.

Challenges faced by women entrepreneurs

Principal component analysis with Varimax rotation of 13 Likert scale questions from attitudinal survey questionnaire pertaining to the challenges of women entrepreneurs was conducted on a data gathered from 160 respondents. Kaiser's rule was employed to determine which factor was most eligible for interpretation. The result of Kaiser's measure suggests that the sample was factorable (KMO = .640).

Components	1	2	3	4
Society's attitude towards my business is positive	,816			
I am not affected by cultural influences	,759			
I have access to market for my business/product	,676			
I have social acceptability	,653			
I am not affected by gender in equality	,581			
I face no prejudice/gender bias	,542			
I have no legal, institutional and policy constraints		,868		
I have never encountered un favorable legal and regulatory framework		,819		
I have never encountered red tape		,794		
I have access to business training			,879	
I access to information in relation to business			,868	
Adequate infrastructure is available				,862
Tax levied on my business is reasonable				,666

Table 4: Challenges face by women entrepreneurs

The result of factor analysis offered four significant factors as we can see from the above table. The first factor involves six items that are related

to cultural constraints that women entrepreneurs face in general. As we can infer from the above factor analysis, no significant cultural barrier was found. Unlike the hypothesis, the finding of the study knocks out the findings of the previous studies mentioned in the literature and demonstrates that women entrepreneurs face no cultural constraints while dealing with their business; rather they said men and the whole community encourage women to work and generate income for their families and themselves.

The second factor involves three items that are pertinent to the legal and regulatory constraints that women entrepreneurs encounter and this factor was found to be a challenge to women entrepreneurs. The finding of the study conforms to the existing literature on this area. El Nemaki (1990) founds that government regulations and legal barriers are one of the challenges of women entrepreneurship in developing countries. GEM (2012) also identified government regulations, red tape and bureaucracies as well as corruption in the government as one of the main obstacles to women entrepreneurs.

Third factor involves two items that are pertinent to Financial and business information and women entrepreneurs said that they had no access to these information. That was the main reason women entrepreneurs did not apply loan from lending institutions. Last factor involves two items related to taxing. The study found out that tax levied on women entrepreneurs was not reasonable as it is not based on their business. These financial constraints have been echoed by many studies on women entrepreneurship. According to Ufuk and Ozgen (2001) financial problems are evident in the start up as well as in the expansion stages of women's businesses. Moreover, Hisrich and Brush (1984) found the evident financial constraints women entrepreneurs face in starting and continuation of their businesses.

I have good network with different administrative bodies	have applied bank loan before		Total
	Yes	No	
Strongly disagree	1(4.3%)	22(95.7%)	As the 32 above table clearly
Disagree	13(14.8%)	75(85.2%)	
Neutral	0(0.0%)	11(100%)	
Agree	27(84.4%)	5(15.6%)	
Strongly agree	5(83.3%)	1(16.7%)	
Total	41(25.6%)	119(74.4%)	6

Chi-Square = $X^2(2, N=160) = .000, P > 0.05$, depicts that

Table 5: Network challenges

Majority of women entrepreneurs who have applied microfinance loan (32 out of 41 women entrepreneurs) mentioned they had a network with different administrative bodies where as the rest (14 out of 41 women entrepreneurs) did not have any network with administrative bodies. Thus from the above table, we can argue that there is significant relationship between the two factors. This supports the findings of previous studies that contended women entrepreneurs also face network challenges as they tend to have fewer business contacts, less knowledge of how to deal with the governmental bureaucracy and less bargaining power, all of which further limit their growth (Mahbub, 2000).

To test statistically significance relationship between the two variables, chi-square test was used and the result of the test ($X^2(2, N=160) = .000, P > 0.05$) which shows that there is considerably significant relationship between women’s application to micro finance institutions and network with administrative bodies.

I have no conflicting gender roles	Family Size of the respondent			Total
	Less than 3	4-7	>7	
Strongly disagree	10(34.5%)	17(58.6%)	2(6.9%)	29(100%)
Disagree	21(35.6%)	18(30.5%)	20(33.9%)	59(100%)
Neutral	0(0.0%)	1(7.7%)	12(92.3%)	13(100%)
Agree	6(15.8%)	17(44.7%)	15(39.5%)	38(100%)
Strongly agree	5(23.8%)	16(76.2%)	0(0.0%)	21(100%)
Total	42(26.2%)	69(43.1%)	49(30.6%)	160(100%)

Chi-square= $X^2(2, \#=160) = 0.025 P > 0.05$

Table 6: Role conflict

The above table shows that majority of women entrepreneurs 88(55%) of women entrepreneurs had a conflicting role where as considerable number of them 59(36.8%) indicated that they face no conflicting role pertaining to work and family chore responsibility. Thus from this we can understand that women entrepreneurs face role conflict due to the double demanding private and informal sectors of work. Cliff (1988), women argued that women entrepreneurs prefer their business to remain below certain threshold due to the imbalance between the responsibility of the domestic work and their business outside which both fall under their shoulders.

In addition to the findings above, to analyze the statistically significant relationship between the family size and role conflict faced by women entrepreneurs, Chi-square test was performed and the result of the test, $X^2(2, \#=160) = 0.025, P > 0.05$, shows that there is association between the two variables at 5% level of significance. Thus from the above analysis we can strongly contend that women entrepreneurs with young children gets in to role conflict and face this challenges, where as those who have no young children, demanding great care, face no role conflict from the double responsibilities.

Conclusion and Discussion

Conclusion

Female entrepreneurship is a growing trend, which creates the interest for research within this field. The findings in this research are specific to Women entrepreneurs in Somali Region of Ethiopia, but the results may offer insights for other research on this level as well. And although the data gathered though administered Survey with 160 Somali women in Ethiopia may not represent the entire sample sufficiently, the results may give more insight on female entrepreneurs in Somali Regional State and may provide directions for further study.

Key findings

The study found that women entrepreneurship is operated by women of all age in the region. Married women with children in general face the problem of double responsibility conflict; family and work. Women entrepreneurs

that have no children mostly do not suffer from the same problem. Women entrepreneurs whose family members were entrepreneurs are more likely to become entrepreneurs than those women who have got no family member entrepreneur. The study also found that women entrepreneurs get the experience and skills to run their own business from their family members who either are or have been entrepreneurs in the past.

The study also found that women entrepreneurs are less educated and do not get formal trainings to improve their business from the concerned agencies. In fact they do not have strong tie with these agencies. Women entrepreneurs in general do not benefit these agencies in terms of trainings. The study also found that women entrepreneurs do not apply because of the fact that they don't know anything about the available opportunities to them. There is gap in demand creation. Those who apply are the educated section of women entrepreneurs in the region, thus there is positive link between educational level of women entrepreneurs and application to microfinance loan and other lending institutions.

Women entrepreneurs of the region are pushed in to the venture by necessity factors. The study found that women entrepreneurs start this venture to generate income and to be independent. This was supported by previous studies. Women entrepreneurs in developing nations mostly commence their business out of necessity, than opportunity. Furthermore women entrepreneurs in the region commence their business with their own personal savings and money pulled together by the family or household members. Above all women entrepreneurs in the region start their business by themselves.

Financial challenges were found to be constraint to women entrepreneurs. Women do not get loans to start or expand their business. In addition to that, women entrepreneurs do not have access to services given by microfinance and other lending institutions. Trainings on how to improve their business and related issues are also needed.

Cultural factors were not found to be a constraint to women entrepreneurs of the region. Although women entrepreneurs in developing nations suffer from such a challenge, this study found the opposite. Societal attitude towards women working outside is verily positive which encourages

women to create business and generate income and support their families in turn. No gender bias and any form of harassment were found to constraint women entrepreneurs. This was associated with the existing transformation in the region overall. However, this calls for further studies to be pertaining to this particular area.

The concept of network was also found to be verily significant in entrepreneurial success. Women entrepreneurs who had network in administrative bodies of microfinance and lending institutions applied microfinance loans, where as those who had no link were lacking information related to that issue. Thus network is found to be determinant factor and women entrepreneurs need to work on building it.

Lastly but not the least, government factors were found to be a constraint to women entrepreneurs in the region. Legal issues, bureaucratic and red tape was found to be hurdle to them. Further more women entrepreneurs in the region mentioned that they pay taxes that are not based on to their business. Legal and regulatory issues do not establish favorable environment for women entrepreneurial success in the region.

Scientific Implications

The amount of female entrepreneurs is increasing and they are creating diversity on the market which creates economic growth. Further study on this topic is a necessity, most of the studies done in this field compare female entrepreneurs with their male counterparts. It is suggested that women are compared to women for better understanding of how to develop this phenomenon. The numerous differences between men and women, like different management styles and the fact that men are much longer active as entrepreneurs than women, creates this necessity. Issues pertinent to the cultural factors that encourage or discourage women entrepreneurs also need further attention because cultural factors vary from one society to another within developed or developing nations of the world.

REFERENCES

- Abdul Shmailin, (2014). Women entrepreneurs in Saudi Arabia: Comparison of Barriers and Motivations: Moving from Disenfranchisement to Empowerment, *Elite Research Journal of Education and Review*, 2(2) pp. 6 - 21.
- Allen, I. E., N. Langowitz, and M. Minitti. 2007. Global Entrepreneurship Monitor, 2006 Report on Women and Entrepreneurship. Center for Women's Leadership, Babson College, and London School of Economics.
- Andrea E. Smith-Hunter, (2006). *Women Entrepreneurs Across Racial Lines, Issue of Human capital, Financial capital and Network capital*, Edward Elgar Publishing Limited, UK.
- Anker, R. 2001. Theories of Occupational Segregation by Sex: An Overview, chapter 8 in *Women, Gender and Work*, edited by Martha Fetherolf Loutfi. Geneva, Switzerland: International Labor Office.
- Anne Marie Spevacek, (2010). *Constraints of Female Entrepreneurship in Sub Saharan Africa: KCS research series report, USA*
- Baughn, C.C., Chua, B., Neupert, K.E. (2006). The normative context for women's participation in entrepreneurship: a multi country study. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 30 (5), pp. 687-708.
- Beggs, J.J. 1995. The Institutional Environment: Implications for Race and Gender Inequality in the U.S. Labor Market. *American Sociological Review*, 60, 612-33.
- Birley, S. (1989), 'Female entrepreneurs: Are they really any different?', *Journal of Small Business Management*, 27 (1), 32-7.
- Bregger, J. 1996. Measuring Self-employment in the United States. *Monthly Labor Review*, 3-9.
- Bruin de, A., Brush, C. Welter, F. (2006). Introduction to the Special Issue: Towards Building Cumulative Knowledge on Women's Entrepreneurship. *Entrepreneurship Theory & Practice*, Vol. 30, No. 5, pp. 585-593.
- Bruni, A., Gherardi, S., Poggio, B. (2004). Doing gender, doing entrepreneurship: An ethnographic account of intertwined practices. *Gender, Work and Organization*, Vol. 11, No. 4, pp. 406-429.
- Brush, C.G. 1992. Research on Women Business Owners: Past Trends, a New Perspective and Future Directions. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 16(4), 5-30.
- Brush, C. and Hisrich, R. 1986. Characteristics of the Minority Entrepreneur. *Journal of Small Business Management*, 24(4), 1-9.

- Brush, C. and Hisrich, R.D. 1991. Antecedent Influences on Women-owned Businesses. *Journal of Managerial Psychology*, 6(2), 9-16.
- Brush, C. G. (1992). Research on women business owners: Past trends, a new perspective and future directions. *Entrepreneurship Theory & Practice*, 16 (4), 5-30.
- Brush, C., Carter, N.M., Gatewood, E.J., Greene, P.G. and Hart, M.M. (2006), 'Introduction: the Diana Project International', in C. Brush, N.M. Carter, E.J. Gatewood, P.G. Greene and M.M. Hart, *Growth- Oriented Women Entrepreneurs and their Businesses*, Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA: Edward Elgar.
- Buttner, E. H., & Moore, D., P. (1997). Women's Organizational Exodus to Entrepreneurship: Self -Reported Motivations and Correlates with Success. *Journal of Small Business Management*, 35(1), 34-46.
- Candida G. Brush, Anne de Bruin, Elizabeth J. Gatewood & Colette Henry (2010). *Women Entrepreneurs and Global Environment for Growth, a research perspective*, (2nd ed.). Edward Elgar Publishing Limited, UK.
- Chinonye Okafor, Roy Amalu (2010), Entrepreneurial Motivations as Determinants of Women Entrepreneurship Challenges, Petroleum-Gas University of Ploiesti BULLETIN, Vol. LXII, No. 2. Pp, 67-77.
- Cliff, J. E. (1998). Does One Size Fit All? Exploring the Relationship between Attitudes towards Growth, Gender, and Business Size. *Journal of Business Venturing*, 13(6), 523-542.
- Coleman, S. (2002), "Constraints faced by women small business owners: Evidences from the data", *Journal of Developmental Entrepreneurship*, 7(2), 151-174.
- Cole, A. H. (1969). Definition of Entrepreneurship. In j. L. Kimives (Ed.), *Karl A, Bostrom, Seminar in the study of enterprise*. Milwaukee: Centre for Venture Management, 10-22.
- Coughlin, J. and Thomas, A. (2002). *The Rise of Women Entrepreneurs: People, Processes and Global Trends*. Westport, CN: Quorum Books.
- C.P Kotahwale, (2015). Women Entrepreneurship development: Problems and Prospects, *SMRO Multidisciplinary International Online Research Journal*, 14(1).
- Cressy, R. 1996. Are Business Startups Debt-Rationed?. *The Economic Journal*, 1253-70.
- David A. Harper (2003). *Foundations of Entrepreneurship and Economic Development*, Routledge Tayrlor and France group, London UK
- David B. Audretsch, Max C. Keilbach & Erik E. Lehmann (2006). *Entrepreneurship and Economic growth*, Oxford University press, New York.
- Delmar, F. (1996). *Entrepreneurial behavior and businessperformance*,. Stockholm: Stockholm School of Economics, The Economic Research Institute.

Delmar, F., and Holmquist, C. (2004). *Women entrepreneurship: Issues and policies*. OECD.

Dimma Jamali, (2008). Constraints and opportunities facing women entrepreneurs in developing countries: a relative perspective, *Olayan School of Business, American University of Beirut, Beirut, Lebanon*.

Dorothy Minkus-McKenna, (2009). Women entrepreneurs in Riyadh, Saudi Arabia. *University of Maryland University College (UMUC) workingpaper series 2009-002*.

Down S. & Warren L. (2008). Constructing narrative of Enterprise: Cliches and Entrepreneurial Self Identity, *International Journal of Entrepreneurial behavior and Research*, 14(1): pp, 4-23.

Drucker, P. (1970), Entrepreneurship in Business Enterprise, *Journal of Business Policy*, Vol: 1.

Drucker, P. F. (1985) "Entrepreneurial Strategies", *Innovation and Entrepreneurship Practice and Principles*, Harper & Row, New York, pp. 207-243

Eddleston, K.A., Powell, G.N. (2008). The role of gender identity in explaining sex differences in business owners' career satisfier preferences. *Journal of Business Venturing*, 23, 244-256.

Ekpenyong Nkereuwem Stephen (2014). Women Entrepreneurship in Micro, Small and Medium- Scale Enterprises in Akwa Ibom State, *IOSR Journal of Business and Management (IOSR-JBM)*, 16(3): 08-13.

El-Namaki, M. S. (1990) *A cross-country Examination of Barriers to Women Entry and Continuity in Business and Efforts Aimed at Barrier Waving* Maastricht. ASTRO/RVB Proceedings on a Conference on Industrial and Trade Policies for 1990s: Implications for LDCs.

Falck, O., Heblich, S. & Luedemenn, E. (2010), Identity and Entrepreneurship: Do school peers shape entrepreneurial intentions?, *Small Business Economics*, 39(1): pp, 39-55.

GEM, (2001), *Global Entrepreneurship Monitor Executive Report*, GEM, London.

GEM (2012). *Global Entrepreneurship Monitor Ethiopia, report*, GEM, London.

Gemechis Tefera .(2007). *Attitude Of College Students Towards Entrepreneurship: A Case Study of Addis Ababa University and Rift Valley University College*. Addis Ababa, Ethiopia. Unpublished Thesis

Granovetter, M. S. (1973). The strength of Weak ties, *American journal of Sociology*, 78(6): 1360-1380.

Greer, M.A., Greene, P.G. (2003). Feminist Theory and the Study of Entrepreneurship. In J.E. Butler, *New Perspectives on women entrepreneurs*, pp. 1-24.

Green E., & Cohen, L. (1995). 'Women's Business': are women Entrepreneurs breaking new ground or simply balancing the demands of 'Women's Work' in a new way?. *Journal of Gender Studies*, 4(3), 297.

Giddens, A., Griffiths, S. (2006). *Sociology*, (5th ed), polity press. Cambridge, UK

Greller, M. and Stroh, L. 2002. Variations in Human Capital Investment Activity by Age. *Journal of Vocational Behavior*, 61, 109-38.

Gundry L., Ben-Yoseph, M. and Posig, M. 2002. The Status of Women Entrepreneurship: Pathways to Future Entrepreneurship Development and Education. *New England Journal of Entrepreneurship*, 5(1), 39-50.

Hadiya Mohammed.(1998). *SharingExperiences: Success Stories of Women Entrepreneurs*. Addis Ababa. Unpublished.

Haiifa Fallatah, (2012). *Women Entrepreneurs in Saudi Arabia: Investigating Strategies used by Successful Saudi Women Entrepreneurs*, master's thesis, Lincoln University, New Zealand.

Hallward-Driemeier, M., (2011). *Strengthening Women's Entrepreneurship*. Washington DC: World Bank.

Hanson, S., Blake, M. (2009). Gender and entrepreneurial networks. *Regional Studies*, Vol. 43.1, pp.135-149.

Harbi, S., Anderson, A. R., and Mansour, N. (2009). The Attractiveness of Entrepreneurship for Females and

Males in a Developing Arab Muslim Country: Entrepreneurial Intentions in Tunisia. *International Business Research*, 2(3), 47-53.

Haynes, P. J. and Helms, M. M. (2000), "When Bank loans launch new ventures: A profile of growing female entrepreneur segment", *Bank Marketing*, 32(5), 28-34

Helms, M. (1997.) Women and Entrepreneurship: The Appealing Alternative. *Business Perspectives*, 10(1), 16-19.

Hisrich, R.D. (1990) Entrepreneurship/Intrapreneurship. *Am Psychol* 45(2), 209-222

Hisrich, R.D. (2005). *Entrepreneurship: New Venture creation*. 5th edition .Tata Mc Graw Hill, New Delhi.

Hisrich, R. D. & Brush, C. G. (1984) *The Woman Entrepreneur: Management Skills and Business Problems*, *Journal of Small Business Management* Vol. 22 No. 1, January, 30-37

Hundley, G. 2001. Why Women Earn Less than Men in Self-employment. *Journal of Labor Research*, 22(4), 817-29.

ILO, 2002: Report of the Committee on the Informal Economy, Provisional Record (19th Session), ILO, Geneva.

ILO, 2002: Promoting Women's Entrepreneurship through Employers' Organizations in the Asia-Pacific Region: Final Report. October 2002. Geneva: ILO, IFP/SEEDWEDGE.

ILO. (2006). Vulnerability and young women Entrepreneurs: A case study of Ethiopian

Informal Economy. Geneva: International Labor Organization. Retrieved on 16-5-

10 from http://www.cartierwomensinitiative.com/docs/Ethiopian_women_entrepreneurs_ILO.pdf.

ILO (2007). Women and Work. Seminar for members of parliamentary bodies dealing with gender inequality and labor issues, SADAG SA, France.

ILO (2008). Women Entrepreneurs in Kenya. Factors affecting Women Entrepreneurs in Micro and Small Enterprises in Kenya. Geneva. International labor organization.

Inman, K. 2000. Women's Resources in Business Start-up: A Study of Black and White Women Entrepreneurs. New York and London: Garland Publishing.

Jennings, J.E., McDougald, M.S. (2007). Work-family interface experiences and coping strategies: implications for entrepreneurship research and practice. *Academy of Management Review*, Vol. 32, No. 3, 747-760.

Jocques Ascher, (2012). Female Entrepreneurship- An appropriate response to Gender Discrimination, *Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation (JEMI)*, 5(4): 97-114.

John Sibley, (2005). Entrepreneurs and Self-Help among Black Americans: Reconstruction of Race and Economics, SUNNY press.

Jones, G. and George, J. 2003. *Contemporary Management*, third edition. Boston: McGraw-Hill Irwin Publishers.

Ken Brown (2011). *Introduction to Sociology*, (4th ed), polity press, Cambridge, UK

Kessler-Harris, (1982). *Out to Work: History of Wage Earning Women in the US*, New York: Oxford University press

Knight, F. H. (1921) *Risk, Uncertainty and Profit*. Boston. Boughton Miffin Co., 213-2, 271.

Kirzner, I.M. 1973. *Competition and Entrepreneurship*. University of Chicago Press, Chicago.

- Lerner, M. & Almor, T. 2002. Relationship among Strategic Capabilities and the Performance of Women-owned Small Ventures. *Journal of Small Business Management*, 40(2), 109-25.
- Light, I. (2007). Women's economic niches and earnings inferiority: The view from the ethnic economy. *Journal of Ethnic and Migrant Studies*, Vol. 33, No. 4, pp. 541-557.
- Loscocco, K. 1997. Work-Family Linkages among Self-employed Women and Men. *Journal of Vocational Behaviour*, 50, 204-26.
- Loscocco, K. and Leicht, K. 1993. Gender, Work-Family Linkages and Economic Success among Small Business Owners. *Journal of Marriage and Family*, 55, 875-87.
- Mahbub, U.H. (2000). *Human Development Centre, Human Development in South Asia: The Gender Question* (Oxford University Press).
- Manolova, T.S., Brush, C., Edelman, L.F., (2008). What do women (and men) Want? Entrepreneurial Expectancies of Women and Men Nascent Entrepreneurs. Babson College Center for Entrepreneurship Research, No.1.
- Mayoux, L., Jobs, Gender and Small Enterprises: Getting the Policy Environment Right, ILO Working Paper on Series on *Women's Entrepreneurship Development and Gender in Enterprises - WEDGE*, NO. 15, 2001.
- M.C.Berry, (May 1980). "Targetting More Aid to Women Entrepreneurs" *Venture* pp 49-52.
- McClelland, D.C. 1961 *The Achieving Society*. The Free Press, New York.
- McClelland, D. & Winter, D. G. (1969), *Motivating Economic achievement*, New York: free Press.
- Mike Harrington & Don Kelley (2012). African Entrepreneurship, Subsaharan African Regional Report, GEM.
- Ministry of Trade and Industry.(2003). *Micro and Small Enterprises Development Strategy*. Addis Ababa. Ethiopia
- M.P. Trivedi, Ashok Gaur (2015). The role of women entrepreneurs in micro, small and medium enterprises (MSME), *Pacific Business Review International*, 7(7).
- Mulugeta Chane (2010), Factors Affecting Women Performance of Entrepreneurs in Micro and Small Enterprises, Masters thesis, Addis Ababa University.
- Nadim Ahmed & Richard G. Seymour, (2008). Defining entrepreneurial activity: Definitions Supporting the frame work for data collection, OECD Statistics Working Paper, 2008/1OECD publishing,

National Bank of Ethiopia, (2004). Quarterly Bulletin of the National Bank of Ethiopia, No. 19(3), 23-29.

Nauzha Skall (2007), *Women and Work: Key Trends and Issues*. SADAG SA, France.

Negash, Z. & Kena, T. (2003). *State, Growth and Dynamism of Micro and Small Enterprises in Mekele, Ethiopia*. Report produced for the Department of Economics of Mekele University, Ethiopia. Mekele: Mekele University.

Noble, B. (1986). A sense of self. *Venture*, July, 34-36.

Oakley, J.G. (2000). Gender-based barriers to senior management positions: understanding the scarcity of female CEOs", *Journal of Business Ethics*, 27(4), 321-34.

OECD (2002). *The Keys for Successful Women Entrepreneurs*. The OECD Bologna Process, December 2002.

OECD. (2004). *Promoting entrepreneurship and innovative SMES in a global economy*. Paper presented at the Second OECD conference of ministers responsible for small and medium-sized enterprises (SMES), İstanbul, Turkey.

Okonu O. I, & Tafamel Andrew, E. (2011). Problems, Challenges and Prospects of Female Entrepreneurs in Gwagwalada, Abuja, *An International Multi-Disciplinary Journal, Ethiopia*, 5(3), Pp.226-246

Orhan, M. and Scott, D. 2001. Why Women Enter into Entrepreneurship: An Explanatory Model. *Women in Management Review*, 16, 232-43.

Osman EROGLU & Murat PICAK, (2011). Entrepreneurship, National culture and Turkey, *International Journal of Business and Social Science*, 2(16), 146-152.

Pareek., entrepreneurial role stress.', Mimeographed Ahmedabad: Indian Institute of Management. (1992).

Peter J. Peverelli and Jwen Song (2012). *Chinese Entrepreneurship: A Social Capital Approach*, Springer-Verlag, Berlin Heidelberg.

Priyanka Sharma, (2015). Women Entrepreneurs: Challenges & Opportunities, *Unpublished document*, Heights Institute of Management & Technology, New Delhi.

Rabir S. (2012). Women Entrepreneurship Issues, Challenges and Empowerment through Self Help Groups: An Overview of Himachal Pradesh. *International Journal of Democratic and Development Studies*, Vol. 1, No. 1 45-58.

Reema Chotkan (2009). Female Entrepreneurship: Suriname Women acting Entrepreneurial, Masters Thesis, School of Management, University of Twente.

Renzulli, L.A., Aldrich, H., Moody, J. (2000). Family matters: gender, networks and entrepreneurial outcomes. *Social Forces* 79, 523-546.

Richardson, P., Howorth, R. & Finnegan, G. (2004). The challenges of growing small businesses: Insights from women entrepreneurs in Africa. *Series on Women's Entrepreneurship Development and Gender Equality-WEDGE*, SEED working paper number 47, ILO Geneva.

Riding, A. & Swift, C. 1990. Women Business Owners and Terms of Credit: Some Empirical Findings of the Canadian Experience. *Journal of Business Venturing*, 5(5), 327-40.

Rigg and O'Dwyer (2012). Becoming an Entrepreneur: Researching the role of mentors in identity construction, *Education and Training*, 54(4), pp, 319-329.

Rothbard, Murray N. (1995). *Economic Thoughts before Adam Smith*, Auburn, Ala: Ludwig von Mises Institute.

Sandra L. Fielden and Marilyn J. Davidson (2005). *International Handbook of Women and Small Business Entrepreneurship*, (2nd ed.). Edward Elgar Publishing Limited, UK.

Satpal, R. Rathee & Pallavi Rajain (2014). Challenges Faced by Women Entrepreneurship in the present Technological Era, *International Journal of Advance Industrial Engineering*, 2(2).

Schumpeter, J.A. 1934. *The theory of economic development: an inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle*. Harvard University Press, Cambridge, MA.

Schumpeter J. A. (1965). Economic Theory and Entrepreneurial History. In: Aitken HG (ed) *Explorations in enterprise*. Harvard University Press, Cambridge, MA

Shane, S., Kolvereid, L. and Westhead, P. 1991. An Exploratory Examination of the Reasons Leading to New Firm Formation across Country and Gender, *Journal of Business Venturing*, 6(6), 431- 46.

Shane, S.A. & Venkataraman, S. 2000. The promise of entrepreneurship as a field of research. *Academy of Management Review*, 25(1): 217-226.

Simonin, M. (2006). Women entrepreneurship. *Business Strategy and International Business*, Helsinki University of Technology, 91-167.

Smart, G. 1999. Management Assessment Methods in Venture Capital: An Empirical Analysis of Human Capital Valuation. *Venture Capital*, 1, 59-82.

Schmidt, R. A., and Parker, C. (2003). Diversity in Independent Retailing: Barriers and Benefits - the Impact of Gender. *International Journal of Retail and Distribution Management*, 31(8), 428-439.

Stephen Edgel (2011), *Sociology of Work: Continuity and Change in Paid and Unpaid*, SAGE publications Inc.

Still, L.V. and W. Timms (2000), 'Making a difference: The values, motivations and satisfaction, Measures of success, operating principles and contributions of women small business owners', Centre for Women and Business, Discussion Paper Series, University of Western Australia, No. 1, pp. 3-18.

S.Vinnicombe, (1987). "Drawing out the Differences between Male and Female Working Styles" Manaement review

Syed Shah Alam (2012). Exploratory study of women entrepreneurs in Malaysia: Motivations and Problems, *Journal of Management Research*, 4(4).

Teresia Ngino K. & Lucy Maina K. (2014). Challenges facing women entrepreneurs in Africa - case of Kenyan Women entrepreneurs, *International Journal of Advances in Management, economics and Entrepreneurship*, 1(2), 1-8.

T. Vijayaragavan (2014). Problems and opportunities of women entrepreneurs in India, *International Journal of Business and Management Invention*, 3(7): 59-61.

Ufuk, H. and Ozgen, Ö. (2001), "The profile of Women entrepreneurs: A sample from Turkey", *International Journal of Consumer Studies*, 25, 299-308.

UNIDO, (2001). Women Entrepreneurship Development in Selected African Countries, Working paper, No 7. Legos

Van der Merwe (2003). *New Venture planning*, University of Western Cape.

Verheul, I. and Thurik, R. (2000), *Start-up Capital: Differences between Male and Female Entrepreneurs*. Does Gender Matter? EIM Research Report 9910/E, Rotterdam: Erasmus University.

Verheul, I., Thurik, R. (2001). Start-Up capital: "Does gender Matter?". *Small Business Economics*, 16: 329-345.

Verheul, I., Stel van, A., Thurik, R. (2006). Explaining female and male entrepreneurship at the country level. *Entrepreneurship & Regional Development*, 18, 151-183.

Weber, M. (1930) *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. New York, Charles Scribner's Sons.

Weber M. (1956), *The Protestant Ethic and the Sprit of Capitalism*. Allen & Unwin, London.

Weiler, S., Bernasek, A. (2001). Dodging the glass ceiling? Networks and the new wave of women entrepreneurs. *The Social Science Journal*, 38, 85-103.

White, L.J. 1982. The Determinants of the Relative Importance of Small Business. *The Review of Economics and Statistics*, 64, 42-9.

World Bank. (2001). *Engendering Development Through Gender Equality in Rights, Resources and Voice*. Washington DC: World Bank.

World Bank .(2003).*Importance of SMEs and the Role of Public Support in Promoting*

SME Development. Retrieved on 23-5-10 from <http://info.worldbank.org/etools/docs/library/49256/fan.pdf>

World Bank (2007). *Doing Business: How to Reform*. Washington, D.C.: The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank.

Yetim, N. (2008). Social Capital in Female Entrepreneurship. *International Sociology*, Vol.23 (6), 864-885.

Zakaria. Y. (2001). Entrepreneurs at Home: Secluded Muslim Women and Hidden Economic Activities in Northern Nigeria. *Nordic Journal of African Studies*, 10(1) 107-123.

Zewde & Associates, 2002: *Jobs, Gender and Small Enterprises in Africa: Women Entrepreneurs in Ethiopia. A Preliminary Report*, Geneva: ILO, IFP/SEED-WEDGE, October.

2007. *Global Monitoring Report 2007. Millennium Development Goals: Confronting the Challenges of Gender Equality and Fragile States*. Washington DC: World Bank.

YÜKSEKÖĞRETİMDE BÜYÜME, FARKLILAŞMA VE REORGANİZASYON: İSTANBUL ÖRNEĞİ (1980-2015)*

Alim ARLI**

Özet

Bu makalede, 1980'lerin başından 2015 sonuna kadar otuz beş yılda İstanbul yükseköğretim dünyasında öğrenci ve kuruluş sayılarındaki artış, sistemik büyüme, kaotik değişim ve yapısal çatlama üzerinde durulmaktadır. Bu sürede devlet üniversitelerindeki büyüme eğilimleri; vakıf yükseköğretim kuruluşlarının 1993'te eğitime başlaması ve 2006 sonrası artan üniversite sayısı ile öğrenci ve öğretim elemanları bakımından dramatik genişlemesi; finansal ve örgütsel işleyişleriyle farklılaşan bu iki sistemin yapısal benzerlik ve farklılıkları ile yükseköğretimdeki nüfusun değişik programlara dağılımlarına göre şekillenmiş farklılaşma örüntüleri mukayese edilmektedir. Vakıf yükseköğretim kuruluşlarının ortaya çıkışı ve sayılarındaki çarpıcı artışlar sonucu yükseköğretim sistemi şehirde ölçek, yapı ve kurumlar çerçevesinde büyük bir mesafe kat etmiştir. Türkiye'deki tüm vakıf üniversitelerinin yarısından fazlasını barındırması bakımından yaşanan değişim İstanbul'a onu Türkiye'nin geri kalan şehirlerinden farklılaştıran özellikler kazandırır. Otuz beş yıllık süreçte aktör, kuruluş, organizasyon ve eğilimler bakımından yaşanan kaotik değişim ve örgütsel fraktallaşma çarpıcıdır. Son yirmi yıldaki finansal özelleşmeyle birlikte yükseköğretim alanının iç farklılaşması, alandaki yapısal gerilimler ve rekabet hatları belirginleşmiş, kamu ile vakıf yükseköğretim kurumlarından oluşan ikili bir yapı kurumsallaşmıştır. Yazıda bu değişimin büyüme ve reorganizasyonu betimsel istatistiksel temelde tartışılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: *İstanbul, Yükseköğretim alanı, organizasyonel değişim, büyüme ve farklılaşma, yapısal çatlama, sosyal değişim.*

---

*Bu makalenin oldukça sınırlı bir versiyonu *II. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi*'nde (11-13 Mayıs 2016, İstanbul Teknik Üniversitesi) "Yükseköğretimde Özelleşme Eğilimleri: İstanbul Örneği" başlığıyla sunulmuş ve yayınlanmamıştır. Makale bu kısa tebliğin kapsamlı şekilde gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir. Hazırlık safhasındaki yardımları için Burhan Fındıklı'ya teşekkür ederim.

**Yrd. Doç. Dr., İstanbul Şehir Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. Yükseköğretim Çalışmaları Merkezi Direktörü. İletişim: alimarli@sehir.edu.tr

REORGANIZATION, DIFFERENTIATION AND GROWTH IN HIGHER EDUCATION: THE CASE OF ISTANBUL (1980-2015)

Abstract

In this article, the world of higher education of İstanbul in thirty-five years of growth in the number of students and institutions, its systemic growth, chaotic change, and structural bifurcation in the early 1980s until the end of 2015 is elaborated. The growth trends in state universities in this period; the onset of education of the foundations of higher education in 1993 and the increasing number of universities triggering a dramatic expansion in terms of students and lecturers in post 2006; the differentiation, and the patterns of differentiation shaped by the distribution of populace in higher education to varied programs are compared. The emergence of higher education foundations and the dramatic increase in their numbers have resulted in an urban upheaval of higher education in terms of scale, structure and institutions. Since more than half of all private universities in Turkey are located in İstanbul, this brings a distinctive change more so than any other city in Turkey. The chaotic change and organizational fracturing in terms of agents, institutions, organizations and dispositions in a thirty-five year period is astonishing. Owing to financial privatization in the last twenty years, in the field of higher education the lines of competence and structural tensions have been crystallized, generating a binary structure consisting of state-owned and private-owned institutions of higher education. The article discusses the growth and the reorganization of this change in a descriptive statistical basis.

Keywords: *Istanbul, The field of higher education, organizational change, growth and differentiation, structural bifurcation, social change.*

Giriş

1980 sonrası Türkiye yükseköğretim sistemi merkezi planlama, gözetim ve denetim kurulu olarak teşekkül etmiş kuvvetli bir merkezi karar alma organı olan *Yükseköğretim Kurulu*'nun (YÖK) egemenliği altında şekillenmiştir. Üniversiteye merkezi giriş sisteminin temel ilkelerinin tespiti, ölçme ve değerlendirme kuralları ve kontenjan tespiti bu kurulun yetkisindedir. Düzenleyici yetkileriyle yükseköğretimin alacağı temel yönü ve özellikle sistemin genel ölçeğini belirleyen politikaları bu kurul tayin etmiştir. Kurul farklı hükümetlerin aldığı büyüme ve yeni üniversite oluşturma kararlarının etkin icrasından da sorumlu kılınmıştır. Bu nedenle incelenecek otuz beş yıllık süre farklı siyasi konjonktürlerin izlerini taşıdığından YÖK'te tercih

edilen yönetim politikaları beş dönem altında değerlendirilebilir. Politika tercihlerindeki benzerlikler bakımından 1981-1992, 1992-1995, 1995-2003, 2003-2007 ve 2007 sonrası olmak üzere beş ayrı dönem yükseköğretimin yakın tarihini oluşturur. Bu beş dönemde siyasi ve toplumsal taleplerle bağlantılı olarak farklı türlerde yükseköğretim politikası tercihleri ve büyüme dinamikleri söz konusu olmuştur. İstanbul'daki yükseköğretim kuruluşları değişik dönemlerin eğilimlerini yansıtmaları bakımından da incelenmeye değer özellikler sergiler (Tekeli, 2010: 222-245; Gür ve Çelik, 2011).

Türkiye yükseköğretimi son yarım yüzyılda kapsamlı bir dönüşüm geçirmiştir. İstanbul sahip olduğu elli iki, Ankara on sekiz üniversiteyle bu dönüşümün ağırlık merkezinde yer alır. İstanbul bulunan ve tarihsel olarak daha erken kurulan yükseköğretim kuruluşları bu değişimde farklı modellerin prototiplerini barındırması bakımından merkezi bir konuma sahiptir. 1990 sonrasında yükseköğretimin İstanbul'daki büyüme dinamiği, şehrin küresel finans ve ticaret ağlarıyla artan bütünleşmesi ve Türkiye ekonomisinde gittikçe artan yönetsel ağırlığıyla uyumlu bir atılım eğilimiyle bağlantılıdır. Son otuz üç yılda İstanbul'daki yükseköğretim kuruluşlarının sayısı on kat, yükseköğretim kuruluşlarında okuyan ve ilk kez kayıt olan öğrenci sayıları dokuzar kat, bu kuruluşlardan mezun öğrenci sayısı sekiz kat, öğretim elemanı sayıları ise altı kat artmıştır. Bu zaman diliminde ön lisans, lisans ve lisansüstü programlar bakımından devlet ve vakıf üniversitelerinde farklı büyüme eğilimleri, ayrışan organizasyonel yapılar ve kurumsal kümelenmeler ortaya çıkmıştır. Yükseköğretim kuruluşları devlet ve vakıf kurumsal sistemleri şeklinde yatay ekseninde ayrışırken; dikey ekseninde öğretim biçimleri, öğretim dilleri, merkezi seçme mekanizması üzerinden tanımladıkları farklı bursluluk politikaları ve dayandıkları kültürel arka planlarla ilişkili kurumsal vasıfları bakımından değişik kümelenmeler sergileyen yapısal bir farklılaşma yaşamıştır.

I. Veriler, Problem ve Literatür

Türkiye'de yükseköğretim istatistiksel kanıta dayalı araştırmalar bakımından sosyolojik araştırmalara yeterince konu edilmemiştir. Sistemin yapısal özellikleri, değişen ölçeklerde kazandığı biçimler, büyüme ve daralma eğilimleri, farklılaşma eksenleri gibi temel vasıflar bakımından istatistiksel betimleme ve analizlere muhtaçtır. 1980 sonrasında bu tür araştırmalara kaynak olarak kullanılacak ve *Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi* (ÖSYM) tarafından 1983-1984 eğitim-öğretim

döneminden başlayarak her yıl yükseköğretim kuruluşlarının beyanlarına dayalı olarak toplanıp yayınlanmış *Yükseköğretim İstatistikleri* (1983-2013) kitabı Türkiye yükseköğretimiyle ilgili en kapsamlı verileri içerir. Kitapta yükseköğretim kuruluşlarıyla ilgili özet tablolar, öğrenci sayıları, öğretim elemanı sayıları üst başlıklarında programlara göre ayrılmış otuz altı alt başlıkta derlenen veriler mevcuttur. Otuz iki yıllık bir süreye yayılan ve bazı konuların sistemli ve sürekli izlenmesine imkân tanıyan veriler 2013 sonrasında YÖK tarafından internet ortamında yayınlanmaya devam etmektedir (<https://istatistik.yok.gov.tr/>).

Bu çalışmada ilgili veri setinden İstanbul ilindeki kuruluşların verileri tarafımdan yeniden derlenerek, tablolar ve oransal hesaplamalar biçiminde sunulmuştur. Türk yükseköğretim kuruluş ve öğrencilerinin dörtte birinden fazlasına ev sahipliği yapması ve ülkenin eski üniversitelerini barındırması nedeniyle bu makalede İstanbul ilindeki değişime odaklanılmıştır. Ülke ve/ya il genelinde yükseköğretim alanının oluşumunu izlemeye imkân vermesi nedeniyle İstanbul ilindeki yükseköğretim kurumlarının tarihi, ölçek değişimleri, program yapıları arasındaki dağılım ve değişen yoğunluk biçimleri, kurumsal ve yapısal farklılaşma bağlamlarında analiz edilmektedir. Farklı ülkelerin yükseköğretim seviyesindeki okullaşma istatistiklerine karşılaştırmalı olarak bakmaya imkân verdiği için Unesco eğitim verileri de kullanılmıştır.

1960 sonrasında eğitim sosyolojisinin bir alt uzmanlık sahası olarak gelişen yükseköğretim sosyolojisi alanındaki araştırmalarda, tüm dünyada önemi giderek artan yükseköğretim sistemlerinin çeşitli veçheleri üzerine teoriler geliştirilmiştir. Bu konular arasında eşitsizlikler ve tabakalaşma, yükseköğretime erişim, bilimsel araştırmanın ve üniversitenin değişen doğası, demokratik kitle okulları, gençlik hareketleri ve öğrenci kültürü, pedagojik araştırmalar, üniversite sistemlerinin yönetimi ve yükseköğretim kurumlarının organizasyonel analizi sayıca daha fazla yer tutar. Yükseköğretimdeki büyümenin boyutları, anlamı ve işlevleri üzerine farklı sosyolojik gelenekler içerisinde çeşitli teorik yaklaşımlar bulunur (Karabel ve Halsey, 1977; Gumpert, 2007; Stevens, Armstrong, Arum, 2008: 127-151).

Bunlar arasında Martin Trow (2010), Burton Clark (2008), Pierre Bourdieu ve Jean-Claude Passeron (2015), Samuel Bowles ve Herbert Gintis (1977),

Ulrich Teichler (1988; 2007) Raymond Boudon (1977:186-196), Randall Collins (1979) gibi isimler farklı ülke ve kültürlerdeki yükseköğretim vakaları üzerinden daha çok ilgili ülkelerin ulusal bağlamlarına duyarlı araştırmalar yapmıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında hızla büyüyen yükseköğretim alanının sınıfsal eşitsizlikleri azaltma veya artırmadaki etkileri, diploma ve sertifikalara bağımlı hale gelen sosyal ve ekonomik yapıların kurumsal ve sınıfsal tabakalaşmadaki önemi hakkında araştırmalar yürütülmüştür. Bu araştırmaların bağlamsal özellikleri kadar genel sosyolojik değişimlerde yükseköğretimin rolüyle bağlantılı bulguları günümüz sosyolojik teorilerinin de temel bir boyutunu oluşturur.

Akademik yazında yükseköğretimin yerel bağlamlarda aldığı biçimler bu genel değişim izahı içinde ikincilleşmiştir. Bu bağlamda şehirleşme araştırmaları ile yükseköğretim araştırmaları arasındaki bağlantılar daha çok üniversitelerin kurumsal tarihleri ve üniversiteleriyle bilinen şehirlerle bütünleşen sembolik değerleri üzerinden çalışıldı (Bender, 1991). Küresel şehir ve dünya şehirleri yaklaşımlarına vurgunun artışına koşut şekilde yükseköğretim ve ar-ge kuruluşlarındaki genişlemeler, farklı ülkelerde yerel koşulları yeniden tanımlayan ekonominin yeniden yapılandığı yeni liberal siyasi değişimle bağlı ele alınmıştır (Enlil ve Evren, 2011). İktisadi büyümenin önemli bir sahası olarak da yeniden yapılanan günümüz yükseköğretim dünyası, kendi misyon ve amaçlarına ilişkin geleneksel kavramsal dilini önemli ölçüde değiştirmeye başlamıştır. Akademik çalışmaların endüstriyel gelişme süreçleriyle iç içe geçerek yeniden şekillendiği bu yeni bağlamın ‘mükemmeliyet’ ve ‘inovasyon’ odaklı eğilimi bilginin toplumsal yararlarına odaklanmış söylemlerle bütünleşmiştir. Ancak mükemmeliyete odaklanmış geç (post) modern dönemde üniversiteye atfedilen yeni değer ve amaçlar, modern dönemin akıl ve kültürün geliştirilmesini hedefleyen aydınlanmacı ve yurttaşlık etiği odaklı misyonlarını ikincilleştirmiştir (Reading, 1997). Küreselleşme teorilerinin iddialı ‘bilgi toplumu’ ülküsü aydınlanmaya yeniden yapılan bir vurgudan ziyade, iktisadi rasyonalitenin matematiksel yüceltilmesiyle de bağlantılıdır. Yakın zamanlarda bilimsel ve teknolojik yeniliklerin ekonomiyi canlandırdığı fikri temel bir kabul haline gelmiştir (Berman, 2012: 12-17).

Tüm dünyada yükseköğretimin büyüyerek devasa bir piyasa haline gelmesi üniversitenin amaç, misyon ve işlevlerine ilişkin tartışmaları

da alevlendirmiştir. Kitlesele yükseköğretimin gerçekleştirilmesi ile demokratikleşme arasında kuvvetli bağlar kuran iddialar uluslararası belgelerde de sıkça vurgulanır. Yükseköğretime katılım için bireyleri sosyal kökenlerine veya belirli diploma seçkinciliklerine bakmaksızın, şahsi performanslarıyla ölçerek değerlendirmeyi amaçlayan kitlesele bir erişim siyaseti beşeri refahı geliştirmeye odaklanmış devlet belgelerinde de zikredilir. Özel yükseköğretim kuruluşlarının 1990 sonrası dünya genelindeki sayısal artışı ve devlet üniversitelerinin hakimiyetinin sarsılması da erişimdeki genişlemenin ve aynı zamanda yeni eşitsizlik biçimlerinin ortaya çıkışının da bir diğer nedenidir. Türkiye, Portekiz ve Polonya gibi ülkelerle benzer bir eğilim içinde çoğu vakıf temelli olan yeni üniversiteler açarak kuruluş sayılarını hızla artıran ülkeler arasındadır (Taixeira, 2009: 231-258).

Bu makalede konu edilen yükseköğretim alanındaki büyüme odaklı yeniden organizasyon tartışmaları, sosyolojide kurumsal tipoloji değişimleri ve demografik geçiş modelleriyle birlikte gelişmiştir. Büyümenin yapısal boyutları üzerine Martin Trow'un teorisi, demografik değişim ile kurumsal kapasite artışları arasındaki ilişkiler üzerine ABD ve kısmen İngiltere odaklı analizler içerir. Yükseköğretim sistemleri ortaöğretimden mezun nüfusun ne kadarının yükseköğretime devam ettiğinin belirlenmesine göre farklı şekillerde kavramsallaştırılmıştır. Demografik geçiş teorileriyle eğitime erişim teorileri arasındaki yapısal bağ, rekabetçi modern ulus devletin kurumsallaşması ve II. Dünya Savaşı sonrası refah devletinin ortaya çıkışını sembolize eder. Yükseköğretime erişimde 19. yüzyılda en erken genişlemeyi başaran ABD'de 20. yüzyıl boyunca bu eğilimin artan ivmesi araştırmacılar tarafından 1960'lı yıllardan itibaren mesleki tabakalaşma, beşeri refah ve rasyonel toplum sorunsallarına bağlı olarak kavramsallaştırılmıştır. Büyüme ve erişimdeki artışın Avrupa ve ABD'de üç aşamadan geçerek oluştuğu görüşü temel demografik kanıtlar üzerinden geliştirilmiştir.

Martin Trow yükseköğretime erişim biçimlerini 'elit, kitlesele ve evrensel' olmak üzere üç aşamadan geçerek şekillenen politikalar temelinde ampirik olarak kavramsallaştırır. Trow'un elit yükseköğretimden kitlesele, kitleseleden de evrensel erişime geçilirken açıklayıcı kavramı büyümedir. Büyüme birkaç açıdan tanımlanabilir: Birincisi her büyüme, yükseköğretime geçiş yapan öğrenci sayılarının kısa zaman dilimlerindeki artışını içerir. Farklı

ülkelerde değişik gelişme patikalarını izlese de eğitim düzeyleri arasındaki değişim bir kuşak içindeki faz geçişleri biçiminde gerçekleşir. Büyümenin diğer özellikleriyse iki yönlüdür: birincisi makro açıdan yükseköğretim sistemindeki genişleme, ikincisi yükseköğretim kuruluş sayılarındaki artış. Bu sistemlerin herhangi birine yönelik tercih iktisadi, siyasi ve ülkelerin mesleki-toplumsal yapılarının özgül fonksiyonlarıyla bağlantılı olabilir. Kamu finans kaynaklarının yükseköğretim üzerinden nasıl dağıtılacağı, refahın eğitim yoluyla yeniden bölüşümü de yükseköğretim politikasının arka planındadır. Trow her geçişin, sistemik düzeydeki bazı değişikliklerle bağlantılı olduğunu iddia eder: Sistemin ölçeği, erişime yönelik (seçme sistemi bağlamındaki) tutumlar, yükseköğretime atfedilen işlevler, eğitim şekli ve müfredata yaklaşım, öğrenci kariyerini şekillendirecek seçme sistemi, akademik yönetim ve standartlar, kurumsal çeşitlilik ve sınırlara ilişkin değişen tanımlar, karar alma süreçleri ve iktidarın yörüngesi her faz geçişi ve büyümenin etkilediği veçhelerdir. Her faz değişimi önceki fazdaki şekillenmiş kuruluşları değiştirdiği kadar, önceki dönemin bazı karakteristik özelliklerini muhafaza etmeyi de sürdürebilir. Evrensel erişime geçilirken elit veya kitlesel kurumlar geleneksel özelliklerini yeni durumda da devam ettirebilirler (Trow, 2010: 53-172).

Büyüme süreçleri izlenirken farklı konjonktürlerde şekillenen yönelimlerin zaman içindeki değişimlerinin de kavramsallaştırılması da gerekir. Sosyal araştırmalarda çok sayıda vaka/durum hakkında zamansal olarak izlenebilecek büyük ve kompleks veriler üzerinden yapılan analizler bu sorunla sık sık karşılaşılır. David Byrne zaman serileri de içeren bu tür veri setlerinden hareketle yapılacak değişim izahlarında kaos teorisinin kavram setinin açıklayıcı olduğunu göstermiştir. Değişimin üç farklı türü arasında ayırım yaparak kurumsal değişimlerde çatallanmalar ile fraktal biçimlenmeler teşhis edilebilir. Değişimler katastrofik, kaotik veya kompleks oluşumlar biçiminde ortaya çıkar. Bu araştırmada ilgili kavram setinden açıklayıcı olarak çatallanma, fraktal biçimlenme ve kaotik değişim kavramlarına başvurulmuştur (Byrne, 1998: 122-137).

Yazıda yukarıdaki hususların tarihsel ve yapısal nedenleri, otuz üç yıllık yükseköğretim demografisi verisi kullanılarak İstanbul'daki yükseköğretim dünyası *organizasyonel bir alan* olarak okunacak, sunulacak veriler kurumsal değişimler ve sistemik dönüşümler çerçevesinde değerlendirilecektir. Di Maggio ve Powell'ın klasikleşmiş makalesinde "organizasyonel alan

anahtar tedarikçiler, kaynak ve ürün müşterileri, düzenleyici aktörler ve benzer hizmet ve ürünler üreten diğer organizasyonlarla beraber kurumsal yaşamın tanınmış bir alanını inşa eden kuruluşlardan” oluşur (1983: 148). Di Maggio ve Powell organizasyonel bir alanın önsel olarak değil somut araştırma yoluyla bulgulanabileceğini iddia eder. Onlara göre (1983: 148), “kurumsal tanımlama veya yapılaşma süreci, dört parçadan meydana gelir: alandaki organizasyonlar arasında etkileşimin genişletilmesindeki artışla; belirgin bir şekilde tanımlanmış organizasyonlar arası egemen yapıların veya ittifak örüntülerinin doğuşuyla; alandaki organizasyonları içermesi gereken enformasyon yüklemesindeki artışla; ortak bir girişimi içeren belirli bir organizasyon setindeki katılımcılar arasındaki karşılıklı farkındalığın gelişimiyle”. Organizasyonel alanı diğer yandan zamansal derinliği olan bir toplumsal uzay olarak düşündüğümüzde aktör, kurum, tedarikçi, müşteri, norm, yasa, kuruluş gibi kategori ve düzenleyicilerin tarihsel hareket ve yapısal örüntüleri de analize dahil edilebilir. Zaman serileri halindeki sistematik veriler de toplumsal uzayın katmanlı oluşumunun hangi değişim patikalarından geçerek meydana geldiğini açıklamak için değerlendirilebilir (Emirbayer ve Johnson, 2008: 1-44).

II. Erişim: Büyüme Eğilimleri ve Eşitsiz Gelişim

Trow’un kitlesel ve evrensel yükseköğretim sistemleri biçiminde sınıflandırdığı durumun aşağıda seçilmiş ülkelerdeki düzeyleri istatistiksel olarak karşılaştırıldığında manidar farklılıklar görülür. 1970 sonrasında yükseköğretim okullaşma oranlarına on yıl aralıklarla bakıldığında, farklı sosyo-ekonomik gelişme düzeylerine sahip ülkeler arasındaki mesafelerin kapanmasının bir veya iki kuşaklık süreleri içeren daimi büyüme ile mümkün olduğu görülür. Yükseköğretimde kitlesel erişimi 19. yüzyılın sonundan itibaren yakalamaya başlayan ve 2. Dünya Savaşı sonrasında tedricen evrensel erişimi sağlayan ABD yükseköğretimi içerdiği kurumsal çeşitlilik bakımından da diğer ülkelerden ayrılır. Avrupa ülkeleri arasında da elit, kitlesel ve evrensel erişime geçilme süreçlerinde farklı eğilimler ve geçiş biçimleri gözlemlenmektedir. Türkiye’nin de aralarında olduğu geç sanayileşmiş ülkelerde kitlesel yükseköğretim seviyelerinin 1990’ların sonlarına doğru gerçekleştiği görülür.

Ülkeler arasındaki ayrışma, tarihi evrimi veya seferber edilen toplumsal kaynak ve imkânlar bakımından incelendiğinde kurumsallaşmada ABD

ve Avrupa ülkelerinin görece erken dönemlerde üstün bir konuma sahip olduğu belirtilmelidir. Avrupa ülkeleri birbirine yakın düzeylerde okullaşma oranlarıyla neredeyse koşut bir değişimden geçmişlerdir. Güney Kore 1970'lerin başında Türkiye'yle benzer bir erişim seviyesinden 1990'ların sonuna doğru evrensel erişime muazzam bir hızla geçmiştir. Türkiye 1970 ve 80'lerde sınırlı bir büyüme, 1990'larda görece hızlı bir genişleme, 2000 sonrasında ise hızlı bir kitleselleşme yaşamıştır. 2013 yılı itibariyle ülkelerin kitlesel ve evrensel erişim açısından görece değişken düzeylere sahip olduğu ancak artık yükseköğretimin 20. yüzyıl eğilimlerinin ötesinde bir ölçeğe taşındığı görülebilir. %50'nin üzerine okullaşma oranına sahip ülke sayıları artmış ve evrensel okullaşma fazına geçilmiştir (Tablo1).

Türkiye'de 1990'lı yılların ortasına kadar yükseköğretimin tek finansörü devletti ve sadece kamu yükseköğretim kuruluşları mevcuttu. Yükseköğretim alanındaki siyasi mücadeleler ve bürokratik denetim kaynaklı çatışmalar, uzun yıllar boyunca yükseköğretim alanına yönelik politika yapımının temel eksenini oluşturdu. Yine 1933-1980 döneminde pek çok üniversite kurulsa da uzun yıllar temel gerilim ülkenin nüfus büyüklüğü, çalkantılı iç göç ve yüksek eğitilmiş birey ihtiyacı arasındaki kapatılmaz uçurumdan kaynaklanıyordu. 1980 yılında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin yükseköğretimdeki brüt okullaşma oranları gelişmiş ülkelerin kitlesel yükseköğretim çağından evrensel erişime doğru yol aldığını gösterir. Türkiye için bu seviye 2000'ler sonuna doğru mümkün oldu (Tablo 1).

Tablo 1: Seçilmiş Ülkelerde Yükseköğretim Brüt Okullaşma Oranları (%): 1970-2013				
Yıllar →	1970*	1980	2000	2013
Ülkeler↓				
ABD	47.4	53.3	67.8	89.1
Hollanda	19.8	29.2	52.5	77,3*
İsrail	19.4	31.2	49.5	66.5
Japonya	17.6	31.2	48.7	61.5
Birleşik Krallık	14.4	18.7	58.1	59.8
Yunanistan	13.1	16.6	51.1	116,6*
Güney Kore	7.2	12.8	78.8	98,3*
Türkiye	5.1	6.4	25.0	79.3
Hindistan	5.0	5.0	9.5	24.7
Tunus	2.5	4.8	18.8	33.7
Çin	0.1	1.1	7.8	29.7
Not: Çin hariç 1970 yılı verileri 1971 yılına aittir. *2012 yılı verisi				
Kaynak: Unesco: "Gross enrolment ratio. ISCED 5 and 6. Total" den yazar tarafından seçilmiştir.				

Yükseköğretimdeki sistemsel değişimler bağlamındaki konular büyüme süreçlerinin farklı veçhelerini içerdiğinden bunun şehirler özelindeki biçimleri de ayrı bir araştırma alanı olarak ortaya çıkıyor. Ancak nasıl ki tüm toplumsal kaynaklar farklı sınıf, cinsiyet, şehir ve bölgeler arasında eşitsiz dağılıyorsa, yükseköğretimdeki gelişmeler de aynı izleği takip eder. Kuruluşların hiyerarşizasyonu ve nitelikleri arasındaki farkların gelir hiyerarşilerine bağlı olarak erişimde daha fazla öne çıkması günümüz toplumlarının gittikçe yüzleştikleri bir konudur. Yükseköğrenim harçları bu hiyerarşizasyonu artıran temel etkidir (Piketty, 2014: 523-525). Farklı ülkelerde üst düzey araştırma üniversitelerine en fazla sahip olan şehirler, yükseköğretim araştırmaları bağlamında daha fazla çalışmanın konusu edilirler. New York, Londra, Paris, Boston, Tokyo, Şikago, Los Angeles, Moskova, İstanbul, Berlin, Seul gibi şehirlerde bulunan yükseköğretim kuruluşları, ilgili ülkelerin bilgi üretim yapılarında da etkin konum üstlenirler. Bu bakımdan bütünsel bir perspektiften İstanbul'un yakın dönem yükseköğretim alanındaki değişimi makro düzeyde herhangi

bir araştırmaya konu edilmemiştir. Şimdi İstanbul şehri özelinde yükseköğretim kuruluşlarının son otuz beş yıllık değişimi istatistiksel olarak değerlendirilecektir.

III. İstanbul Yükseköğretim Alanı

i. Büyüme ve Organizasyonel Alanın Değişimi

İstanbul, tarih boyunca geniş bir coğrafyadan insanı yükseköğretim için kendisine çekecek zenginlikte bir kurumsal ve entelektüel ortama sahipti. İmparatorluğun klasik çağlarından geç Osmanlı'ya, sonrasında cumhuriyet devrinde bu temayül değişmedi. İstanbul'daki yükseköğretimin öyküsüne içeriden bakıldığında farklı tipte ve organizasyon yapısında gelişmiş kuruluşların belirli ölçülerde dağınık ve ayrıntıları henüz yeterince aydınlatılamamış tarihini görürüz. Modern devlet kurumlarının teşekkül ettiği 19. yüzyılda yükseköğretimin geliştirilmesi devletin temel politika ve hedefleri arasındaydı. Bu dönemde farklı modellerden esinlenerek kurulan pek çok okul ortaya çıktı. Yüzyıl boyunca birbirinden bağımsız birimler olarak örgütlenmiş pek çok yükseköğretim okulu kurulmuştu. Fransız modernlerinin tasarladığı kamu yükseköğretim kuruluşları Osmanlı Devleti'ni en fazla etkileyeniydi. Napolyoncu üniversite modellerini takip eden, profesyonel meslek sınıflarının yetiştirilmesi amacıyla kurulmuş mesleki eğitim ağırlıklı yükseköğretim *mektepleri* (Darülfünun-ı Osmanî, Mühendishâne-i Hümayun, Mekteb-i Hukuk, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, Sanayi-i Nefise Mektebi, Kondüktör Mekteb-i Âlisi vd.) modern yükseköğretimin ilk önemli kurumlarıydı. Devlet yöneticileri bu kuruluşların bir kısmını zaman zaman tek bir üniversite çatısı altında toplanmak istese de, birçok başarısız girişimin ardından bu ancak 1900 yılında mümkün oldu. Darülfünun 1933'teki yasal reformla İstanbul Üniversitesi'ne dönüşene kadar şehrin tek üniversitesiydi. Kuruluşundaki yönetsel irade, zorlu ve istekli süreç, modern bilimlerin Türkiye'deki kurumsallaşma sancularıyla iç içeydi. 1946'da Ankara ve İstanbul Teknik Üniversiteleri kurulana kadar İstanbul Üniversitesi ülkenin tek üniversitesi olarak hizmet verdi (Dölen, 2009; 2010a; 2010b; 2010c; 2010d; Karaca, 2013).

1971'de yabancı yüksekokulların eğitim-öğretim verme haklarının kaldırılmasıyla İstanbul'daki yükseköğretim alanının geleceğini

etkileyecek bir gelişme yaşandı. Bu değişiklik sonucunda 19. yüzyıl ikinci yarısında Amerikan misyonerlerince kurulan ve şehrin tarihinde etkili izler bırakan *Robert Koleji* kapatılarak yerine Boğaziçi Üniversitesi kuruldu. ODTÜ'den sonra İngilizce eğitim veren ikinci üniversite olarak eğitime başlayan Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Teknik Üniversitesi'nin ardından şehrin üçüncü devlet üniversitesi oldu. Boğaziçi Üniversitesi kuruluş süreci, şehrin kültürü açısından yeniden tanımladığı üniversite idesi ve uluslararasılaşmış akademik kültürü bakımından İstanbul'un akademik değişiminde stratejik bir rol oynadı. ODTÜ'de ve Boğaziçi Üniversitesi'nde, 1950 ve 60'lı yıllarda yurtdışına doktora yapmaya gönderilen ve ABD ve Avrupa'da doktoralarını bitiren yeni kuşak öğretim üyeleri görev yaptı (Dölen, 2010d: 104-108; Szyliowicz, 1973: 375-386; Altun, 2013; Kuran, 2013).

Üniversite çatısı altında toplanmamakla birlikte genellikle özel bir teknik ve sanatsal becerinin geliştirilmesini hedefleyen ve 'akademiler' halinde örgütlenen değişik okullar da 1980 sonrasında üniversiteye dönüştü. *İstanbul Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi* adıyla hizmet veren ve Fransız *grande école*'lerinden esinlenerek yüksekokul statüsünde çalışan okul kanun hükmünde kararnameyle 1982'de Yıldız (Teknik) Üniversitesi adıyla yeniden örgütlendi. Yine Fransız akademilerinden esinlenerek Osman Hamdi Bey tarafından 1882'de *Sanayi-i Nefise Mektebi* adıyla kurulan ve 1928'de *İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi* adını alan bir diğer köklü okul aynı kararnameyle Mimar Sinan (Güzel Sanatlar) Üniversitesi'ne dönüştü. Bu üniversite farklı fakülteleri de içeren ve daha çok güzel sanatlar alanında eğitim veren ülkenin tek güzel sanatlar ağırlıklı üniversitesi oldu. Bu iki üniversitenin de eklenmesiyle ildeki devlet üniversitelerinin sayısı beşe çıktı (Tekeli, 2010: 199-203).

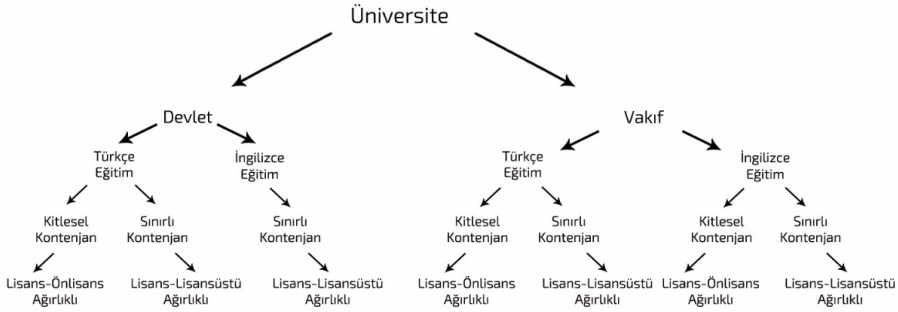
20. yüzyıl boyunca Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri daha fazla sayıda lise mezunu genç mezun etme ve bunları bir yükseköğretim kuruluşuna yerleştirme amacıyla farklı politikalar geliştirdi. 1990'ların başına kadar benzer ekonomik durumdaki ülkelerle kıyaslandığında bu amaca ulaşmada sınırlı bir başarı elde edilebildi. Bunda yeni üniversite açmaktaki finansal yetersizlikler ve kurumsal kapasite kısıtları etkili oldu. 1950'li yıllarda yükseköğretimdeki brüt okullaşma oranı %1'ler mertebesindeydi. Ayrıca 1980'lerin başına kadar gerek üniversiteye seçme gerekse erişimi düzenleme konusunda elitist bir yaklaşım mevcuttu. Yıllar içinde doğurganlıktaki göreceli

yüksek seyrin de etkisiyle yükseköğretime erişim talebi katlanarak arttı. Türkiye yükseköğretimi 1980'e kadar üniversite sayılarında yetersizliğin yanı sıra, seçkin bir erişim sisteminin kısıtları içinde şekillendi. Yapısal kısıtlar ve bütçe darlıkları nedeniyle yükseköğretim sisteminin ölçeği ile ülke nüfusu arasındaki ilişki gelişmiş sanayi ülkelerindeki görece dengeli halin gerisindeydi. Üç kısıt Türkiye'deki bu politikanın nesnel gerekçesi olarak ileri sürülebilir. İlki, bu tür yatırımlar için yetersiz kalan ülkenin dar finansal kapasitesiydi. İkincisi, yükseköğretim kuruluşlarında çalışacak doktoralı öğretim elemanı sayılarının yetersizliği idi. Bunun bir kısmı da üniversitelerin Humboldtçu meslektaş dayanışması (*collegiality*) esasına göre şekillenmiş örgütlenme tarzının büyüme eğilimine duyarlı olmayan yaklaşımıydı. Üçüncüsü ise, ülkenin farklı bölgeleri arasındaki ekonomik gelişme farklarının yüksekliği ve bundan kaynaklanan cazip olmama halinin yükseköğretim kuruluşlarının gelişmesinin önünde engel teşkil etmesiydi (Çetinsaya, 2013: 37-88).

1980 sonrasında yükseköğretim sistemi iki eksenle çeşitlenerek farklılaştı. Finansmanın kaynağı ve yönetim yapısı bakımından devlet ile vakıf; eğitim dili ve araştırma kültürü bakımından ise Türkçe eğitim yapanlar ile yabancı dillerde (ağırlıklı İngilizce) eğitim yapanlar. Bu iki eksenle yapısal farklılaşma, özellikle kontenjan (büyüme) politikası ve ağırlık verdikleri program tipleri (ön lisans, lisans, lisansüstü) bakımından, zamanla kaotik bir değişim ve katmanlaşmış bir kurumsal örüntünün önünü açtı. 1980 sonrasındaki bu farklılaşma eksenlerinin gelişmesinde eğitim dili İngilizce olan Ortadoğu Teknik Üniversitesi (1956) ve Boğaziçi Üniversitesi (1971) özellikle uluslararasılaşmış modelin farklı varyasyonlarının ortaya çıkışının alt yapılarını oluşturdu ve sonraki dönemde beliren yatay ve dikey eksenlerdeki kurumsal farklılaşmaların da yönünü çizdi. Ankara'da Bilkent (1984) ve İstanbul'da Koç (1992) ilk kurulan vakıf üniversiteleri olarak kendilerinden önce kurulmuş bu iki devlet okulunun kurumsal kültür ve pedagojik örüntülerinden güçlü esinlerle kuruldu. Yönetimsel bakımdan vakıf yükseköğretim kuruluşları devlet üniversitelerinden farklı organizasyonel yapıya sahip olsalar da, üniversite fikri ve misyonunu konumlandırılmak bakımından benzer izlekleri takip ettiler. 1980 sonrasında kurulan yeni üniversiteler şehrin önceki deneyiminden derslerle kuruldu. Yükseköğretimin kurumsal mimarisi fraktal izleklerden geçerek çeşitlendi. Kurucu kuruluş bakımından devlet-vakıf, eğitim-öğretim dili bakımından Türkçe-İngilizce, büyüme ve ölçek hedefi

açısından sınırlı kontenjan – kitlesel kontenjan, yatırım yapılan program türünde lisans ve lisansüstü ağırlıklı ile önlisans ve meslek eğitimi ağırlıklı kıstasları bakımından kaotik bir tipoloji oluştu. Bu kıstaslar bakımından incelendiğinde İstanbul’daki (ve Türkiye’deki) yükseköğretim alanının yapısı aşağıdaki şekilde özetlendi (Grafik 1).

Grafik 1: İstanbul’da Yükseköğretim Kurumları Tipolojisi

Devlet ve vakıf üniversiteleri arasında İngilizce eğitim yapanlarda sınırlı bir erişim politikası ve uluslararasılaşmış bir öğretim üyesi profili mevcuttur. Sınırlı bir kontenjan politikası olan ve öğretim üyesi yapısı buna göre şekillenmiş bir örgütsel yapıya sahip Türkçe eğitim yapan okullar olarak İstanbul Teknik Üniversitesi ve Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi sayılabilir. Yine devlet ve vakıf üniversiteleri arasında önlisans ve meslek eğitimi ağırlıklı bir yapısı olan ve sınırlı bir erişim politikasına sahip ne Türkçe ne de İngilizce eğitim yapan bir üniversite var. Ancak kitlesel erişim açısından bakıldığında ise öğretim dili ve müfredat tipi bakımından bu kategoriye giren devlet ve vakıf üniversiteleri olduğu görülür. Özellikle vakıf üniversitelerinin Türkçe ve İngilizce karma eğitim dilleri uygulamalarıyla kurumsal çeşitlilik yatay ve dikey eksenlerde daha da arttı (Grafik 1, krş. Tablo 7).

İstanbul’daki devlet ve vakıf üniversitelerinin özel tarihleri ve özgün gelişme bağlamları akılda tutulmak kaydıyla, 1980 sonrasında yükseköğretim kuruluş sayılarındaki artışlar incelendiğinde bazı kritik tarihlere işaret etmek gerekir. Özellikle yükseköğretimdeki büyüme politikalarındaki değişimleri belirleyen bu tarihler belirgin kırılma yıllarıdır. 1984’te Bilkent, 1992’de Koç ve Kadir Has Üniversitelerine verilen kuruluş izinleri hükümetlerin henüz vakıf yükseköğretim kuruluşlarına sınırlı sayıda izin verdiği ve bunların arkasında güçlü sermaye destekleri aradığı bir politik

tercihi yansıtır. Büyümeyi tetikleyen ve kaotik bir kurumsal değişim ortaya çıkararak tarihler 1996 ve 2006 yıllarıdır. 1996'da beş, 1997'de ise sekiz üniversiteye verilen kuruluş izni vakıf üniversitelerinin ilk büyük genişleme yıllarıdır. Bunlardan on tanesi İstanbul'da kurulmuştur. 2006-2008'de kurulan on iki üniversitenin sekizi İstanbul'dadır.¹ Bu iki dönem arasındaki değişik yıllarda da beş üniversite kurulsada esas kırılma bu iki yıldaki kararlarla şekillenmiştir.

1980 sonrasında Türkiye yükseköğretim kurumlarının sayıları hızla artmaya başlamıştır. Ancak bu artışlar sonucu İstanbul ve Ankara'daki (yakın zamanda İzmir, Konya ve Kayseri de kısmen bu rotayı izlemeye başlar) yükseköğretim kurumları ülkenin diğer şehirlerinden farklı bir patikayı takip eder. Ölçek ve büyüklükleri birbirine neredeyse eşdeğer ağırlığa ulaşmış devlet ve vakıf üniversite sistemleri bu şehirlerde birlikte gelişmektedir. Öğretim dilleri ve kontenjan yapılarından kaynaklanan yapısal farklılıklar bu iki sistem içindeki yükseköğretim kurumları arasındaki farklılaşmalarda biyolojik bir terimle ifade edilecek olursa bir *dışlayıcı rekabet* dinamiği ortaya çıkarır. Yukarıdaki grafikte de görülebileceği gibi bu rekabetin yönünü şekillendiren tutum daha çok üniversitelerin seçtikleri gelişme ve büyüme modelleriyle alakalıdır (Krş. Ek Tablo 1 ve 2). Türkiye geneli ve İstanbul'da yükseköğretim kuruluşu sayılarının 1983-2015 yılları arasındaki değişimini karşılaştırmak büyüme sürecinin niteliğini anlamak bakımından aydınlatıcıdır. 1983'te Türkiye'de 27, İstanbul'da 6 olan üniversite sayısı, 2000 yılına geldiğinde İstanbul'da 21, Türkiye'de 76 olarak gerçekleşir. Bu sayılar 2010'da İstanbul'da 41, Türkiye'de 169'a; 2015'te sırayla 58 ve 194'e çıktı. 1983'te Türkiye'deki tüm üniversitelerin %22'si İstanbul'da iken, 2000'de %28'i, 2010'da %24'ü, 2015'te ise %30'u bu şehirdeydi. 1993'ten itibaren sayıları artmaya başlayan vakıf üniversitelerinin sayısı ise İstanbul'da ülkenin geri kalanından tamamen ayrı bir seyir takip eder. İstanbul'da 1993'te sadece bir olan vakıf üniversitesi sayısı 2000'de 14'e, 2010'da 30'a, 2015 ise 41'e

¹ Prof. Dr. İhsan Doğramacı'nın (10,5 yıl) YÖK başkanlığı döneminde otuz iki devlet iki de vakıf üniversitesi açılmıştır. Prof. Dr. Mehmet Sağlam (3 yıl) döneminde iki devlet, bir vakıf üniversitesi; Prof. Dr. Kemal Gürüz (8 yıl) döneminde yirm bir vakıf üniversitesi açılırken hiç devlet üniversitesi açılmamıştır. Prof. Dr. Erdoğan Teziç (4 yıl) döneminde otuz iki devlet, altı vakıf; Prof. Dr. Yusuf Ziya Özcan (4 yıl) döneminde on sekiz devlet otuz iki vakıf; Prof. Dr. Gökhan Çetinsaya (3 yıl) döneminde bir devlet, on iki vakıf; halen görev süresi devam eden Prof. Dr. Yekta Saraç dönemindeyse üç devlet, altı vakıf üniversitesi açılmıştır. Ayrıntısı için bkz. (Günay & Günay, 2011: 8).

çıkarm (Bu çerçevede altı vakıf meslek yüksekokulu da ayrıca zikredilebilir). Diğer yandan, 1994'ten 2012'ye kadar uzanan yaklaşık yirmi yıllık bir zaman dilimi içerisinde, İstanbul'da hiçbir yeni devlet üniversitesinin açılmadığı belirtilmelidir. Oysa Türkiye geneline bakıldığında, 2005 yılında 53 olan devlet üniversitesi sayısının 2014 yılında 107'ye ulaşarak iki katlık bir büyümeye ulaştığını görürüz (Tablo 2).

Eğitim Öğretim Yılı ↓	İstanbul'daki Kurum Sayıları				Türkiye'deki Kurum Sayıları			
	Devlet	Vakıf	Vakıf MYO	Toplam	Devlet	Vakıf	Vakıf MYO	Toplam
2014-15	11	41	6	58	107	79	8	194
2013-14	9	37	6	52	104	73	8	185
2012-13	9	36	6	51	103	72	8	183
2011-12	7	33	4	44	103	64	8	175
2010-11	7	30	4	41	102	61	6	169
2009-10	7	25	4	36	94	54	6	154
2008-09	7	23	2	32	94	45	5	144
2007-08	7	20	-	27	85	36	3	124
2006-07	7	16	-	23	68	30	1	99
2005-06	7	15	-	22	53	25	1	79
2004-05	7	15	-	22	53	24	1	78
2003-04	7	15	-	22	53	24	1	78
2002-03	7	15	-	22	53	24	-	77
2001-02	7	15	-	22	53	23	-	76
2000-01	7	14	-	21	53	23	-	76
1999-00	7	14	-	21	53	20	-	73
1998-99	7	13	-	20	53	20	-	73
1997-98	7	11	-	18	53	18	-	71
1996-97	7	6	-	13	53	16	-	69
1995-96	7	1	-	8	53	8	-	61
1994-95	7	1	-	8	53	3	-	56
1993-94	6	1	-	7	52	3	-	55
1992-93	6	-	-	6	51	2	-	53
1991-92	6	-	-	6	28	1	-	29
1990-91	6	-	-	6	28	1	-	29

1989-90	6	-	-	6	28	1	-	29
1988-89	6	-	-	6	28	1	-	29
1987-88	6	-	-	6	28	1	-	29
1986-87	6	-	-	6	27	1	-	28
1985-86	6	-	-	6	27	1	-	28
1984-85	6	-	-	6	27	1	-	28
1983-84	6	-	-	6	27	0	-	27

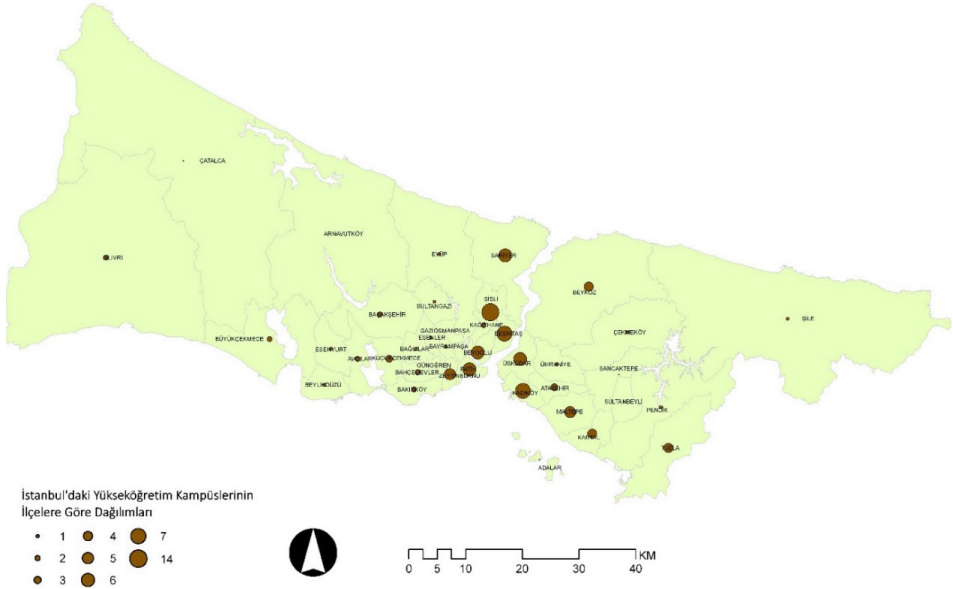
Bu veriler bize, Türkiye yükseköğretiminde kamu üniversiteleri aracılığıyla gerçekleşen kitleselleşme eğiliminin aksine, İstanbul yükseköğretim alanının vakıf yükseköğretim kuruluşları vasıtasıyla genişlediğini ve artan kitlesel talebe bu yolla ulaştığını gösterir. Nitekim 2014 yılına gelindiğinde toplam sayısı 79'a ulaşan vakıf üniversitelerinin 41'inin, diğer bir deyişle yarısından çoğunun, İstanbul'da faaliyet gösterdiği görülmektedir. Vakıf üniversiteleri 1990 sonrası İstanbul yükseköğretim alanının büyüme ve farklılaşmasının temel aktörleridir. İstanbul'da vakıf yükseköğretim kuruluşlarının sayılarındaki muazzam artış yükseköğretim maliyetlerinin paylaşılmasında devlet katkısının azaldığı bir eğitim arz biçimini ortaya çıkardı. Finansal maliyet paylaşımında aile katkısı ve ortalama 7-10 bin dolar civarında değişen üniversite öğrenim harç ücretleriyle İstanbul, Türkiye'nin geri kalanından (Ankara ve İzmir'de görece İstanbul'a benzerlik olsa da) farklı bir konuma sahiptir (Tablo 2).

İstanbul metropolünün ve şehrin ekonomik etkinliğinin artışıyla koşut biçimde yükseköğretimde yaşanan bu dönüşüm şehrin fiziksel uzayını da yeniden yapılandırdı. Şehrin hemen her yerinde hızla artan yükseköğretim kampüsleri medyatik söylemde '*apartman üniversitesi*' gibi pejoratif etiketlemeleri de ortaya çıkardı. Bu tür yargıları kuruluşların ilk kurulma anlarının zorunlu yapısal kısıtlarının popüler eleştirisi olarak ele almak daha makuldür. Üniversitelerin farklı ilçe ve bölgelerde çoklu kampüs açma eğiliminde olması İstanbul şehir bölgesinin yayıldığı alanın genişliği (doğu-batı aksında 150 km, güney-kuzey aksında ise 45 km kesintisiz kent oluşumu) ve potansiyel öğrenci kitlesine erişebilme kaygısıyla doğrudan bağlantılıdır. Metropolde yaşayan yaklaşık on beş milyon nüfus bu coğrafi aks boyunca yayılmaktadır. Yeni açılan vakıf yükseköğretim kuruluşlarının çoklu kampüs yer seçimleri de şehrin merkezi ilçeleriyle bu ilçelerin çeperindeki alanlarda yoğunlaşmıştır. Özellikle kampüslere hızlı ulaşım ihtiyacının önemli olduğu bir küresel metropol ortamında üniversitelerin

hangi lokasyonda bulunduğu bu üniversitelere yönelik ilgiyi doğrudan etkilemektedir (Harita 1).

İstanbul'daki yüz yirmi iki yükseköğretim kampüsünün ilçelere göre dağılımına bakıldığında göze çarpan temel husus, Avrupa yakasında Şişli, Beşiktaş, Beyoğlu ve Fatih, Anadolu yakasında ise Kadıköy ve Üsküdar gibi yoğun nüfuslu, iktisadi olarak gelişmiş ve konumsal olarak merkezi iş bölgelerinde yer alan ilçelerin çok sayıda yerleşmeye ev sahipliği yapmasıdır. Bu veriler, İstanbul'da yükseköğretim kuruluşlarının mekânsal dağılım mantığını anlamak bakımından önemlidir. Şişli, Beyoğlu, Beşiktaş ve Fatih'teki merkezi büyük kampüslerin sayısındaki yoğunlaşmayı açıklamakta şehrin ana ulaşım akslarına yakınlık ve tarihi bölgelerin geleneksel avantajları akla ilk gelen hususlardır. İstanbul, İstanbul Teknik ve Marmara Üniversitelerinin şehrin birçok ilçesine yayılan onlarca kampüsleriyle kitlesel eğitim vermeleri bu okulların şehrin son yüzyıllık tarihinde edindikleri konumlarla mütenasip çoklu kampüs açma zorunluluklarıyla ilişkilidir (Harita 1).

Harita 1: İstanbul'daki Yükseköğretim Kampüslerinin İlçelere Göre Dağılımı (2015).

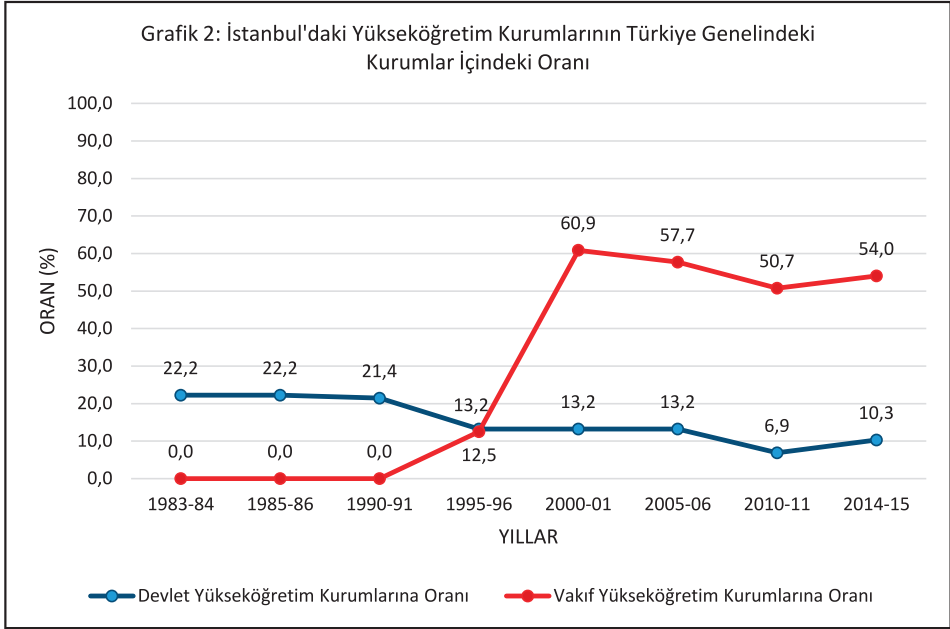

Kaynak: ÖSYM kılavuz kitaplarında yükseköğretim kuruluşlarının kampüslerine ilişkin veriler yazar tarafından derlenmiş ve harita çizimi Ahmet Baş tarafından gerçekleştirilmiştir.

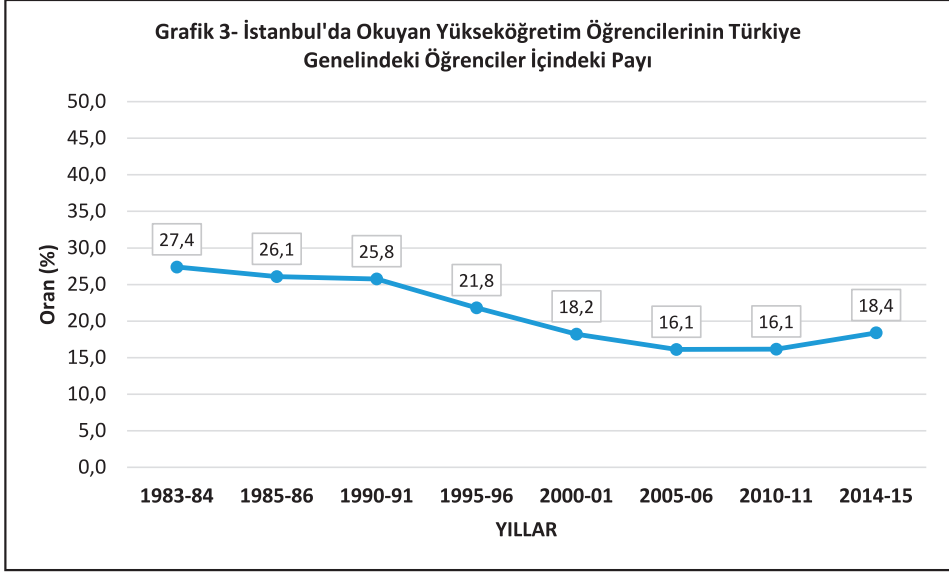

Vakıf üniversiteleri arasında da aynı anda bir çok kampüste eğitim yapma tercihi şehrin merkezi bölgelerinde entegre bir kampüs alanı bulmanın neredeyse imkansız olmasıyla ilişkilidir. Şehrin çeperlerinde tek bir kampüste eğitim-öğretim faaliyetlerini toplayan vakıf üniversiteleri dağınık kampüslerin potansiyel sorunlarından daha az etkilenirler (Koç, Işık, Yeditepe, Arel, Maltepe vd.). Son yıllarda Zeytinburnu ilçesi ile Üsküdar kampüs sayılarının en fazla arttığı ilçelerdir. Kentin çeperlerinde yer alan ilçelerdeki kampüsler, merkezi ilçelere dağınık şekilde yayılmış kampüslerden farklı daha entegre yerleşkedir. Sayıları giderek artan vakıf yükseköğretim kuruluşlarının son yıllarda merkezkaç bir eğilim izleyerek şehrin çeper ilçelerine doğru yayıldığı gözlemlenebilir. Son bir kaç yılda kurulan yeni vakıf üniversiteleri kampüslerini henüz kampüs barındırmayan Silivri, Başakşehir, Sultangazi gibi 2000 sonrasında hızla büyümeye devam eden ilçelerde inşa edeceklerini ilan ettiler. Bunda özellikle 2000’li yıllardan sonra şehrin merkezi bölgelerindeki arazi değerlerinde yaşanan büyük artışlar kadar hızla gelişen bu ilçelerdeki nüfus artışları da rol oynamaktadır (Harita 1).

İstanbul’daki devlet ve vakıf yükseköğretim kuruluşlarının Türkiye devlet ve vakıf yükseköğretim kuruluşları içindeki payları incelendiğinde, 1995 ve 2000 yılları arasında önemli bir kırılma yaşandığı görülür. 1995’te İstanbul’daki vakıf üniversitelerinin Türkiye genelindeki vakıf yükseköğretim kuruluşları arasındaki oranı %13 iken, beş yıl içinde hemen hemen dört katlık bir artışla %61’e ulaşmıştır. 1995-2000 arasında açılan vakıf üniversitelerinin çoğunluğu İstanbul’da açıldı. 2000 sonrasında farklı şehirlerde de yeni vakıf üniversiteleri açıldığından bu oran biraz azalsa da diğer yıllarda %50-55 arası bir seviyede kararlı hale gelmiştir. Bu oran en son 2014’te %54 olarak gerçekleşmiştir. 1990’ların başına kadar Türkiye’deki beş devlet üniversitesinden biri İstanbul’dayken, 2015’te onda bire düşmüştür. Türkiye genelinde üniversite sayılarının arttığı 1990 sonrasında İstanbul’da önceki dönemin görece yüksek sayıdaki devlet üniversiteleri yerine vakıf üniversitelerinin sayıca artışı şehirde yeni bir yükseköğretim piyasası katmanını ortaya çıkarmıştır. 1990’ların başlarında Türkiye’deki vakıf üniversitelerinin onda biri İstanbul’dayken, bu oran şu an onda beşe yükselmiştir. İstanbul’un ülke genelindeki vakıf yükseköğretim sistemi içerisinde farklılaştırılmış oligopolistik bir konumu olduğu görülüyor (Grafik 2).

Kurum payları içerisinde yaşanan farklılaşmanın yanı sıra okuyan öğrenci payları açısından bakıldığında zıt bir eğilim görülür. İstanbul'daki üniversite ve öğrenci sayıları hızla artmış olsa da Türkiye genelinde öğrenci sayılarındaki artış İstanbul'dan daha hızlı seyretmiştir. İstanbul'da okuyan yükseköğretim öğrencilerinin Türkiye genelindeki yüz yüze programlarda okuyan yükseköğretim öğrencileri içindeki paylarına otuz yıllık zaman diliminde bakılırsa, şehrin Türkiye yükseköğretim alanında işgal ettiği özgül yerin önemi daha iyi anlaşılabilir. Buna göre, 1983 yılında Türkiye genelindeki yükseköğretim öğrencilerinin dörtte birinden fazlası (%27,3) eğitimlerini İstanbul'daki bir üniversiteden almaktaydı. 1990'lardan itibaren tecrübe edilen ulusal çaptaki kitleselleşme ve büyüme eğilimleri İstanbul'da okuyan yükseköğretim öğrenci sayısının Türkiye genelindeki payını 2005'te %16,1'e geriletse de, 2010 sonrasında açılan yeni yükseköğretim kurumları ile birlikte bu oran tekrar artma eğilimine girmiş, 2014 yılında %18,4 olarak gerçekleşmiştir. Hâlihazırda Türkiye genelindeki yükseköğretim öğrencilerinin yaklaşık beşte birini (588 bin) barındıran İstanbul'un dünyadaki büyük üniversite kentlerinden biri haline geldiği rahatlıkla söylenebilir (Grafik 3).

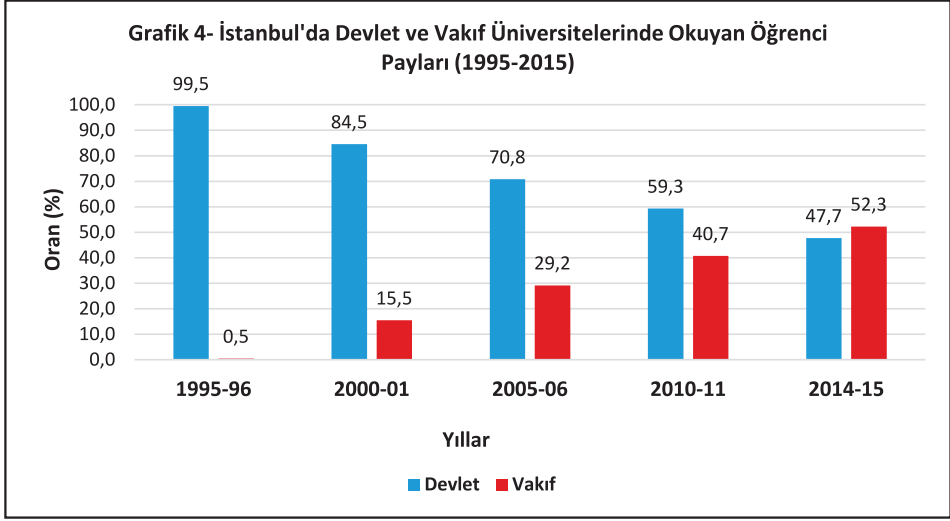

Kaynak: ÖSYM ve YÖK Yükseköğretim İstatistiklerinden derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

ii. Değişimi Haritalamak: Vakıf Yükseköğretiminin Genişlemesi

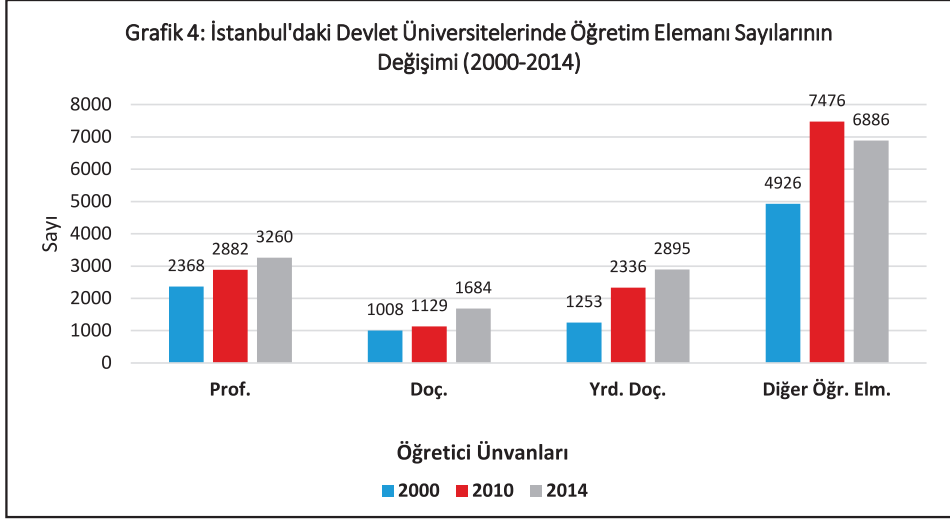
1983-2015 döneminde İstanbul'daki devlet ve vakıf yükseköğretim kurumlarının öğrenci ve öğretim elemanı sayıları bakımından kıyaslanması İstanbul yükseköğretim alanındaki farklılaşma ve yapısal çatallanmanın açık bir resmini sunar. 1993'te şehirdeki tüm öğrenciler devlet üniversitelerinde okumaktadır. Kuruluşlarının ardından hızla büyümeye başlayan vakıf üniversiteleri okuyan öğrenci paylarını da artırmaya başlar. Yirmi yıllık bir sürede şehirde yükseköğretime kayıtlı öğrencilerin devlet ve vakıf üniversitelerindeki dağılımlarına bakılırsa değişimin hızı daha iyi görülür. Bu kapsamlı ve hızlı büyüme halen kesintisiz devam etmektedir. 1993'te ilk öğrencilerini almaya başlayan vakıf üniversiteleri 2000 yılına gelindiğinde İstanbul'daki yükseköğretim öğrencilerinin %15'ini okutmaya başlar. 2005'e gelindiğinde bu oran iki kat artarak %30'a, 2010'da %41'e, 2014'te ise %52'ye ulaşır. Devlet üniversitelerinin sayısı fazla artmamış olsa da kontenjanları bu sürede artmaya devam eder. Ancak yine de şehirdeki hegemonik konumları yirmi yıl içinde denge durumuna gelerek ikili bir sistemin gelişmesiyle değişir ve 2013 sonrasında okuyan öğrenci payları %50'inin altına düşer. 2010 sonrasında kurulan

on altı yeni vakıf üniversitesinin henüz tüm sınıflarda toplam doluluğa ulaşmadığı ve önümüzdeki yıllarda bunun olacağını düşünülürse bu oranın devlet üniversiteleri aleyhinde bir seyirle devam etme olasılığı yüksektir (Grafik 4).

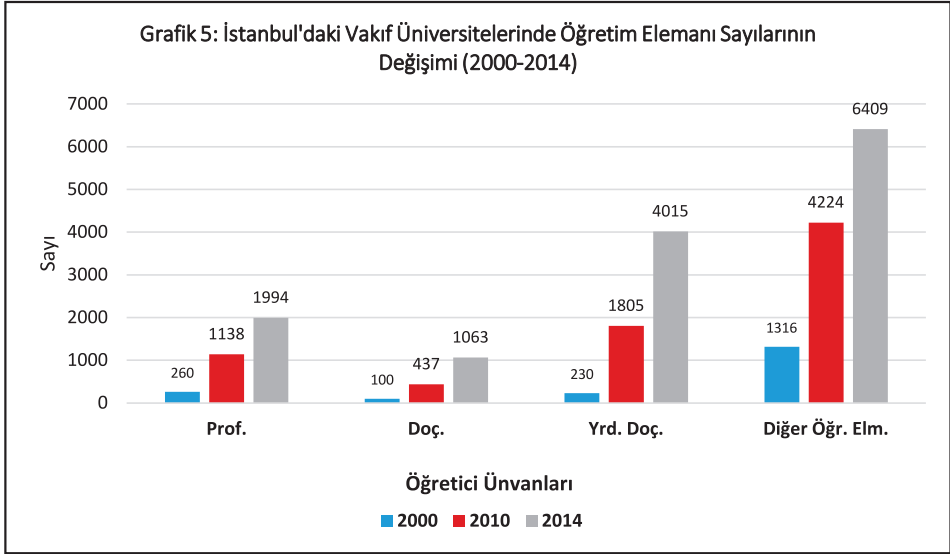
Kaynak: ÖSYM ve YÖK Yükseköğretim İstatistiklerinden derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Öğrenci sayılarındaki artışların yanı sıra öğretim üyesi sayıları da devlet ve vakıf üniversitelerinde önemli değişimler geçirmiştir. 2000 sonrasında devlet ve vakıf üniversitelerinde öğretim elemanı sayıları artış gösterirken, bu artışlar farklı unvanlar arasında ve öğretici statüleri açısından değişik düzeylerde gerçekleşmiştir. Devlet üniversitelerinde profesör, doçent ve yardımcı doçent statüsündeki öğretim elemanlarının sayılarındaki artış birbirine görece yakın seyretmiştir. Devlet üniversitelerinde profesör unvanlı öğretim üyelerinin sayısı üç farklı yılda da daha yüksektir. Öğretim görevlisi, okutman ve araştırma görevlilerinin oluşturduğu grupta ise 2010-14 yılları arasında belirgin bir düşüş olduğu görülüyor (Grafik 4).

Kaynak: ÖSYM ve YÖK Yükseköğretim İstatistiklerinden derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Vakıf üniversitelerindeki artışlar ise alanın yeni doğmakta olan yapısına uygun şekilde daha astronomik gerçekleşmiştir. Profesör ve doçent sayıları henüz devlet üniversitelerindeki sayıların altındadır. Bunda İstanbul ve Marmara Üniversitelerindeki üç tıp fakültesinin varlığı etkilidir. Diğer fakültele göre her zaman daha fazla sayıda profesör ve doçent öğretim elemanı bulunan tıp fakültelerinin varlığı devlet üniversitelerindeki fazlalığı açıklar. Ancak yardımcı doçent statülü öğretici sayısı vakıf üniversitelerinde 4.015 iken devlet üniversitelerinde bu sayı 2.895'tir. Yine 'diğer' başlığı altındaki öğretim görevlisi, okutman ve araştırma görevlilerinin sayıları da devlet üniversiteleri ile çok yakın bir değere yükselmiştir (6.409). Profesör ve doçent sayılarındaki artışların, yardımcı doçent sayılarına bağlı olduğu düşünüldüğünde önümüzdeki yıllarda vakıf üniversitelerindeki öğretim elemanı profilindeki dağılımın da değişeceği öngörülebilir (Grafik 5).

Kaynak: ÖSYM ve YÖK Yükseköğretim İstatistiklerinden derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

İstanbul'daki yükseköğretim kurumlarında görev yapan öğretim elemanlarına toplam sayılar ve otuz üç yıllık tarihsel değişimi açısından bakıldığında da öğrenci sayısındaki artışa koşut bir büyüme eğilimi görülebilir. Yine de, öğrenci sayılarında her yıl bir önceki yıla göre gerçekleşen toplam artış oranlarıyla kıyaslandığında öğretim elemanı sayısındaki görülen artış hızının görece düşük kaldığı söylenebilir. Örneğin, 2011 yılındaki toplam öğrenci sayısı bir önceki yıla göre %17,8 artarken, aynı yıl toplam öğretim elemanı sayısı önceki yıla oranla sadece %6,2'lik bir artış göstermiştir. 2004'te devlet üniversitelerinde çalışan toplam öğretim elemanı sayısındaki düşüşe karşın, aynı yıl vakıf üniversitelerinde çalışan toplam öğretim elemanı sayısında yaklaşık %30'luk bir artış meydana geldiği görülür. Bu eğilim devam ettiği takdirde, vakıf yükseköğretim kuruluşlarında çalışan toplam öğretim elemanı sayısının, yeni devlet üniversiteleri açılmadığı sürece devlet yükseköğretim kuruluşlarında istihdam edilen öğretim elemanlarının toplam sayısını yakın vadede geçeceği öngörülebilir. 2010 sonrası kurulan vakıf üniversitelerinin en az on yıllık bir büyüme döneminde olması bu öngörüye destekler. Esasen hem öğrenci hem de öğretim elemanı sayıları bakımından 1994'te ilk öğrencilerini alan vakıf yükseköğretim kuruluşlarının yirmi yılda şehrin

yükseköğretim alanında hâkim bir konuma kavuştuğu görülüyor. 1983'te İstanbul'daki üniversitelerde okuyan öğrenci sayısı 81 bin civarındaydı. Bu sayı 1990'da 125 bin, 2000'de 198 bin, 2010'da 341 bin, 2015'te ise açık öğretim hariç yaklaşık 588 bin olarak gerçekleşmiştir. Öğrenci sayılarındaki artışta 2010-15 arası dönemde en dramatik genişlemenin yaşandığı görülüyor. 2010'da 340 bin olan sayının yüz yüze programlar itibariyle 2015'te 580 bine çıkararak yaklaşık %70 büyüme göstermesi beş yıllık bir zaman dilimindeki genişlemenin boyutunu gösterir. Öğretim elemanı sayıları ise 1983'te İstanbul'daki tüm üniversitelerde 5.600 civarındaydı. Bu sayılar 1990'da 8.300, 2000'de 11.400, 2010'da 21.400, 2015'te yaklaşık 28.200'e yükselmiştir (Tablo 3).

Bu değişime sayılar ve bir önceki yıla göre artan öğrenci oranları üzerinden bakıldığında özellikle son on yılda yükseköğretimin yeni bir kuruluş süreci yaşadığı vurgulanmalıdır. İstanbul'da okuyan toplam öğrenci sayısının bir önceki yıla göre artış oranları incelendiğinde öğrenci sayılarında istikrarlı bir artış eğilimi olduğu görülür. Özellikle 2011 yılından itibaren kurulan yeni devlet ve vakıf üniversitelerinin sisteme dahil olmasıyla yıllık artış oranları %10'un üzerinde seyretmiştir. Devlet ve vakıf üniversitelerinin toplam öğrenci sayılarının yıllara göre artış eğilimlerine bakılırsa, vakıf üniversitelerinde okuyan toplam öğrenci sayısının devlet üniversitelerinde okuyan toplam öğrenci sayısından çok daha yüksek olduğu farkedilir. 2013'te vakıf yükseköğretim kurumlarında öğrenim gören toplam öğrenci sayısı 300 bini aşarak devlet yükseköğretim kurumlarında okuyan toplam öğrenci sayısını geride bırakmıştır. Bu sayı 2000'de 30 bin, 2005'te 72 bin, 2010'da ise 138 bin civarındaydı. 2010-13 arasında vakıf üniversitelerine 162 bin yeni öğrenci kayıt yaptırmıştır. Yüz yüze okuyan öğrenciler dikkate alınarak hazırlandığından, ilgili istatistik tablosuna İstanbul Üniversitesi bünyesindeki Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi'nde kayıtlı 70 binden fazla öğrenci dâhil edilmemiştir. Vakıf ve devlet okulları birlikte dikkate alındığında, İstanbul'daki yükseköğretimde 2015 yılı itibari ile 600 bine yakın öğrenci bulunduğu görülür (Tablo 3).

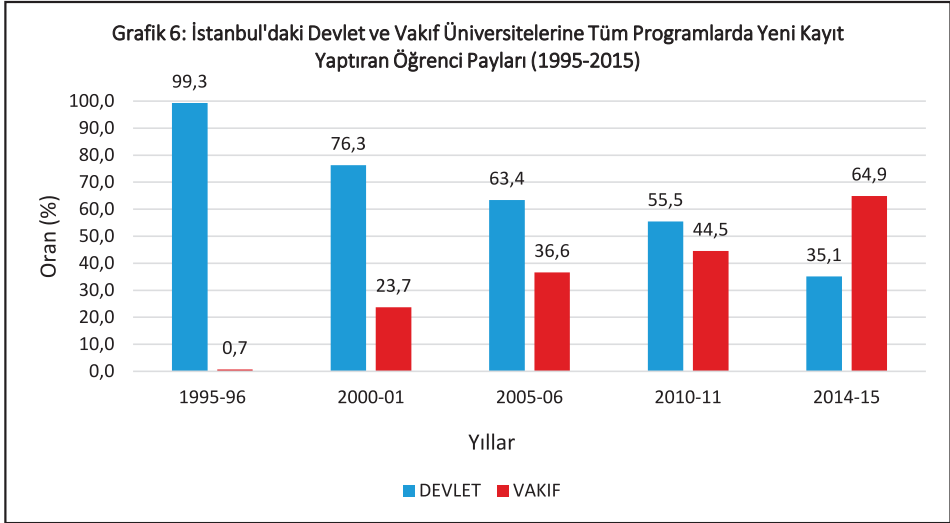
Tablo 3: İstanbul'daki Devlet ve Vakıf Yükseköğretim Kurumlarına Karşılaştırmalı Bakış (1983-2015)

Yıllar ↓	Okuyan Öğrenci Sayıları Toplam				Öğretim Elemanı Sayıları			
	Devlet	Vakıf	Toplam	Önceki Yıla Göre Toplam Artış (%)	Devlet	Vakıf	Toplam	Önceki Yıla Göre Toplam Artış (%)
2014-15	281,071	307,591	588,663	9.4	14,725	13,481	28,206	10.4
2013-14	236,604	301,502	538,106	13.8	15,030	10,516	25,546	2.2
2012-13	263,619	209,187	472,806	18.2	14,980	10,014	24,994	9.9
2011-12	230,894	169,243	400,137	17.8	13,927	8,823	22,750	6.2
2010-11	201,350	138,283	339,633	5.7	13,823	7,604	21,427	5.0
2009-10	195,106	126,240	321,345	9.6	13,818	6,580	20,398	2.7
2008-09	176,591	116,573	293,164	12.4	13,771	6,091	19,862	4.5
2007-08	171,715	89,033	260,748	3.4	13,705	5,298	19,003	24.2
2006-07	172,173	79,954	252,127	1.4	10,338	4,960	15,298	2.5
2005-06	176,076	72,619	248,695	9.0	10,234	4,685	14,919	6.5
2004-05	166,602	61,535	228,137	4.8	9,945	4,065	14,010	5.6
2003-04	166,042	51,671	217,713	5.6	10,063	3,205	13,268	5.7
2002-03	166,507	39,699	206,206	1.2	9,749	2,806	12,555	4.1
2001-02	168,298	35,470	203,768	2.5	9,484	2,572	12,056	5.2
2000-01	168,075	30,733	198,808	4.6	9,555	1,906	11,461	-3.4
1999-00	167,776	22,251	190,027	1.1	10,116	1,752	11,868	10.4
1998-99	173,379	14,617	187,997	3.6	9,729	1,018	10,747	5.6
1997-98	172,585	8,816	181,401	3.8	9,628	550	10,178	7.7
1996-97	171,474	3,260	174,734	3.1	9,275	179	9,454	1.9
1995-96	168,762	788	169,550	8.7	9,205	71	9,276	7.6
1994-95	155,329	598	155,927	6.6	8,595	22	8,617	-1.8
1993-94	145,922	302	146,224	-1.7	8,754	23	8,777	4.3
1992-93	148,784		148,784	10.7	8,414	0	8,414	1.9
1991-92	134,371		134,371	6.7	8,257	0	8,257	-0.7
1990-91	125,934		125,934	8.1	8,317	0	8,317	4.4
1989-90	116,500		116,500	10.7	7,967	0	7,967	12.0

1988-89	105,276		105,276	4.2	7,116	0	7,116	3.2
1987-88	101,001		101,001	0.5	6,897	0	6,897	5.6
1986-87	100,531		100,531	3.8	6,531	0	6,531	4.9
1985-86	96,829		96,829	2.0	6,226	0	6,226	1.4
1984-85	94,915		94,915	17.5	6,142	0	6,142	8.2
1983-84	80,789		80,789		5,678	0	5,678	

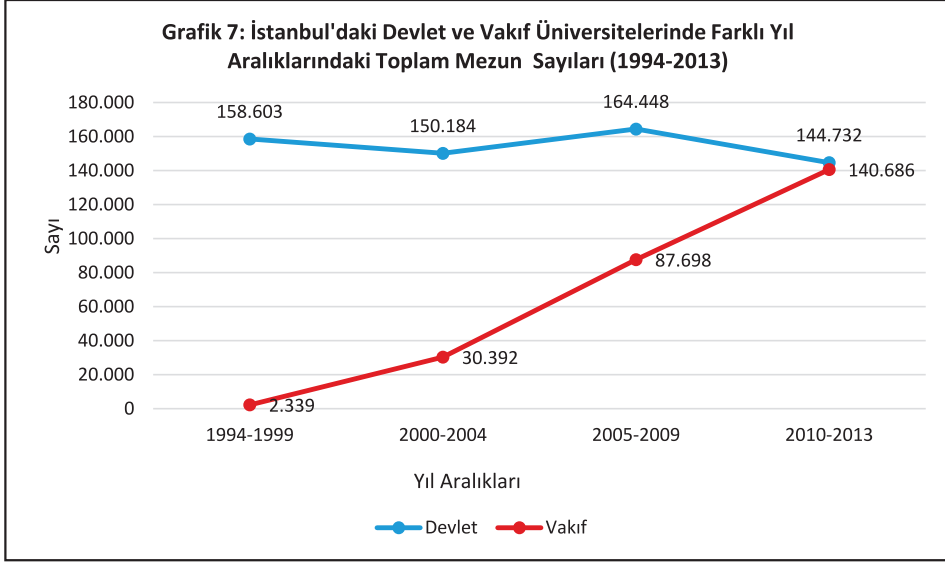
Kaynak: ÖSYM ve YÖK Yükseköğretim İstatistiklerinden derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur. 2013 ve 2014'e açık ve uzak öğretim öğrenci sayıları dâhil edilmemiştir.

Ön lisans, lisans ve lisansüstü programlar itibariyle üniversiteye *yeni kayıt yaptıran* öğrenci sayı ve payları devlet ve vakıf üniversiteleri üzerinden incelenirse özellikle vakıf üniversitelerinin sahip olduğu bir başka profil görülebilir. Devlet üniversitelerinin 1995'te yeni kayıt yaptıran öğrenciler açısından hakim bir profile sahip olduğu görülüyor. Beş yıl sonra 2000'e gelindiğinde vakıf üniversitelerinin yeni kayıt yaptıran öğrenciler açısından payının %24'e yükseldiği görülür. 2005'te bu pay %37, 2010'da %45, 2014'te ise %65'e çıkar. Bu astronomik büyüme eğilimi bu alanda da hâkim konumun devlet üniversitelerinden vakıf üniversitelere geçtiğini gösteriyor. Üstelik bu artışlar devlet üniversitelerinin yeni öğrenci kayıt kapasitesinin 1995'te 36 binden 2014'te yaklaşık 50 bine çıkmasına rağmen gerçekleştirmiştir. Ancak aynı değişim oranı, vakıf üniversitelerinde yeni kayıt öğrencilerin bin sayısından 90 bine çıktığı düşünülerek incelendiğinde vakıf üniversite sisteminin belirginleşen hâkim konumunu ifade eder (Grafik 6).

Kaynak: ÖSYM ve YÖK Yükseköğretim İstatistiklerinden derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

1994-2013 arası dönemde devlet ve vakıf üniversitelerinden mezun öğrenci sayıları incelendiğinde devlet üniversitelerinin mezun sayılarının kararlı bir düzeyde seyrettiği, vakıf üniversitesi mezun sayılarının ise astronomik artışlarla 2013 yılında devlet üniversitelerinin seviyesini yakaladığını gösteriyor. Devlet üniversite sisteminin yanında ikinci bir sistemin kuruluş ve doğuş dönemi olan bu zaman dilimi aradaki muazzam yapısal mesafe ve ölçeğin kapanışını da simgeler. 1994-1999 arasında devlet üniversitelerinden toplam 158 bin kişi mezun olurken, vakıf üniversitelerinden mezun sayısı aynı dönemde 2.300 civarındır. 2000-2004 arasında devlet üniversitelerinden 150 bin kişi mezun olurken, vakıf üniversiteleri aynı dönemde 30 bin kişi mezun etmiştir. 2005-2009 arasında devlet üniversitelerinde 164 bin kişi mezun olurken, vakıf üniversitelerinden yaklaşık 88 bin kişi mezun olur. 2013'e gelindiğinde ise devlet üniversiteleri 144 bin, vakıf üniversiteleri ise yaklaşık 141 bin mezun vermiştir (Grafik 7).

Kaynak: ÖSYM ve YÖK Yükseköğretim İstatistiklerinden derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

İstanbul metropolünde yükseköğretim sistemine her yıl kaç yeni öğrencinin dâhil olduğu ve kaç öğrencinin mezun olduğuna toplam sayılar ve 1983 sonrası tüm yıllar itibariyle bakmak, sistemin ölçeğindeki değişimi betimlemek açısından ilginç eğilimleri sergiler. Bu veriler, vakıf üniversitelerinin İstanbul'daki yükseköğretim alanı içinde işgal ettiği konumu daha net göstermektedir. Özellikle son beş yıl içerisinde yeni kayıt olan öğrenci sayılarındaki artış incelendiğinde, İstanbul'daki yükseköğretim alanının her yıl giderek artan bir taleple karşı karşıya kaldığı ve bu talebe gerek kontenjanların artırılması gerekse de yeni üniversitelerin kurulması sonucu gerçekleştirilen bir kapasite artışıyla yanıt vermeye çalıştığı söylenebilir. 2014 yılında İstanbul'daki yükseköğretim kurumlarına kayıt yaptıran öğrencilerin sayısı bir önceki yıla oranla %21 artarak 1983'ten bu yana gerçekleşen en yüksek artış oranlarından birini yakalamıştır. Tablonun geneli referans alındığında ise, vakıf yükseköğretim kuruluşlarının, hem her sene kabul ettiği yeni öğrenci sayısı hem de her yıl mezun ettiği toplam öğrenci sayısı itibariyle, devlet yükseköğretim kuruluşlarını geride bıraktığı gözükmektedir (Tablo 4).

Tablo 4: İstanbul'daki Devlet ve Vakıf Yükseköğretim Kurumlarına Karşılaştırmalı Bakış (1983-2015)

Yıllar ↓	Yeni Kayıt Öğrenci Sayıları				Mezun Öğrenci Sayıları			
	Devlet	Vakıf	Toplam	Önceki Yıla Göre Toplam Artış (%)	Devlet	Vakıf	Toplam	Önceki Yıla Göre Toplam Artış (%)
2014-15	49,573	91,741	141,314	20.9	-			
2013-14	52,171	64,742	116,913	-9.0	38,547	46,937	85,484	9.9
2012-13	58,557	69,884	128,441	16.5	39,422	38,354	77,776	24.2
2011-12	55,399	54,872	110,271	22.2	33,650	28,984	62,634	5.2
2010-11	50,057	40,156	90,213	3.2	33,113	26,411	59,524	-5.1
2009-10	51,542	35,842	87,384	3.1	36,980	25,738	62,718	17.5
2008-09	43,415	41,319	84,734	29.3	32,775	20,587	53,362	10.6
2007-08	38,356	27,178	65,534	11.1	31,240	17,011	48,251	8.0
2006-07	38,153	20,850	59,003	-5.0	31,269	13,425	44,694	3.6
2005-06	39,371	22,730	62,101	7.9	32,184	10,937	43,121	2.5
2004-05	37,079	20,457	57,536	5.0	31,817	10,244	42,061	10.2
2003-04	38,672	16,149	54,821	4.3	29,776	8,403	38,179	9.5
2002-03	39,442	13,106	52,548	17.5	29,756	5,115	34,871	3.0
2001-02	35,380	9,355	44,735	1.2	29,873	3,986	33,859	7.1
2000-01	33,708	10,479	44,187	5.8	28,962	2,644	31,606	1.9
1999-00	32,262	9,486	41,748	3.4	29,813	1,214	31,027	4.2
1998-99	33,791	6,596	40,387	1.7	29,191	581	29,772	6.2
1997-98	34,147	5,571	39,718	3.7	27,714	324	28,038	13.7
1996-97	35,844	2,466	38,310	4.9	24,532	119	24,651	-2.0
1995-96	36,273	257	36,530	1.1	25,109	47	25,156	12.8
1994-95	35,848	283	36,131	5.7	22,244	54	22,298	4.9
1993-94	33,952	233	34,185	23.1	21,263	0	21,263	13.8
1992-93	27,770	0	27,770	-8.9	18,677	0	18,677	-8.8
1991-92	30,473	0	30,473	6.5	20,478	0	20,478	8.0
1990-91	28,625	0	28,625	3.1	18,956	0	18,956	8.2
1989-90	27,763	0	27,763	4.3	17,520	0	17,520	1.8

1988-89	26,611	0	26,611	5.5	17,210	0	17,210	2.1
1987-88	25,213	0	25,213	3.2	16,859	0	16,859	3.3
1986-87	24,422	0	24,422	4.0	16,316	0	16,316	25.0
1985-86	23,480	0	23,480	2.1	13,053	0	13,053	15.5
1984-85	22,988	0	22,988	2.8	11,298	0	11,298	-2.0
1983-84	22,362	0	22,362		11,531	0	11,531	

Kaynak: ÖSYM ve YÖK Yükseköğretim İstatistiklerinden derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

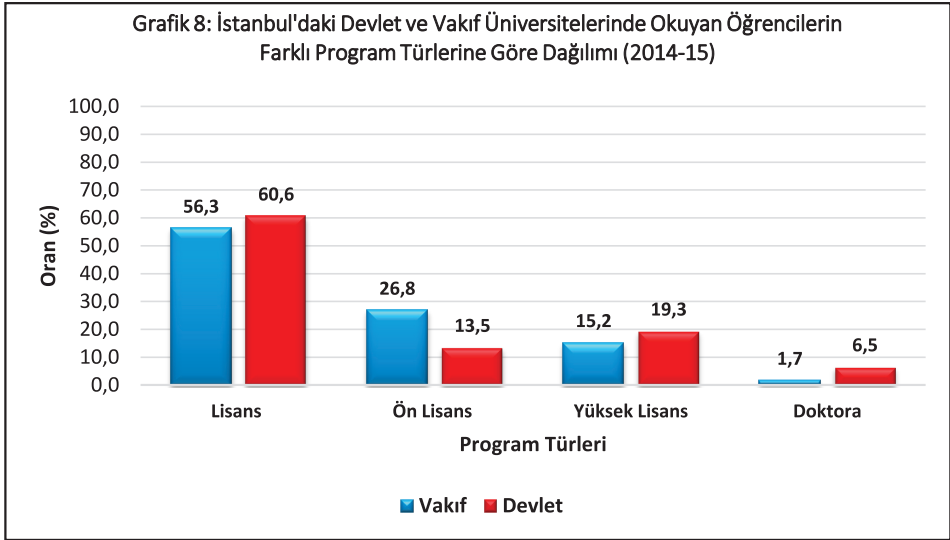
Açık ve uzak öğretim öğrenci sayıları dâhil edilmemiştir.

Mezun öğrenci sayılarına bakıldığında, 2013 sonrasında vakıf üniversitelerindeki mezun öğrenci sayısı devlet üniversitelerinde verilen mezun sayılarını geçmiştir. Sadece yeni kayıt olan öğrencilerde değil mezun sayılarında da eşdeğer ağırlıkta iki sistemin oluşması yirmi yıllık sürede büyük bir kurumsal kapasite artışını ve bu kapasitenin kararlı bir özellik kazandığını göstermektedir. 2008 sonrasında yeni vakıf üniversitelerinin açılmasını müteakip yeni kayıt ve mezun öğrenci sayıları artmaya başlamıştır. Türkiye’de yaklaşık beş kişiden birinin yaşadığı İstanbul’da yükseköğretim erişim arzı vakıf üniversiteleri ve devlet üniversitelerinde açılan yeni yüz yüze eğitim yapan programlar yanında açık ve uzaktan öğretim programları üzerinden de karşılanmıştır. 1983’te İstanbul’da yeni kayıt öğrenci sayısı 22 bin civarındayken, 1990’da 28 bine, 2000’de 44 bine, 2010’da 90 bine, 2015’te ise açık öğretim hariç toplamda yaklaşık 140 bine çıkmıştır. Bir önceki yıla göre yeni kayıt sayılarında en fazla artış yaşanan yıllar 1993 (%23), 2002 (%18), 2008 (%29), 2011 (%16,5) ve 2014 (% 45) olmuştur. Yine 1983’te İstanbul’daki üniversitelerden mezun olan öğrenci sayısı 11 bin iken, 1990’da 19 bin, 2000’de 31 bin, 2010’da yaklaşık 60 bin, 2015’te ise 85 bine çıkmıştır. Mezun sayılarında da bir önceki yıla göre artışlarda 1990’lı ve 2000’li yılların farklı dönemlerinde yüzde onun üzerinde büyümeler gerçekleşmiştir (Tablo 4).

iii. Organizasyonel Farklılaşma

İstanbul’da okuyan öğrenci sayılarının program türlerine göre dağılımının devlet ve vakıf üniversitelerindeki mukayesesi, bu iki sistemin yapısal özellikleri ve finansal modelleri hakkında önemli ipuçları sunar. Devlet

üniversitelerinin vakıf üniversitelerinden farklılaştığı alanlar ön lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimidir. 2014-15 eğitim öğretim yılındaki durum itibariyle incelendiğinde, lisans eğitiminin diğer program türleri arasındaki payı devlet ve vakıf üniversitelerinde birbirine oldukça yakındır. Devlet üniversitelerinde öğrencilerin %60'ı lisansta iken, vakıf üniversitelerinde bu oran %56'dır. Benzer bir oransal benzerlik yüksek lisans eğitiminde de görülür. Devlet üniversitelerinde yüksek lisans öğrenci sayılarının payı %19, vakıflarda %15'tir. Ancak önlisans ve doktora düzeylerinde belirgin bir farklılık vardır. Vakıf üniversitelerinde ön lisansın payı %27 iken, devlette neredeyse yarı yarıya düşerek %14 civarında gerçekleşir. Devlet üniversiteleri doktora eğitiminde %6,5'luk, vakıf üniversiteleri ise %1,7'lik bir paya sahiptir. Doktora eğitiminin yüksek maliyeti dikkate alınır ise vakıf üniversitelerinde sayılar artmakla beraber bu oranların zamanla büyük bir değişim geçirmesini beklememek gerekir. Türkiye'nin en önemli kamu araştırma üniversitelerinden çoğunu barındıran İstanbul'daki üniversitelerin bu alandaki oranlarının artması beklenebilir. Ancak vakıf üniversitelerinde gerek araştırma kapasitesinin gerekse de doktora eğitimini fonlayacak araçların gelişimiyle bu alanda payını artırabileceği ön görülebilir (Grafik 8).

Kaynak: ÖSYM ve YÖK Yükseköğretim İstatistiklerinden derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Aynı duruma sadece 2014-15 yılı itibariyle değil son otuz üç yıllık zaman diliminde bakıldığında değişim eğilimleri daha açık şekilde görülebilir. Bunun için devlet ve vakıf üniversitelerinin ayrı ayrı tüm programlar özelinde incelenmesi gerekir. Devlet üniversitelerinde 1980 ve 1990'lı yıllarda ön lisans eğitiminin oranı %5-7 civarlarındayken, bu oran 2010'lardan sonra %7-13 aralığında seyretmiştir. Devlet üniversiteleri 1980'li yılların başında %90 oranında lisans eğitimi ağırlıklı bir yapıya sahipken, bu oran 1990'lı yıllarda %75-80, 2000'li yıllarda %70-75, 2010 sonrasında ise %65'lerden en son %60 düzeyine kadar gerilemiştir. Aynı eğilim yüksek lisans eğitiminin sistem içindeki payının artış eğiliminde de gözlemlenebilir. 1980'lerde yüksek lisansın toplam programlardaki payı %4-8 aralığında dalgalanmış, 1990'larda %10-12, 2000'lerden sonra ise %15 civarına yükselmiştir. 2013 yılından sonra yüksek lisansın payı %20'ler mertebesine çıkmıştır. Doktora ise 1980'lerin başında %2'ler civarındaki payı tedricen artarak günümüzde %5-7 mertebesine yükselmiştir (Tablo 5).

Tablo 5: İstanbul'daki Devlet Yükseköğretim Kurumlarında Okuyan Öğrenci Sayılarının Program Türlerine Göre Dağılımı (1983-2015)

Yıllar ↓	Ön Lisans		Lisans		Yüksek Lisans		Doktora		TOPLAM
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	
2014-15	37,903	13.5	170,445	60.6	54,348	19.3	18,282	6.5	281,071
2013-14	17,821	7.5	147,663	62.4	53,676	22.7	17,351	7.3	236,604
2012-13	19,657	7.5	191,337	72.6	38,508	14.6	14,022	5.3	263,619
2011-12	18,597	8.1	167,418	72.5	32,660	14.1	12,124	5.3	230,894
2010-11	17,278	8.6	149,442	74.2	24,384	12.1	10,151	5.0	201,350
2009-10	16,410	8.4	139,084	71.3	29,052	14.9	10,465	5.4	195,106
2008-09	15,518	8.8	130,275	73.8	21,711	12.3	8,992	5.1	176,591
2007-08	15,615	9.1	125,744	73.2	21,478	12.5	8,783	5.1	171,715
2006-07	16,485	9.6	124,199	72.1	22,544	13.1	8,850	5.1	172,173
2005-06	17,997	10.2	124,038	70.4	25,292	14.4	8,654	4.9	176,076
2004-05	18,801	11.3	121,518	72.9	19,480	11.7	6,707	4.0	166,602
2003-04	18,087	10.9	121,457	73.1	19,983	12.0	6,419	3.9	166,042
2002-03	15,528	9.3	123,580	74.2	21,145	12.7	6,158	3.7	166,507

2001-02	11,342	6.7	127,172	75.6	23,271	13.8	6,417	3.8	168,298
2000-01	10,868	6.5	129,000	76.8	21,456	12.8	6,655	4.0	168,075
1999-00	11,734	7.0	130,407	77.7	19,751	11.8	5,788	3.4	167,776
1998-99	12,563	7.2	133,818	77.2	20,419	11.8	6,483	3.7	173,379
1997-98	12,762	7.4	133,066	77.1	19,921	11.5	6,740	3.9	172,585
1996-97	12,333	7.2	130,462	76.1	21,446	12.5	7,137	4.2	171,474
1995-96	12,685	7.5	127,288	75.4	20,245	12.0	8,449	5.0	168,762
1994-95	11,758	7.6	121,917	78.5	15,626	10.1	5,932	3.8	155,329
1993-94	10,380	7.1	114,982	78.8	14,939	10.2	5,525	3.8	145,922
1992-93	9,830	6.6	118,939	79.9	14,635	9.8	5,284	3.6	148,784
1991-92	11,021	8.2	104,796	78.0	13,432	10.0	5,026	3.7	134,371
1990-91	9,835	7.8	100,429	79.7	10,874	8.6	4,700	3.7	125,934
1989-90	8,048	6.9	94,195	80.9	9,910	8.5	4,251	3.6	116,500
1988-89	6,576	6.2	87,322	82.9	7,810	7.4	3,471	3.3	105,276
1987-88	5,451	5.4	85,497	84.6	6,991	6.9	2,965	2.9	101,001
1986-87	4,817	4.8	87,139	86.7	5,613	5.6	2,865	2.8	100,531
1985-86	4,014	4.1	86,125	88.9	4,777	4.9	1,815	1.9	96,829
1984-85	2,878	3.0	85,232	89.8	4,381	4.6	2,327	2.5	94,915
1983-84	1,989	2.5	74,269	91.9	3,147	3.9	1,286	1.6	80,789

Kaynak: ÖSYM ve YÖK Yükseköğretim İstatistiklerinden derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Ön lisans programlarına kayıtlı öğrenciler referans alındığında, vakıf üniversitelerinin kuruldukları tarihten itibaren, devlet okullarına kıyasla ön lisans eğitime daha çok pay ayırdığı görülmektedir. Bu durumun bir sebebi, son beş altı yıl içerisinde, İstanbul’da önemli sayıda vakıf meslek yüksekokulunun açılmasıdır. Diğer bir sebebi ise, küreselleşmeye eklenilen İstanbul’daki meslek eğitimi ihtiyaçlarına göre yapılandırılmış çok sayıda ön lisans programı açan ve bu programlara büyük kontenjanlar ayıran vakıf üniversitelerinin mevcudiyetidir. 2014 yılına gelindiğinde vakıf yükseköğretim kuruluşlarında okuyan öğrencilerin kabaca dörtte birinin (%26,8) ön lisans öğrencisi olduğu görülür. Aynı oran devlet üniversitelerinde %13,5 seviyesindedir (Tablo 5 ve Tablo 6).

İstanbul’daki yükseköğretim kurumlarına kayıtlı lisans öğrencilerinin tüm program türlerine kayıtlı öğrenciler içerisindeki paylarının, belirli yıllarda

gerçekleşen artışlara rağmen, uzun erimli bir azalma eğilimi gösterdiğini görüyoruz. 1983 yılında İstanbul'daki devlet üniversitelerinde eğitim gören öğrencilerin %92'si lisans programlarında kayıtlıyken, bu oran 2014'te %60,6'ya kadar gerilemiştir. Vakıf kuruluşlarında aynı oran 1993'te %83 iken, 2014'e gelindiğinde %56,3'e kadar düşmüştür. Bununla beraber, lisans programlarında okuyan öğrencilerin tüm programlar içerisindeki payı giderek azalırken, yüksek lisans ve doktora programlarına kayıtlı öğrenci sayılarının sistem içindeki paylarında görece bir iyileşme olduğu gözlemlenebilir (Tablo 5 ve Tablo 6).

Bundan otuz yıl kadar önce devlet üniversitelerinde eğitim gören yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin tüm programlar içerisindeki toplam payı %5,5 iken, bu pay günümüzde %26'ya kadar çıkar. Aynı oran vakıf üniversiteleri için %17'dir. Yüksek lisans programlarına kayıtlı öğrenciler, hem vakıf hem devlet üniversitelerinin toplam öğrenci nüfusunun ortalama %15'ini oluşturmaktadır. Ancak doktora öğrencileri referans alındığında, devlet ve vakıf üniversiteleri arasında anlamlı bir fark ortaya çıkmaktadır. 2014 yılında, vakıf üniversitelerindeki toplam öğrenci sayısının sadece %1,7'si doktora programlarına kayıtlıyken, devlet üniversitelerinde aynı oran %6,5'tir. Devlet üniversiteleri, vakıf üniversitelere kıyasla doktora eğitimine daha çok kaynak ayırabilmektedir. Birçok vakıf üniversitesi henüz hiç doktora programı açmamıştır. Bir kısmı ise belirli uzmanlık alanlarında sınırlı sayıda program açmayı tercih etmektedir (Tablo 5 ve Tablo 6). Doktora programı açmak için YÖK tarafından geliştirilen katı düzenlemeler vakıf yükseköğretim kurumlarının bu alanda gelişmesini kısıtlayan bir etken olarak zikredilebilir.

Tablo 6: İstanbul'daki Vakıf Yükseköğretim Kurumlarında Okuyan Öğrenci Sayılarının Program Türlerine Göre Dağılımı (1983-2015)

Yıllar ↓	Ön Lisans		Lisans		Yüksek Lisans		Doktora		TOPLAM
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	
2014-15	82,537	26.8	173,080	56.3	46,760	15.2	5,116	1.7	307,591
2013-14	77,315	25.6	174,902	58.0	44,031	14.6	5,156	1.7	301,502
2012-13	44,606	21.3	132,624	63.4	28,478	13.6	3,381	1.6	209,187
2011-12	33,885	20.0	112,193	66.3	20,529	12.1	2,538	1.5	169,243

2010-11	25,396	18.4	95,182	68.8	15,757	11.4	1,849	1.3	138,283
2009-10	26,732	21.2	84,793	67.2	13,174	10.4	1,442	1.1	126,240
2008-09	25,753	22.1	76,634	65.7	13,077	11.2	1,010	0.9	116,573
2007-08	18,036	20.3	60,001	67.4	9,911	11.1	986	1.1	89,033
2006-07	11,858	14.8	56,966	71.2	10,211	12.8	820	1.0	79,954
2005-06	11,132	15.3	52,176	71.8	8,544	11.8	668	0.9	72,619
2004-05	10,819	17.6	43,745	71.1	6,317	10.3	555	0.9	61,535
2003-04	8,883	17.2	36,689	71.0	5,651	10.9	349	0.7	51,671
2002-03	5,912	14.9	31,024	78.1	2,565	6.5	98	0.2	39,699
2001-02	2,691	7.6	27,861	78.5	4,772	13.5	46	0.1	35,470
2000-01	2,827	9.2	24,341	79.2	3,444	11.2	21	0.1	30,733
1999-00	2,386	10.7	17,636	79.3	2,122	9.5	7	0.0	22,251
1998-99	1,497	10.2	11,783	80.6	1,238	8.5	0	0.0	14,617
1997-98	1,001	11.4	7,142	81.0	574	6.5	0	0.0	8,816
1996-97	383	11.7	2,561	78.5	219	6.7	0	0.0	3,260
1995-96	0	0.0	615	77.0	85	10.8	0	0.0	788
1994-95	0	0.0	431	70.5	83	13.9	0	0.0	598
1993-94	0	0.0	191	58.7	39	13.0	0	0.0	302

Kaynak: ÖSYM ve YÖK Yükseköğretim İstatistiklerinden derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

İstanbul'da yer alan bazı devlet ve vakıf üniversitelerinde okuyan öğrenci sayılarının yıllar içindeki değişimini incelendiğindeyse, yukarıda sunulan yükseköğretim kurumları tipolojisini ortaya çıkaran farklılaşma eksenlerinin izi daha iyi sürülebilir. İngilizce eğitim yapan Koç ve Sabancı gibi vakıf üniversitelerinin öğrenci sayılarındaki artışlar, beş yıllık periyotlar ve diğer üniversitelerin sayılarındaki artışlar referans alındığında çok düşüktür. Aynı eğilim, İngilizce eğitim yapan Boğaziçi Üniversitesi ve Fransızca eğitim veren Galatasaray Üniversitesi gibi devlet üniversiteleri için de geçerlidir. Bu okullar, geniş kontenjan artırımı ve yeni programlar ihdas etmeye dayalı kitleselleşme stratejilerinden kaçınarak seçici konumlarını koruma amaçlı daha ekonomik bir büyüme stratejisi izlemektedirler. Buna karşın, ağırlıklı olarak Türkçe eğitim veren İstanbul ve Marmara gibi büyük devlet üniversitelerinin, İstanbul'daki kitlesel üniversite tipinin baskın formunu temsil ettiği görülmektedir (Tablo 7).

Mesleki öğretim ağırlıklı eğitim veren teknik üniversitelerin öğrenci sayılarında son beş yıl içerisinde görülen kayda değer artış, bu okulların da giderek kitleselleşme eğilimine girdiğini göstermektedir. Öte yandan, elit ve kitlesel üniversite türleri arasında yer alan melez modellerin ortaya çıkmakta olduğu da söylenebilir. Bazı üniversiteler ise kitlesel eğitimin egemen modeline doğru evrilme eğilimindedir. Örneğin, İstanbul Bilgi Üniversitesi'nin toplam öğrenci sayısı, 2000-2010 yılları arasındaki dengeli bir artış gösterirken son beş yıl içinde çok ciddi bir artış yaşanmıştır. Bu örnekte, sınırlı büyüme modelinden kitlesel modele doğru bir evrim gözlenmektedir. Aynı süreci, öğrenci sayısı son 5 yıl içinde büyük artış kaydeden İstanbul Kültür Üniversitesi, Bahçeşehir Üniversitesi ve Yeditepe Üniversitesi için de söylemek mümkündür (Tablo 7).

Tablo 7: Seçilmiş Devlet ve Vakıf Üniversitelerinde Okuyan Öğrenci Sayılarının Yıllar İçinde Değişimi (1983-2015)

Yıllar → Üniversite ↓	1983-84	1990-91	2000-01	2005-06	2010-11	2014-15
İstanbul	35,190	50,206	63,682	60,413	72,277	106,333
Marmara	14,066	23,956	51,032	53,610	57,480	74,264
İstanbul Teknik	15,358	21,831	20,145	20,944	26,272	36,003
Yıldız Teknik	9,842	16,225	17,037	21,432	24,824	34,839
<i>Yeditepe</i>	-	-	8,427	14,684	18,074	21,926
<i>Beykent</i>	-	-	1,268	7,223	12,358	21,814
<i>İstanbul Bilgi</i>	-	-	6,498	8,973	11,144	19,623
<i>Bahçeşehir</i>	-	-	764	5,239	10,768	17,992
Boğaziçi	3,998	9,438	9,578	11,206	11,862	15,276
<i>Fatih</i>	-	-	3,622	4,351	10,593	13,981
<i>İstanbul Kültür</i>	-	-	1,844	5,874	6,909	11,312
<i>Maltepe</i>	-	-	1,278	4,598	6,478	9,159
Mimar Sinan GSÜ	2,237	4,182	4,867	5,643	6,495	8,540
<i>Haliç</i>	-	-	669	2,520	5,606	7,995
<i>İstanbul Ticaret</i>	-	-	-	4,117	5,500	7,457
<i>Kadir Has</i>	-	-	1,056	3,723	4,766	6,130
<i>Işık</i>	-	-	1,548	2,065	3,228	5,554
<i>Doğuş</i>	-	-	1,555	2,089	4,366	5,518

<i>Koç</i>	-	-	1,405	3,270	4,410	5,430
<i>Sabancı</i>	-	-	699	2,847	3,594	4,459
<i>Galatasaray</i>	-	-	1,638	2,733	3,403	3,935

Kaynak: ÖSYM ve YÖK Yükseköğretim İstatistiklerinden derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur. Sıralama 2014-15 yılı referans alınarak en çok öğrenciden aza doğru yapılmıştır. Vakıf üniversitelerinde kuruluşunun üzerinden 10 yıl geçen kurumlar alınmıştır. İtalikle belirtilenler vakıf üniversiteleridir.

Sonuç

Bu yazıda, İstanbul'da 1980'den günümüze kadar yükseköğretimin değişimi kuruluşlar, aktörler ve farklı örgütlenme sistemleri bağlamında kapsamlı veriler üzerinden ele alındı. Bulgular ışığında bakıldığında, İstanbul metropolünde yükseköğretim evreninin öğrenci, öğretim elemanı ve idari işlerde çalışan sayıları bakımından, yaklaşık yedi yüz bin kişiyi barındıran bir organizasyonel yapıya dönüşmüştür. Bir başka deyişle İstanbul nüfusunun %5'i aktif olarak yükseköğretim dünyasının parçasıdır. Aynı zamanda şehirde 1993'ten sonra ilk vakıf üniversitelerinin ortaya çıkışıyla birlikte üniversite sistemi zaman içinde ikili bir yapıya dönüşür. Türkiye yükseköğretimindeki eşzamanlı büyüme eğilimi kurumsal bakımdan İstanbul'dan farklı bir patikayı izlemiştir. İstanbul Türkiye genelinde okuyan öğrenci payı gibi sahip olduğu bazı 'üstünlüklerini' kaybederken, diğer taraftan vakıf üniversite sisteminde hâkim bir konum edinir. Hâlihazırda Türkiye'deki devlet üniversitelerinin yüzde onuna, vakıf üniversitelerinin yarıdan fazlasına sahip olan İstanbul metropolünde son otuz yılda yükseköğretim evreninin okuyan öğrenci sayısı bakımından sekiz, öğretim elemanı sayısı bakımından altı, sahip olduğu yükseköğretim kuruluşu bakımından ise dokuz kat büyüdüğü görülmektedir.

Bu büyümede açılan yeni üniversitelere ilişkin kararların alındığı 1996 ve 2006 yılları belirgin kırılma anlarını temsil eder. Devlet üniversitelerinin 1980 ve 90'larda şehirdeki hâkim konumlarını üniversite sayısı, okuyan öğrenci sayısı, yeni kayıt öğrenci sayısında kaybettiği, mezun ettiği öğrenci sayıları ile öğretim elemanı sayılarındaysa eş düzeyde bir konumu koruduğu, ancak burada da zamanla hâkim konumunu kaybedeceği görülüyor. Şehrin yükseköğretim tarihinin bu çok özel dönemi bazı yapısal

değişimleri, organizasyonel farklılaşmaları ve daimi bir büyüme eğiliminin doğuşunu ihtiva eder. Türkiye genelinde devlet üniversitesi sayılarındaki artışın aksine, İstanbul bu dönemde tamamen vakıf üniversiteleri üzerinden büyüyerek yükseköğretimin finansmanı ve yönetsel modeli bakımından Ankara ve İzmir’le benzer şekilde *metropol patikası* olarak nitelendirebileceğimiz başka bir izlekte gelişmiştir.

Yaklaşık otuz beş yıllık zaman dilimi aktör, kuruluş, organizasyon ve eğilimler bakımından kaotik değişim olarak adlandırılabilir bir şekilde yaşanmıştır. Kuvvetli merkezi hukuki regülasyonlar yoluyla karmaşıklaşan bir organizasyonel değişimden ziyade, merkezi hukuki regülasyonlar ile kurumsal atomizmin etkileştiği farklı tipte kurumsal kümelenmeler ortaya çıkaran *kaotik bir değişim* bu sürecin ana dinamiğini oluşturmuş görünmektedir. Üniversiteler farklı öznitelikleri bakımından fraktal bir form içinde dönüştü. Kontenjan uygulamalarında sınırlı veya kitlesel kontenjan tercihleri, öğretim dili açısından Türkçe veya İngilizce (ve sonra Fransızca ve Almanca), program tipi bakımından ön lisans ile lisans veya lisans ile lisansüstü ağırlıklı büyüme tercihleri ürettikleri kurum kültürleriyle üniversiteleri birbirinden farklılaştırmıştır. Kontenjanların belirlenmesinde nihai yetkinin YÖK’te olduğu anımsanırsa, bu tablodaki nihai belirleyici aktörün de YÖK olduğu görülecektir. Dünyada halen süren yükseköğretim okullaşma süreci çerçevesinde, evrensel erişim yöneliminin yerel bir bağlamda aldığı bu biçim kuşkusuz şehrin ekonomik ve sosyal gelişimiyle doğrudan bağlantılı şekillenmektedir. Bu bağlamda bir nedensellikten ziyade, kurum inşa süreçleriyle iktisadi konjonktürler arasındaki seçici yakınlıklardan (*elective affinities*) bahsedilebilir. Bu bağlam halen araştırılmayı beklemektedir ve yükseköğretim araştırmalarında delillendirilmiş vaka çalışması (*evidence-based case studies*) eksikliği giderildikçe bu alandaki bilgi eksikliği de ortadan kalkacaktır (Byrne ve Ragin, 2013).

Bu otuz beş yıllık sürede, devlet üniversiteleri arasında iki farklı grup olduğu söylenebilir. İstanbul Üniversitesi ile Marmara Üniversitesi yetmiş binin üzerine, İstanbul Teknik Üniversitesi ve Yıldız Teknik Üniversitesi ise otuz binin üzerinde öğrenci sayılarıyla büyüme eğiliminde kitleselleşmiş ölçeklere ulaşmıştır. Boğaziçi, Mimar Sinan ve Galatasaray üniversitelerindeki büyüme ise daha sınırlı ölçeklerde kalmıştır. Vakıf üniversitelerinin bazıları yirmi binin üzerine çıkan öğrenci sayılarıyla

kitlesele ölçeklere ulaşırken, önemli bir kısmı da on binin üzerindedir. Vakıf üniversitelerinde de büyüklük bakımından ikili bir yapıya doğru değişim devam etmektedir.

Mevcut durumda vakıf üniversiteleri İstanbul'da yeni kayıt öğrencilerin üçte ikisini kaydederken, mezunların da yarısını verecek bir düzeye yirmi yılda ulaşmıştır. Bir başka deyişle özelleşmiş bir yükseköğretim alanı mevcut arzın üçte ikisine yakını sunmaktadır. Türkiye'nin sınıf yapısı içinde İstanbul'un özel konumu, finansal işlemler bakımından sahip olduğu hacim, şehrin son yirmi yılda değişen sınıf yapısı, beyaz ve altın yakalıların gelir dağılımında artan payları, kadınların istihdama katılımdaki yüksek eğilimler gibi olgular, büyüyen özelleşme eğiliminin arka planında durur. İstanbul nüfusunun kesintisiz büyüme eğiliminin devam etmesi ve ortaöğretimdeki nüfusun büyüklüğü bu büyümenin devam etme eğilimini destekler niteliktedir. İlginç olan özellikle Anadolu'da yeni açılan üniversitelerle birlikte İstanbul'daki kapasitenin de artışına rağmen, şehrin Türkiye toplamındaki öğrenci payının otuz yılda on puan, son yirmi yılda ise yedi puan düşmüş olmasıdır. Bu eğilim önceki dönemlerde şehirler arasında yaşanan öğrenci hareketliliğini görel olarak azaltmış, ancak en çok da büyükşehirler üzerindeki aşırı yığılma baskısını azaltmıştır. Büyükşehirlerdeki yükseköğretim ölçüğü on kata yakın büyürken Türkiye toplamındaki paylarının düşüşü dengesiz yığılmayı da görel olarak düşürmüştür. Aynı zamanda Anadolu şehirlerinin daha ekonomik bir yaşam vaat etmesi de büyükşehirler olan yönelimi azaltan bir etken olarak söylenebilir. Son olarak İstanbul'da özellikle farklı dillerde (Türkçe, İngilizce, Almanca, Arapça) eğitim olanaklarındaki artışın önümüzdeki yıllarda İstanbul'daki uluslararasılaşma potansiyelini artırması muhtemeldir.

Otuz beş yıllık dönemde ortaya çıkan bir diğer eğilim üniversitelerin coğrafi olarak metropolün neredeyse tamamına yayılmasıdır. Kampüs yayılımında özellikle merkezi iş bölgeleri, tarihi yarımada, Üsküdar ve Kadıköy'de belirgin bir yığılma olmuştur. Ancak bu tür parçalı ve çoklu kampüslerde eğitimin yanı sıra tek bir kampüste toplanan üniversiteler metropolün çeper ilçelerine yerleşmiştir. Otuz dokuz ilçenin yirmi beşine yayılan bu kampüsler şehrin 150 kilometrelik doğu-batı aksı boyunca yayılırlar. Böylece İstanbul metropolünün 1990 sonrasında kesintisiz megapole dönüşme sürecine koşut şekilde pek çok yükseköğretim kuruluşu da bu alanlara yayılır.

İstanbul'un yükseköğretim kapasitesinin muazzam büyümesine tanıklık eden bu yıllar pek çok açıdan daha incelenmeye muhtaçtır. Ancak finansmandan, eşitsizliklere, tabakalaşmadan kitleselleşme ve yönetişime kadar yükseköğretim tartışmalarının merkezindeki sorunlar öncelikle alanın tarihsel oluşum, değişim ve farklılaşmasının istatistiksel ve organizasyonel boyutlarının keşfedilmesiyle daha gerçekçi ele alınabiliyor. Bu yazıda Türkiye'nin en büyük metropolündeki 1980 sonrasındaki değişim kapsamlı veriler üzerinden tartışılarak, alanın reorganizasyonunun hangi bağlamlarda şekillendiği değerlendiriliyor. İstanbul'un yükseköğretim alanının kapsamı kayda değer biçimde büyük dünya şehirleriyle eşdeğer ölçeklerdedir. Bu alanın iç farklılaşması, gerilim ve rekabet hatları son yirmi yılda artan bir hızla özelleşen yükseköğretim arzının yeni bir yükseköğretim evreni ortaya çıkardığını gösteriyor. Bu kaotik değişim kuruluşların karşılıklı varoluş ve rekabetiyle oluşan alanın yapısının halen devingen olduğunu da gösteriyor. Önümüzdeki yıllarda İstanbul'un yükseköğretim evreninin alacağı muhtemel biçimler, ülkenin yükseköğretim dinamiklerinden önemli ölçüde ayrılmış bu metropolü konu edinen sosyolojik araştırmaların dikkatini çekmeye devam edecektir.

KAYNAKÇA

Altun, Mehmet, *Dünden Bugüne Boğaziçi Üniversitesi 1863-2013*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2013.

Bender, Thomas (der.), *The University and the City: From Medieval Origins to the Present*, Oxford: Oxford University Press, 1991.

Berman, Elizabeth Popp, *Creating the Market University: How Academic Science Became an Economic Engine*, Princeton: Princeton University Press, 2012, s.12-17.

Boudon, Raymond, "Education and Social Mobility: A Structural Model", *Power and Ideology in Education*, Jerome Karabel & A. H. Halsey (der.), New York: Oxford University Press, 1977, s. 186-196.

Bourdieu, Pierre, Jean Claude Passeron, *Yeniden Üretim: Eğitim Sistemine İlişkin Bir Teorinin İlkeleri*, çev. Levent Ünsaldı ve Aslı Sümer, Ankara: Heretik Yayınları, 2015.

Bowles, Samuel "Unequal Education and the Reproduction of the Social Division of Labor", *Power and Ideology in Education*, Jerome Karabel & A. H. Halsey (der.), New York: Oxford University Press, 1977, s. 137-153

Bowles, Samuel, Herbert Gintis, *Schooling in Capitalist America: Educational Reform and the Contradictions of Economic Life*, New York: Basic Books, 1977.

Byrne, David, *Complexity Theory and the Social Sciences: An Introduction*, London: Routledge, 1998.

Byrne, David, Charles C. Ragin, *The Sage Handbook of Case-Based Methods*, Sage, 2013.

Clark, Burton, *On Higher Education: Selected Writings 1956-2006*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2008.

Collins, Randall, *The Credential Society: A Historical Sociology of Education and Stratification*, New York: Academic Press, 1979.

Çetinsaya, Gökhan, *Büyüme, Kalite, Uluslararasılaşma: Türkiye Yükseköğretimi İçin Bir Yol Haritası*, Eskişehir: YÖK Yayınları, 2013.

Di Maggio, Paul, Walter W. Powell, "The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields", *American Sociological Review*, c. 48, s.148, 1983.

Dölen, Emre, *Türkiye Üniversite Tarihi 1: Osmanlı Döneminde Darülfünun (1863-1922)*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009

Dölen, Emre, *Türkiye Üniversite Tarihi 2: Cumhuriyet Döneminde Osmanlı Darülfünun'u (1922-1933)*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010a

Dölen, Emre, *Türkiye Üniversite Tarihi 3: Darülfünun'dan Üniversiteye Geçiş, Tasfiye ve Yeni Kadrolar*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010b

Dölen, Emre, *Türkiye Üniversite Tarihi 4: İstanbul Üniversitesi (1933-1946)*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010c

Dölen, Emre, *Türkiye Üniversite Tarihi 5: Özerk Üniversite Dönemi (1946-1981)*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010d.

Emirbayer, Mustafa, Victoria Johnson, "Bourdieu ve Organizational Analysis", *Theory and Society*, c. 37: s. 1-44, 2008.

Enlil, Zeynep, Yiğit Evren (der.), *Yaratıcı İstanbul: Yaratıcı Sektörler ve Kent*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.

Gumport, Patricia J. (der.), *Sociology of Higher Education: Contributions and their Context*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2007.

Günay, Durmuş, Aslı Günay, "1933'den Günümüze Türk Yükseköğretiminde Niceliksel Gelişmeler", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, c.1, sy. 1, 2011, s. 8.

Gür, Bekir, Zafer Çelik, *YÖK'ün 30 Yılı*, Seta Yayınları, 2011.

Karabel, Jerome, A. H. Halsey (der.), *Power and Ideology in Education*, New York: Oxford University Press, 1977.

Karaca, Mehmet (ed.), *İstanbul Teknik Üniversitesi ve Mühendislik Tarihimiz*, İstanbul: İTÜ Vakfı Yayınları, 2013.

Kuran, Aptullah, *Bir Kurucu Rektörün Anıları: Robert Kolej Yüksekokulu'ndan Boğaziçi Üniversitesi'ne*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2013.

Piketty, Thomas, *Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital*, çev. Hande Koçak, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014.

Readings, Bill, *The University in Ruins*, Cambridge: Harvard University Press, 1997.

Stevens, Mitchell L., Elizabeth A. Armstrong, Richard Arum, "Sieve, Incubator, Temple, Hub: Empirical and Theoretical Advances in the Sociology of Higher Education", *Annual Review of Sociology*, 2008, c. 34, s. 127-151.

Szyliowicz, Joseph S., "Turkey: Toward a Modern Educational System in a Democratic Society", *Education and Modernization in The Middle East*, Cornell University Press, Ithaca-London, 1973, s. 375-386;

Teichler, Ulrich, *Changing Patterns of the Higher Education System: The Experience of Three Decades*, London: Jessica Kingsley, 1988

Teichler, Ulrich, *Higher Education Systems: Conceptual Frameworks, Comparative Perspectives, Empirical Findings*, Rotterdam: Sense Publishers, 2007.

Teixeira, Pedro, "Mass Higher Education and Private Institutions", *Higher Education to 2030: Globalization*, c. 2, OECD, 2009, s. 231-258.

Tekeli, İlhan, *Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye'de Yükseköğretimin ve YÖK'ün Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010

Trow, Martin, *Twentieth-Century Higher Education: Elite to Mass to Universal*, edited by Michael Burrage, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2010.

Ek Tablo 1: İstanbul'daki Devlet Üniversiteleri ve Kuruluş Tarihleri

Üniversite ↓	Kuruluş Kanununun Resmi Gazetede Yayınlanma Tarihi ve Kanun Numarası
İSTANBUL	06/06/1933-2252
İSTANBUL TEKNİK	20/07/1944-4619
BOĞAZİÇİ	12/09/1971-1487
MARMARA*	20/07/1982-41 (KHK)
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR*	20/07/1982-41 (KHK)
YILDIZ TEKNİK*	20/07/1982-41 (KHK)
GALATASARAY	06/06/1994-3993
TÜRK - ALMAN	10/04/2010-5979
İSTANBUL MEDENİYET	21/07/2010-6005
TÜRKİYE ULUSLARARASI İSLAM BİLİM TEKNOLOJİ	22/4/2015-6641
SAĞLIK BİLİMLERİ	27/3/2015-6639
*41 sayılı Kanun Hükmünde Kararname yürürlüğe girdikten sonra 2809 sayılı kanun çıkarılarak 30/03/1983 tarihinde resmi gazetede yayınlanmıştır.	

Ek Tablo 2: İstanbul'daki Vakıf Üniversiteleri ve Kuruluş Tarihleri

Üniversite ↓	Kuruluş Kanununun Resmi Gazetede Yayınlanma Tarihi ve Kanun Numarası	Üniversite ↓	Kuruluş Kanununun Resmi Gazetede Yayınlanma Tarihi ve Kanun Numarası
KOÇ	07/03/1992-3785	İSTANBUL KEMERBURGAZ	31/05/2008-5765
FATİH**	07/06/1996-4142	İSTANBUL ŞEHİR	31/05/2008-5765
İŞİK	07/06/1996-4142	YENİ YÜZYIL	28/02/2009-5839
İSTANBUL BİLGİ	07/06/1996-4142	İSTANBUL MEDİPOL	07/07/2009-5913
SABANCI	07/06/1996-4142	FATİH SULTAN MEHMET VAKIF	24/04/2010-5981
YEDİTEPE	07/06/1996-4142	İSTANBUL 29 MAYIS	24/04/2010-5981
KADİR HAS*	30/05/1997-4263	SÜLEYMAN ŞAH **	24/04/2010-5981
BEYKENT	15/07/1997-4282	İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM	24/04/2010-5981

DOĞUŞ	15/07/1997-4281	BEZM-İ ÂLEM VAKIF	24/04/2010-5981
İSTANBUL KÜLTÜR	15/07/1997-4281	İSTANBUL GELİŞİM	03/03/2011-6114
MALTEPE	15/07/1997-4282	ÜSKÜDAR	03/03/2011-6114
BAHÇEŞEHİR	18/01/1998-4324	GEDİK	03/03/2011-6114
HALIÇ	18/01/1998-4324	MEF	27/04/2012-6296
OKAN	18/12/1999-4488	NİŞANTAŞI	31/05/2012-6307
İSTANBUL TİCARET	14/04/2001-4633	MURAT HÜDAVENDİGAR**	31/05/2012-6307
İSTANBUL BİLİM	28/03/2006-5475	İSTANBUL ESENYURT	12/06/2013-6492
ACIBADEM	18/05/2007-5656	BİRÜNİ	20/02/2014-6525
İSTANBUL AREL	18/05/2007-5656	İBN HALDUN	22/04/2015-6641
İSTANBUL AYDIN	18/05/2007-5656	İSTİNYE	22/04/2015-6641
ÖZYEĞİN	18/05/2007-5656	İSTANBUL RUMELİ	31/03/2015-6640
PİRİ REİS	08/02/2008-5733		
<p>*Kadir Has Üniversitesi 07/03/1992 tarihli resmi gazetede yayınlanan 3785 sayılı kanun ile kurulmasına rağmen eğitim-öğretime başlayamamış daha sonra kuruluşu için 1997 yılında yeni bir kanun çıkarılmıştır. **Bu üç üniversite, makale yazıldıktan sonra 23.07.2016 tarihli 29779 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 667 karar sayılı KHK ile kapatılmıştır.</p>			

SİYASAL PARTİLERİN DOĞUŞU: TARİHSEL VE TOPLUMSAL KÖKENLERİ*

Gökhan GÖKTÜRK**

Özet

Siyasal partilerin toplumsal kökeni üzerine sosyolojik açıdan söz söylemek ciddi zorluklar barındırmaktadır. Siyasal partileri etimolojik olarak tanımlamak yapısal açıdan, örgütsel düzlemde belirli benzerlikler gösterse de doğuş koşulları benzerliklerden çok ayrımlara tabidir. Bu zorluğun temelinde her ülkenin farklı tarihsel gerçekliklere sahip olması yatmaktadır. Avrupa içerisinde birbirlerine oldukça yakın makro gelişmelere sahip olan ülkeler dahi bu ayrımlara tabidir. Fransız İhtilali, Endüstri Devrimi gibi makro gelişmeler her ne kadar dünyanın genelinde benzer siyasal sistemler, iktisadi üretim biçimleri üretse de yerel düzeyde toplumların sosyolojik farklılığını incelemek gerekir. Örneğin neden Fransa'da daha merkeziyetçi bir yapıya dayanan siyasal sistem üretildiği buna karşılık Britanya'da daha liberal bir sistem geliştiği bu ayrımlarda gizlidir. ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye'de siyasal partilerin doğuş koşullarını ve benzerliklerini/ayrımlarını incelemek bu makalenin temel amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Siyasal Parti, Siyaset Sosyolojisi, Partilerin Kökeni, Parti ve Devlet.*

THE EMERGENCE OF POLITICAL PARTIES: THE SOCIAL AND HISTORICAL ORIGINS

Abstract

Talking about social origins of political parties from a sociological perspective contains serious difficulties. Although political parties show some similarities in the organizational platforms, the foundation states etymologically. Because every country has different historical realities. Even countries within Europe that are fairly close to each other in terms of macro developments are prey to such distinctions. Although macro developments such as the French Revolution and the Industrial Revolution produced similar political systems and forms of economic production throughout the world it is required to examine the sociological differences at the local level. For example; why the political system in France is based on a more centralized organization while a more liberal system was adopted in Britain is hidden in this distinction. The aim of this study is to lay bare the emergence of political parties in US, Britain, France and Turkey and to investigate the convergences and divergences of their respective political parties.

Keywords: *Political Party, Political Sociology, Origin of Parties, Party and State.*

* Bu makale, Gökhan Gökürk, (2012) "1946-1980 Yılları Arasında Siyaset Sosyolojisi Açısından Cumhuriyet Halk Partisi" (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul'a dayanmaktadır.

** Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İletişim: gokhan.gokturk@dpu.edu.tr

Giriş

Günümüzde siyasal partiler modern siyasal alanın başat unsurlarından biridir. Tarihsel süreç içerisinde hizipler, çıkar ve baskı grupları gibi ilk oluşumlar Yunan ve Roma dönemine kadar dayandırılrsa da, siyasal partilerin varlığı daha yakın bir tarihe tekabül eder. (Özbudun, 1977: 19) Siyasal partilerin ilk örnekleri, XIX. yüzyılda Avrupa’da ve Birleşik Devletlerde görülmektedir. Parlamenter sistemin uzunca bir süredir mevcudiyetine karşın, ilk siyasi parti ABD’de 1795-1800 yılları arasında Cumhuriyetçi Parti adıyla kuruldu. İngiltere’deki ilk siyasi parti de 1877 yılında kurulan Ulusal Liberal Federasyonudur. (Öztekin, 2007: 76-77) Siyaset bilimci Duverger, 1850’li yıllara kadar Amerika’nın dışında bugünkü anlamda siyasal partilerin olmadığını vurgulayarak “...buralarda fikir akımları, halk kulüpleri, felsefi dernekler ve parlamento grupları vardı; ancak gerçek partiler yoktu.” (Duverger, 1974: 15), diye belirtmektedir. 1950’den sonra ise partilerin, Batı-dışı coğrafyada da hızlı bir şekilde yaygınlaştıkları, siyasetin ve iktidarı ele geçirmenin en önemli aracı haline geldiği gözlemlenmektedir.

Duverger’in siyasi parti değerlendirmesinde iki ana dönem ortaya çıkmaktadır. Belirtilen iki ana dönem siyasal partilerin ortaya çıkış ve gelişim sürecindeki tarihsel arka planını anlamak açısından önemlidir. Birincisi; toplumların tarihsel gerçekliklerine bağlı olarak hangi koşullarda parlamenter bir yapı ürettiği ve buna bağlı olarak bu sürecin siyasal partilere nasıl evrildiği üzerinedir. İkinci dönem ise, II. Dünya Savaşı sonrasında bu örgütlenmelerin kurumsal anlamda nasıl değişimler yaşayarak günümüz modern siyasal partilerine dönüştüğünü içermektedir.

1850’li yıllara gelindiğinde dünya büyük birkaç devrimin yaşanmasına tanıklık etmiş ve bu büyük gelişmeler toplumsal yaşamın her alanında önemli değişimlere neden olmuşlardır. Özellikle 1789 Fransız Devrimi, 1830 Endüstri Devrimi, 1848 İşçi Hareketleri gibi makro olaylar neredeyse kendilerinden sonra gelen tüm tarihsel/toplumsal/siyasal olayların şekillenmesinde etkili olmuşlardır. Fransız Devrimi, muhafazakârlık, sosyalizm ve liberalizm gibi temel siyasal düşüncelerin oluşmasına kaynaklık ettiği gibi, toplumsal hareketlerin ivme kazanmasına neden olmuş ve halk kitlelerinin gelişmelere katılmasını da mümkün kılmıştır. (Sezer vd, 2001: 32) Aynı şekilde endüstri devrimi üretim biçimini derinden etkileyerek, sınıfsal yapıya katkılar sağlamış ve kentsel dönüşümleri de çok

kısa bir zamanda yeniden biçimlendirmiştir. Modern burjuva devriminin oluşum süreci içerisinde tüm bu gelişmeler Batı toplumlarında gelişerek tüm dünyayı etkisi altına almıştır.

1789 Fransız İhtilali'nin yaşandığı XVIII. yüzyılın son çeyreğinden XIX. yüzyılın sonuna kadar 100-150 yıllık süre içerisinde önemli dönüşümler yaşanmıştır. 1789'un dünyası ezici oranda kıra dayanmaktaydı. Dünyanın pek çok bölgesinde kentli nüfus, kırsal nüfusun altındaydı. Endüstri devrimini gerçekleştirmiş olan İngiltere'de bile kentli nüfus ilk kez 1851'de kırsal nüfusu geride bırakmıştır. Bir milyonluk Londra ve yarım milyon nüfuslu Paris haricinde nüfusu yüz binin üzerinde olan Rusya'da iki, Fransa'da iki, Almanya'da iki, İspanya'da dört, Portekiz, Hollanda, Avusturya, İrlanda, İskoçya ve Avrupa Türkiye'sinde birer tane olmak üzere yirmi kadar kent mevcuttur. Aynı zamanda 1789'un dünyasında, çevresinde devlete ait binaların ve soyluların evlerinin bulunduğu küçük taşra kasabaları da kent olarak anlaşılmalıdır. (Hobsbawm, 1998: 19) Taşra kenti, özünde kırsal ekonomiye ve topluma bağımlı bir yapı sergilemektedir. Taşra kentlerinde meslek sahibi sınıflar ve orta sınıf halk, tahıl ve hayvan ticareti yaparak geçimlerini sağlamaktaydılar; ayrıca kırdaki iplik değirmencilerine sipariş veren ve bunları toplayan tüccar girişimciydiler. Bunların üzerinde ise hükümeti temsilen lordlar ve kilise bulunmaktaydı. Bu kentlerdeki zanaatkârlar ve dükkân sahibi kimseler de çevrelerindeki köylülere ve köylülerden geçinen kasabalılara mal satan kimselerdi. (Hobsbawm, 1998: 21) İngiltere hariç büyük Fransız devrimini gerçekleştirmiş Fransa dahi XIX. yüzyılın sonuna kadar kırsal üretim biçimlerinin ve ilişkilerinin belirlediği bir görünüm sergilemeye devam etmiştir.

XIX. yüzyılın kırılmaya yol açan ve kentsel öğelerinin ve yaşam biçimlerinin değişmesine neden olan etmen ise Endüstri Devrimidir. Ancak bu durum kırsal üretimin tamamen etkisizleştiği ve üretim biçiminin tamamen ve bir anda sanayi yönünde evrildiği anlamına gelmemektedir. İngilizler bu dönüşümü kırsal alanda ticarileşme sorununu ortadan kaldırarak aşmayı başarmıştır. Bu dönüşümün seyri ise ülkelerin kendi toplumsal yapısındaki farklılıklarına bağlı olarak değişmektedir. Mutlak krallık karşısında soylularının galip geldiği ve köylü sorununu burjuvazi lehine sonuçlayan İngiltere'de piyasa ekonomisi galip gelerek daha liberal bir parlamenter sistem geliştirilirken, kral ve soyluların savaşında yenilen

soyluların saray memurluklarına dönüştürüldüğü Fransa'da, kırsal üretim ilişkileri köylü emeği üzerinden rant elde etmeye devam ederek, Fransa'da daha bürokratik bir parlamenter sistem gelişmesine hizmet etmiştir. Diğer taraftan İngiliz gentrysi ve Alman junkerleri arasındaki yapısal fark, ülkelerin endüstri devrimi sonrasında toplumsal yapılarının da şekillenmesi üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir.

Endüstri devriminin kalıcı etkilerinin görülmeye başladığı 1870'li yıllardan itibaren Batılı ülkelerin sanayi toplum yapısına geçtiği ve kırsal üretim ilişkilerinden sıyrıldığı görülmektedir. 1870'li yıllara doğru bu dönüşümü sağlayan etmenler üretim araçlarında meydana gelen değişimlerin sonucunda -demiryolları, telgraf ve buharlı gemiler- ile gelişme olanağı bulmuştur. (Hobsbawm, 1998: 46) Demiryollarının kullanımı ile iç bölgelere ulaşımın kolaylaşması, buharlı gemiler ile daha hızlı ve maliyeti azaltılmış ulaşımın sağlanması ve telgraf ile iletişimi artırılmış bir dünyada endüstri devrimi kentleşmeyi hızlandıran gelişmelerdir. Diğer taraftan teknikteki bu icatlar toplumsal yapı üzerinde önemli etkilerde bulunmuştur. Kırsal üretim biçimlerini etkileyerek üretim ilişkilerinin/biçimlerinin endüstri yönüne dönüşmesini sağlamıştır. Kırsal alanda görülen geçim darlığı, rantın senyörlerce ve toprak soylularıyla sağlanması, köylü üzerindeki baskı ortamı kente göç unsurlarını tetiklemiş, bu sorunlar endüstri devrimi ile kentleşme/kentleşme oranlarını, kent yönünde artışına neden olmuştur. Toplumsal yapıdaki bu değişim ise bürokratik örgütlenme zorunluluğunu ortaya çıkartarak modern devlete doğru yönelimi hızlandıracaktır.

XIX. yüzyıl, işçi hareketi, kentleşme, milliyetçilik, uluslaşma, grev-lokavt, fabrika, orta sınıf, çalışan sınıf, kapitalizm, sosyalizm, muhafazakârlık, toplumbilim, gazetecilik, proletarya, ekonomik bunalım, gibi pek çok kavramın üretildiği ve önemli değişimleri simgeleyen bir yüzyıl olarak bugünün dünyasını da şekillendiren etkiye sahiptir. (Hobsbawm, 1998: 9) XIX. yüzyılda parlamentonun giderek önemini arttırması ve siyasal partilerin de bugünkü halini almaya başlaması, Batı'da meydana gelen siyasal oluşumların açığa çıkardığı çatışmaların ve buna mukabil antlaşmaların bir sonucudur. Diğer bir ifade ile siyasal parti, siyasal sistemin belirli ölçülerde karmaşıklaştığı, toplumun feodal toplum modelinden endüstri toplumuna geçmeye başladığı; toplumsal sorunlarda ele alınacak kararlara katılmak istedikleri, bu nedenle yönetenlerin kontrol edilmesi gereken her yerde ve her aşamada karşımıza çıkmaktadır. (Öztekin,

2007: 77) Özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda mevcut olan sınıfsal çıkar savaşlarının arasında şekillendiğini vurgulamamız daha gerçekçi bir yaklaşım sergileyecektir. Sınıfsal çıkarlar da hem toplumsal devrimlerin nedeni hem de sonucu olarak karşılıklı bir ilişkiye sahiptir.

Duverger partilerin doğuş nedenlerinin, kökenlerinin parlamento gruplarının ve seçim komitelerinin doğuşuna bağlı olduğunu belirtmektedir. (Duverger, 1974: 16) Siyasal partiler öncelikle parlamentolar ve anayasal hareketler çevresinde gelişme imkânı bulmuşlardır. Ancak siyasal partilerin parlamento grupları içinde doğduğu şeklindeki ifadesini açmak gerekmektedir. Özellikle Fransız İhtilali ve Endüstri Devrimi sonrasında burjuvazi aristokrasiye karşı güç kazanımı sağlamış ve bunun yanı sıra halk kitleleri siyasal bir aktör haline gelerek tarihin bir öznesi haline dönüşmüştür. Bu anlamda parlamento gruplarının arasındaki mücadele sınıfsal çıkarların çatışmasına yaslanmaktadır. Seçim komitelerinin doğuşu da yine bireyin siyasal katılma süreçlerinin yani güç kazanarak aktör haline gelmesinin bir neticesidir. Bir anlamda siyasal partilerin doğuşunu araştırma çabası sınıfsal farklılıkların/mücadelelerin tarihsel süreçlerini de anlamayı beraberinde getirmektedir. Bu anlamda partilerin ortaya çıktığı XIX. yüzyıl koşullarında hangi etmenlerin parlamenter sistemi geliştirdiği ve onun akabinde siyasal partileri oluşturduğu sorusunun cevabını aramak çabası ile Birleşik Devletler, İngiltere, Fransa ile birlikte Türkiye’de nasıl teşekkül ettiğini tarihsel bir süreç içerisinde sosyolojik temellerde irdelemeye çalışacağız.

1. ABD’de Siyasal Partiler

Birleşik Devletler siyasi tarihinin oluşması üç önemli aşamada değerlendirilebilir. Birincisi Avrupa’dan başlayan göçlerle oluşan İngiliz hâkimiyeti döneminde koloniler evresi, ikincisi devletin oluşumuna sebebiyet veren bağımsızlık savaşı, üçüncüsü ise anayasal sürecin, parlamenter demokrasinin yönünü tayin eden iç savaştır. Birleşik Devletlerin oluşumuna neden olan göç unsuru kıtanın keşfinden sonra başlayan Portekiz ve İspanyol göç unsurlarından birkaç detayla ayrılmaktadır. İspanyol, Portekiz kolonileri yeni kıtanın zenginliklerinin sömürsünün ötesine geçemezken, İngiliz kolonilerini oluşturan göç, yapısıyla farklılaşmaktadır. İlk dönem altın ve gümüş zenginliğine kavuşmak üzere gelen İngiliz kolonileri daha sonra Avrupa’daki monarşi ve din baskısından

kaçan göçmenlerin yapısıyla farklı bir sürece evrilmiştir. Bu durum İngiliz kolonilerine İngilizlerin yanı sıra Avrupa'nın diğer ülkelerinden de göçler gelmesine neden olmuştur. Göçün şekli ise sadece ekonomik değil aynı zamanda siyasal ve sosyal nedenler de ihtiva etmekteydi. Diğer devlet kolonileri hiçbir zaman İngiliz kolonilerinin nüfusuna ulaşamamışlardı. (Ateş, 1989: 88-89)

Koloni düzeni toplumsal yapısını, üç ana bölge ve bu bölgelere bağlı üretim biçimi şekillendirmekteydi. Keza bu üretim biçiminin yüz elli yıl içinde alacağı ilerleme önce bağımsızlığına, ardından da iç savaşa götürecek bir birikimi de içinde barındırmaktaydı. Kuzeydeki koloniler daha çok ticaret ve denizcilikle zenginleşmekteyken, orta ve güney kolonileri ise tarım ağırlıklı idi. Orta bölgelerde buğday ve mısır, kuzey bölgelerde ise pamuk başta olmak üzere tütün ve pirinç yetiştiriliyordu. (Ateş, 1998: 88) 1860'lara doğru bu yapı yine üç toplum biçimine evrilmişti. Pamuk üreticisi olan Güney, özgür çiftçiler ülkesi olan Batı ve hızla endüstrileşen Kuzeydoğu. (Moore, 2003: 156)

Bu üç bölgeye yaslanan sosyolojik neden, toplumsal sınıfların oluşumu açısından Birleşik Devletleri, İngiltere ve Kıta Avrupa'sından farklılaştırır. Bu nedenle Birleşik Devletlerde, siyasal sistemin ve onun kurumlarının oluşum/gelişim göstergeleri de sosyolojik yapıların farklılığından ötürü kendisine özgü gelişmeler gösterir. Öncelikle dikkat çeken farklılaşma, Avrupa'da görülen toprak aristokrasisine dayalı soylu sınıfın Birleşik Devletlerde toprak mülkiyetinin şekli bakımından gelişme göstermediğidir. Her ne kadar Avrupa'dan çeşitli nedenlerle Birleşik Devletlere senyörlerin de göç ettiği gözlemlense de ve kanunlarla bu yapı desteklenmeye çalışılsa da Amerikan toprak yapısı aristokrasiyi desteklememiştir. Amerikan toprağını işlenmesi bizzat toprak mülk sahibinin gayretleriyle yapılmakta ancak toprak sahibini ve çiftçiyi zengin edecek bir artı ürüne dönüşmemektedir. Dolayısıyla toprak mülk sahibinin ekebileceği kadar küçük alanlara ayrılmıştı. Hâlbuki aristokrasinin oluşması için öncelikli gereken şey toprağa sahip olmaktır. (Tocqueville, 1962: 16) Oysa Birleşik Devletlerde uygulanan kuvvetler ayrılığına dayanan federal sistem, burjuva çıkarlarını ve kapitalist liberal gelişmeyi sınırlamaya kalkacak bir aristokrasiyi ve mutlak monarşiyi başından itibaren saf dışı bırakmaktaydı. (Yücekök, 1983: 14-21) Bu nedenlerden ötürü aristokrasi kendisine Birleşik Devletlerde gelişme olanağı yaratamamıştır. Ortaya çıkan siyasi

yapının sağlamış olduğu avantaj dışında ABD, ister feodal ister bürokratik olsun karmaşık ve yerleşik bir tarım toplumunu parçalama sorunuyla karşılaşmadı. Ticari tarım öncesi bir toprak sahibi aristokrasisi ile kral arasında siyasal savaşım da mevcut değildi. (Moore, 2003: 151)

Parlamente demokrasinin gelişmesi için, ortadan kaldırılması veya gücünün azaltılması gereken mutlakıyetçi bir monarşi sorununu İngilizlere karşı bağımsızlık savaşı ile çözümleyen koloniler, Birleşik Devletler demokrasisi için erken dönemde aşılması gereken bir adımı da atmış bulunuyorlardı. Mutlakıyetçi monarşi sorunun çözümü ve liberal demokratik gelişmeyi engelleyici bir aristokratik sınıfın oluşmaması bu yönde önemli iki adımdı. Bu iki yaklaşım Birleşik Devletleri Avrupa'dan ayırmaktaydı. Fransa'daki saray memurluğuna indirgenmiş aristokrasi ve mutlak bir merkezilik bunun yanı sıra kentli burjuvazi sınıfının konumu, toprak ve mülkiyet ilişkisi biçimindeki farklılık, Amerikan ve Fransız sitemlerinin birbirlerinden önemli ölçüde ayrılmasını sağlamaktaydı. Avrupa ülkeleri ve Birleşik Devletler toplumsal yapısı arasındaki bu farkın oluşmasını sağlayan en önemli faktör ise yeni kıtanın sunmuş olduğu coğrafi olanaklardır. Kıtanın batısına uzanan işlenmemiş topraklar, toprak eliti ve ona bağlı olmak zorunda olan bir düşkün burjuvazi yaratmamıştır. (Yücekök, 1983: 22) Coğrafyanın sunmuş olduğu bu sosyal morfoloji diğer eski kıta ülkeleri arasındaki ayırımıda önemli bir belirleyicidir.

Birleşik Devletler toplumsal yapısının coğrafi koşulların sunduğu üretim olanaklarına bağlı olarak üç ana yönde şekillendiği belirtilmişti. Kuzey-Güney ve Batı arasında şekillenen güç ilişkisi, Amerikan toplumsal yapısını ve bugüne etkilerinin hangi seyirde yol aldığına anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. XIX. yüzyılın ortalarına doğru Güney'de plantasyoncu bir tarım toplumu ortaya çıkarken, Kuzey'de endüstri kapitalizmi kendisini göstermektedir. Batı'daki toplumsal yapının temel üretim biçimini, aile emeğine dayalı çiftçilik oluşturmaktadır. Batı ile Kuzey, değerleri gitgide Güney'le çatışan bir toplum ve kültür yaratmışlardır. (Moore, 1983: 180-181) Birleşik Devletler toplumsal yapısının oluşumunu sağlayan temel niteliklerden biri, bu aile işletmeleri sisteminin oluşmasıdır. Kıtanın batısında mevcut olan boş ve bakir toprakların yerleşim alanlarına dönüşmesi ve giderek basit bir toprak sisteminden ticari tarıma sahip bir alana kavuşması, Güney ve Kuzey arasındaki ilişki sistemini de etkilemiş ve Batı'yı gücün önemli odaklarından biri haline getirmiştir. Avrupa

kıtasında toprak soyluların kendi soyluluğunu yaratması ve tarıma dayalı alanların darlığı artan nüfusu kentlere göç yönünde evirmiştir. ABD’de coğrafyanın sunduğu imkândan ötürü, Batı’da gelişen aile çiftlikleri Avrupa’daki gibi nüfusun kentlere akmasının ve işçi sınıfının oluşmasının önüne geçmiş buna bağlı olarak farklı bir toplumsal çıkar yaratmıştır. Demografik yapıdaki farklılık ekonomik sistem içerisinde farklı arz ve talepleri de beraberinde getirerek mücadele alanını farklılaştırmaktadır. Birleşik Devletler toplumsal yapısı 1861-1865 iç savaş sonrasına kadar bu ana toplumsal sınıflar tarafından şekillendirilmiştir. İç savaş sonrası ise Birleşik Devletler toplumu Kuzey’in belirlediği endüstri üretim ilişkileri çerçevesinde yeni bir boyut kazanmıştır. Plantasyon köleliğinin kaldırılması, Birleşik Devletler demokrasinin önündeki engelin kaldırması yönünde önemli bir siyasal gelişmedir. Bağımsızlık savaşı sonrasında en önemli tarihi gelişme olan iç savaş, farklı toplumsal savunulara sahip olan siyasi partilerin de fikirsel zemininin kuvvetlenmesi üzerinde yoğun bir etkiye sahiptir.

Bu minvalde toplumsal yapısının belirtilen niteliği üzerine, Birleşik Devletlerin kuruluşundan itibaren farklı iktisadi çıkarlara sahip olan sınıfların çıkar çatışmaları neticesinde iki temel parti oluşmuştur. (Berkes, 1946: 76) İlk parti örgütlenmeleri de bu ekseninde bağımsızlık sonrası dönemde anayasal sürecin akabinde görülür. Bu iki partide öne çıkan isimler ise federalist Alexander Hamilton ve anti-federalist Thomas Jefferson’dur. Hamilton daha sıkı bir birliği ve daha güçlü bir merkezi-federal hükümeti benimsemektedir. Jefferson ise daha geniş ve serbest bir demokrasi anlayışını temsil etmektedir. (Nevins & Commager, 2005: 136) Halk hakimiyetini tahdit etmek isteyen parti, doktrinlerini birliğin Anayasasına tatbik etmek istiyordu. Bu parti federal parti adını aldı. Kendini hürriyetin temsilcisi savunucusu ilan eden diğer parti ise cumhuriyetçi parti adını aldı. (Tocqueville, 1962: 16) Alexander Hamilton önderliğindeki Federalistler bağımsızlık savaşı sonrası zenginleşen ticaret burjuvazisinin çıkarlarını güçlendirecek bir siyaset izlerken, Thomas Jefferson önderliğindeki anti-federalistler (Cumhuriyetçiler-daha sonra Demokratlar) güçlenen kapitalizm ve bankerle karşı çiftçiye, orta ve alt sınıfı savunan bir politikayla ayrılmaktaydı. (Berkes, 1946: 76)

Temelde liberal felsefe prensibini benimsemiş bu iki kanat öncelikle oy hakkının genişletilmesi hususunda farklı tutumlar takınmışlardır.

Kentli büyük burjuvazi, Avrupa'dakine paralel olarak oy hakkının sınırlı tutulmasını savunmuş, işçi sınıfına ve köylü desteğine sahip küçük burjuvazi ise, geniş oy hakkından yana tutum sergilemiştir. Avrupa'da genel oy hakkını geciktirmiş olan burjuvazi Amerika'da bu olanaktan yoksun kalmıştır. Bunda birinci neden Birleşik Devletlerde burjuvazinin halka karşı kullanabileceği bir aristokrasinin mevcut olmayışıdır. İkinci neden de küçük burjuvazinin de liberal ruhu benimsemiş olmasından dolayı kentli ticaret burjuvazisi için Avrupa'da olduğu gibi bir korku oluşturmamasıydı. (Özbudun, 1977: 29) Birleşik Devletler toplumsal yapısının özelliğinden kaynaklanan sebeple meydana gelen oy hakkının genişlemesi, siyasal partilerin diğer Batı devletlerinden önce siyasal partilerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ancak burada oy hakkının genişlemesini sağlayan ve bugünkü anlamda siyasal partileri oluşturan durum XIX. yüzyıla gelindiğindeki mevcut toplumsal sınıflar arasındaki mücadelenin biçimlerinden kaynaklanmıştır.

Birleşik Devletler siyasal parti yapısını belirleyen önemli bir etken iki partili bir siyasal sistemin belirleyiciliğidir. Tarihsel olarak Birleşik Devletler toplumsal yapısının etkileri sonucunda Cumhuriyetçi ve Demokrat Parti ekseninde gelişen ABD siyasal partilerinin temel yapısını ise liberal doktrin belirlemektedir. II. Dünya savaşı sonrası ulus-devlet oluşumu sürecinde, modernleşmekte olan ülkeler üzerinde çok partili sistemin kurulması ve liberal demokrasi modelinin gelişmesinde, ABD siyasal partileri ve sistemi önemli bir role sahiptir.

2. İngiltere'de Siyasal Partiler

İngiltere'de parlamento geleneği çok eski tarihlere dayanır. 1215'te imzalanan Magna Carta'yı¹ bu oluşumun fikri temellerine öncülük etmesi noktasında ilk nüvesi olarak gösterebiliriz. Magna Carta ile başlayan bu süreç XVI. yüzyılın başlarında, VIII. Henry'nin Katolik Papalığa karşı başlattığı

¹ Magna Carta mevcut literatürde her ne kadar ilk insan hakları beyannameyi olarak adlandırılrsa da buradaki "insan" kavramı geneli temsil etmemektedir. İnsan kavramının temsil ettiği kısım yalnızca toprak sahibi soylu kesimi oluşturan bir azınlıktan ibarettir. Bu sınıfın temel hedefi insan hakları gibi bir değer üretmekten ziyade kendileri adına mülkiyet haklarını garanti altına almaktan ibarettir. Bu anlamda kralın yetkilerinin sınırlandırılması yönünden merkezi otoritenin yetkilerini tek başına kullanmasının önüne geçse de bugünkü manada bir parlamenter sisteme evrilecek düzeyde bir insan hakları tanımı kanaatimce eksik bir tanımlama olacaktır.

mücadelenin sonucunda topladığı Parlamento süreci ile devam etmiştir. VIII. Henry, Roma'dan ayrılmak için oluşturduğu bu parlamentonun monarktan bir kopuş süreci getireceğini ve kurumsal bir yapıya dönüşerek modern çağa ne denli etki edeceğini her halde tahmin etmemiştir. (Roskin, 2009: 27) XV. yüzyıl sonuna gelindiğinde, Avrupa'da krallar mutlak otoritelerini arttırmışlar, feodal monarşiyi tedricen zayıflatmışlar ve XVI. yüzyıla gelindiğinde Roma'nın zayıflayan gücü karşısında krallar doğrudan doğruya, papayı devreden çıkartarak, Tanrı'dan yetki elde etmişlerdir. 1660'a gelindiğinde İngiltere hariç Avrupa ülkelerinin çoğu güçlerini dinsel yetki ile de haklılaştırmış mutlak monarklar tarafından yönetilmekteydiler. (Roskin, 2009: 28) XVII. yüzyıla gelindiğinde İngiltere'de savaşım anayasal, ekonomik ve dinsel kökenli sorunlar yumağı çerçevesinde yürütülmekteydi. (Moore, 1983: 44) Bu meyanda başlayan 1642-1648 İngiliz iç savaşı sonucunda kralcılar ve parlamentocular karşı karşıya gelmiştir. Savaşı parlamentocuların kazanması ise sistemin yönünü etkilemiş ve parlamentonun kurumsallaşmasını sağlamıştır. Savaşın kazanılmasında askerler kadar Püritenler ve büyüyen tüccar sınıfı önemli bir rol oynamışlardır. Özellikle VIII. Henry'den bu yana gelişen reformist din anlayışları, Batı demokrasisinde önemli bir paydaya sahiptir. Ordudaki askerler, kendileri gibi olan kişilerin de -tüccarlar, sanatçılar, çiftçiler- oy hakkına sahip olmasını istemekteydiler. Bunda Püritenizmin Tanrı karşısında tüm insanların eşit olduğu ve ruhsal ve dünyevi olarak kendilerine rehberlik edecek üstlere ihtiyaç olmadığı fikrinden etkilenmekteydiler. (Roskin, 2009: 28) İç savaştan önce kralın baskısından Massachusetts'e kaçan Püritenler özellikle ABD demokrasisine de büyük etki yapmışlardır. (Roskin, 2009: 29) 1642-1648 İngiliz iç savaşının sonucunda gücünü arttıran parlamento, 1649'dan 1660'a kadar ordunun başında bulunan Oliver Cromwell tarafından Commonwealth adıyla anılan cumhuriyet ile yönetildi. Bu, Cumhuriyet şekli altında merkezleşen büyük bir devletin ilk örneği oldu. (Seignobos, 1960: 259) Cromwell öldüğünde İngilizler çalkantılı cumhuriyet döneminden istikrara geçişin yollarını aramaktaydı. Bu aşamada sürgünde bulunan II. Charles parlamento tarafından geri çağrıldı. İngiliz monarşisi yeniden kurulmuştu ancak parlamento daha güçlüydü ve saygı istiyordu. Charles Katolik ve papa yanlısı tutuma sahipti. 1673'te Katolikler ve Anglikan olmayan Protestanlar aleyhindeki yasayı yürürlükten kaldırarak *Hoşgörü Beyannamesi*'ni ilan etti. Parlamento bu yasayı Katolikliğe bir geri dönüş olarak gördüğü için

bu kanunu yasaklamıştır. Öldüğünde yerine geçen kardeşi II. James onun yerini aldı ve o da yeni bir hoşgörü yasası çıkardı. Ancak parlamento II. James'i hem Katolikliğe hem de mutlakıyetçiliğe geri dönme çabası içinde olduğundan dolayı tahttan indirdi. Yerlerine kız kardeşi Protestan II. Mary ve Hollandalı kocası William geçirildi. Bu olay İngiltere tarihinde 1688'in Şerefli Devrim'i olarak anılır. Çünkü rejim değişikliği silahsız olarak gerçekleştirilmiştir. 1689'da yayımlanan Haklar Beyannamesi ile parlamentonun onayı olmaksızın yasa ve vergi çıkarılamayacaktı. (Roskin, 2009: 29-30) Bu sözleşme ile gerek Tory'ler gerekse Whig'ler İngiliz Devletinin krallık olması konusunda anlaşılabilir ancak krallığın meşruti bir yapı olması gerektiği konusunda da birleşmiş oldular. (Berkes, 1946: 26) Böylece İngiltere kesin olarak bir hukuk devleti olarak işlemeye başladı. (Roberts, 2015: 355) Ancak beyannamenin altında yatan asıl sebep, XIV. Louis ile savaşan İngiltere'nin savaş vergilerini ödemek zorunda olması ve vergi toplamak için parlamentonun onayına ihtiyaç duymasıdır. Haklar konusunda gelişme anlamında çok fazla bir yeniliğe sahip değildir. (Seignobos, 1960: 263)

Görüleceği üzere İngiliz parlamenter sistemi uzun ve mücadele gerektiren bir aşamadan geçerek ilerleyebilmiştir. Ancak Parlamento her ne kadar uzun bir süredir etkili bir güce sahip olsa da demokratik ve temsili bir yapıya sahip değildir. Kırsal yörelerde oy kullanma hakkı toprak sahipleriyle sınırlı, kentlerde ise daha geniş kesimlere sahip olsa da sayısal olarak çok az kişinin elde ettiği bir hak olarak görülmektedir. İngiltere'de bugünün modern partilerinin ilk temsilcilerini ilk kez iç savaş sonrası dönemde Cromwell'den sonra krallığı ele alan II. Charles zamanında görmekteyiz. II. Charles'ın yerine kimin geçeceği yüzünden çıkan tartışmalar 1678'den 1681'e kadar ciddi bir buhrana yol açtı ve kral parlamentoyu feshetti. Bunun üzerine İngilizleri ikiye bölen iki parti meydana geldi. Bunlardan birincisi kralın kardeşi olan James'le Anglikan kilisesinin partisi Tory, öteki ise Katolik olan James'i uzak tutmak isteyen Whig. (Seignobos, 1960: 263) Whig'ler ve Tory'ler olarak adlandırılan bu iki parlamento grubunu tam olarak bir parti olarak adlandırmamız mümkün değildir. Whig'ler kral muhalifleri olarak tüccarları ve imalatçıları temsil etmekteyken, Tory'ler kral taraftarları olarak toprak sahiplerini temsil etmekteydiler. Gerek bir parti gerekse toplumsal bir tabana yaslanan parti oluşumu ise bir yüzyıl sonra meydana gelecektir. (Roskin, 2009: 32) Bu iki parti sonradan Liberal

Parti (Whig) ve Muhafazakâr Parti (Tory) olarak adlandırılacaktır. XVIII. yüzyılın sonlarında parlamentonun yapısını oluşturan toplumsal sınıf burjuvaziye doğru evrilmişti. Ticari ve tarımsal işletmeleri harekete geçiren aristokrasinin üyeleri, başarılarını toprak satın alarak gösteren tüccarlar, bankacılığa geçen imalatçılar ve tacirler, kanun adamları, mahalli eşraf, zengin çiftçiler, kilise ve üniversitenin adamlarından oluşan dört yüz elli bin kişi parlamentonun oyuna sahip gerçek çıkar sahibi kişilerdi. (Beaud, 2003: 86) Üzerinde yükseldikleri kesim ise köylüler ve kentli işçilerdi.

İngiltere’de uzunca bir süredir devam eden parlamento geleneği içerisinde, bugünkü manada siyasal partilerin ortaya çıkmasını, büyük toplumsal devrimlerin yaşanmasının yanı sıra, 1832 reform yasalarıyla başlayan iç gelişmelerle birlikte İngiliz toplumsal ve ekonomik yapısında da meydana gelen sürecin etkinliğinde aramak gerekmektedir. Bu anlamda İngiltere’de ortaya çıkan parti oluşumu kendi tarihsel gelişimi içerisinde oluşan sınıfsal özelliklerine bağlı olarak Birleşik devletlerden ve diğer Kıta Avrupa’sı ülkelerinden ayrılmaktadır. İlk dönem partileri olarak adlandırılan Tory ve Whig partilerini bugünkü anladığımız manada siyasal partilere götüren etmen de 1850’li yıllarda yaşanan yeni ekonomik ve toplumsal dönüşümlerde sağlanmıştır. Bu dönüşümü sağlayan en önemli etken ise gentry olarak adlandırılan sınıfın konumudur. Gentry büyük soyluların altında ancak kendi topraklarını ekip biçmeye hakkı olan köylü yeoman’lerin üstünde yer alan büyük ama az çok dağılmış bir gruptur. (Moore, 1983: 42)

Toprak sahibi soyluların ve gentry’nin tahta bağımlı olmamaları, İngiltere’de demokrasinin gelişmesini belirleyen en önemli etmenler arasında yer almaktadır. Bu kesimin ticarete yönelik tarımı benimsemeleri köylü sorunun ortadan kalkmasına neden olmuştur. (Moore, 1983: 71) Köylülük içindeki farklılaşmadan doğan çeşitli zümreler, kaçınılmaz bir kendiliğinden ticarileşmenin sonucu değildi. Köylülük için pazar, yaşamak için birikimde bulunmanın dayattığı bir zorunluluktur. Köylülüğün kapitalist unsurlar tarafından şekillendirilmesi pazar için meta üretiminden değil, köylülerin pazara bağımlı olmaları gerçeğinden ortaya çıkmıştır. Köylülerin yeniden üretimlerini pazardan sağlamasına yönelik itki, pazar için meta üretimini genişletmiş, bu durum köylü saflarından küçük kapitalist çiftçiler doğmasını ve köylü dayanışmasını etkilemiş ve neticede bu gelişmeler İngiltere’de toprakta kapitalist ilişkilerin

kurulmasını sağlayacak olan zincirin temel halkalarını oluşturmuştur. (Mooers, 2000: 47) Köylülüğün bu zayıflama süreci, önceki dönemlerde köylünün kazancının bir sonucu olarak, gelir ve kiralarda meydana gelen sert düşmelere karşı, büyük toprak sahipleri ve gentry için önemli bir fırsat oluşturdu. Çoğunluğu yeoman saflarından gelen büyük toprak sahipleri köylülere karşı saldırıya geçerek bu durumu kiraların ikiye katlanması ve çitlemenin genişlemesi yönünde kullandılar. Bu saldırı eskiden köylü kiracıların tasarrufunda bulunan mülklerin koyun yetiştirmek amacıyla, otlığa dönüştürülmek üzere tümünden çitlenmesini içeriyordu. Kiraların ikiye katlanması ve çitleme süreci ile sınıfsal güç dengesi sonraki süreçte yeomanlarında aleyhlerine bir şekilde, birleştirilmiş mülklerde kapitalist çiftliklerle uğraşan lordlar yönünde değişikliğe yol açtı. (Mooers, 2000: 47) Köylülüğün bu bastırılmış durumu neticesinde toprak soyluların elde ettiği geniş gelir ve imtiyazlar geniş bir topraksız işçi sınıfının oluşmasına neden olmuştur. Bu kişiler ya bir ücret karşılığı toprak sahiplerinin yanında çalışacaklar ya da gelişmekte olan kentlere göç etmek durumunda kalacaklardı.

Fransa ile yaşanan Napolyon savaşları sonrası tahıl fiyatlarındaki düşüş karşısında önemli gelir kaybına uğrayan İngiliz toprak soyluları parlamento egemenliğinden faydalanarak tahıl ithaline sınırlama getirmişler ve gelir artışı sağlamışlardır. Ancak bu durum kırsaldaki işsizliğin artmasını ve İngiltere endüstri kesimiyle tarım kesimi arasındaki ilk büyük kopmanın da yaşanmasına neden olmuştur. (Yücekök, 1987: 107-108) 1815 Tahıl Kanunları İngiltere'deki siyasal büyük bölünmenin ilk temellerinin atılmasına neden olmuş ve 1832 Reformuna giden yolun açılmasına öncülük etmiştir. Ortaya çıkan ikili durum iki ilkeyi ve mücadele alanını karşı karşıya getirmişti. Tahıl Kanunundan yana olanlar ve Serbest Ticaretten yana olanlar. (Yücekök, 1987: 108) Bu ikili mücadele çerçevesinde kurulan dernekler ve birliklerin mücadelesi sonucunda oluşan toplumsal denge ve siyasal doktrinler siyasal sistemi evrime zorladı ve neticesinde 1832 Reformu kabul edilmiştir. (Yücekök, 1987: 108-109) İngiltere parlamenter ve demokratik sisteminde bu anlamda önemli bir ayırım *1832 Reform Yasası* ile yaşanmıştır. Yoğun mücadelelerden sonra oy hakkı 1832 reform yasasıyla yüzde yedi oranında genişletilmiştir. Bu reformlar 1867'de İngilizlerin yüzde on altısını kapsayacak İkinci Reform Yasasıyla genişletilmiştir. 1884'teki Üçüncü Reform Yasası sonucunda tarım işçilerinin de oy hakkına sahip olmasıyla, neredeyse erkeklerin tamamına

yakınına oy kullanma hakkını veren girişimlerle gerek parlamenter sistem gerekse siyasal partiler gelişme süreci göstermişlerdir. Kadınların 1918’de bu hakkı kazanmasıyla İngiliz demokrasi sistemi katılımcı demokrasiye tedrici adımlarla geçmiş bulunmaktaydı. (Roskin, 2009: 32)

İngiltere burjuva sınıfının köylü sınıfı ile girmiş olduğu bu ilişki durumu İngiltere demokrasisinin diğer ülkelerden farklılaşmasını yaratan önemli toplumsal bir göstergedir. XIX. yüzyılda İngiltere’nin demokrasiye ve dolayısıyla siyasal partilere olan eğilimini belirleyen etmenler, az çok güçlü bir parlamentonun varlığına, kendi ekonomik temelleri üzerine oturmuş ticaret ve endüstri çıkar çevrelerinin durumuna, burjuvazi ve toprak soyluları tarafından bastırılmış köylü sınıfının sorununun bulunmayışına bağlı olarak gelişmiştir. (Moore, 1983: 70)

Siyasal katılımın artmış olması ve parlamentonun kurumsallaşması ile birlikte, gerçek anlamda modern parti ilk defa İngiltere’de 1870 yılında Joseph Chamberlain’in kurduğu Liberal Federasyonu’dur (Liberal Association). (Berkes, 1946: 26) İngiltere siyasetinde esas olarak liberal ve muhafazakâr partilerden sonra kurulmuş olan ancak bugün onlar kadar önemli olan (The Labour Party) İşçi Partisi’dir. Sanayi İnkılâbı sonrasında meydana gelen, topraksız işçi kesiminin kentlerde oluşturduğu birikim üzerine kurulu olan işçi hareketi önemli bir güç unsuruna dönüşmüştür. İşçi sınıfını bir program çerçevesinde birleştirmek üzere harekete geçiren ilk teşebbüs Chartist hareketidir ve 1837’den 1848’e kadar devam etmiştir. (Berkes, 1946: 34) Bugün İngiltere’nin en güçlü iki siyasal partisinden biridir.

Erken siyasi dönemde ticarileşmiş toprak oligarşisi egemenliği üzerine kurulmuş olan İngiltere siyasal partileri daha sonra ticaret, sanayi ve banka sermayedarları hâkimiyetinde gelişmiştir. Muhafazakâr partileri (Tory) en büyük sanayi, ticaret ve maliye sermayesini temsil etmektedir. Liberal partinin temellerini ise, muhafazakârların karşısında sanayi burjuvazisinin güçlenen siyaseti ile uyum göstermeyen ancak sosyalist bir siyasete katılmayan kitleler oluşturmaktaydı. Sosyalist siyasetin ve işçi sınıfının gelişmesi üzerine birbirine yaklaşan muhafazakâr ve liberal partiler arasındaki ayrım on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren azalmakta ve İngiltere siyasal partileri şekillenmektedir. İngiltere İşçi Partisini diğer ülkelerdeki sosyalist partilerden ayıran en önemli özelliği

ise sendika hareketine ve teşkilata dayanmasıdır. (Berkes, 1946: 47-63) XVI. yüzyıldan itibaren farklı toplumsal sınıfların egemenlik mücadelesi altında İngiltere siyasi partileri liberal, muhafazakâr ve sosyalist partiler olarak biçimlenmiştir.

3. Fransa’da Siyasal Partiler

Fransa’da da Parlatentonun ilk örnekleri Ortaçağ’a kadar uzanır. *Etats Généraux* (Estates General) olarak belirtilen sınıflar meclisi Fransa’da eski ve kullanılmamış Fransız parlatentosu anlamına gelmektedir. (Roskin, 2009: 106) Fransa’da feodalizm, 1461’den 1483’e kadar ülkeyi yöneten XI. Louis tarafından mutlakiyetçiliğe yol açmıştır. Louis, *Etats Généraux*’i görmezlikten gelerek ve vergileri arttırmak için bir kraliyet bürokrasi geliştirerek, feodal soyluların gücünü zayıflatmıştır. Bu model, Fransa’nın büyük ölçüde merkezi statüsünü geliştirecek şekilde üç yüzyıl boyunca güçlenmeye devam etmiştir. İngiltere’nin aksine Fransa Katolikliğin merkezi olarak uygulamalarda bulunmuştur. XIII. Louis zamanında ise Kardinal Richelieu 1624’ten 1642’ye kadar ülkenin yönetimini elinde tutmuş ve feodal soyluları daha da zayıflatarak orta sınıf bürokratlardan asker toplamış bir bürokrasi geleneği yaratılmasında önemli aktörlerden biri olmuştur. (Roskin, 2009: 107-108) Fransız soyluları da İngiliz soyluları gibi aynı tarihlerde -1648 ve 1650- merkezileşmeye karşı ayaklanma (Fronde Ayaklanması) çıkartarak savaşmışlar ancak İngiliz lordlarının elde ettikleri özerklik statüsünü kaybetmişlerdir. (Roskin, 2009: 108) XIV. Louis zamanında ise Fransa mutlakiyetçiliği epey geliştirmiş ve ekonomi de uyguladıkları merkantilist politikayla kazanç sağlanmaya çalışılmıştı. XIV. Louis’de *Etats Généraux*’i toplama zahmetine hiç girişmedi. İngiliz lordları aynı yıllarda siyasette hüküm sürerlerken, Fransız lordları saray mensuplarına indirgenmişlerdi. İngiltere soylularının aksine Fransız soylularının önde gelenleri, ilerlemesini kraldan bağımsızlaşarak yapmak yerine kralın çevresinde, onun beslediği bir süs ögesi durumuna dönüşmüştür. (Moore, 1983: 70) Kuvvetler ayrılığı olmaksızın yol alan Fransız monarşisi tüm Avrupa’da daha başarılı olsa da, İngilizler siyasi katılımcılıklarıyla daha istikrarlı bir sistem kurdular. (Roskin, 2009: 109) Fransız egemen sınıfı monarşiye liberal bir siyasi devrim yapmak konusunda İngilizlerden daha az yetenekliydi. (Skocpol, 2004: 341) Bunda İngiliz soylu sınıfının parlatento üzerinde kazandığı ve kökleştirdiği gücünün etkisi büyüktür.

XVIII. yüzyılda Fransa ekonomisi merkantilist politikaların etkisi, ABD kolonilerine yapılan yardım ve bürokrasi de meydana gelen çalkantılarla büyük bir tıkanıklık yaşamaktaydı. Bu doğrultuda merkantilist politikadan serbest rejime geçişin yolları arandı ancak devlet himayesine alıştırılmış olan Fransız sanayisi ve tarımı bunun devamını istediler. (Roskin, 2009: 109) Diğer bir ifadeyle hükümet mutlak iktidarın, imtiyazlılar ise vergi eşitsizliğinin devamını istiyorlardı. Rekabetin temelinde hükümet vergi bağışıklığını lağvetmek, imtiyazlılar ise kralın iktidarını kısıtlamak amacındaydılar. Para sıkıntısını çözmek için 1789 baharında XVI. Louis, 1614'den bu yana ilk defa *Etats Généraux*'i topladı. (Seignobos, 1960: 305) 5 Mayıs 1789'da *Etats Généraux* üç yüz papaz, üç yüz soylu ve altı yüz halk temsilcisi ile toplandı. (Uçarol, 1989: 72-73) *Etats Généraux* üç meclisten oluşmaktaydı. Ruhbanlar, Soylular ve Halk Temsilcileri. *Tiers état* (Üçüncü Meclis), Fransız halkının onda dokuzunu temsil etmektedir. İçerisinde burjuvazi, köylüler, halk tabakalarını barındırmaktaydı. Ancak, iktisadi bakımdan en güçlü olan burjuvazi, halkın çoğunluğunu oluşturan ve feodal zümrelerin tasfiyesinde çıkarları bulunan köylülük ve en yoksul sosyal grup olan halk tabakası, aralarında anlaşmazlık olsa da mutlak feodal sisteme karşı birleşmiş durumdaydılar. (Tanili, 1989: 72-73) Çoğunluğu burjuvalardan oluşan Üçüncü Meclis (*Tiers état*), oturumların başlaması ile birlikte kişi başına oylama ilkesi de dâhil olmak üzere her türlü siyasi değişimi reddeden krala karşı mücadeleye giriştiler. İlk önce 17 Haziran'da *Sieyès*'in önerisi üzerine kendilerini "Ulusal Meclis" olarak ilan ettiler. *Tiers état*'ın kararlı tavrı karşısında kral diğer tabakaların da meclise katılmasını kabul etti ve Meclis kendini 9 Temmuz'da "Ulusal Kurucu Meclis" olarak adlandırdı. (Ağaoğulları vd., 2011: 602) Üçüncü Zümrenin önde gelen liberalleri ve aristokratları Ulusal Meclis savaşını kazanmışlardı. Ancak kralın yoğun muhalifliğine rağmen ayakta kalmayı kendilerinin dışında gelişen Komün devrimine borçluydular. (Skocpol, 2004: 342-343) Kısa bir süre sonra, 14 Temmuz 1789'da halkın Bastille hapisanesine hücum etmesiyle patlak veren olaylar meşhur Fransız devrimine öncülük etmiştir. Fransız devriminin siyasal alandaki önemli sonucu aristokrasinin zayıflatılarak parlamenter demokrasiye varacak yolun açılmış olmasındadır. (Moore, 1983: 489)

Devrim sonrası Meclis Birleşik Devletleri örnek alarak önce "İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesi" sonra da bir anayasa kabul etmiştir. Bu

anayasa Birleşik Devletleri örnek alarak kuvvetler ayrılığı prensibini tahsis etti. Ancak bakanların atamasında İngiltere’de olduğu gibi parlamentonun içinden atamayı reddederek İngiltere’den farklılaştı. Oluşturulmak istenen yapı bir takım düzenlemelerle, itaatin temelini krala değil millete mensubiyetle sağlamayı planlamaktaydı. (Seignobos, 1960: 307) Fakat planlandığı gibi oluşturulamadı. Fransız anayasal monarşisi, bir yandan mutlak iktidarı elde etmek isteyen kral ve bazı aristokratlar, diğer yandan radikal bir devrim isteyen ve Jakobenler diye adlandırılan hizip tarafından el altından çökertildi. Eğer bu yapı değiştirilmeseydi İngiliz Devrimine benzeyebilirdi. (Roskin, 2009: 112) İngiliz devrimiyle aralarındaki ciddi farklılıklara yol açan etmenlerden biri de yaslandığı toplumsal yapının farklılaşmasıdır. Soyluların kral ve mutlak otorite karşısında yenilmelerinin getirdiği farklılığın yanı sıra üretim biçimlerinde ve köylülüğün yapısında da farklılıklar bulunmaktadır. Bu sosyolojik farklılık Fransız siyasal sisteminin yönelimlerini belirlemekte ve onu diğer devletlerden ayırt etmemizi sağlamaktadır.

Bourbon monarşisinin hüküm sürdüğü Fransa’da İngiltere’nin ticari tarıma yönelen toprak sahibi üst sınıf yerine, köylülerin sırtına yüklenen yükümlülükler yoluyla yaşayan bir soylu sınıfla karşılaşırız. Fransa’da gerek devrim öncesinde gerekse devrim sonrasında köylülük mülkiyetinin sağladığını görmekteyiz. (Moore, 1983: 71) İngiltere ile olan temel farklılaşma; birincisinin çitleme ile koyun ve yün üzerine dayalı sistemle, daha az insan emek çabasına ihtiyaç duymasına neden olurken, ikincisinin bağıcılığa dayanması neticesinde daha çok usta ve işçilik isteyen bir üretim biçimi olarak çitleme hareketini doğurmamış olması etkilidir. Böylece Fransa’da toprak soylular kraliyet memurlukları ile saray mensubu hüviyetinde topraktan aldıkları rantlarla yaşantılarını sürdüren bir sınıfa dönüşmüşlerdir. (Yücekök, 1987: 24) Bu sebeple köylü mülkiyeti, topraktan ürettikleri üzerinde ağır kiralara tabi olarak yapılabilmekteydi. (Skocpol, 2004: 233) İngiltere’de büyük toprak sahibi sınıflarının ortaya çıkması ve köylülüğün ortadan kalkması durumu yaşanmakta iken, Fransa’da toprağa ihtiyaç duyan ve bu sebeple kiracı olarak baskı gören bir köylülük ile karşılaşmaktadır. Fransa’daki köylülüğün toprağa gereksinim durumu, toprak üzerinden nispeten bir mülkiyet hakları geleneği yaratmış olmakla beraber, köylülüğün ancak geçimlerini sağlayabilecek bir yoksulluk düzeyine koşulduğu bir duruma yol açmaktaydı. (Mooers, 2000: 64)

Devrim öncesi yıllarda ekonomik düşüş ve ekmek fiyatlarında meydana gelen pahalılık pek çok kiracının ve işçinin daha önce verdiği tepkiden farklı bir tepki vermesine neden olmuştu. Köylüler bu sefer ekmek isyanlarının ötesine geçerek, senyörlük sistemine saldırmaya, hedef almaya başlamışlardı. (Skocpol, 2004: 240) Bunun neticesinde meydana gelen Fransız Devrimi asalak bir toprak aristokrasisini ortadan kaldırarak Fransa’da parlamenter demokrasinin gelişmesini sağlamıştır. (Yücekök, 1987: 24)

Fransa’da parlamenter sistem içerisinde siyasal partilerin ortaya çıkış süreci de öncelikle devrim sürecinde meydana gelen toplumsal grupların kümelenmesi olarak vuku bulmuştur. 1789 Fransız Kurucu Meclisi’nde partilerin doğuşu bu çeşit bir gelişmenin örneğidir. Duverger’in belirttiği gibi, 1789 Nisanında çeşitli illerden Versailles’e gelemeye başlayan *Etats Généraux* üyeleri tam olarak ne yapacaklarını bilemez durumdaydılar. Aynı bölgenin temsilcileri yöresel çıkarlarını savunma amacıyla bir araya gelme eğilimi göstermişlerdi. İlk olarak bir kahve salonu kiralayarak kendi aralarında düzenli toplantılar yapan Breton milletvekillerinden teşebbüs geldi. Daha sonra bunlar sadece yerel çıkarlarda değil, ulusal çıkarlarda da bir amaçta anlaşabildiklerini gördüler ve Breton Kulübü olarak bir ideolojik birlik oluşturdular. (Duverger, 1974: 17) Farklı siyasal eğilimler taşıyan milletvekillerininin 30 Nisan 1789’da Versailles’da oluşturdukları *Club Breton*, kısa süre sonra *Société des Amis de la Constitution* (Anayasa Dostları Derneği) adını aldı. Kasım sonunda Paris’e yerleşmek zorunda kalan dernek, Saint-Honoré sokağında bir Dominiken manastırının salonunda toplanmaya başladı. Dominikenlerin merkez binasının Sain-Jacques sokağında olması sebebi ile rakipleri onları, katı tutumları ve disiplinleri ile alay etmek için “jacobins” veya “jacobites” olarak adlandırdılar. (Ağaoğulları, 2011: 604) Jakobenler kurulan bu birlikler içinde en önemlisidir. Temmuz 1791’de bölünen Jakobenlerde, radikaller kulüpte kalırlarken, ılımlılar *Feullant’lar Kulübünü* kurdular. Devrimin ilk yıllarında önemli rol oynayan bir diğer kulüp ise sans-culottelarla yakın ilişki kuran *Cordeliers Kulübü*’ydü. (Ağaoğulları, 2011: 604)

Her ne kadar bu oluşumlar parti olarak geçseler de bugün tanımladığımız anlamda bir parti olmadığı için birlik, grup veya kulüp olarak adlandırmak daha doğru olacaktır. Fransa’da modern siyasal partilere giden yolda, ilk parlamento birliklerinin oluşumu bu minvalde gerçekleşmiştir.

Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet döneminde, 1871 Ulusal Meclis seçimlerinde, oy verme işlemi serbest bırakıldı. Ancak partiler mevcut olmadığından, köysel bölgelerin büyük seçmen kitlesi yöresel toprak sahiplerine yöneldi. (Duverger, 1974: 20) 1871-1940 arası dönemi kapsayan üçüncü cumhuriyet döneminde Katolik kilisesi otoriter bir sistemin hayalini kurmaktaydı ancak sol, önce sosyalist sonra da komünist partileri kurmuştu. (Roskin, 2009: 116) Komite örgütlenme yapısına daha hızlı adapte olan sol Fransa'da partilerin oluşmasında öncülük sahibidir. Özetle Fransız siyasi partileri üzerine bir araştırma yoğun bir çabayı gerektirmektedir. Bu çaba Fransız siyasi tarihinin karmaşasına da sahiptir. Beş cumhuriyet, iki imparatorluk ve hanedanlık dönemlerine sahip olan Fransız siyaset kurumlarında, İngiltere ve Birleşik Devletlerde olduğu gibi uzun soluklu ve sürekli bir siyasi parti mevcut değildir. Bu durum parlamenter sistemin uygulanış biçiminde olduğu kadar toplumsal sınıflarının çıkar çatışmalarıyla da ilgilidir.

4. Türkiye'de Siyasal Partiler

Türkiye'de siyasi partilerin doğuş süreci Osmanlı İmparatorluğu'ndan buyana süregelen bir geçiş özelliğine sahiptir. Bu sebeple Türkiye'de kurulan siyasi partiler sisteminin geçmişini, Osmanlıdan devralınan parlamenter geleneğinin oluşum süreçlerinde aramak gerekmektedir. Türk toplumlarında meclis kavramı kurulan ilk devletlerden beri mevcuttur. Ancak Anayasal bir süreç olarak parlamenter sistemin oluşumu XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı siyasi sisteminde kendisini gösterecektir. Bu anlamda Türkiye'nin ilk yazılı anayasası 1876 yılında yapılan *Kanun-i Esasi*'dir. *Kanun-i Esasi*'ye giden yolda ise 1808 *Sened-i İttifak*, 1839 *Tanzimat Fermanı*, 1856 *Islahat Fermanı* gibi hadiseler anayasa sürecine geçilmesinde atılan önemli ilk adımlar olarak değerlendirilebilir. Fransa'da ilk anayasanın 1791 tarihli ve Birleşik Devletlerde ilk anayasanın 1787 tarihli olduğu düşünülürse geç bir tarih olarak görülebilir. Buna karşılık Osmanlı'nın gerileme arayışlarına bir çözüm yolu bulmak amacıyla başlayan yurt dışına öğrenci gönderme süreci, Osmanlı aydınının Avrupa'da tanıştığı ferdi hürriyet fikirleri ile birleşecek ve parlamenter sistemin mücadelesi bu seyirde gerçekleşecektir. Bu anlamda asker ve sivil bürokrasinin temsil ettiği aydınlar Osmanlı'da ve sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde değişimin önemli aktörleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gerek Osmanlı İmparatorluğu gerekse rejim değişikliğiyle devamı olan Türkiye Cumhuriyeti'nde partiler oluşum şekli itibariyle, yönetici elitin temsil ettiği merkez ve yönetilenlerin oluşturduğu çevre arasında vuku bulmuş, partiler de bu çatışmadan vücut bulmuşlardır. Tarihsel olarak bakıldığında, Osmanlı'da merkezi simgeleyen saray ile karşısında Tanzimat bürokrasisinin meydana çıkardığı İttihat ve Terakki Fırkası, Cumhuriyet devrinde ise sivil-asker bürokrasisine yaslanan Cumhuriyet Halk Partisi oluşmuştur. (Sarıbay, 2001: 34)

Osmanlı Devletinden kalan mirası değerlendiren ve Türkiye'de modern demokrasinin yerleşmesinde birinci derecede etkisi olan kimseler orta sınıfa mensuptur. Orta sınıfın oluşmasına yol açan etken ise, XVI. yüzyıldan sonra tımarın yerine geçen çiftlik ve malikâne sistemleri arazi işletmelerinin kişilerin emrine verilmesi durumu oluşturmuştur. Mülkiyet esasına dayanan bu orta sınıfın içinde ulema, devlet memurları, sipahi aileleri ve emekli askerler gibi sosyal gruplarda yer almaktadır. (Karpat, 2008: 32) Tımar sisteminin bozulmasıyla birlikte toprağı terk eden reayanın topraklarını vilayet ayanı ucuz fiyatlarla ele geçirmekteydi. XVII. yüzyılın ikinci yarısında özellikle 1683'te başlayan Osmanlı-Avusturya savaşı sırasında devletin devamlı olarak vilayet ayanından yardım istemesi diğer taraftan ayanların güçlenmesini sağlamıştır. (Özkaya, 1994: 10) Toprak sisteminde meydana gelen bu gelişme toplumsal kesim içinde yeni bir zenginleşen kesim yaratılmasına neden olmuştur.

XVIII. yüzyılda merkez ve taşra bürokrasisi ile yerel orta sınıf arasındaki artan gerginlik patlak verdi. Taşra halkı kendi yerel liderleri etrafında toplanarak hem bunların gücünü arttırdı hem de merkezi devletin bürokrasisine karşı cephe almalarını sağladı. Halk desteğine güvenen ve idare ettikleri miri araziye sahip çıkan ayan sayısı arttıkça, bunlar merkezi bürokrasiye –ama devlete ve sultana değil- meydan okuyarak, idare ettikleri arazinin kendilerine verilmesini istedi. Rumeli ayanının iktidara getirdiği II. Mahmut Sened-i İttifak ile ayanın isteklerini gerçekleştirmiş oldu. Bu sebeple Sened-i İttifak ile demokrasiye giden ilk yolu Ayanın açtığı söylenebilir. (Karpat, 2008: 36) Sened-i İttifak elbette bir hürriyet vesikası niteliği taşımamaktadır tıpkı Magna Carta'nın taşımadığı gibi. Magna Carta'da feodal soylular kendi konumlarını güçlendirmek adına kralın yetkilerini sınırlandırmaya gitmişlerdi. Sened-i İttifak XVII. yüzyıl sonrası ortaya çıkmış olan Ayan tabakasının kendi konumlarını

güçlendirmek ve kira olarak işlettikleri toprakları elde ederek kişisel konumlarını güçlendirmek gayesini taşımaktadır. Elbette bu durum Osmanlı ekonomik düzeni anlayışına zıt bir durum oluşturmaktadır. Ancak tımar sistemi toprakların özel mülkiyet içeren çiftliklere dönmesi anlayışı merkezi bürokrasinin karşısında yeni bir güç unsurunun çıkmasını sağlamakta ve uzun vadeli bir sözleşme olmayacak olsa da yeni bir sosyal iktisadi yapı oluşmasının da yolunu açmaktadır. (Tabakoğlu, 1993: 33) Bu belgeyi devletin onaylaması ise, ona yazılı bir sözleşme hüviyeti altında anayasal düzen oluşturulabileceği fikrinin iç algısını kazandırır.

Ruşçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın iktidara taşıdığı II. Mahmut döneminin en önemli özelliği yenileşme hareketlerine sahne olmasıdır. Bu dönemde kurulan modern tarzda okullar vasıtasıyla yeni bir bürokrasi zümresi meydana gelmiştir. Burada yetişen bir bürokrasi kendi rejimini kurup onun sahibi olmak istiyordu. Ancak burada yetişen bürokrasi bir taraftan Batı'nın ilminden, kurumlarından faydalanırken diğer taraftan kendisini halkın efendisi ve mihmandarı olarak tayin ediyordu. Bununla birlikte XIX. yüzyılın ikinci yarısında orta sınıf içinde oluşan aydınlar sınıfı da bürokrasi yanında etkili bir konum almaya başlamıştı. (Karpat, 2008: 39) Sultan II. Mahmut'un askeri ıslahatlar neticesinde yeniçeri ocağını kaldırıp, kendisine sadık yeni bir ordu kurunca toprak beylerini tasfiye etti, tımar ve zeametleri kaldırdı. Sultan Mahmut'un uyguladığı reform siyaseti Osmanlı İmparatorluğu ile Batı arasında en göze çarpan ayrılıkları giderme amacı taşımaktaydı. Bu siyaset, başlıca subaylar ve dışişlerinde görevli devlet memurlarının teşkil ettiği yenilikçi aydınlar grubunun bir zaferiydi. (Karpat, 2008: 104) İngiltere'de soyluların merkezi otoriteye karşı galip gelmesi ticari bir yapının hâkim kılınmasını sağlarken daha liberal bir demokrasinin önünü açmış, Fransa'da ise kralın soylular karşısında galip gelmesi soyluları merkezi otoriteyi güçlü kılarak merkezileştiren bir yapının oluşmasını sağlamıştı. Osmanlıda ise hükümdarın toprak beylerini kaldırması ise merkezileşmeyi güçlendirdiği gibi yönetici elitlerin ve bürokratik sınıfın güçlenmesine yol açmıştır. Reformlar; reformları yürütenleri aydın bir tabakanın öncüleri haline getirdi. Bu aydın tabakanın içinden de Türkiye tarihinde aydın bir muhalefet çıktı. (Ortaylı, 1999: 287-288) Reformların başarılı neticeler vermesi sonucunda yenileşme hareketleri ordunun dışına da taşındı. Reformları ordunun dışına taşıma fikri ve Batılı devletlerin Hıristiyan ahalisine eşitlik ve teminat verilmesi yolundaki ısrarlar siyasi reforma neden oldu. Böylece

Tanzimat hareketi meydana gelmiş oldu. (Karpat, 2008: 105) İmparatorluk topraklarında meydana gelen Mora isyanı ve Mısır meselesi (Mehmet Ali Paşa sorunu) gibi konularda, Avrupa devletleri karşısında denge arayışı sonucu hazırlanan Tanzimat Fermanı ise Sultan Abdülmecit'in tahta çıkmasından üç ay sonra Mustafa Reşid Paşa tarafından Gülhane bahçesinde ilan edilmiştir. Fermanın en önemli özelliği, bir lütuf olarak padişahın sahip olduğu bazı yetkilerini, yeni kurulacak olan kurumlar karşısında sınırlayacağını belirtmesidir. (Türköne, 1993: 33) Ferman ile padişahın yetkilerinin bazı kurumlara devredilmesi özelliğinin yanında, Müslim ve gayri Müslim tebaa arasında şahsi haklar ve vatandaşlık hukuku açısından eşitlikten söz etmesi bakımından, bu dönem erken dönemden beri gelen anlayıştan ayrılmaktadır. Hâlihazırda Fransız İhtilali gibi nedenlerle İmparatorluk içinde uzun bir müddettir devam etmekte olan bağımsızlık fikirleri, gayri Müslim tebaanın, ayrılıkçı fikirler etrafında toplumsal yapının şekillenmesine yol açacak etkilere de neden olabilecekti. Nitekim Tanzimat'ın eşitlik iddiasına gayri Müslim tebaaya siyasi haklarında tanınması gayesiyle Islahat Fermanı (1859) ilan edilmiştir. (Beydilli, 1999: 95)

Daha önce değindiğimiz gibi Birleşik Devletler, İngiltere ve Fransa kendi ulus devletini ve anayasal düzen içinde parlamenter sistemini yaratırken içte dinsel bir takım çatışmalar yaşamaktaydı. Katolikler, Protestanlar ve Püritenler gibi Hıristiyanlık inançları toplumsal yapının oluşmasında ve partileşme sürecinde önemli etkilere sahipti. Ancak Osmanlı bir İmparatorluk olması ve üç kıta üzerinde birçok etnik yapıya sahip olması bakımından daha derin ve köklü sorunlara sahiptir. Mesele sadece İslam'ın kendi iç ayrışmaları üzerine kurulu değildir. Müslim ve gayri Müslim meselesinin yanında iç bünyesinde barındırdığı Yunan, Bulgar, Sırp vd. gibi birçok etnik unsuru da barındırmaktaydı. Devletin oluşturacağı anayasal süreç çoklu bir çıkar grubu üzerine kurulmak sorumluluğunu ve sorununu taşıyordu. Sorun ve sorumluluk devleti parçalanmaya uğramadan hangi yöntemle üstesinden gelineceğiydi.

Bu iki fermanla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni siyasi görüşler şekillenmeye başladı. Bu görüş, İmparatorluk toprakları üzerinde yaşayan herkese tek yurttaşlık sıfatı altında fakat imparatorluğun İslami geleneklerine helal getirmeksizin eşit hak ve vazifeler tanımayı içermektedir. (Karpat, 2008: 106) Bu sorunun çözüm yolu için ortaya çıkan görüş ise

Osmanlıcılık fikri kapsamı altında değerlendirilebilir. *Osmanlıcılık* fikri ile Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün tebaasının eşit yurttaş sayılması fikri en sonunda 1876 Kanun-i Esasi'sinde kabul olundu ve kurumsal olarak 1918'e kadar yürürlükte kaldı. (Karpat, 2008: 106) Türkiye'de siyasal partilerin doğuşuna giden yolda sürece ilişkin ilk örneklerini cemiyetler ve dernekler altında bu dönemde görmekteyiz. Bu oluşumlar için henüz modern manada siyasal partiler demek doğru bir yaklaşım olmaz. Ancak siyasal çıkarların savunulmaları doğrultusunda oluşmuş siyasi teşekküller olması sebebiyle başlangıcı, ilksel örnekleri kabul edilebilir.

Hıristiyan azınlıklar XIX. yüzyılın başında milliyetçi amaçlarla bir takım siyasi dernekler kurmuşlardı. Ancak Müslüman tebaa arasında bu maksatla kurulan ilk oluşum Fedailer Cemiyeti (Kuleli Vak'ası) olarak karşımıza çıkmaktadır. (Karpat, 2008: 36; Tunaya, 1952: 81) Fedailer Cemiyeti Tanzimat ve İslahat Fermanlarıyla Hıristiyan tebaaya verilmiş olan haklara karşı kurulmuş, padişaha ve hükümete karşı bir ayaklanma teşebbüsü olarak değerlendirilmelidir. (Tunaya, 1952: 89-90) Fedailer Cemiyetinden sonra kurulan ve daha örgütlü ve planlı olan siyasi teşekkül, *Yeni Osmanlılar Cemiyeti*'dir. 1865 yılında İstanbul'da gizlice kurulmuş olan bu cemiyetin amaçları arasında saltanatı mümkün olduğu kadar mutlakiyetçilikten kurtararak meşrutî esasları hâkim kılmak bulunmaktadır. Bu amaçla kurulan cemiyet ve mensupları üç isimle anılmaktadırlar. İttifakı Hamiyet, Jön Türkler ve Yeni Osmanlılar. (Tunaya, 1952: 91) Aralarında Namık Kemal, Ali Suavi, Mithat Paşa gibi aydınların bulunduğu cemiyetin üyeleri, Fransız Devrimi'nin yarattığı etkinin altındaydılar. Egemenliğin halka ait olduğunu savunmakta olan cemiyet üyeleri Avrupa'daki siyasal kurumların Osmanlı Devleti'ne getirilmesi halinde devletin kurtulacağına inanmaktaydılar. (Uyar, 1998: 54)

Aydınlardan gelen siyasi alanda reform talepleri diğer bir ifadeyle meşrutî idare isteği, yabancı devletlerin baskısı ile birleşerek tahta yeni çıkmış olan II. Abdülhamit'in 23 Aralık 1876 tarihinde Kanun-i Esasi'yi ilan etmesine neden olmuştur. (Karpat, 2008: 108) Anayasanın ilanı ile birlikte Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan'dan oluşan ikili bir meclis yapısına da geçilmiştir. Ancak Abdülhamit 6 Mart 1877 senesinde açılan parlamentoyu 1 Şubat 1878'de kapatarak istibdadını ilan etmiştir. (Tunaya, 1952: 97) Abdülhamit'in hürriyetleri birer birer ortadan kaldırması ve 1877'den sonra Kanun-i Esasi'yi de askıya alması neticesinde önce

İmparatorluk sınırları içinde ve sonra dış memleketlerde gizli cemiyetler kuruldu. Zamanla bunlar *Jön Türkler* olarak tanındı. Başlıca amaçları 1876 Anayasasını tekrar yürürlüğe koymaktı. (Karpat, 2008: 108-109) Anayasanın ve parlamentonun kaldırılması sonucunda tepkiler gelişti. İlk olarak Ali Suavi'nin kurduğu Üsküdar Cemiyeti bunların başında gelir. Temel amaçları Abdülhamit'in yerine V. Murat'ı getirmektir. Bu bakımdan gizli bir cemiyettir. Bunu faaliyete geçirmek üzere Çırağan Sarayını basarlar. Ancak Ali Suavi (Yedi Sekiz) Hasan Paşa tarafından öldürülür, diğer arkadaşları ise sürgün cezasına çarptırılmışlardır. (Tunaya, 1952: 98-99) Buna karşılık dönemin önemli cemiyeti kendisinden sonra Türkiye Cumhuriyeti'ni de etkileyecek oluşum İttihat ve Terakkinin kurulmasıyla yaşanacaktır.

İstanbul Askeri Tıbbiye Mektebinde İbrahim Temo ve arkadaşları İshak Şükuti, Çerkes Mehmet Reşit ve Abdullah Cevdet İttihad-ı Osmaniye adlı örgütü kurdular. Daha sonra Paris'te bulunan Ahmet Rıza Bey'le ilişki kurdular. Bunun sonucunda örgüt İttihat ve Terakki adını aldı. (Uyar, 12998: 55) Paris Jön Türkleri de aynı isimle kurdukları cemiyeti anavatandakinin şubesi olarak kabul etmişlerdir. Etkisi bir anda yayılan cemiyet Harbiye, Mülkiye, Tıbbiye gibi yüksek tahsil kurumlarında bir anda yaygınlaşmıştır. (Tunaya, 1952: 104) Her yere dağılmış olan Jön Türkleri bir merkez etrafında birleştirmek gayesiyle 4 Şubat 1902'de Paris'te birinci Jön Türk Kongresi yapılmıştır. Kongre tartışmalarla geçmiştir. Askeri kuvvetle ihtilal hareketine girişmek gerekir ve İnkılâbı Osmanlılar tek başlarına yapamazlar dış yardım gerekir diyenler arasında iki münakaşa konusu hâsıl oldu. (Tunaya, 1952: 106) İhtilale ordu ve dış yardımında katılması gerekliliğini savunanların başında Prens Sabahattin bulunmaktaydı. Bunlar teşkilattan ayrılarak *Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti*'ni kurdular. Ahmet Rıza Beyin başını çektiği diğer grup ise cemiyetin adını *Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti* olarak değiştirerek bütün Jön Türklerin en ileri örgütlenmesini oluşturdular. (Karpat, 2008: 109) Prens Sabahattin'in getirdiği âdem-i merkeziyetçilik fikri yaklaşımı ve Ahmet Rıza'nın temsil ettiği merkeziyetçilik fikri yaklaşımı, etkisini uzun müddet devam ettirerek Cumhuriyetin parti yaklaşımlarının da temelini etkileyecek özelliklere sahiptir. Cumhuriyet Halk Partisi ve karşısında kurdurulan/kurulan diğer partiler de bu ayırım temel ayırt edici noktalar arasında bulunacaktır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti 1906 yılında Selanik'te kurulan *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti* ile birleşmiştir. Asıl gücünü de bu birleşmeden sonra kazanacaktır. Daha sonra Prens Sabahattin akımı ile geçen sulh döneminde iyice güçlenen İttihat ve Terakki ve Jön Türk akımları 1908 hareketi öncesinde tek bir amaç etrafında toplanmaktaydı. Kanun-i Esasi'yi tekrar yürürlüğe koymak. Bu amaç 23 Temmuz 1908'de nispeten az kan akıtılarak gerçekleştirildi. (Karpat, 2008: 109-110) II. Meşrutiyet olarak anılan bu evrede tekrar parlamento açıldı ve anayasaya kavuşuldu. Osmanlı siyasal rejiminde 1908 yılının 23 Temmuz'una kadar açık bir çoğulculuk yoktur. Bu tarih aynı zamanda çok partili rejimin de başlangıcı sayılabilir. (Tunaya, 1984: 3) XIX. yüzyılda gelişen aydın sınıfı sultanı alt etmiş ve ordu sadece askeri alanda değil siyasal alanda da yenileşme hamlesinde başrolü oynamıştı. İktidarı ele geçiren bu aydınlar XIX. yüzyılın sonlarında alt-orta sınıftan gelmekteydiler. (Karpat, 2008: 110-111) Türkiye'de siyasal partilerin doğmasında devletin içinde şekillenen orta sınıfın varlığı ile Batı nizamında açılan okullarda yetişen aydınların etkileri önemlidir. XIX. yüzyılın başında Sened-i İttifak ile başlayan siyasal/toplumsal süreç yüzyılın sonunda çok partili bir meşruti yapı getirmiştir. Bu dönemi 1911'de *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*'nın kurulması takip edecektir. Ancak Türkiye'nin modern manada siyasal partilerinin kurulması ve demokratik bir düzen inkişaf etmesi Cumhuriyet döneminde ve özellikle 1946 sonrasında gidilen çok partili hayata geçişle sağlanacaktır.

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi mücadele, aydınlar ile padişah/merkezi yönetim arasındaki meşruti idare için yapılan bir mücadeleydi. Aydınların başlıca kaygısı orta sınıfların ve köylülerin ekonomik görüşleri çıkarları ile ilgilenmek değil, kendi siyasal ve kültürel amaçlarını gerçekleştirmektir. (Karpat, 2008: 183) Osmanlı modernleşme hareketleri içinde gelişen siyasal partilerin oluşmasında katkı sağlayan aydın/bürokratik gelişmenin temelini oluşturan Jön Türk fikirleri, Cumhuriyet döneminde Kemalizm'in de devraldığı fikirleri içinde barındırmaktadır. Jön Türklerin devletçilik, liberalizm ve milliyetçilikten karma, çelişik ekonomik siyaseti, cumhuriyet döneminde gelişme gösterecek olan görüşlerin de yolunu açmıştır. (Karpat, 2008: 185) Bu anlamda CHP'nin köklerinde ve Türkiye siyasal kültüründe Osmanlı modernleşme hareketlerinin, siyasal partileşme sürecinin tarihsel/düşünsel derin etkileri bulunmaktadır. Bu mirastan alınan en önemli etki ise siyasal

sistemin oluşmasına yönelik etkilerin, Batı'da olduğu gibi burjuvazi ve köylülük gibi sınıfsal çatışmalardan değil, askeri-sivil yönetici elitler ve eşrafa dayanan bürokratik bir geleneğe yaslanması oluşturmaktadır.

Sonuç

Görüleceği üzere her toplumsal yapının kendisine özgü siyasal sistem üretme biçimi vardır. Birleşik Devletler Avrupa'dan gelen iktisadi, dini gibi toplumsal nedenlere dayalı göçe bağlı olarak ve coğrafyanın tanıdığı imkânlarla, gerek İngiltere karşısındaki bağımsızlık savaşı gerekse iç savaş dönemi etkilerinden yoğun bir biçimde etkilenecek kendi sistemini üretmiştir. Diğer taraftan Birleşik Devletlerin iktisadi güç ilişkileri ve buna bağlı oluşan mülkiyet ve sınıfsal çıkarlar da bu yapılaşmanın temelini oluşturmaktadır. Avrupa devletleri gibi feodal kökleri olmayan Birleşik Devletler macera arayan, Katolik baskısı karşısında dini özgürlükleri yaşamak isteyen, kendi topraklarına sahip olmak isteyen göçmen toplulukların şekillendirdiği bir yapıya sahiptir. Bu sınıfsal yapının zamanla çıkarlarındaki keskinleşme ise ortaya çıkan partilerin örgütsel ve düşünsel zeminini oluşturmaktadır. Diğer taraftan İngiltere on yedinci yüzyıl gibi erken bir dönemde toprak sahibi sınıfın köylü sınıfı üzerindeki tahakkümü ile sonuçlanan ticari tarımsal hegemonyanın ve daha sonra XVIII.-XIX. yüzyıllarda burjuvazinin kazanımları doğrultusunda liberal-bireyci bir siyasal sistem üretmiştir. Tam aksi yönde Fransa ise on yedinci yüzyıldan itibaren saraya bağımlı bir merkezi yapı ile daha mutlakiyetçi ve tarıma dayalı bir siyasal sistem geliştirmiştir. Fransız İhtilali ve sonrasında oluşan siyasi partiler tam da bu mutlakiyetçiliğe karşı ontolojik nedenlerini üretmiştir. Buna karşılık Türkiye ise merkezi sultanlık rejiminden askeri ve sivil bürokratik sistem inşa ederek merkeze bağımlı bir siyasal sistem ve buna bağlı parti örgütlenmeleri ortaya çıkarmıştır. Türk siyasal sistemi, Osmanlı'nın dayandığı devlet ve ekonomi sistemi gereği üretmeyeceği feodal toprak sisteminden dolayı Batı'nın sınıfsal güç mücadelelerinden farklılaşır. Özellikle Osmanlı siyasal sistemi aktörlüğünü yürüten asker ve sivil aydın sınıf, cumhuriyet tarihinde de sürdürdüğü bürokratik gelenek çerçevesinde günümüz siyasal sisteminin de uzun bir süre belirleyicisi olmuştur. Osmanlı'nın gerileme döneminde bu gerilemeye çözüm üretmek üzere bu sınıflardan gelen tepkiler erken siyasal partilerin doğuş/ortaya çıkış şartlarını da belirlemiştir. Türkiye'de erken cumhuriyet döneminde asker-sivil aydın sınıf ve eşrafa dayalı orta sınıfın yaslandığı temel,

Osmanlı aydın sınıfından aldığı miras üzerine inşa edilmiştir. Bu anlamda farklı toplumlara dair siyasal partilerin doğuş koşullarını ortaya koyma çabası, partilerin yaslandıkları toplumsal tabanının serüvenini yakalamayı da beraberinde getirmektedir. Toplumsal yapıdaki sınıfsal özelliklere ve güç mücadelelerine bağlı olarak her toplumsal yapı kendi siyasal sitemini üretmekte ve siyasal partilerin yapısı farklılıklar göstermektedir. Bu yapıyı anlama çabası devletlerin modernleşme serüvenini anlama noktasında da anahtar bir rol üstlenmektedir.

KAYNAKÇA

Ağaoğulları, Mehmet Ali, (2011), Türk, Duygu vd., **Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler**, Ed. Mehmet Ali Ağaoğulları, İstanbul, İletişim Yayınları.

Ateş, Toktamış, (1989), **Siyasal Tarih (Ortaçağdan Ondokuzuncu Yüzyılın Sonuna Kadar)**, İstanbul İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları.

Beaud, Michael, (2003), **Kapitalizmin Tarihi**, çev: Fikret Başkaya, Ankara, Dost Yayınevi.

Berkes, Niyazi, (1946), **Siyasi Partiler**, İstanbul, Yurt ve Dünya Yayınları: 7 sosyal Problemler Serisi:3.

Beydilli, Kemal, (1999), "*Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa*", **Osmanlı Devleti Tarihi**, 1. Cilt, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, Zaman, ss.66-135.

Duverger, Maurice, (1974), **Siyasi Partiler**, çev: Ergun Özbudun, 2. Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi.

Hobsbawm, Eric, (1998), **Devrim Çağı 1848-1875**, çev: Bahadır Sina Şener, Ankara, Dost Kitabevi.

Hobsbawm, Eric, (1998), **Sermaye Çağı 1848-1875**, çev: Bahadır Sina Şener, Ankara, Dost Kitabevi.

Karpat, Kemal, (2008), **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller**, 3. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları.

Moore Jr. Barrington, (2003), **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri, Çağdaş Dünyanın Yaratılmasından Soylunun ve Köylünün Rolü**, çev: Şirin Tekeli, Alaeddin Şenel, 2. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları.

Mooers, Colin, (2000), **Burjuva Avrupa'nın Kuruluşu**, çev: Bahadır Sina Şener, İkinci Baskı, Ankara, Dost Kitabevi.

Nevins, Allan, Commager, Henry Steele, (2005), **ABD Tarihi**, çev: Halil İnalçık, Ankara, Doğu-Batı Yayınları.

Ortaylı, İlber, (1999), “Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilat”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, 1. Cilt, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, Zaman, ss.283-317.

Özbudun, Ergun, (1977), **Siyasi Partiler**, İkinci Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No: 409.

Özkaya, Yücel, (1994), **Osmanlı İmparatorluğu’nda Ayanlık**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Öztekin, Ali, (2007), **Siyaset Bilimine Giriş**, 5. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi.

Roberts, J.M., (2015), **Avrupa Tarihi**, çev: Fethi Aytuna, İstanbul, İnkılap.

Roskin, Michael G., (2009), **Çağdaş Devlet Sistemleri Siyaset, Coğrafya, Kültür**, çev: Bahattin Seçilmişoğlu, Ankara, Adres Yayınları.

Sarıbay, Ali Yaşar, (2001), **Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler**, Bursa, Alfa Yayınları, 2001.

Skocpol, Theda, **Devletler ve Toplumsal Devrimler-Fransa, Rusya ve Çin’in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi**, çev: S. Erdem Türközü, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları.

Seignobos, Chales, (1960), **Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi**, çev: Samih Tiryakioğlu, İstanbul, Varlık Yayınları.

Sezer, Baykan vd., (2001), “*XIX: Yüzyıl*”, Hazırlayan: Ertan Eğribel, **XIX. Yüzyıl**, Türkiye Sosyolojisi 2, Sosyoloji Yıllığı Kitabı 8, İstanbul, Kardeşler Matbaası.

Tabakoğlu, Ahmet, (1993), “*Osmanlı İktisat Sistemi*”, **Osmanlı Ansiklopedisi Tarih/Medeniyet/Kültür**, 5. Cilt, İstanbul, Ağaç Yayıncılık Ltd. Şti., ss.7-195.

Tanili, Server, (1989), **Dünyayı Değiştiren On Yıl Fransız Devrimi Üstüne (1789-1799)**, İstanbul, Birinci Basım, Say Yayınları.

Tocqueville, Alexis de, (1962), **Amerika’da Demokrasi**, çev: Taner Timur, İstanbul, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları Siyasi İlimler Serisi: 4, Yenilik Basımevi.

Tunaya, Tarık Zafer, (1952), **Türkiye’de Siyasal Partiler 1859-1952**, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları.

Tunaya, Tarık Zafer, (1984), **Türkiye’de Siyasal Partiler İkinci Meşruiyet Dönemi 1908-1918**, Cilt I, 2. Baskı, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları.

Türköne, Mümtaz'er, (1993), "*Osmanlılarda Islahat ve Teceddüt*", **Osmanlı Ansiklopedisi Tarih/Medeniyet/Kültür**, 6. Cilt, İstanbul, Ağaç Yayıncılık Ltd. Şti., ss. 7-145.

Uçarol, Rifat, (1987), **Siyasi Tarih**, Dördüncü Baskı, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi.

Uyar, Hakkı, (1998), **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul, Boyut Kitapları.

Yücekök, Ahmet N., (1983), **Siyaset Sosyoloji Açısından Türkiye'de Parlamantonun Evrimi**, Ankara, AÜSBF Yayınları:533.

Yücekök, Ahmet N., (1987), **Siyasetin Toplumsal Tabanı**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Yayınları:56.

KADINA YÖNELİK ŞİDDETİN DÜNÜ, BUGÜNÜ, YARINI: KESTİRİM TABANLI BİR ARAŞTIRMA

Serpil AYTAÇ*, Fatma Sert ETEMAN**, Gülşen Çetin AYDIN***,
Bircan REÇBER****, Hayrettin Kemal SEZEN*****

Özet

Bazı istatistikler Türkiye’de kadına yönelik cinayetlerin son yıllarda on dört kat arttığını göstermektedir. Bu da toplumda en yüksek artış oranına sahip toplumsal sorunun kadın cinayetleri olduğunu ortaya koymaktadır. Kadın cinayetlerinin son on yıllık dönemde yüzde 1400 arttığı, 2014 yılında toplam 314 kadın cinayetinin işlendiği, 136 kadın ve yakınının da yaralandığı, 2015 yılında ise ilk 10 ayda toplam 345 kadın cinayetinin daha yaşandığı, bir kısmı ağır olmak üzere 73 kadının da yaralandığı belirtilmektedir. Bütün bu sonuçlar, özellikle son yıllarda ülkemizde yaralanmalara ve ölümlere yol açan kadına yönelik şiddette artış olduğunu ortaya koymaktadır. Bu noktadan yola çıkılarak bu çalışmada, Bursa Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü ve Bursa İl Jandarma Komutanlığından elde edilen Bursa iline ve Türkiye geneline ait Kadına Yönelik Şiddete dair son 10 yıllık geçmiş resmi istatistiki verilerden yararlanılarak kadın cinayetleri ve kadına yönelik şiddet sayıları kestirilmiştir, Yapay Sınır Ağları modeli ile 2016 yılı sonuna kadar Bursa ilinde 6355 kadına yönelik şiddet vakasının gerçekleşeceği öngörülmüştür.

Anahtar Sözcükler: *Şiddet, Kadına Yönelik Şiddet, Aile İçi Şiddet, Kestirim Modelleri.*

PAST, PRESENT AND FUTURE OF VIOLENCE AGAINST WOMEN: A RESEARCH BASED ON FORECASTING

Abstract

Some statistics indicate that femicide in Turkey has increased by fourteen times in recent years. This reveals that the femicide is a social problem that has the highest rate of increase in Turkey. The murder of women has increased 1400 percent in the last decade, in 2014; the processing of a total of 314 murders of women and their relatives injured is 136 respectively. In the first 10 months of 2015, 345 women were murdered. Besides, 73 women were injured and some of them seriously wounded. These indicators reveal that the rate of violence against women in Turkey has dramatically risen in recent years. Starting from this point, in this study, Bursa and Turkey official statistical data of last 10-years history of violence against women are obtained from the Bursa Family and Social Policies Provincial

* Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, İİBF, ÇEKO Bölümü. İletişim: saytac@uludag.edu.tr

** Arş. Gör. Uludağ Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü.

İletişim: fatmaceylansert@hotmail.com

*** Doktora Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi, SBE

**** Doktora Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi, SBE

***** Prof.Dr., Uludağ Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü. İletişim: kemal@uludag.edu.tr

Directorate and Bursa Provincial Gendarmerie Command, and have estimated the number of violence against women. By using these data, this study has tried to estimate the number of violence against woman in the future. By using Artificial Neural Networks modelling, the study forecasts that until the end of 2016, 6355 incidences will occur in Turkey.

Keywords: *Violence, Violence against women, Domestic Violence, Forecasting models.*

1. Giriş

Şiddet Arapça kökenli bir kelime olup “Bir hareketin, bir gücün derecesi, sertlik ve kaba güç” anlamına gelmektedir (Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük). Günümüzde toplum sağlığını etkileyen bir sorun olarak görülen şiddetin Dünya Sağlık Örgütü tarafından yapılan tanımı ise şöyledir: “Fiziksel güç ya da kuvvetin, amaçlı bir şekilde kendine, başkasına, bir gruba ya da topluluğa karşı fiziksel zarara yol açacak ya da fiziksel zararlar sonuclanma ihtimalini artıracak, psikolojik zarara, ölüme, gelişim sorunlarına ya da yoksunluğa neden olacak şekilde tehdit edici biçimde ya da gerçekten kullanılmasıdır” (World Health Organization, 2002: 4).

Şiddet, toplumsal hayatta mekân gözetmeksizin her alanda karşımıza çıkmakta, fiziksel ve ruhsal bütünlüğü tehlikeye atmaktadır. Şiddet vakaları incelendiğinde, şiddete maruz kalan kişilerin şiddeti önemsemeyerek görmezden gelmelerinin temel nedeni, şiddetin kesin bir tanımının zihinlerinde net olmamasından kaynaklanmaktadır (Page, 2008:82). Şiddet, bireysel ya da toplu olmak üzere, bireylere hem bedensel hem de ruhsal açıdan zarar veren hareketler bütünüdür (Dişsiz vd., 2008: 50).

Şiddet olgusu kanıtları 3000 yıl öncesine dayanmakta olup, ortaya çıkışı insanlık tarihi ile paralellik göstermektedir. Yapılan bir araştırmaya göre arkeologlar, erkek mumyaların kemiklerinde %9-20 oranında kırığa rastlarken, kadın mumyalarda bu oranın %30-50 olduğunu tespit etmişlerdir (Dişsiz vd., 2008: 52).

Kadınlar dünyanın her yerinde, her zaman şiddete maruz kalmaktadır. Günümüz dünyasında kadına yönelik şiddet, sokaklarda, evde, iş yerinde, kısaca günlük yaşamın her yerinde uygulanmaktadır. Bazı kadınlar uzun bir süre için, bazıları zaman zaman şiddet mağduru olmaktadır. Dünyanın her yerinde, evde aile içi şiddetin, hatta namus cinayetlerinin mağduru

olduğu, iş yerlerinde psikolojik şiddetle karşı karşıya oldukları, bazı toplumlarda kadınların seyahat veya yerleşim gibi temel haklarının ihlal edildiği, hatta kocalarını seçmek için bile izin verilmediği veya evlenmeye zorlandırıldıkları, araç sürücüsü olmadıkları, oy kullanamadıkları, çalışma izni verilmedikleri belirtilmektedir (Sokullu-Akıncı F, 2011,162).

Ev içinde veya sokak, işyeri, otobüs gibi kamusal alanda sosyal, kültürel, siyasal sistemle meşru kılınan cinsiyet ayrımcı düzenin yanı sıra kadının nesneleştirilmesi, erkeğin malı olarak görülmesi, kadına yönelik şiddetin temellerini oluşturmaktadır. Aile içinde ya da dışında yaşanan şiddetin her türü insanı yaralayan, izler bırakan bir hak ihlalidir (KIHEP, 2010).

Aile içinde kadına yönelik şiddetin ortaya çıkmasına etki eden etmenlerin başında göç, yoksulluk, medya, alkol ve diğer zararlı madde kullanımları, stres, saldırganlık, yanlış ilişkiler, aile içindeki bireysel huzursuzluklar gelmektedir (Ceylan, 2013: 14). Şiddet, sosyal bir olgu olup, sosyo-kültürel yapıya ve zamana göre değişiklik göstermektedir. Ayrıca buna paralel olarak sonraki kuşaklar, sosyalleşme sürecinde şiddeti kendiliğinden öğrenmektedirler (Şenol vd., 2013:3). Şiddetin otorite ile paralellik gösterdiği belirtilmektedir. Çünkü büyüğün küçüğe, güçlünün zayıfa hükmetmesi daha kolaydır (Koçöz, 2011: 246).

Aile içinde yaşanan şiddet ile aile dışında yaşanan şiddet arasında farklılıklar da söz konusu olabilmektedir. Sevgi ve güven beklenen bir aile bireyinden gelen şiddete karşı daha korumasız bir konumda olunabilirken, aile dışındaki kişilere karşı daha sorgulayıcı ve mesafeli yaklaşma söz konusu olabilmektedir. Ev dışında şiddete maruz kalan kişi şiddete karşı daha kolay konuşup buna karşı çıkabilirken, aile içinde yaşadığı şiddeti gizli tutma, çaresizce durumu kabullenme eğilimi gösterebilmektedir (KIHEP, 2010).

Farklı türdeki şiddet eylemleri arasındaki bağlantıyı da belirlemek mümkündür. Araştırmalar, aile içi şiddete maruz kalma ile ileride şiddet uygulayan kişi olma veya şiddet kurbanı durumuna gelme arasında ilişki olduğunu göstermektedir (Maxfield ve Widom, 1996). Ayrıca aileleri tarafından reddedilen, ihmal edilen çocukların yetişkinlik dönemlerinde saldırgan ve anti-sosyal davranışlar gösterdikleri saptanmıştır (Farrington, 1978; McCord, 1983).

Literatür incelendiğinde aile içinde kadına yönelik şiddetle ilgili üç yaklaşımdan söz edilebilir: (Kocacık vd., 2009:27)

1-Feminist yaklaşım; evlilikte kadın üzerindeki baskıyı patriyarkal ilişkilerin bir sonucu olarak ele almaktadırlar. Son 20 yıl içinde feminist politikada feminist çözümlerler farklılıkları da kapsayacak biçimde derinleşmiş, kadınların bireysel ve kolektif güçlenmesi konusundaki tartışmalar zenginleşmiş, feminist teorinin radikal yanı törpülenerek “güç” ve “farklılığı” öne çıkaran yaklaşımlar “yeni feminizm” olarak adlandırılmaya başlanmıştır. “Yeni feminizm” adıyla sunulan bu eğilim açısından aile içinde kadına yönelik şiddet, gözden düşmüş bir mücadele alanı olmuştur. Çünkü hem kadınları “kurban” gibi “göstermekte”, hem de kadınların tümünün şiddete uğradığı, ya da uğrayabileceği iması taşımaktadır. Kadınlar, güçsüz oldukları için değil, can güvenliğini sağlamakla yükümlü olanların görevlerini yerine getirmemeleri nedeniyle yaşamlarını yitirmektedirler. Şiddet nedeniyle dayanışma merkezlerine başvuran kadınlar düşünüldüğünde; güçlenmenin ne kadar önemli olduğu açık olup, yaklaşım; güçlenmeyi bireysel ve kolektif süreçler olarak birlikte ele almayı hedeflemektedir (<https://www.morcati.org.tr/tr>).

2-Sosyolojik yaklaşım; şiddetin kaynağını sosyo-kültürel çevre faktörlerinde görmektedir. Bu teoriye göre kadın ve erkek arasındaki güç farklılığı ve eşitsizliği, kadına yönelik şiddetin sürekliliğini sağlamaktadır. Ülkemizde kadınlar sosyalleşme süreci içinde erkeğin egemenliğini kabul etmeyi, erkekler ise kadının hayatını yönetebilme ve kontrol etme hakkına sahip olduklarını öğrenirler. Kadınlar da ilişkilerinde yanlış gidişatın sorumlusu olarak kendilerini görerek büyürler.

Sosyologlar, şiddetin kaynağı olarak çevre faktörlerini ve toplumsal yapıyı ileri sürerler. Şiddet, bir ceza yöntemi olarak kullanıldığı gibi, ayrıca üstünlük ve otorite göstergesi olarak da kullanılmaktadır. Hiçbir toplumsal olay kendiliğinden veya tek bir itici faktör neticesinde gerçekleşmez. Aile içi şiddet, bir sosyal sistem problemidir. Aile içi iletişimsizlik ve ilişkilerdeki başarısızlık, şiddeti doğurur. Erkek, istekleri karşılanmadığında veya otoritesinin tehlikeye girdiğini düşündüğünde, konumunu kaybetmemek, gücünü ispatlamak için şiddete başvurur. Çocukken kızlara hanım hanımcık olma, uyumlu olma, dik başlı olmama öğretilir iken erkek çocuklarına kavgada dayak yiyen taraf olmama (o bir vurursa sen iki vur gibi), üstün

olma öğretilir. Böylece erkek çocuk ezilmemek- altta kalmamak- için şiddetin gerekli olduğunu öğrenir.

3-*Psikolojik yaklaşım*; şiddete uğrayan kadına ilişkin önemli iki teori hakkında değerlendirmeler yapmaktadır. Bunlar, “Bilişsel Çelişki Teorisi ve “Saldırganlık Teorisi” dir.

a) Bilişsel Çelişki Teorisi; Şiddete maruz kalan kadınların uzun yıllar şiddetin sürdüğü ortamda yaşadığı bilinmektedir. Saldırganla aynı ortamı paylaşmayı sürdüren kadında gerginlik durumu artar. Yaşadığı durumu anlamlandırmaya çalışırken kendi gerçekliğinden şüphe duymaya başlar. Giderek şiddeti uygulayan kişinin görüşünü benimsemesiyle iki karşıt görüş arasındaki çatışmayı en aza indirmeye çalışır. Bu nedenle şiddet mağduru olan birçok kadın, şiddetin sürdüğü ortamda yaşamını sürdürdüğü sürece şiddetin nedenlerini kendisinde arar; kendini suçlama eğilimi gösterir (Temiz, 2008).

b) Saldırganlık Teorisi; Şiddetin temelinde yer alan saldırganlık (agresyon) güdüsü, değişik biçimlere bürünebilen ve öğrenilen bir davranıştır. Saldırganlık kadar saldırgan olmama davranışı da öğrenilebilir. Aile içinde annenin saldırganlığa maruz kaldığı durumlarda ise çocuğun örselenmesi annenin şiddete maruz kalması bittikten sonra da sürmektedir. Aile içi şiddetin sessiz tanığı olan bir çocuk, içinde bulunduğu ortamın havasındaki bu çökkünlük duygularını içselleştirir. Ayrıca her çocuk babasını olumlu anlamda güçlü biri olarak görme ve o şekilde özdeşim yapma gereksinimi içindedir. Oysa şiddet uygulayan baba, çocuğun dünyasında güven ve sevgi kaynağı değil; korku kaynağı, öfke kaynağı, tutarsız ve güvenilmez biri haline gelir. Çocuk için bir diğer güçlük, şiddet uygulayan baba imgesi ile ailenin bakımını üstlenen, çocuğa sevgi duyan baba imgesi arasındaki gidiş gelişlere, değişimlere uyum sağlama güçlüğüdür (Vahip, 2002). Anooshian’a (2005) göre bu çocukların iletişimlerinde saldırganca bir tutum izledikleri ve kendilerini sosyal ve duygusal yönden izole etme davranışları sergiledikleri gözlenmektedir.

Saldırgan davranışların oluşmasında taklit, önemli bir süreçtir. Bir çocuk ya da genç öfke ve saldırganlık düzeyini kontrol edemeyen ve bunu sağlıklı şekilde ifade eden ana-babasını gözlediğinde, sözle saldırmayı, insanlara bağırmayı ve katı bir şekilde eleştirmeyi öğrenir. Böylece çocuğun ve

gencin saldırgan davranışı, başkalarında gözlediği davranışlar tarafından biçimlenir (Freedman vd. 1989).

Saldırganlık ve şiddetin nedenlerini açıklayan gerek sosyo-kültürel (sosyal öğrenme teorisi vb.) teoriler, gerekse bireyci psiko-sosyal (içgüdü teorileri vb.) teoriler incelendiğinde (Aytaç vd, 2011; Sokullu-Akıncı, 2008) duyguların merkezi bir rol oynadığı ifade edilmektedir. İlk başlarda, sadece hayal kırıklıklarının saldırganlık ve şiddet eylemine zemin oluşturduğu teorisi kabul gördüğü halde, modern teorilerde daha farklı birçok duygu durumları da eklenmiştir. Bunlar olumsuz duygulardır ve çevresel şartlar veya hayal kırıklıkları sebebiyle ortaya çıkmaktadırlar (Anderson, Bushman, 2002 den aktaran Aytaç vd. 2011).

1. Şiddet Türleri

Şiddeti fiziksel kuvvet uygulanması şeklinde tanımlamak yeterli olmayıp, aynı zamanda psikolojik, sosyal, cinsel, ekonomik vb. şekilde sınıflandırmak mümkündür (Şenol vd., 2013:4). Dünya Sağlık Örgütü'ne göre şiddet, üçe ayrılmaktadır. İlk olarak bireyin kendisine uyguladığı şiddet, ikincisi kişilerarası yani aile içi şiddet ve üçüncüsü örgütlü veya organize şiddettir (Dünya Sağlık Örgütü, 2002).

Fiziksel şiddet; itmek, kakmak, yumruklamak, ısırarak, tokat atmak, herhangi bir araç ve silah ile yaralamak ya da işkence yapmak gibi şekillerde görülmektedir (Şenol vd. 2013:9). Fiziksel şiddet, ülkemiz gibi ataerkil toplum yapısının olduğu yerlerde bir tür cezalandırma yöntemi ve terbiye etme aracı olarak kullanılmaktadır. (Kağıtçıbaşı, 1990: 38).

Sözel şiddet; jest ve mimikler aracılığıyla korkutmak, sindirmek, cezalandırmak, sözünü dinletmek amacıyla yüksek sesle konuşmaktır. Ayrıca, kişiyi aşağılayıcı sözler söylemek ve kişiye lakaplar takmak, sık sık olumsuz sözler ve hitaplarda bulunmak, kişinin söylediklerini duymazdan gelmek ve önemsemeyip kişiyi yok saymayı da sözel şiddetin içinde sıralamak mümkündür (Şenol vd., 2013:10). Sözel şiddet, kadınlar için dayanılmaz hale gelmekte ve onları yıpratmaktadır. Çünkü kadınlar, duygularına daha çok önem atfetmektedirler.

Öte yandan sözel şiddetin içinde düşünülen başka bir şiddet türü ise, duygusal şiddettir. *Duygusal şiddet* ya da istismar, dışarıdan kolayca fark

edilemeyen, ancak kadınları yavaş yavaş yok eden bir şiddet şeklidir (Şenol vd., 2013:10). Duygusal istismarın amacı; kişinin kendine olan saygısını yok etmek ve yıldırma davranışlarının tekrar edilmesi sonucu yapılan şiddeti daha az hissedilebilir ya da makul bir davranışmış gibi göstermektir.

Ekonomik şiddet; para, mal ve mülkün kadın üzerinde bir tehdit, yaptırım ve kontrol aracı olarak kullanılmasıdır. Dezavantajlı grup olarak kadının toplumda ekonomik özgürlük ve statü elde edebileceği bir işte çalışmasını engellemek, herhangi bir işte çalışmayan kadınlara özel ihtiyaçları için harçlık vermemek ya da az miktarda vermek, çalışan bir kadın için ev ile ilgili tüm ödemeleri kadının üzerine yüklemek vb. davranışları örnek gösterebiliriz. Bu şiddet türünde kadının ekonomik olarak tamamen bağımlı hale gelmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca belirtmek gerekir ki, ekonomik şiddetin geri bildirimini yalnızca kadınlar üzerinde değil, yaşadığı ülke ve toplum açısından da olumsuz bir problem olarak görülmelidir. Çünkü toplum üyelerinin gelişmesi ve ülkenin kalkınmasını yakından ilgilendiren bir durum söz konusudur (Şenol vd.,2013:11).

Cinsel şiddet; kişiyi kendi arzu ve isteği olmadan cinsel ilişkiye zorlamak, karşısındaki kişiye yalnızca cinsel bir obje gibi davranmak, kıskanmak, şüphe etmek, aldatmak sayılabilir. İlave olarak, çocuk yaşta kişilerin kendilerinden yaşça büyük kişilerle evlendirilmeye zorlanması ve bu ilişkiden kaynaklı doğum yapan kişilerin durumları da cinsel şiddet içerisinde değerlendirilebilmektedir. Çünkü kadının himaye altına alınabilmesi için cinsellik bir şiddet objesi olarak gösterilmeye çalışılmaktadır (Şenol vd., 2013:11-12).

Genel bir değerlendirme yapmak istersek; kadınlar tarafından ekonomik ve cinsel şiddetin yetersiz bilgi ve şiddete bakış açıları nedeniyle şiddet olarak görülmemesi, aile hayatının gizliliği ve mahremiyeti kapsamında değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra, fiziksel ve sözel şiddeti daha kuvvetli bir şekilde ifade etmelerinin nedeni ise, toplumda bu ve buna benzer olayların daha sıklıkta görülmesidir (Güler vd., 2005:54)

Şiddet deneyimi, bireysel olarak kişinin sağlığını, yaşama hakkını ve insan haklarını tehdit etmekte, genel olarak ise birey, aile ve topluma sosyal ve ekonomik yükler getirmekte, parasal kayıpların ötesinde toplumun üretken

bireyinin kapasitesinin kaybına, stres, anksiyete, depresyon ve intihar gibi yaşam süresini kısaltan sağlık sorunlarına neden olmaktadır. Bu nedenle şiddet, türü ne olursa olsun hoşgörü gösterilmemesi gereken bir durumdur (Aytaç vd.,2011).

2. Kadına Yönelik Şiddet

Kadına yönelik şiddet, toplumsal cinsiyet bakış açısıyla insan hak ve özgürlüklerinin ihlal edilmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca, tüm dünyada kültür, gelişmişlik düzeyi, toplumsal yapı, ekonomik durum, coğrafi bölge ayırt edilmeksizin toplumun bütün kesimlerinde görülebilen bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır (Güler vd., 2005:52). Göstergeler yalnızca farklı gruplar arasında şiddetin derecesinin karşılaştırılmasında bir ölçüt olarak kullanılabilir.

Birleşmiş Milletler'in 1993 yılında kabul ettiği Kadına Yönelik Şiddetin Yok Edilmesi Bildirgesinde; kadına yönelik şiddet "cinsiyete dayalı olarak gerçekleşen, kadınlarda, fiziksel, cinsel, psikolojik, herhangi bir zarar ve üzüntü sonucunu doğuran veya bu sonucu doğurmaya yönelik özel veya kamu yaşamında gerçekleşebilen her türlü davranış, tehdit, baskı veya özgürlüğün keyfi olarak engellenmesidir" şeklinde tanımlanmaktadır (CEDAW: 1993). Aile içi kadına yönelik şiddetle ilgili olarak, Anayasa'nın 41. Maddesi son derece açıktır. Bu madde "Aile, Türk toplumunun temelidir ve eşler arasında eşitliğe dayanır. Devlet, ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması ve aile planlamasının öğretimi ile uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır, teşkilâtı kurar" şeklinde ifade edilmektedir (T.C. Anayasası: md 41). Bunun yanı sıra, ülkemizde 2012 yılında kabul edilen 6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin **Önlenmesine Dair Kanun'un** ilk maddesinde, şiddete uğrayan veya şiddete uğrama tehlikesi bulunan kadınların, çocukların, aile bireylerinin ve tek taraflı ısrarlı takip mağduru olan kişilerin korunması ve bu kişilere yönelik şiddetin önlenmesi amacıyla alınacak tedbirlere ilişkin usul ve esaslar düzenlenmiştir (6284 Sayılı Kanun: md.1/I).

Şiddetle karşılaşan kadının yaşam alanı kısıtlanmış olmakla birlikte kendini ve bedenini değersiz hissetmeye başlar. Oysa ki değerlerimiz bizi biz yapan etkindir ve yol göstericilerimizdir (İnceoğlu vd.,2010:39-44). Türk toplumunun ataerkil yapısı nedeniyle erkeğe üstün, kadına da düşük

statüler yüklenmiş olduğu için, bireyler değişime ayak uydurmakta zorluk çekmekte ve bu durum kişisel ve sosyal düzeyde sıkıntıların yaşanmasına neden olmaktadır. Bu nedenle değişime direnç gösteren bireyler arasındaki ilişkiler bozulmakta ve aile içi şiddetin artmasında etkili olmaktadır. Başlangıçta yalnızca fiziksel şiddet olarak yaşanan olumsuz durum, zamanla eşler arasında cinsel boyuta ulaşmakta ve bireyleri olumsuz yönde etkilemektedir (Şenol vd., 2013:6). Yoksulluk ve alkol kullanımı da aile içi şiddetin ana faktörleri arasındadır (İbiloğlu, 2012:207).

Kadın, şiddete maruz kaldığı zaman öncelikle şiddetin varlığını reddeder ve tepkilerini kontrol edemez hale gelir. Şiddetin anlık olabileceğini düşünür ve yeniden karşılaşacağını düşünmez. Şiddetin devamlılık arz etmesiyle yardım isteme çabalarına başlar ve mevcut durumunu kabullenmek zorunda kalır. Toplumda kadına yüklenen anlam nedeniyle başlangıçta şiddeti olağanlaştırır, görmezden gelir, şiddetin bitmesini bekler, çaresiz olduğunu düşünür ve sürekli yapılmadığı takdirde şiddeti yok sayar (Ünal, 2005: 5).

Kadınlar, fiziksel ve duygusal istismarı eşlerinin bir hakkı olarak görmekte ve sosyo-ekonomik açıdan eşlerine bağımlı oldukları için şiddete karşı tepki vermemektedirler (İbiloğlu, 2012:205). Ayrıca, kadınlar genellikle şiddeti kaderleri kabul edip sabretmekte, ailesinin yanına geri döndüğünde yerinin olmayacağını düşünmekte, çocukların perişan olmasını istememekte ve eşinden ayrıldığında toplumun kendisine bakışımın değişeceğini ve toplumdan dışlanacağını düşünmektedir (Köşgeroğlu vd., 2015: 344).

Kadına yönelik şiddet ile ilgili çalışmalara bakıldığında, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nün 2009 yılında Türkiye genelinde toplam 24.048 hane ile yapılan çalışmasında, kadınların %39'unun hayatının herhangi bir döneminde fiziksel şiddet, % 15'inin cinsel şiddet ve % 44'ünün duygusal şiddet gördükleri ortaya çıkmıştır. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün, 12 istatistiki bölge ile 15-59 yaş aralığında 15.072 örneklem üzerinde yaptığı araştırmada "hayatında bir kere bile olsun fiziksel şiddete maruz kalan" kadınların oranı % 36'dır. Bir diğer ifadeyle her 10 kadından 4'ü eşi veya birlikte olduğu kişi ya da kişiler tarafından fiziksel şiddete maruz kalmaktadır. Son dönemde yaşanan şiddet değerlendirildiğinde, son 12 ay içinde evlenmiş kadınların % 8'i fiziksel şiddete maruz kalmaktadır (Altıparmak, 2015: 457, Hacettepe

Üniversitesi 2015:83). Altınay ve Arat'ın 2007 yılında 27 ilden yaklaşık 50 kadın kuruluşu ve 150'ye yakın kadın ile yaptıkları görüşmeler ve 56 ilden toplam 1.800 evli kadın ile yaptıkları anket çalışmalarında her üç kadından birinin şiddet gördüğü ve her on kadından dokuzunun dayacağı haklı görmediği ifade edilmiştir (Altınay vd., 2007:9).

Rugira'nın Tanzanya'da 98 katılımcı üzerinde yapmış olduğu araştırmada kadınların %62 oranında sözel şiddete (hakaret içeren), %57 oranında fiziksel şiddete, %53 oranında duygusal şiddete maruz kaldığı ortaya çıkmıştır (Rugira, 2015: 5). Mosleh ve arkadaşları Mısır'da yaptığı bir çalışmada, cinsel tacizi "sosyal kanser" ve utanç verici davranış olarak tanımlamaktadırlar(Mosleh vd., 2015: 1). Avrupa Birliği Temel Haklar üzerine 23 Avrupa Birliği Üyesi ülkenin katılmış olduğu araştırmada ise kadınların 15 yaşından itibaren fiziksel ya da cinsel şiddete maruz kalma oranı %33'tür. Ayrıca cinsel istismar olarak tecavüze uğrayanların oranı %5'tir (Gracia vd.,2015: 16).

Aile içi şiddete maruz kalan kadınların çeşitli nedenlerle sağlık kuruluşlarından yararlandıkları biliniyor olsa da, sağlık personelinin utanmaları, şiddet uygulayan kişiden korkmaları ve kendilerini suçlu hissetmeleri gibi çeşitli nedenlerle şikâyetlerini gerçekçi bir dille ifade edemedikleri anlaşılmaktadır (Yaman, 2012: 49).

Kadına ve Aile Bireylerine Yönelik Şiddet İnceleme Raporu'na göre, Türkiye'de kadın cinayetlerinin son 10 yılda %1400 arttığı ileri sürülmektedir (<http://www.milliyet.com.tr/mersin-barosu-kadina-yonelik-siddeti-mersin-yerelhaber-1081581/>). Bazı kayıtlara göre Türkiye'de 2014 yılında toplam 314 kadın cinayetinin işlendiği, bu cinayetlerde 306 kadın ile onları korumaya çalışan yakınları öldürülürken, 136 kadın ve yakınının da yaralandığı, 2015 yılında ise ilk 10 ayda 268'i tabanca, tüfek, bıçak gibi çeşitli silahlarla olmak üzere toplam 345 kadın cinayetinin daha yaşandığı, bir kısmı ağır olmak üzere 73 kadının da yaralandığı belirtilmektedir (Umut Vakfı,2015).

Anayasa'nın 17. Maddesinde belirtildiği gibi "*Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir. Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz, kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya ve muameleye tabi tutulamaz*". Buradan yola çıkarak kadına yönelik

şiddet, mevcut anayasal hakkın ihlal edilmesi anlamına gelmektedir ve cinsiyet farklılığından kaynaklanan diğer hak ihlalleriyle bir bütün olarak ele alınmalıdır. Bu nedenle, “çalışma hayatındaki ve aile içindeki eşitsizlikler, üreme ile ilgili hakların kısıtlanması, refaha, çocuk yardımı ve bakımına yetersiz erişim, eğitim haklarından mahrum bırakılma gibi diğer toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılıklar kadına yönelik şiddetle birlikte düşünülmelidir”. Çünkü kadın ayrımcılıkla karşı karşıya kaldığında şiddetin oranı da o yönde artmakta ve her iki olgu da birbirini etkilemektedir (Kuyucu, 2015:62).

3. Yöntem

Bu çalışmada, kadına yönelik şiddetin gelecekteki durumunu öngörebilmek amacıyla kestirim tabanlı bir araştırma yapılmıştır. Öncelikle, resmi verilere dayanarak geçmiş yıllarda kadına yönelik şiddet konusu analiz edilmiş, daha sonra gelecekte beklenen görünümünün rakamlarla ve görsel olarak ortaya konulması için kestirim yapılmıştır.

Bursa Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü ve Bursa İl Jandarma Komutanlığından elde edilen **Bursa** iline ve **Türkiye** geneline ait Kadına Yönelik Şiddete dair 10 yıllık geçmiş resmi istatistiki verilerden yararlanılarak **2016** yılında kadın cinayetleri ve yaralanmaların ne kadar olacağını kestirimi gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada kestirim yapmak için çok sayıda yöntem kullanılmıştır. Bunlar; Hareketli Ortalama, Ağırlıklı Hareketli Ortalama, Üstel Düzeltme, Holt Yöntemi, Holt-Winter Yöntemi ve Yapay Sinir Ağlarından Çok Katmanlı Algılayıcı Modeli'dir. Bu modellere **Ocak 2006 / Haziran 2015** tarihlerini kapsayan aylık veriler ve bunlardan türetilen üç ve altı aylık seriler uygulanarak, kestirim hatasını en aza indirecek şekilde en iyi performansı veren yöntem tespit edilmiş ve bu yöntemden elde edilen kestirimler değerlendirme için temel alınmıştır. Kestirim yöntemlerinin performans kıyaslamasında Ortalama Mutlak Sapma (OMS) esas alınmıştır. Model-veri seti uygulamalarına ilişkin ortalama mutlak sapma sonuçları diğer bir deyişle modellerin performansları Tablo 1' de görülmektedir.

Tablo 1: Kestirim Yöntemleri Performansları

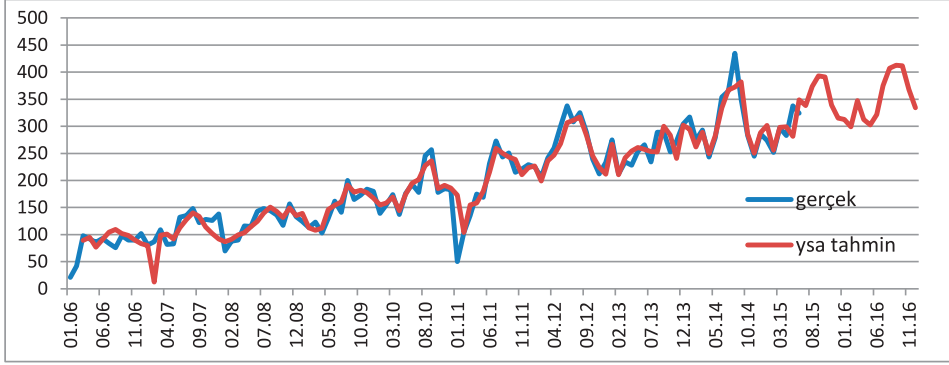
	Ortalama Mutlak Sapma		
	Aylık	3 Aylık	6 Aylık
Hareketli Ortalama	27	96	178
Ağırlıklı Hareketli Ortalama	25	88	177
Üstel Düzeltme	26	117	183
Holt Yöntemi	26	111	140
Holt-Winter (toplamı)	25	80	172
Holt Winter (çarpımlı)	29	83	115
Çok Katmanlı Algılayıcı (YSA)	14	61	91

Tablo 1’ den de görüldüğü üzere en düşük ortalama mutlak sapma değeri Yapay Sinir Ağları (YSA) ile elde edilmiştir. Bu nedenle kestirim için aylık serilerle tasarlanan Çok Katmanlı Algılayıcı Modeli kullanılmıştır. Ağ mimarisi iki nörondan oluşan bir gizli katman ile tasarlanmış, verilerin iki gecikmeli değerleri girdi olarak kullanılmıştır. Nöron sayısı deneme yanılma yöntemiyle bulunmuş, ağın eğitiminde Levenberg-Marquardt geri beslemeli eğitim algoritması kullanılmıştır. Tasarlanan ağ ile gelecek bir yıl için gerçekleşecek şiddet vakalarının aylık olarak değerleri kestirilmiş ve Bulgular başlığı altında verilmiştir.

4. Bulgular

Çalışmada kullanılan verilerin grafikleri incelendiğinde gerçekleşen vaka sayılarının yukarı yönlü bir eğilim içerdiği görülmektedir. Bu da kadına yönelik şiddetin zaman içinde arttığına işaret etmektedir. Yapılan kestirimler artışın gelecekte de devam edeceğini göstermektedir. Yapay Sinir Ağları yöntemi kullanılarak elde edilen Bursa ili Emniyet bölgesine ait aylık gözlem ve kestirim eğrileri Grafik 1’ de görülmektedir.

Grafik 1: Bursa İli Emniyet Bölgesinde Aylık Veriler ile Kestirim

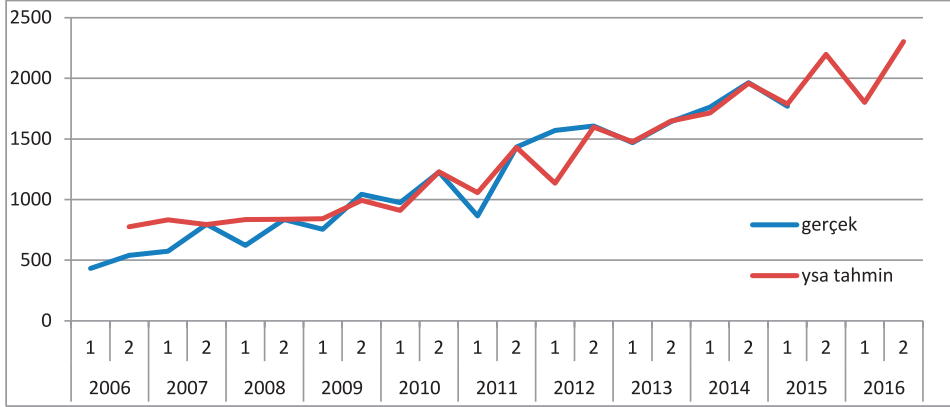
Grafik 1’ den görüldüğü üzere Yapay Sınır Ağları yöntemi ile elde edilen kestirimler, gözlem değerleriyle örtüşmektedir. Bu durum kestirimin iyiliğine vurgu yapmaktadır.

Tablo2: 2015 Temmuz - 2016 Aralık Aylık Kestirim Değerleri

		Ocak 2016	313
		Şub.2016	299
		Mar.2016	348
		Nis.2016	313
		May.2016	303
		Haz.2016	322
Tem.2015	338	Tem.2016	375
Ağu.2015	373	Ağu.2016	407
Eyl.2015	393	Eyl.2016	413
Eki.2015	391	Eki.2016	412
Kas.2015	339	Kas.2016	368
Ara.2015	315	Ara.2016	334

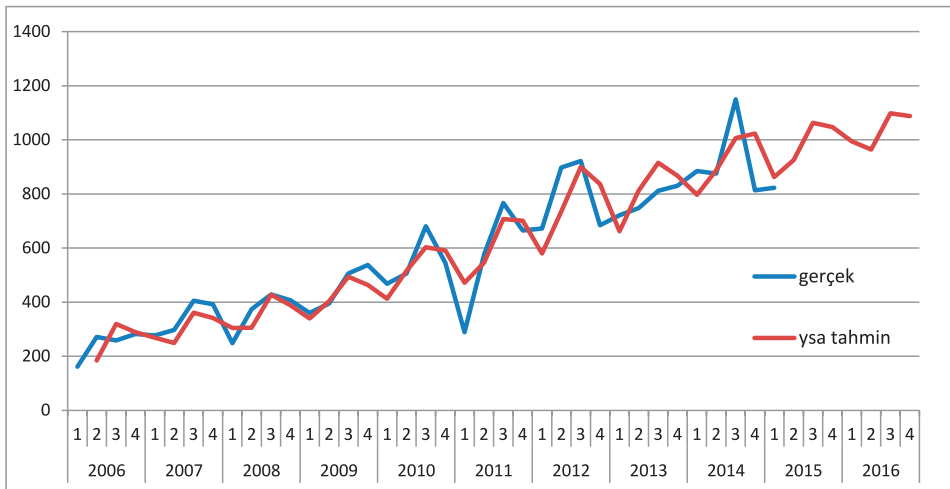
Veriler incelendiğinde **2016** yılında kadına yönelik şiddetin artacağı görülmektedir. En büyük artışın **Eylül 2016’da** olacağı, Kasım ve Aralık aylarında ise bir miktar azalış olacağı öngörülmektedir.

Grafik 2: Bursa İli Emniyet Bölgesinde Kadına Karşı Şiddet Değerleri 6 Aylık Veriler ile Kestirim (Yapay Sinir Ağları Yöntemi)

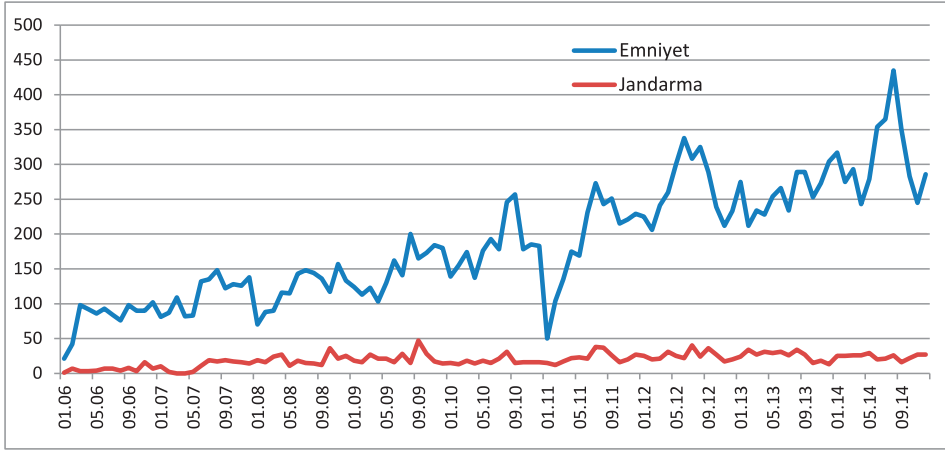
Yapay sinir ağları yöntemi ile elde edilen aylık ve 6 aylık kestirimlerin ortalama mutlak sapma değerlerini kıyasladığımızda, aylık kestirim değerlerinin daha küçük hataya sahip olduğu görülmüştür. Bu sebeple temel model olarak aylık kestirim değerlerini veren model kullanılmıştır. Grafik üzerinde 6 aylık değerler incelendiğinde serinin genel olarak **mevsime göre** farklılık gösterdiği, gerçekleşen şiddet olaylarının **ilkbahar ve yaz** aylarında arttığı, sonbahar ve kış aylarında ise azaldığı görülmektedir. Ancak 2012 yılının ilk yarısı bu desene uymamaktadır.

Grafik 3: Bursa İli Emniyet Bölgesinde Kadına Karşı Şiddet Değerleri 3 Aylık Veriler ile Kestirim (Yapay Sinir Ağları Yöntemi)

Yapay sinir ağları yöntemi ile aylık ve 3 aylık verilerle elde edilen kestirimlerin ortalama mutlak sapma değerlerini kıyasladığımızda, aylık kestirim değerlerinin daha küçük hataya sahip olduğu görülmüştür. Bu nedenle temel model olarak aylık kestirim değerlerini veren model kullanılmıştır.

Grafik 4: Emniyet ve Jandarma Bölgesi Arasındaki Korelasyon

Emniyet ve Jandarma Bölgesi Arasındaki Korelasyon Katsayısı (%59)

Emniyet ve Jandarma bölgelerine ilişkin kadına yönelik şiddet değerleri arasında orta kuvvette pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. İki bölge için hesaplanan doğrusal korelasyon katsayısı değeri %59'dur.

Çalışmanın bu kısmında, Bursa İl Emniyet Müdürlüğü, Bursa İl Jandarma Komutanlığı ve Bursa Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'ndan resmi olarak elde edilen **Türkiye Geneli veriler** analiz edilmiştir.

Tablo 3: Türkiye Geneli Ölen -Yaralanan Kadın Sayısı

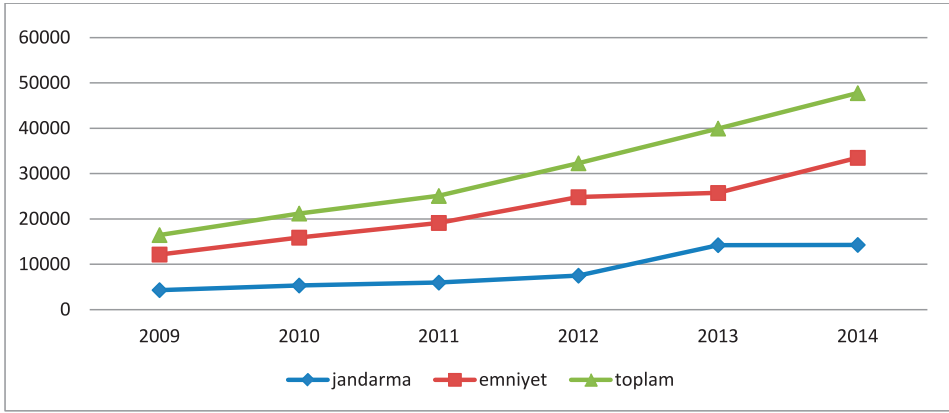
Türkiye Geneli Genel Veri			
Aile İçi Şiddet ve Kadına Yönelik Şiddet Sonucu Yaralanan ve Ölen Kadın Sayıları			
Yıl	Kurum	Yaralanan Kadın Sayısı	Ölen Kadın Sayısı
2009	Jandarma Genel Komutanlığı	4302	63
	Emniyet Genel Müdürlüğü	12152	99
	Toplam	16.454	162
2010	Jandarma Genel Komutanlığı	5320	71
	Emniyet Genel Müdürlüğü	15881	94
	Toplam	21.201	165
2011	Jandarma Genel Komutanlığı	5957	64
	Emniyet Genel Müdürlüğü	19123	91
	Toplam	25.080	155
2012	Jandarma Genel Komutanlığı	7491	53
	Emniyet Genel Müdürlüğü	24801	98
	Toplam	32.292	151
2013	Jandarma Genel Komutanlığı	14220	62
	Emniyet Genel Müdürlüğü	25730	113
	Toplam	39.950	175
2014	Jandarma Genel Komutanlığı	14272	61
	Emniyet Genel Müdürlüğü	33486	133
	Toplam	47.758	194
2015 Ocak-Mart	Jandarma Genel Komutanlığı	3382	23
	Emniyet Genel Müdürlüğü	9542	31
	Toplam	12.924	54

Kaynak: Bursa Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü ve Bursa İl Jandarma Komutanlığından resmi yazıyla elde edilen veriler, Nisan 2015.

Tablo-3’de görüldüğü gibi Türkiye’de kadına yönelik şiddet sayısı hem yaralamada hem de öldürülmeye her yıl artış göstermiş ve resmi verileri temin ettiğimiz Nisan **2015** yılında, 2015 yılına ait ilk üç ayda

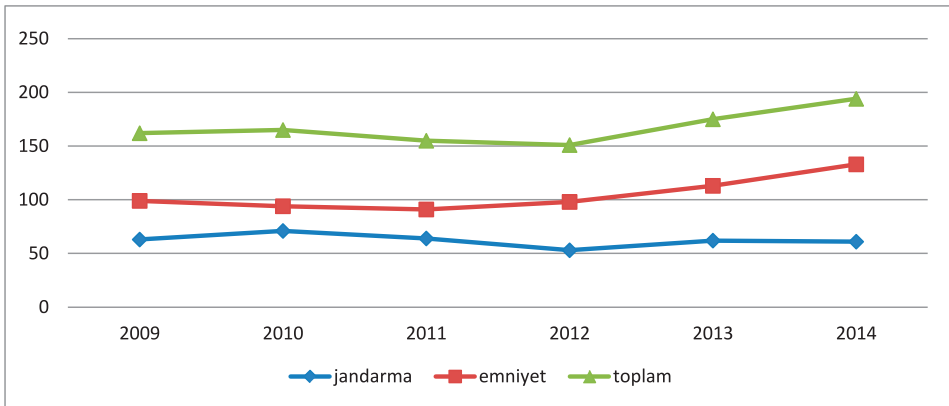
bile neredeyse her gün 114 kadın şiddet ya da cinayet mağduru olmuştur. Dikkati çeken bir nokta ise 2011 yılının son dönemlerinde ve 2012 yılının başlarında, şiddet sayısının diğer yıllara nazaran çok az duraksamasıdır. 8 Mart 2012 de çıkartılan 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanununun kabulü ile birlikte sanki kanunun yaptırım gücünün ne olacağı izlendiği, ancak etkisinin kısa sürede sona ermesi ile şiddet hızının arttığı söylenebilir.

Grafik 5: Türkiye Geneli Yaralanan Kadın Sayısı

Grafik 5 incelediğinde yaralanan kadın sayısında yıllara göre bir artış eğilimi olduğu görülmektedir.

Grafik 6: Türkiye Geneli Ölen Kadın Sayısı

Grafik 6 incelediğinde Türkiye geneli ölen kadın sayısında da yıllara göre bir artış eğilimi olduğu görülmektedir.

5. Tartışma

Bu çalışmada, kadına yönelik şiddetin kestirimine ilişkin bir modelleme çalışması yapılmıştır. Geçmiş değerler ile kıyasladığımızda Türkiye genelinde hem Emniyet, hem de Jandarma bölgesinde kadına karşı şiddet sayısının artma eğiliminde olduğu görülmektedir. **2015** yılı için **Türkiye** geneli yaralanan kadın sayısının 59.500 kişi olacağı, Emniyet bölgesi yaralanan kadın sayısının 37.545 olacağı, Jandarma bölgesi yaralanan kadın sayısının ise 22.198 olacağı kestirilmiştir. Türkiye geneli ölen kadın sayısının ise en iyimser bir tahminle 2015 yılında 202 kadın olacağı, Emniyet bölgesinde ölen kadın sayısının 144 olacağı, Jandarma bölgesinde yaralanan kadın sayısının ise 58 kadın olacağı tahmin edilmiştir.

Yapılan çalışmadan elde edilen bulgulara göre; 2015 yılı sonunda 4.204 kadın, 2016 yılında ise 4.503 kadın olmak üzere, **2015- 2016** yıllarında **Bursa'da** toplamda kadına yönelik şiddet sayısının (yaralama ve cinayet toplamı Jandarma ve Emniyet verileri birlikte) nokta tahmini olarak **8.707** olacağı kestirilmiştir. **Bu sayı 2015 ve 2016 yılları için yapılan tahminlerin toplamıdır.** %95'lik güven düzeyinde kadına yönelik şiddet olaylarının aralık tahmini **2015** sonu için 2550 ile 5858 kadın; **2016** için 2849 ile 6355 kadın olarak belirlenmiştir.

Kestirim sonuçları ürperticidir; önlem alınmaz ise “daha kaç kadın şiddet mağduru olmayı beklemektedir?” sorusu bu değerlerden hareketle cevaplanmıştır!. Şiddete maruz kalan kişiler fiziksel ve ruhsal açıdan olumsuz etkilenmektedir. Vatandaşları korumak ve onlara güven içinde yaşam koşullarını sunmak öncelikle devletin görevidir. Yasalardaki boşluktan yararlanarak kadına yönelik şiddeti normalleştiren bir yapının varlığı, o toplumun geri kalmaya mahkûm olmasına yol açacaktır.

Konu ile ilgili çözüm önerilerinin başında ilk olarak aile ve toplumda kadına karşı ayrımcılığın ortadan kaldırılması ve kadın ile erkeğe fırsat eşitliğinin sağlanması yönünde toplumsal farkındalığın yaratılması gelmelidir. Bunun yanı sıra aile içi ve kadına yönelik şiddetin önlenmesi amacıyla yapılan yasal düzenlemeler gözden geçirilmeli, cezaların ise caydırıcı etkisi olmalı ve yasalardaki boşluklar giderilmelidir.

Şiddetin algılanması noktasında erkekten kadına yönelen şiddette, örneğin tokadın şiddet olarak algılanmaması; kadından çocuğa yönelen

şiddette, poposuna vurma, kulağını çekme, davranışlarının şiddet olarak tanımlanmamasının aynı bakış açısının ürünü olması nedeniyle sadece erkeğin değil kadın ve çocukların da şiddet konusunda, hatta şiddetin sadece fiziksel değil, diğer bütün türleri hakkında bilinçlendirilmesi gereklidir. Özellikle şiddetin tanımına yönelik, ailede otorite ve kadın-erkek cinsiyet rolleri ile ilgili bilgilendirme çalışmaları yapmak ve bu çalışmaların sadece belli kesimi değil, tüm kadın ve erkekleri kapsayabilecek nitelikte ve ulaşılabilirlikte olması önemlidir. Bu konuda verilmesi gereken eğitim, aynı zamanda suçu, ihbarı kolaylaştırıcı ve olayın yaratacağı olumsuz travmayı önleyici nitelikte olmalı, kültürel önyargıları değiştirmeli ve kovuşturma makamlarının olaya ciddi bir adli vaka olarak yaklaşmasını sağlayıcı içerikte olmalıdır.

Ailenin çocuğu yetiştirme tarzında yapılan hataların önüne geçilmeli. Erkeği yücelten ve kadını geri plana iten anlayış terk edilerek, cinsiyetlerin eşit olduğu bilinciyle çocuklar yetiştirilmelidir. Kadınlar edilgenlikten vazgeçmelidirler. Ne istediğini bilen, haklarının farkında olan kadın kendini daha güçlü hissedecektir. Edilgen, silik bir anne profili ile büyüyen çocukların bu profile benzer davranışları ileriki yıllarda kendilerinin de sergilemesi kuvvetle muhtemeldir. Çocukların taklit yöntemi ile yetişkinleri rol model olarak öğrenmelerini gerçekleştirdikleri göz önünde bulundurulduğunda, toplumsal cinsiyet eşitliği konusunun okul öncesinde başlayarak, eğitim müfredatına alınarak bir eğitim politikasına dönüştürülmesi gerekmektedir.

Eşlere evlilikte yaşadıkları sorunları her ilişkinin özel olduğu düşüncesinden yola çıkarak profesyonel anlamda yardımda bulunmak gerekir. Her evliliğin dinamikleri, sorunları birbirinden farklılık gösterir. Ayrıca evli çiftlerin sosyo-kültürel ve eğitim düzeyleri de birbirinden farklılıklar göstermesi nedeniyle yapılacak çalışmalarda ilişkilerin farklılıklarından yola çıkarak gerekli incelemeler yapılmalıdır.

Şiddet olaylarının çözümünde yerel kuruluşlar, STK'lar, halk eğitim merkezleri ve sağlık ocakları gibi bireylerin yaşam alanlarına çok yakın birimlere önemli görevler düşmektedir. Bu kuruluşlar aracılığıyla kadınlara ulaşmak daha kolay olacaktır. Medyanın etkisi göz önüne alınarak medya aracılığı ile bu çalışmalar topluma aktarılmalıdır. Medyanın bu görevini yaparken, çok dikkatli olması gerekmektedir. Medyadan kaynaklı hatalar şiddeti azaltmak yerine artırabilir.

Mağdur olan kadın, aradığı güveni ve desteği bir başka kadında bulabilir. Desteğe, güvene, şefkate sahip olan kadın polis istihdamı arttırılmalıdır. Kolluk kuvvetleri içerisinde kadınlar için meslek elemanlarından oluşan (psikolog, psikiyatrist, sosyal hizmet uzmanı, avukat) uzman bir birimin kurulması önem taşımaktadır.

Şiddet olayları sonrası pek çok kadının ekonomik güvencesinin olmaması nedeniyle, erkeğin evlilikte parasal gücünü tehdit aracı olarak kullanmaması için kadınlar ekonomik bağımsızlığa kavuşturulmalıdır. Bu konuda hiç bir şey yapmamak aynı zamanda şiddetin temel nedenlerinden biri olan kadın- erkek eşitsizliğinin desteklenmesidir. Kadınların normal ve sağlıklı yaşam hakkına sahip olabilmesi için birey, toplum ve devlet olarak bu eylemi bir suç olarak görmeli, bu suça teşebbüs edenlerin cezalandırılması ve kadınların güvenlik içinde yaşamaları amacıyla her türlü desteğin verilmesi için çalışılmalıdır. Nitekim Türk Ceza Kanunumuzda konu ile ilgili hükümler yer almaktadır. Örneğin TCK. m. 86 (yaralama suçu). 86. Maddenin 2. Fıkrası basit tıbbi müdahale ile giderilebilecek yaralama suçunun soruşturulması ve kovuşturulması şikayete bağlı olduğu halde, “...eşe karşı...” işlenmesi halinde şikayet aranmayacağını ve ayrıca cezanın yarı oranında arttırılacağını belirtmektedir. (Bkz. Sokullu-Akıncı. Viktimoloji, 2008, s. 78). Önemli olan bu ilgili hükümlerin işletilmesidir.

Sonuç olarak kadına karşı şiddet bir insan hakkı ihlalidir. Şiddetin varlığından daha ciddi olan tehdit, şiddeti sürdüren nedenlerdir. Bu nedenlerin ortadan kaldırılabilmesi, farkındalığın arttırılması ve kurumların işbirliği içinde ortak amaç çerçevesinde çalışabilmesine ve toplumda bu konuda duyarlılığın oluşmasına bağlıdır. Ülkemiz dahil birçok ülkede, çok geç kalınmış önlemlerin bir an önce alınması gerekmektedir. Böylece daha fazla kadının şiddete maruz kalması engellenmiş olacaktır..

KAYNAKÇA

- Altınay, Ayşe Gül, Yeşim, Arat, (2007). **Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet**, İstanbul,
- Altıparmak, İpek, Beyza (2015). “*Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadelede Şönim’lerin Rolü: Ankara Örneği*” **International Journal of Social Science**, Number: 36,
- Anooshian, Linda J. (2005). *Violence and aggression in the lives of homeless children: A review*. **Aggression and violent behavior**. Vol. 10, (2), 129- 152.
- Aytaç, Serpil; Bilgel, Nazan; Bozkurt, Veysel, Selver Yıldız (2011) “*Şiddetin Kavramsal ve Kuramsal Çerçevesi*”, İşyeri Şiddeti içinde, (Ed; Serpil Aytaç, Nuran Bayram) Beta Yayınevi, ss.1-26
- CEDAW (United Nations Convention On The Elimination Of All Forms of Discrimination Against Women) (**Kadınlara karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi**) 85th Plenary Meeting, General Assembly A/RES/48/104, 20 December 1993.
- Ceylan, Ebru, (2013). “*Türk Hukuku’nda Aile İçi Şiddet ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesiyle İlgili Yeni Düzenlemeler*”, **Türkiye Borsalar Birliği Dergisi**, Sayı: 109,
- Dişsiz, Melike, Nevin, Hotun Şahin, (2008). “*Evrensel Bir Kadın Sağlığı Sorunu: Kadına Yönelik Şiddet*”, **Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1,
- Farrington, DP., (1978). **The Family Backgrounds of Aggressive Youths**. İçinde Hersov LA, Berger M, Shaffer D (Eds.), *Aggression and Antisocial Behavior in Childhood and Adolescence*, Pergamon Press, Oxford
- Freedman, Jonathan L.; Sears, David O. ; Carlsmith, J. Merrill (1989). **Sosyal Psikoloji** (Çeviren: Ali Dönmez). İstanbul: Ara Yayıncılık.
- Gracia, Enrique; Marisol, Lila (2015). **Attitudes Towards Violence Against Women in The EU**, Publishing house: European Commission. ISBN 978-92-79-53404-1
- Güler, Nuran, Hatice; Tel, Fatma; Özkan Tuncay (2005). “*Kadının Aile İçinde Yaşanan Şiddete Bakışı*”, **Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi**, Sayı: 27 (2), Sivas,
- İbiloğlu, Okan A. (2012). “*Aile İçi Şiddet*”, **Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar**, Sayı: 4 (2), eISSN:1309-0674 pISSN:1309-0658,
- İnceoğlu, Yasemin; Altan, Kar (2010). **Dişilik, Güzellik ve Şiddet Sarmalında Kadın ve Bedeni**, Ayrıntı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul,
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem (1990). **İnsan, Aile, Kültür**, Remzi Kitabevi, İstanbul,
- KIHEP (Kadının İnsan Hakları Eğitim Programı) (2010). **Grup Yönlendiricisi El Kitabı**, Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği, 3. Baskı, İstanbul,

Kocacık, Faruk; Mustafa, Çağlayandereli (2009). “*Ailede Kadına Yönelik Şiddet: Denizli Örneği*”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, Sayı: 2, Cilt: 6,

Koçöz, Remzi, (2011). “*Şiddet Üzerine*”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı: 1, Ankara,

Köşgeroğlu, Nedime; İlkay, Çulha; Zeliha, Öz; Aysun, Yılmaz (2015). “*Şiddet Karşısında Kadınların Davranışlarının İncelenmesi*”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 9,

Kuyucu, Nisan (2015). “*Kadınların Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Önünde Adalet Erişim Sorunu: Mahkeme Kararlarında Cinsiyet Ayrımcılığı Olarak Kadına Yönelik Şiddet*”, **FE (Feminist Eleştiri) Dergisi**, Sayı: 1, Cilt: 7, Ankara,

Maxfield, MG, Widom, C.S., (1996). “*The Cycle of Violence: Revisited 6 Years Later*”, **Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine**, 150: 390-395.

McCord, J., (1983). “*A Forty-Year Perspective on The Effects of Child Abuse and Neglect*”, **Child Abuse & Neglect**, 7:265-270

Mosleh, Hannah; Rehab, Abdelhai; Farzaneh, Roudı; Lori S, Ashford (2015). **Advancing Egyptian Society By Ending Vionelce Against Women**, Published by Population Reference Bureau,

Page, Ayten Zara; Merve, İnce (2008). “*Aile İçi Şiddet Konusunda Bir Derleme*”, **Türk Psikoloji Yazıları Dergisi**, Sayı: 11 (22),

Rugira, Janvier (2015). “*Forms, Causes and Effects of Violence Aganist Women in Mbulu Tanzania*”, **General Education Journal**, Vol: 4, Issue:1, Published by Mount Meru University Research Unit,

Sokullu, Akıncı, Füsun (2011), “*Increase in the Numbers of Women Victimization and Access to Justice for the Women of Turkey*”, **Annales de la Faculte de Droit d’Istanbul**, Cilt. 43, No. 60, İstanbul, ss.169-172

Sokullu-Akıncı F. (2008). **Viktimoloji**, 2. Baskı, Beta Basım Yayın, ss. 59-80.

Şenol, Dolunay; Sıtkı, Yıldız (2013). **Kadına Yönelik Şiddet Algısı**, Mutlu Çocuklar Derneği Yayınları, Ankara,

Temiz, Meltem (2008). “*Yataklı Psikiyatri Servisinde Tedavi Görmekte Olan Kadın Hastalarda Aile İçi Şiddete Maruz Kalmanın Hastalık Tanıları ve Hastalık Süreciyle İlişkinin İncelenmesi*” Tıpta uzmanlık Tezi. T.C.Sağlık Bakanlığı Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi

Ünal, Gülseren (2005). “*Aile İçi Şiddet*”, **Aile ve Toplum Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 9, ISSN: 1303-0256,

Vahip, Işıl (2002). “*Evdeki şiddet ve gelişimsel boyutu: Farklı bir açıdan bakış*”. **Türk Psikiyatri Dergisi**, 13, 312-319

WHO (2002) World Health Organization, “**World Report on Violence and Health**” Summary, Geneva, 2002. www.who.int/violenceinjuryprevention/violence/world_report/en/summary_en.pdf., Erişim tarihi: 12.02.2016.

Yaman Efe, Şengül (2012). “*Acil Servis Hemşirelerinin Kadına Yönelik Aile İçi Şiddete İlişkin Rol ve Sorumlulukları*”, **Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Tıp Dergisi**, Sayı:1, Cilt: 26,

Aile İçinde Kadına Yönelik Şiddete Karşı Mücadele ve Feminizm (2016). Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı . <https://www.morcati.org.tr/tr> . (Erişim Tarihi: 23.02.2016)

Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun, Kanun No: 6284, Kabul Tarihi: 08.03.2012.

T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, (2009). “*Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet*”, Ankara

Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük. (Erişim Tarihi: 21.02.2016)

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Kanun No: 2709, Kabul Tarihi 07.11.1982.

Umut Vakfı- Haftalık Bülten, (2015) / 44. 03 Kasım

<http://www.milliyet.com.tr/mersin-barosu-kadina-yonelik-siddeti-mersin-yerelhaber-1081581/> (Erişim Tarihi: 04.08.2016)

Bu çalışma, “Bursa’da Kadına Yönelik Şiddet: Dünü, Bugünü ve Yarını” başlıklı, BAP: HDP (UKAM) 2015/39-No’lu hızlı destek projesi kapsamında Uludağ Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) birimi tarafından desteklenmiştir.

FUTBOLDA ŞİDDET VE ERKEKLİK: NEFER TARAFTAR GRUBU ÖRNEĞİ*

Muhammet Nurullah ÇAKMAK**, Veli Onur ÇELİK***

Özet

Bu çalışmanın amacı; futbol taraftarlarının (saha içi ve saha dışındaki futbol ile ilişkili faaliyetlerde) erkeklik kültürünün, gözlenen şiddet ile olan ilişkisini araştırmaktır. Araştırmanın örnekleminin oluşturulmasında yargısal örnekleme yöntemiyle Eskişehirspor taraftar gruplarından biri olan Nefer grubu seçilmiştir. Nefer taraftar grubuna üye taraftarlar arasında kolayda örnekleme yöntemiyle 348 taraftara internet ortamında Google Drive formları aracılığıyla ulaşılmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda, BEM Cinsiyet Rolü Envanteri ve Şiddet Kültürü Ölçeklerinden yararlanılmıştır. Verilerin bilgisayar ortamına aktarılması ve analizinde SPSS 22.0 paket programı kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçme araçlarının geçerlik ve güvenilirlik analizleri için Açıklayıcı Faktör Analizi(AFA) yapılmış ve Cronbach alpha katsayıları hesaplanmıştır. Elde edilen verilerin analiz edilmesinde t-testi, ANOVA ve Pearson Korelasyon analizlerinden yararlanılmıştır. Elde edilen bulgular incelendiğinde; erkeklik kültürü ile şiddeti onaylama arasında ve şiddete maruz kalma ile şiddeti onaylama arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Bunun yanında katılımcıların şiddeti onaylama düzeyleri yaş gruplarına ve eğitim durumlarına göre anlamlı şekilde farklılaştığı ortaya konulmuştur. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular, Türkiye'deki futbol ile ilintili şiddetin anlaşılması ve önlenmesi hususunda yararlı olabilecek teorik öngörülerin, pratik bulgular ile de desteklenebileceği sonucuna katkı sağlamıştır.

Anahtar Sözcükler: *Toplumsal Cinsiyet, Erkeklik, Şiddet, Taraftarlık.*

FOOTBALL MASCULINITY AND VIOLENCE: CASE OF NEFER FAN GROUP

Abstract

The purpose of this study is to examine relationship between masculine culture of football supporters (activities relate to football both inside and outside to the pitch) and violence observed (activities relate to football both inside and outside to the pitch). To form the sample of research Nefer Fan Group which is one of supporter groups of Eskişehirspor by using judgement sampling. 348 supporters of Nefer fan group were reached by using easy sampling method on internet with Google Documents forms. In accordance with the

* Bu çalışma "Futbolda Erkeklik ve Şiddet: Nefer Taraftar Grubu Örneği" başlıklı Yüksek Lisans tezinden uyarlanmıştır.

** Araş. Gör., Anadolu Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi.

İletişim: mncakmak@anadolu.edu.tr

***Yard. Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi.

İletişim: onurcelik@anadolu.edu.tr

purpose of research, BEM Sex Role Inventory and Violence Culture Scale were used. The population of the study is comprised of football supporters in Turkey. Since the population is huge and difficult to reach, sampling of the study is chosen as 348 members of Nefer Supporter Group of Eskişehirspor. To collect data, BEM Sex Role Inventory, Violence Culture Scale and individual information form were used. To transfer and analyze the data, SPSS 22.0 Statistical Software Program was used. Exploratory Factor Analysis (EFA) conducted and Cronbach Alpha coefficients were calculated to make reliability and validity analyses. To analyze obtained data, t-Test, ANOVA and Pearson Correlation analyses were used. When findings were examined, it is founded that there are significant relationships between masculine culture and violence endorsement, and between violence exposure and violence endorsement. Besides it is presented that levels of violence endorsement of participants differentiate significantly in terms of age groups and level of education. Thanks to findings obtained from this study, it is concluded that theoretical insights about understanding and preventing violence regarding football in Turkey can be supported by practical findings

Keywords: *Gender, Masculinity, Violence, Fanship.*

Giriş

Modern dönemin getirdiği değişimlerle birlikte kadın ile erkeğin toplumsal rollerinde ve davranışlarında da dönüşümlerin yaşanmaya başladığı görülmüştür. Bu dönüşümle birlikte kadınlık ve erkeklik rolleri, gelenekten farklı olarak yeniden tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışmalar daha da ileriye götürülerek her iki cinsiyet için de yeni roller ve tanımlar geliştirilmiştir. “Toplumsal Cinsiyet” kavramı da tüm bu gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıktığı belirtilmektedir (Connell, 2005).

Toplumsal cinsiyet kavramı günümüzdeki anlamıyla, ilk kez cinsiyete dayalı ayrımların asli toplumsal altyapısına atıfta bulunan Amerikalı Feministler arasında ortaya çıkmıştır. Bu kavram, cinsiyet ya da cinsel farklılık gibi terimlerin kullanımında gizli bir halde var olan biyolojik determinizmin reddedilmesidir (Scott, 2007: 3). Bu anlamda ilk olarak Ann Oakley tarafından 1972 yılında yayımlanan “Sex, Gender and Society” adı eserde kadın ve erkeğin realitedeki karşılıkları, farklılığa dayalı toplumsal cinsiyet anlamına gelen Gender kavramı ile tanımlanmıştır (Oakley, 2015). Erkeklik çalışmaları ise toplumsal cinsiyet çalışmalarının gündeme gelmesinden kısa bir süre sonra gündeme gelmeye başlamıştır.

Erkekler ile ilgili çalışmaların tarihi eski olsa da, psikanaliz ve psikolojiyi saymazsak sosyal bilimlerde erkeklik ve erkeklik kimliği üzerine yapılan

çalışmaların tarihi daha yakın zamana, toplumsal cinsiyet çalışmalarının yapıldığı döneme denk gelmektedir. Özellikle ikinci dalga feminizmin 1970'lerde tartışılmasını sağladığı toplumsal cinsiyet araştırmaları, önceleri kadınlar üzerine eğilirken sonraki yıllardan itibaren erkekleri de içine alarak tartışmaya başlamıştır. Çalışmaların yönü erkekler üzerine çevrilmiştir (Maral, 2004: 128).

Erkeklik, toplumsal cinsiyet çalışmalarının bir kutbu yani kadınlık karşısındaki olarak tasarlanmıştır. Erkeğe atfedilen özellikler ile kadına atfedilen özellikler arasındaki sınır, iki ucu (kutbu) tanımlamada, neden ve sonuç ilişkisini belirlenmesinde temel dikkat noktası olmuştur. Sınır hattının niteliği biyolojik, psikanalitik ve disiplinler arası yaklaşım olarak değişiklik sergileyebilmektedir.

Biyolojik kuram taraftarlarına göre cinsiyet farklılıkları, biyolojik doğanın gerçekleridir. Bunun toplumsal sonuçlarının da, söz konusu nedene dayalı olarak kabul edilmesi gerekmektedir (Sancar, 2011: 176). Psikanalitik kurama göre cinsiyet, doğumdan itibaren başlar ve yaşam boyunca şekillenir. Erkeğin mizacı, kadının mizacından tamamen ayrıdır ve her cinsin kendine özgü bir yaşayışı vardır (Schwarz 1971; Freud, 1999: 20). Disiplinler arası yaklaşım, salt biyolojik ve psikolojik yaklaşımların yerine birkaç sosyal bilim disiplininden yararlanılması gerektiğini savunmaktadır (Connell, 2005).

Erkeklik konusunun en çok ilişkilendiği kavramların başında şiddet gelmektedir. Bilimsel alanların her biri, şiddet olgusunu farklı açılardan çözümlemektedir. Biyolojik yaklaşıma göre şiddet davranışının asıl nedeni bireyin beyin işleyişinde etkili olan kimyasal ve hormonal etkileşimlerdir. Psikolojik ve psikiyatrik yaklaşıma göre ise şiddet fenomenini; kişinin zihinsel durumu, psikopatolojik sendromlar, içgüdüsellik, egosantrizm, sertlik, yerinde duramama, zeka düzeyi, zihinsel hastalıklar, kişilik bozuklukları ve öfke gibi kişilik nitelikleri temelinde açıklamaktadır. Sosyolojik yaklaşıma gelince, şiddet eylemi büyük ölçüde yaşam tarzını belirleyen değerler yapısı, kurumsal ve toplumsal yapı, sosyalleşme süreci ve kişiler arası ilişkiler tarzı dahilinde incelemektedir (Kızmaz, 2006: 248).

Şiddetin en görünür yüzlerinin başında futbol tribünleri ve sahalari gelmektedir. 14. yüzyılda İngiliz kralı II. Edward'a futbolu yasaklatacak

kadar yoğunlaşan şiddet olayları modern dönemde de hız kesmeden devam etmiştir. Futbol şiddeti üzerine yapılan bilimsel araştırmalar; Marksist yaklaşım, Kültürel Çalışmalar Grubu, Leichester Okulu, Etnometodolojik yaklaşım, Etnojenik yaklaşım olarak ayrılmaktadır.

Marksist yaklaşımın en tanınan isimlerinden Ian Taylor'a göre şiddet, modern futbolun fonksiyonlarından biridir (Taylor, 2014). Futbolda şiddetin nedeni daha makro boyuttan, sınıflar arası eşitsizlik ve çatışmadan kaynaklanmaktadır (Young, 2012: 50). Kültürel çalışmalar grubuna gelince futbolda şiddetin temelinde gençlik alt kültürü bulunmaktadır. Leichester okulu, sporda meydana gelen şiddet olaylarının nedeni uygarlaşma sürecinden yeterince faydalanamayan gruplardır. Bunları genel olarak işçi sınıfı ve alan savunmasına giren, yerel gruplar olarak tanımlamaktadırlar (Dunning ve Ellias, 1986; Dunning, 1990). Etnografik yaklaşıma göre; araştırmalar sonucu elde edilen veriler doğrultusunda, holiganların gözü dönmüş şiddet yanlısı olmadıkları, olayların medya ve polis tarafından abartıldığını ileri sürmüşlerdir (Taştan, 2009: 57).

Erkeklik ve futbolda şiddet ilişkisi son dönemlerde oldukça sık tartışılmaya başlanmıştır. Dünyada ve ülkemizde futbolda şiddet ve erkeklik ilişkisi üzerine yapılan araştırmaların konusu ve sonuçları oldukça benzer nitelikler taşımaktadır (Bairner, 1999; Jones, 2008; Harvey ve Piotrowska, 2013; Radmann, 2014; Bulgu, 2012)

Futbolda şiddetin temel nedeni yerleşik egemen erkeklik kültürünün sonucu olarak yorumlanmış ve araştırmalar bu alanda yoğunlaşmıştır. Bu çalışmanın ana eksenini de erkeklik kültürü ile futbolda şiddet arasındaki ilişkiyi tanımlamak üzerine yapılandırılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, futboldaki taraftar gruplarının erkeklik ve şiddetle olan ilişkisini ortaya çıkarmaktır. Futboldaki şiddetin temellerinin, toplumsal cinsiyet bağlamında, erkeklik kültürü kaynaklı nedenlerini belirlemektir. Araştırmanın alt amaçları ise taraftarların yaşa, eğitim durumuna, şiddete maruz kalmaya göre şiddete yaklaşımları arasındaki farkları tanımlamaktır.

TOPLUMSAL CİNSİYET

Toplumsal cinsiyet çalışmaları özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren feminist hareketlerin güçlenmesi ile görünürlük kazanmıştır. İlk başlarda sadece kadın-erkek eşitliği üzerine kurulduğu ve kadın haklarını talep eden niteliğe sahip olmasına rağmen daha sonraları hayatın her alanında özellikle erkeklik çalışmalarını da içine alarak devam ettiği belirtilmektedir (Oakley, 2015; Vatandaş, 2011).

Cinsiyet (sex) ve toplumsal cinsiyet (gender) ayrımının tarihi oldukça yenidir. Toplumsal cinsiyet terimi, günümüzdeki anlamıyla ilk kez Amerikalı feministler arasında ortaya çıkmıştır. Bu terim, cinsiyet ya da cinsel farklılıkların temelinde yatan biyolojik determinizmi reddetmektedir (Scott, 2007: s. 3).

Erkeklik Kavramı

Sosyal bilimlerde, erkeklikle ilgili çalışmalar 1970'lerden itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunun en önemli nedenlerinin başında ikinci dalga feminizmin yükselişe geçmesi ve toplumsal cinsiyet çalışmaları gelmektedir. Daha sonraları ise bu konudaki çalışmaların sayısı hızla artmıştır (Maral, 2004: s. 128).

Erkeklik, erkeklerin biyolojik farklılıklarını gerekçe kabul ederek toplumsal yaşamda kendilerine biçilen rollerin, ne düşünüp nasıl ifade etmeleri gerektiğini anlatan unsurların geneli olarak ortaya çıkmaktadır. Toplumsal cinsiyet bağlamında erkeğin biyolojik tanımının dışında genel geçer ve mutlak tanımı yoktur. Erkek, önemli oranda kültürel bir kurgu biçiminde zaman içinde var olmuştur. Toplumda, erkekliğin nasıl olması gerektiğini belirten iddialar zamana göre farklılık gösterebilmektedir. Eski ve yeninin egemen olma adına verdiği iktidar mücadelesi erkeği tanımlamaktadır (Uçan, 2012: s. 262).

Erkeklik çalışmaları 3 ana eksenle ilerlemiştir. Bunlar: Biyolojik Yaklaşım, Psikanalitik Yaklaşım ve Disiplinler Arası Yaklaşım olarak aşağıda sırasıyla ele alınmıştır.

Biyoloji, erkekliğin belirlenmesinde en önemli iç faktördür. Bireyin kadın ya da erkek oluşunun tayininde biyoloji şüphesiz başta gelmektedir.

Tartışma konusu olan durum ise biyolojik yapının toplumsal erkeklığe ne ölçüde etkide bulunduğudur (Brannon, 2010: s. 144).

Freud, kişilik gelişimi ve kadın erkek fonksiyonları arasındaki fonksiyonel farklılıkları vurgulayan teorisini 19. yüzyılın sonlarına doğru ortaya atmıştır. İnsanın cinsel kimliği doğumu ile başlar ve yetişkinlik dönemiyle devam ederek kimliğini ve kişiliğini oluşturduğunu iddia eden Freud'a göre, biyolojik yapı cinsiyeti belirlemede temel öneme sahiptir (Brannon, 2010: s. 108; Freud, Tarihsiz).

Disiplinler arası yaklaşım, erkeklik çalışmalarında yeni sayılabilecek yaklaşımdır. Salt biyolojik ve psikolojik yaklaşımların yerine birkaç sosyal bilim disiplininden yararlanılmasını savunmaktadır. Tarih, Sosyoloji, Antropoloji bu alanların birkaçıdır (Connell, 2005).

Spor ve Erkeklik

Spor kurumu üzerine yapılan toplumsal cinsiyet analizi araştırmalarının tarihi kategorik yaklaşımdan ilişkiyel yaklaşıma doğru seyir izlediği görülmektedir. Kategorik yaklaşım, toplumsal cinsiyet çalışmalarının ortaya çıktığı ilk dönemde spor ve cinsiyet çalışmalarında hâkim olan yaklaşımdır. Çıktığı dönemlerde sık sık biyolojik determinizm eleştirilerine maruz kalmıştır. Spora katılım ve performanstaki cinsiyet farklılıklarına sosyalleşme süreciyle açıklama getirirken, kişileri kadınsı ve erkeksi olarak kategorilere ayırmıştır (Bulgu, 2005: s. 168).

Daha çok liberal söylemler etrafında şekillenen ikinci yaklaşım olan ilişkiyel yaklaşım da ise spor ortamındaki kaynaklara ulaşımında kadın ve erkek arasındaki eşitsiz koşullar ele alınmaktadır. Sporun toplumda egemen konumda olan zümrelerin ilgi ve ihtiyaçlarına cevap verme amacı güttüğünü tarihsel olarak tarihsel olarak üretilip, toplumsal ve kültürel olarak inşa edildiğini ileri sürmektedir. Liberal feminizmin eşitlikçi yaklaşımı etrafında şekillenen bu tür araştırmalarda amaç, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin ortadan kaldırılması ve kadına atfedilen kadınlık kimliğinden kurtulup erkek alanlarında var olabilmesidir (Bulgu, 2005: s. 168).

Messner (1990), 30 atlet üzerinde yaptığı çalışmada organize sporlara çocukluk çağındaki katılımı ve erkeklik kimliğinin oluşumu arasındaki

ilişkiyi incelemiştir. Erkekliğin inşasındaki farklılıklar ve benzerlikleri açıkladığı çalışmada, kişisel yapı ve toplumsal yapı arasındaki etkileşimi ortaya koymuştur. Messner'in bu çalışması spor ve erkeklik alanındaki ilkler arasındadır.

Drummond (2002), sporun günlük hayata etkisi ve erkeklik ilişkisi üzerine yaptığı çalışmada; erkekliğin spor aracılığıyla sosyal olarak inşa sürecini elit düzeydeki sporcular üzerinden araştırmıştır. Can kurtarma, vücut geliştirme ve tiriathlon sporu yapan erkeklerin aileleri, kadınlar ve diğer erkeklere karşı tutumları incelenmiştir.

Wheaton (2000), spor ve erkeklik değerleri arasında tarihsel olarak sıkı bir bağ olduğunu belirtmiştir. Batı tarihi açısından erkekliğin sporla olan ilişkisi çift yönlü çalışmaktadır. Spor erkekliği, erkeklik de sporu belirlemekte, anlamlandırmakta, yönlendirmekte ve yöneltmektedir.

ŞİDDET

Etimolojik açıdan şiddet kavramı birçok dilde yakın anlamlar taşımaktadır. Fransızcada şiddet, bir kişiye güç ve baskı uygulayarak isteğinin dışında bir iş yaptırmak, duyguların kabaca ifade edilmesinin doğal eğilimi, bir şeyin karşı koyulmaz gücüdür. Latince şiddet, *violentia*'dan gelmektedir. *Violentia*, şiddet, acımasız kişilik, güç demektir. Yunanca anlamı ise *Bia*'dan gelir ki, bedensel güç, esneklik ve aynı zamanda güç kullanımı, şiddet kullanımı anlamlarına gelmektedir (Michaud, 1995: s. 7).

Türk Dil Kurumunun güncel tanımına göre şiddetin altı anlamı bulunmaktadır. Bunlardan biri ve günlük hayatta sıkça kullandığımız “Karşıt görüşte olanlara kaba kuvvet kullanma” tanımıdır. “Karşıt görüş” denildiğinde ilk akla gelen siyasal anlamının yanı sıra birçok alanı da kapsamaktadır. Karşıt görüş; siyasi görüş, spor taraftarlığı, marka bağımlılığı, kadın erkek farklılığı gibi alanları da içine alan, çoğu zeminde karşılık bulan bir niteliğe sahiptir.

Şiddeti genel anlamda tanımlayacak olursak, “bir karşılıklı ilişkiler ortamında taraflardan biri veya birkaçı doğrudan veya dolaylı, toplu veya dağınık olarak, diğerlerinin bir veya bir kaçının bedensel bütünlüğüne veya törel (ahlaki/moral/manevi) bütünlüğüne veya mallarına veya simgesel ve sembolik ve kültürel değerlerine oranı ne olursa olsun zarar verecek şekilde davranırsa orada şiddet vardır” (Michaud, 1995: s. 8).

Bilimsel alanların her biri, şiddet olgusunu farklı açılardan çözümlenmektedir. Biyolojik yaklaşıma göre şiddetin temel nedeni beyin fonksiyonlarına bağlı olarak kimyasal ve hormonal etkileşimlerdir. Bu çerçeveye göre şiddet diyet, alerjiler, hormonal düzensizlikler, testosteron gibi biyo-kimyasal etkenler, beyin bozuklukları ve tümör gibi nöropsikolojik nedenler ile XYY hastalığı gibi kalıtsal etkenler üzerinden açıklanmaktadır. Psikolojik ve psikiyatrik yaklaşıma göre ise şiddet olgusu; kişinin zihinsel süreci, psikopatolojik hastalıklar, içgüdüsellik, benmerkezcilik, sertlik, aşırı hareketlilik, zeka seviyesi, zihinsel hastalıklar, kişilik bozuklukları, öfke gibi kişisel özellikler çerçevesinde açıklanmaktadır. Sosyolojik yaklaşıma gelince şiddet faktörünün önemli ölçüde yaşam tarzını belirleyen değerler yapısı, sosyal ve kurumsal yapı, sosyalleşme süreci ve bireyler arası ilişkiler biçimi temel alınarak analiz edilmektedir (Kızmaz, 2006: s. 248).

Futbolda Şiddet

Futbolda şiddetin ortaya çıkışı yeni değildir. 14. Yüzyılda İngiliz kralı II. Edward'a futbolu yasaklatacak kadar yoğun şiddet olayları yaşanmıştır. Bazı kırılmalar ve değişmelerle birlikte sporda şiddet, düz bir grafik çizmemiş, inişli çıkışlı bir durum sergilemiştir.

Ülkemizde de futbolda şiddet konusu özellikle son yıllarda önemli oranda araştırılmaya başlanmıştır. Çeşitli yaklaşımların temsilcileri tarafından seyirci şiddetinin (Kayaoğlu, 2000; Acet, 2001; Şahin, 2003; Çağlayan ve Fişekcioğlu, 2004; Talimciler, 2006; Yıldız ve diğ. 2007) incelenmesinin yanı sıra, hakem şiddeti üzerine (Cengiz vd., 2008) ve bizzat futbolcular arasında geçen şiddet olayları da çalışılmaya başlanmıştır (Bulgu, 2012).

Yapılan araştırmalar gösteriyor ki özellikle 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren futbolda şiddet olayları ağır hasarlar ve tahribatlarla gündeme gelmiştir. Bu olayların en önemlilerinden biri de 1964 Peru-Arjantin karşılaşmasıdır. Hakemin ev sahibinin golünü iptal etmesinin ardından çıkan olaylarda 320 kişi hayatını kaybetmiştir. 1984 Kolombiya-Amerika karşılaşmasında 24, 1985 Liverpool-Juventus maçında ise 39 kişi hayatını kaybetmiştir (Ayan, 2006: s. 203; İlhan, 2014: s. 189).

23 Haziran 1968'de River Plate-Boca Juniors arasında, Buenos Aires'teki maçta, seyircilerin kapalı çıkış kapısına yüklenmeleri nedeniyle 150'den

fazla kişi yaralanmış ve 74 kişi hayatını kaybetmiştir. 1971 Celtic – G. Rangers arasında, İbrox Stadyum’unda oynanan İskoçya derbi maçında, golsüz devam eden karşılaşmada Celtic öne geçince G.Rangers taraftarları ayaklanmışlardır. Son dakikada G. Rangers’lı oyuncu Colin Stein’in golüyle Rangers’ın beraberliği yakalamasına rağmen birçok Rangers taraftarı ayaklanmaya devam etmiş ve 66 kişi ölmüş, 140 kişi yaralanmıştır (Zelyurt, 2011: s. 100).

15 Nisan 1989’da Liverpool – Nottingham Forest arasında oynanan maç sırasında çıkan olaylarda 96 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu olay İngiltere futbolunun en trajik olayı olarak görülmektedir. Olaydan sonra İngiliz futbolu eskisi gibi olmamış, holiganizme ve şiddete karşı çok sert ve kalıcı önlemler alınmıştır. İngiliz holiganizmi için bu olay dönüm noktasıdır (Zelyurt, 2011: s. 101)

1960’lardan sonraki şiddet olayları kanlı, ölümcül olmaya başlamıştır. Bunlardan en önemlisi şüphesi 17 Eylül 1967 de oynanan Kayserispor-Sivasspor karşılaşmasındaki olaydır. Bu olayda 41 kişi hayatını kaybetmiş, 100’den fazla kişi yaralanmıştır. Maç sonunda iki şehir arasında kavga çıkmış, Sivaslılar, Kayseri’yi basmaya gelmişlerdir (Kozanoğlu, 1996: s. 121).

Futbolda Şiddete Kuramsal Yaklaşımlar

Futbolda şiddet konusundaki kuramsal yaklaşımlar, genel olarak şiddet teorilerinin alt dalları olarak kimlik kazanmaktadır. Şiddet kavramını tanımlamaya çalışan kuramcılar, modern toplumların tam ortasında yer alan, çok fazla göze batan, ulaşılması kolay ve kitlesel olan spordaki şiddet olaylarını anlamaya ve açıklamaya çalışmışlardır.

Marksist yaklaşım, futbolda şiddet olayını eleştirel çerçevede ele almıştır. Yaklaşımına göre futbolda şiddetin asıl nedeni, futbolun değişen yapısıdır. Genel Marksist teoriler üzerinden okuma yapan görüş, şiddeti modern futbola içkin işlev olduğu gerekçesi ile eleştirmektedir.

Taylor’a (2014) göre şiddet, modern futbolun fonksiyonlarından biridir. Oyun, kalabalıklar önünde oynanır, rekabet artırılır ve körüklenir. Temel amaç kazanmaktır. İzleyicilerden oluşan kalabalıklar sayesinde insanlar

irrasyonel davranışlarda bulunurlar. Bireysel olarak asla yapmayacakları davranışları, kendisini kolektife bırakarak rahatlıkla yerine getirir. Bunun sonucunda bireylerin şiddet kullanımını bir anlamda meşrulaştırılır.

Kültürel çalışmalar grubu, futbolda şiddetin temellerini kültürel kodlarda aramaktadırlar. Çalışmalar genellikle gençlerle ve gençlik alt kültürleri ile alakalıdır.

Kuramı, tek bir disiplin içine almak mümkün değildir. Film teorisi, iletişim çalışmaları, eleştirel tarih okumaları, felsefe, politika ve de sosyoloji gibi birçok alanı içine alarak, geniş bir literatür oluşturmuştur. Kuramcılar, Durkheim ve Parsons'un fonksiyonalizmini, Marks ve Engels'in Marksist araçlarını, Elias'ın figürasyonalizmini kullanmışlardır. Fakat görüşlerini belirlemede en temel nokta Gramsci'dir (Hargreaves ve McDonald, 2000: s. 48).

Leicester okulunun temsilcilerinden olan Elias, Eric Dunning ile birlikte 1960'lerden itibaren spor sosyolojisine yönelmişlerdir. Daha genel anlamda Elias ve Dunning, sporu bir uygarlaşma süreci olarak görmektedirler. Kadın ve erkek seyirciler, spor vasıtasıyla içince buldukları kuşatılmış alanlardan çıkarak, birbirlerini taklit ettikleri, mimetik bir alan olan boş zaman faaliyetlerine yönelmektedirler. Bu sayede yıkıcı, saldırgan hareketlerini kontrol edebildikleri alanlara yönelmiş ve şiddetten uzaklaşmış olmaktadır. Sporda meydana gelen şiddet olaylarının nedeni bu uygarlaşma sürecinden yeterince faydalanamayan gruplardır. Bunları genel olarak işçi sınıfı ve alan savunmasına giren, yerel gruplar olarak tanımlamaktadırlar (Dunning ve Ellias, 1986; Dunning, 1990).

Futbolda şiddeti konu alan bir diğer yaklaşım olan Etnografik yaklaşımın temel savı; genel geçer, kapsayıcı, tümden gelici yaklaşımlar yerine; yerel, katılımcı gözlem, kişisel ilişkiler ve gündelik yaşam incelenmelidir. Holiganları sadece gürültü çıkaran, içki içen, kavga eden tipler olarak tanımlamak, soruna yüzeysel bakmaktır. Medyanın bize anlattığı holigan görüşleri yerine birebir katılımcı gözlemlerle olaylar yerinde değerlendirilmelidir. Futbolda şiddet olayları hakkında yazan yazarların çoğu sahaya inmemiş, holiganlarla vakit geçirmemiştir. Böyle bir çalışmanın doğruluğu tartışmalıdır (Pearson, 2012: 24).

Futbolda şiddet sorunsalına ilişkin kuramlardan bir diğeri Etnojenik yaklaşımdır. Etnojenik kuramcılar diğ teorilerin aksine bir yol izlemiş ve tribündeki şiddete olumlu yönden yaklaşmıştır. Yaklaşımına göre tribünlerdeki şiddet sembolik ve kurallıdır. Bu semboller ve kurallar şiddetin ve saldırganlığın sınırlarını belirlemekte, daha büyük ve yıkıcı şiddet olaylarının önüne geçmektedir. Saldırganlığı, yıkıcılığı önleyen bir tampon, erkeklik mezziyetlerinin gösterildiği ritüeller olarak alması nedeniyle eleştirilmiştir (Bulgu, 2005: 236).

Erkeklik ve Şiddet

Şiddet denilince akla gelen ilk cinsiyetin erkeklik olduğu, tarihin derinliklerine yapılan yolculuklarda savaşlar, kavgalar, devrimler, isyanlar, sert spor müsabakaları tamamına yakını erkek tarafından gerçekleştirildiği vurgulanmaktadır. Savaşan, dövüşen, koruyan olarak erkek ön plana çıkarken, çocukluk döneminden itibaren erkeklik ve şiddet ilişkisi vurgulanmaktadır (Connell, 2001).

Erkeklik ve şiddet ilişkilerine dair maddi bilimsel bulgular önemli tartışmalara neden olmuştur. Sosyobiyojistlere göre şiddetin uygulayıcıları çoğu zaman erkeklerdir ve erkekler şiddet kullanabilir cins olarak tanımlanmaktadır. Bu tezin temelinde erkeklerin biyolojik/genetik olarak şiddet kullanmaya yatkın olduklarına dair yaygın inanç bulunmaktadır. Erkeklerin doğasında şiddetin var olduğu iddiası ya kromozomlar ya da hormonlar üzerinden kendini açıklama alanı bulmuştur. Erkek türü yaradılışının ve yaşamak için sürdürdüğü hayatta kalma mücadelesinin bir sonucu olarak saldırgandır ve yaşadığı toprağı koruma içgüdüğü ile şiddeti kullanma ve çatışmayı göze alma gibi bir türsel özellikle donatılmıştır. Hormonbilimciler de iddiayı pekiştirecek deliller ortaya koymuşlardır. Erkek hormonu olan testosteronu hayatta kalma için öldürme içgüdüğü gibi eğilimlerle tanımlayarak, saldırgan testosteron iddiasını ileri sürmektedirler (Sancar, 2011: s. 216).

Erkeğin kalıtsal yaşam içgüdüleri, görünürde daha güçlü olan kendi erkek imajını sürdürme itkisi tarafından bodur bırakılmaktadır. Örneğin farklı bir şekilde yaşama ve bir erkek değil veya korkak olarak adlandırılma riskini göze almaktansa çarpışmayı hatta ölmeyi göze almaktadır (Goldberg, 1994: s. 18).

Erkeklik kanıt ister ve bu kanıtların sürekli sınanması gerekir. Kanıtlama devamlı, acımasız ve ulaşılmazdır. Nihayetinde bu kanıtlama devamlılığı anlamsızlaşarak Weber'in ifadesi ile bir spor durumuna gelir (Kimmel, 2013: s. 94).

Erkeklik ve şiddet ilişkisi, biyolojik ve psikolojik durumun etkilerinin yanı sıra toplumsal olarak inşa edilmektedir. Erkeğin şiddet kullanımını mevcut kültürel öğeler, toplumsal yapı, kültürel normlar tarafından onaylanmakta ve yüceltilmektedir. Erkekliğin şiddetle olan ilişkisinin en önemli tarafı toplumsal cinsiyete atfedilen anlamdır.

TARAFTARLIK

Taraftarlık, Türk Dil Kurumuna göre “Yandaş. Sporunun veya sporcuların temsil ettikleri renklere, kulübe veya bayrağa bağlı kimsedir” (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.54fef120e0fb13.91640056).

Taraftarlık denilince genellikle akla ilk gelen spor taraftarlığıdır daha da özelde futbol taraftarlığıdır. Herhangi bir takımın renklerine gönül vermiş bireyler açısından kullanılmaktadır. Taraftar, kimi zaman 12. oyuncu, kimi zaman sermayedar, kimi zaman ise suçludur.

Taraftarlar niteliklerine göre çeşitli şekilde gruplandırılmaktadır. Taraftarın takımına bağlılık derecesi, bu bağlılığın niteliği taraftarın hangi grubun üyesi olduğunu belirlemektedir. Taraftarlar genellikle seyirci, taraftar, fanatik ve holigan olarak sınıflandırılmaktadır (Hunt ve diğ., 1999).

Fanatik kavramı kimi zaman taraftar anlamında kimi zaman ise holigan anlamında kullanılmaktadır. Taraftar ile fanatik arasındaki en belirgin fark, fanatiklerin takımlarına taraftarlardan çok daha fazla bağlı olmalarıdır. Holigan kavramı ile arasındaki en önemli fark ise holiganların fanatiklere kıyasla şiddete daha eğilimli olmaları ve saldırganlık davranışı sergilemeleridir. Taraftar kavramı, holigan kavramına göre daha naif, şiddetsiz bir anlam taşımaktadır. Holigan kavramı ise daha çok yıkıcılık, şiddet, saldırganlık gibi olumsuz anlamlarla anılmaktadır (Koçer, 2012: s. 113).

Taraftar Grupları

Taraftar grupları, taraftar kimliğinin ön plana çıkmasındaki en önemli etkenlerin başında gelmektedir. Kulübün kimliğinin yanında grubun kimliğinin de var olması demek grup takipçilerinin örgütlü olduklarını açıklamaları demektir. Örneğin İtalya’da ‘ultras’, İngiltere’de ‘holigan’ grupları, Latin Amerika’da ‘barras bravas’ olarak bilinen taraftar gruplarının kimliklerinin kesin olarak belirmeye başlaması farklı coğrafyalarda farklı tarihlere işaret etmektedir. İtalya’da 1960’ların sonunda Milan tribünlerinde oluşan Fossa De Leoni taraftar grubu, yaygın olarak tanınan ilk kurumsallaşmış taraftar gruplarından biri olarak ortaya çıkar (Aydın ve diğ., 2008: s. 303).

Taraftar grupları, futbol dünyasında önemli yer edinmiş, uluslararası etkiye sahip oluşumlardır. Geçmişin düzensiz, örgütsüz, informel grupları, günümüzde daha organize ve formel yapıya dönüşmüşlerdir. Örneğin İngiltere’de tıpkı futbol kulüpleri federasyonu gibi taraftar grupları federasyonu kurulmuştur (bkz, Football Supporters Fedaration).

Tanzimat döneminde ortaya çıkan “kabadayı” tanımlaması günümüzde geçerliliğini devam ettirmektedir. Kabadayılar, semtin namusunu koruyan, başka semtlerden istenmeyen ziyaretçilerin gelmemesini, semt sakinleri arasındaki meselelerin dürüst ve adil bir biçimde çözümlenmesini ve uygunsuz davranışların cezasız kalmamasını sağlarlardı. (Kandiyoti, 1997:212). Taraftar grupları da semti koruyan, şehri koruyan, stadı koruyan fedakar, delikanlı tiplerdir

Osmanlı’nın son döneminde kabadayılık kurumunu ortaya çıkaran etkenlerle, günümüz taraftar guruplarını ortaya çıkaran etkenler önemli ölçüde benzerlikler taşımaktadır. 1980 sonrası itibarıyla Türkiye toplumu önemli dönüşümler geçirmiş ve boşluklar meydana gelmiştir. Ortaya çıkan bu boşluklar çeşitli oluşumları ortaya çıkarmıştır. Taraftar grupları bu dönemde sahneye çıkmıştır. Beşiktaş Çarşı taraftar gurubu kurucusu ve amigosu olan Alen Markaryan, bir görüşmede şunları aktarmaktadır;

‘...12 Eylül sonrası Beşiktaş semtinde özellikle çevredeki liselerden Fenerbahçe’li ve Galatasaray’lıların yayılması bu oluşumu tetiklemiştir... 70li yılların başında Beşiktaş’ta başlayan arkadaşlığımız 80’lerin ortasına

kadar hiç bozulmamıştı. Bu güç ile semt içinde oluşan Fenerbahçe'lilik ve Galatasaray'lılığı Beşiktaş lehine çevirdik. Kapalı tribün tartışmalarından da galip gelen biz olduk ve bu süreç içinde hızla büyüdük. Burası bizim semtimizdi ve bizler de onu korumak zorundaydık...' Senem Gülkar, "25 Yıldır Dimdik Ayakta Çarşı", Beşiktaş Dergisi, Sayı: 72, İstanbul, Mart 2007, ss. 46-47.: Aktaran Dikici, 2008:39).

Taraftar grubu üyeleri, eski kabadayılardan yeni görevlerini almışlardır; semti korumak! Taraftar grupları bireyin kendini özdeşleştirdiği birlikteliklerdir. Bu birliktelik çoğu zaman sıkı ilişkilerin geliştirildiği, iç normların ve kuralların oluşturulduğu yapılar şeklinde işlemektedir.

Ülkemizde 1980'li yıllara kadar etkin düzeyde organize olmuş taraftar örgütlenmelerini görmek pek mümkün değildir. Bu tarihten itibaren özellikle İstanbul'un üç büyük futbol Kulübü taraftarları arasında gruplar kurulmaya başlanmıştır. Bunlardan en popülerleri Beşiktaş'ta 'Çarşı', Fenerbahçe'de 'Genç Fenerbahçeliler', Galatasaray'da ise 'Ultraslan'dır. Ayrıca Bursa'daki 'Teksas', Trabzon'daki 'Çılgınlar', Sakarya'daki 'Tatangalar', Sivas'taki 'Yiğidolar', Manisa'daki 'Tarzanlar', Rize'deki 'Mekansızlar', Eskişehir'deki 'Kızılıklı', 'nefer' ve Ankara'daki 'Gecekondu' da sistemli bir şekilde örgütlenmiş diğer taraftar gruplarından (Dikici, 2008 :14)

Taraftar Grupları ve Şiddet

Taraftar grupları bireyin kendini özdeşleştirdiği birlikteliklerdir. Bu birliktelik çoğu zaman sıkı ilişkilerin geliştirildiği, iç normların ve kuralların oluşturulduğu yapılar şeklinde işlemektedir. Bu anlamda grubu daha iyi tanımlamak adına kolektivite tanımlanmıştır.

Adorno (1999)'ya göre, birey açısından bir gruba dahil olmak, hayatı daha kolay kılmak gibi bir işlevi yerine getirir. Birey, güçsüzlüğünün farkına varmaktan kurtulur; kendi çevreleri içindeyken, bir avuç insan birçok kişi oluverir. 'Ben'in çıkarları ile kendisini ilişkilendirdiği kolektif arasında şeffaf bir ilişki yoktur. Kolektifin kaderini paylaşmak istiyorsa ben'in kendisini feshetmesi gerekir. Burada, Kantçı kategorik yükümlülüğün bir kalıntısı açıkça görülebilmektedir: olup bitenlerin altına imzanızı atmanız istenmektedir.

Arendt (2014) ise kolektife yaklaşırken bireyin özerkliğini kaybetmesi üzerinden değerlendirmelerde bulunarak, özgür düşüncenin feshedilmesi ve bireyin kolektifin emrinde hareket etmesi sonucunu şiddetle ilişkilendirmekte ve kötülüğü sıradanlaştırdığını, normalleştirdiğini ileri sürmektedir. Bireyin özerk düşünme yetisini kaybetmesi, kendisini ve vicdanını kaybetmesi anlamına gelmektedir. Kolektifin emirlerini yerine getirmek, meşru gayri meşru ayrımını yapmamak, şiddet uygulanıp uygulanmamasını önemsememek üye açısından kritik edilememektedir. Dolayısıyla eleştiri süzgeci ortadan kalkmakta ve birey kendisini kaybederek grupta dirilmektedir.

Bergson (1986), “kanun buyruktan zorlayıcı, buyruk kanundan zaruriliği alır. Böylece cemiyet düzeninden çıkmak, tabiata aykırı bir özelliğe bürünür. Hatta çokça tekrür etse bile bize tabiattaki ucubeye benzeyen bir cemiyet istisnası olarak görünür”. Taraftar grupları cemiyetin mikrosu, cemaat yapılarıdır. Kendi içlerinde kanun oluşturup, bu kanunlara uymayı zorunlu hale getirmektedirler. Gruba ait olan birey, oluşturulan bu kolektifin emirlerini yerine getirmeye kendisini mecbur hisseder. Grup içi kanuna karşı gelmek ya da informel yasalara uymamak; aşağılanmaya, dışlanmaya, horlanmaya neden olacaktır.

King (2001)’e göre şiddet, taraftar grubu arasında ortak bir hafıza oluşturmakta, grup bilincini pekiştirmektedir. Örneğin maç sırasında ya da sonrasında meydana gelen bir dakikalık şiddet olayı bile kolektif hafızada önemli yer bulur. Maçın ardından gelecek günlerde sürekli bu olay canlı tutulur ve grup arasında paylaşılarak motivasyon, birliktelik artırılır.

R. Girtler (2006) taraftar gruplarını kabilelere ilişkilendirmektedir. “Taraftar derneklerine giriş ve aidiyet merasimleri, yapıları itibarıyla kabilelerin savaşçıları belirlediği merasimlere veya eski kültürlerdeki vaftiz olgusuna benzemektedir”. Modern dünyanın getirdiği aidiyet boşluğunu gençler, bu guruplar vasıtasıyla ikame etmektedirler. Bu ikamenin şekli genellikle şiddet olmaktadır. Eski kabilelerde yer edinebilmek, statü kazanabilmek nasıl ki güce, şiddete, mücadeleye bağlıysa; aynı şekilde modern kabileler olan taraftar gruplarında statü sahibi olmak, yer edinmek, ayrıcalık kazanmak güce, şiddete ve mücadeleye bağlıdır (Girtler, 2006: s. 114).

Erkeklik ve Futbolda Şiddet

Futbol taraftarları; iktidarı, rakip takım taraftarlarından ve kendi iç çekişmelerden sert ve zor bir şekilde kazanırlar. İktidarın devamını sağlamak sertliğin ve zorluğun sonuçlarına katlanmak ve araçsallığıyla uzun vadeli ilişki kurmakla mümkündür.

Futbol ortamının söylemleriyle, pratikleriyle, kurallarıyla, erkeklerin iktidarını yapılandıran bir alandır ve şiddet pratiklerinin, erkeklik kimliklerini yeniden üretirken, diğer taraftan erkek hegemonyası lehine bir iktidar mekanizmasını da işletmektedir (Bulgu, 2012:178).

İktidar ilişkilerini vurgulayan ve pratikte erkekliğin yeniden üretilmesini hedefleyen şiddet ögesi, cinsiyet mantığında erkek anlayışının kendisini ifade eden oyunların bir veçhesidir. Futbola dair şiddet, erkeğin erkeğe karşı iktidarı ve hükmünü amaçlar. Şiddetin uygulanması erkekler arasındaki dayanışmayı arttırırken, erkeklikleri pekiştirir ve meşrulaştırır (Onur ve Koyuncu, 2004: 40).

Futbol taraftarı, yöneticisi, antrenörü ve diğer bileşenleriyle egemen, saldırgan, şedid erkeksi değerleri ön plana çıkarmıştır. Bir müsabaka sonrası çıkan olayların ardından Beşiktaş Başkanı Fikret Orman'nın yaptığı açıklama şu şekildedir; “Bursa dönüşü takımı protesto ettiler, adam gibi oynayın dediler. Bunlar kız gibiler, bireysel olarak karşımıza çıkamazlar. Takımın mağlubiyetiyle mutlu olanlar var, böyle taraftarlık olmaz. Emniyetin de burada ihmali var. Bekliyorum ki yeke yek gelsinler ama gelemezler, biliyorum” (<http://spor.internethaber.com/spor/super-lig/besiktas-taraftarina-kiz-yakistirmasi-204662.html>).

Jones (2008), kadın futbol seyircileri üzerine yaptığı çalışmada, futbol kültürünün erkek egemen kültürel öğelerine dikkat çekmiştir. Gerek görüşmelerde gerekse maç esnasında yapmış olduğu gözlemlerde futbolun kadın taraftarlar üzerinde bile erkeklik kültürünün etkilerini gözlemlemiştir.

Harvey ve Piotrowska (2013), yapmış oldukları psikososyal çalışmalarında futbol taraftarlarının hoşgörüsüzlük, şiddet davranışlarını Freud ve Lacan'ın “Transfer” kavramı üzerinden incelemiştir. Araştırmaya göre şiddetin temel nedeni postmodern dönemde silikleşmeye başlayan, netliğini kaybeden kimliğin, cinsiyet üzerinden tekrar geri kazanılmaya

çalışılmasıdır. Cinsiyeti, arkaik anlamda yorumlayan futbol seyircileri, kimliğin yeniden kazanılması ve kayıpların telafisi için şiddet, aşırılık, hoşgörüsüzlüğe başvurmaktadır.

Radmann (2014), İsveç'te holigan taraftar grupları ile yaptığı araştırmanın sonuçlarına göre, taraftarların kendilerini tanımladıkları ilk sıfat sert erkekliktir. Kesinlikle kadın ve çocuklara ait olduğu iddia edilen özellikleri kendilerinde görmemektedirler. Araştırmanın sonuçları holiganların; fiziksel olarak güçlü, sert, korumacı oldukları ve kendilerini erkekliği temsil eden son grup olarak gördüklerini ortaya koymaktadır. Şiddet, sertlik, güçlülük erkekliğin dolayısıyla grubun en önemli özelliğidir.

Adı geçen çalışmalar gibi diğer çalışmalar da erkeklik kültürü ve şiddet arasındaki ilişkiye dikkat çekmeye çalışmıştır (Hickey ve Fitzclarence, 1997; Spaaij, 2008; Bairner, 1999).

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, araştırmada kullanılan veri toplama araçları, araştırma grubu, veri toplama süreci ve araştırma sonucunda elde edilen verilerin analizinde kullanılan yöntemlere ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Araştırmanın Modeli ve Kullanılan Ölçme Araçları

Bu çalışmada amaçlara uygun olarak Betimsel analiz ve Bağıntısal Araştırma Modeli kullanılmıştır. Nefer taraftar grubunun şiddete yaklaşımları, erkeklik kültür ve şiddet arasındaki ilişki, eğitim durumu ve şiddet arasındaki doğrusal bağ ile farklı özellikler arasındaki ilişki betimlenmeye çalışılmıştır.

Araştırmada katılımcıların cinsiyet rollerinin belirlenmesinde Bem (1981), tarafından geliştirilen ve Kavuncu (1987) tarafından Türkçe'ye uyarlanan BEM cinsiyet rolü envanteri kullanılmıştır.

Bozkurt, vd. (2015) tarafından geliştirilen Şiddet Kültürü Ölçeği, toplam 9 ifade ve Şiddeti Onaylama, Şiddete Maruz Kalma olarak 2 boyuttan oluşmaktadır. Ölçek 5'li Likert ifade aralığında (1 Kesinlikle katılmıyorum, 5. Kesinlikle Katılıyorum) şeklinde oluşturulmuştur.

Hipotezler

Bu çalışmada test edilen hipotezler aşağıda şu şekilde verilmiştir:

H1. Erkeklik ve şiddeti onaylama arasında pozitif yönlü ilişki vardır.

H2. Yaş gruplarına göre katılımcıların şiddeti onaylama düzeylerinde anlamlı fark vardır.

H3. Şiddete maruz kalma ve şiddeti onaylama arasında pozitif yönlü ilişki vardır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Türkiye’deki futbol taraftar grupları oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme yargısal örnekleme yöntemi ile belirlenen Eskişehirspor taraftar gruplarından Nefer taraftar grubudur. Nefer taraftar grubunun seçilmesinin en önemli nedeni Eskişehirspor’un en etkili ve en fazla üyeye sahip taraftar grubu olmasıdır. Bu doğrultuda Nefer grubu üyelerinden kolayda örnekleme yöntemi ile seçilmiş toplam 348 taraftar araştırmanın örneklemini oluşturmuştur.

Verilerin Analizi

Araştırmanın bu kısmında araştırmaya katılan Nefer taraftar grubunun cinsiyet, yaş, eğitim, meslek ve Nefer’de geçirilen süreye ilişkin betimsel bulgulara yer verilmiştir. Grup üyelerine ilişkin değerler Tablo 4.1’de gösterilmiştir.

Tablo 4.1. Araştırmaya Katılan Nefer Taraftara Grubuna İlişkin Betimsel Veriler

		Frekans	Yüzde (%)
CİNSİYET	Kadın	22	6,3
	Erkek	326	93,7
YAŞ	18 yaş altı	80	23
	19-25 yaş	127	36,5
	26-35 yaş	95	27,3
	36 yaş ve üstü	46	13,2

EĞİTİM DURUMU	Ortaöğretim ve Altı	142	40,8
	Lisans ve Lisansüstü	206	59,2
MESLEK	Ücretli işçi	78	22,4
	Üst yönetici	21	6,0
	Memur	54	15,5
	Küçük esnaf	29	8,3
	Büyük ölçekli işletmeci	12	3,4
	İşsiz	8	2,3
	Öğrenci	146	42,0
	NEFERDE GEÇİRİLEN SÜRE	1 yıl	98
2-4 yıl	90	25,9	
5-7 yıl	62	17,8	
8 yıl ve üzeri	98	28,2	
TOPLAM		348	100

Tablo 4.1. incelendiğinde araştırmaya katılanların cinsiyet bakımından erkek yoğun bir örnekleme sahip olduğunu göstermektedir. Buna göre katılımcıların yalnızca 22’si (% 6,3) kadınlardan oluşurken, 326’sının (% 93,7) erkek taraftarlardan oluştuğu görülmektedir. Bu durum taraftar gruplarının genelde erkek yoğun grupları olması bilgisi ile paralellik göstermektedir. Araştırma kapsamında elde edilen demografik bilgilerden bir diğeri de katılımcıların eğitim durumlarına ilişkin bilgilerdir. Elde edilen bulgulara göre katılımcıların 142’si (40,8) ortaöğretim ve altı, 206’sı (59,2) ise lisans ve lisansüstü eğitim düzeyine sahiptir. Meslek durumuna ilişkin yapılan analizler sonucu öğrencilerin sayısı 146 (% 42), ücretli işçiler 78 (%22,4), memurlar 54 (%15,5), küçük esnaf 29 (% 8,3) üst yöneticiler 21 (% 6) büyük ölçekli işletmeciler 12 (3,4) kişiden oluşmaktadır. “Nefer taraftar grubunda kaç yıldır bulunmaktasınız?” sorusuna cevap veren taraftarların bir yıldır diyen taraftarların sayısı 98 (% 28,2) , 2-4 yıldır diyenlerin sayısı 90 (% 25,9), 5-7 yıldır diyenlerin sayısı 62 (% 17,8) ve son olarak yine 98 (%28,2) kişi 8 yıl ve daha fazla olmak üzere taraftar grubunda yer almaktadır.

Verilerin dağılımına ilişkin yapılan Basıklık ve Çarpıklık testi sonuçları, incelendiğinde, BEM Cinsiyet Envanterine ilişkin verilerin çarpıklık değerlerinin -1,236 – -,593 arasında; basıklık değerlerinin ise -,799 – -,037 arasında değiştiği görülmektedir. Şiddet kültürü ölçeğine ilişkin

verilere bakıldığında çarpıklık değerleri 1,492 – -,328 arasında; basıklık değerlerinin ise -1,461 – 1,029 arasında değiştikleri tespit edilebilmektedir. Verilerin bu şekilde dağılımlarının, referans alınan kaynaklar bağlamında ± 2 ve ± 7 arsında olduğu ve analizler için normal denebilecek düzeylerde oldukları söylenebilir (Şencan, 2005: 376; Şimşek, 2007: 74).

Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Geçerlik ve Güvenirlik Analizleri

20 ifadeden oluşan BEM Cinsiyet Rolü envanteri için Açıklayıcı Faktör Analizi uygulanmıştır. Sonuçlar tablo 4.3.'te gösterilmiştir.

Tablo 4.3. BEM Cinsiyet Envanterine İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

FAKTÖRLER	Faktör Yükleri	Cronbach Alpha	Açıklanan Varyans %
Erkeklik		0,948	45,426
İddialı	0,828		
Lider gibi davranan	0,850		
Baskın karakterli/sözü geçen	0,852		
Güçlü kişilikli	0,792		
Kuvvetli	0,766		
Haksızlığa karşı çıkan	0,671		
Risk almaktan çekinmeyen	0,701		
Kadınlık		,973	33,721
Anlayışlı	0,797		
Sempatik	0,767		
İncinmiş duyguları (insanları) teselli etmeyi seven	0,788		
Başkalarının ihtiyaçlarına duyarlı	0,781		
Merhametli	0,820		
Çocukları seven	0,823		
Sevecen	0,836		
Anlayışlı	0,861		
Nazik/Kibar	0,834		
Cana yakın	0,812		
Toplam		,973	79,147
N=348; KMO= 0,961; Barlett's Sph. $\chi^2=7054,088$; $p>0,001$			

Tablo 4.3. incelendiğinde KMO testi sonucu örneklem yeterlilik değerinin 0,961 olduğu görülmektedir. Bu sonuç örneklemin faktör analizi için oldukça yeterli olduğunu göstermektedir. Aynı çizelgedeki Barletts Küresellik testi sonucunun (sig. ,000>0,05) anlamlı olması değişkenler arası ilişkilerin oluşturduğu matrisin faktör analizi için anlamlı olduğunu ve faktör analizi yapılabileceğini göstermektedir (Altunışık ve ark. 2005; s. 216; Çokluk ve ark. 2010; s.207).

Ölçeğin boyutlarının belirlemek ve yapısal geçerliğini tespit etmek amacıyla Temel Bileşenler Analizi (principal component) ve Varimax rotasyon uygulanmıştır. BEM Cinsiyet rolünün erkek rolü kısmında yer alan “agresif/saldırgan”, “başına buyruk” ve “kendi hakkını savunan” şeklindeki ifadelerin birden fazla faktöre yüklenmesi nedeniyle BEM Cinsiyet Rolü Envanteri’nden çıkartılmış ve geriye kalan maddeler ile birlikte yeniden faktör analizine tabi tutulmuştur.

Tablodaki kalan 17 madde incelendiğinde, maddelerin beklenen faktörlere yüklendiği, maddeler arası çapraz yüklenme problemi olmadığı ve maddelerin faktör yüklerinin 0,60’ın üzerinde olduğu görülmektedir.

Erkeklik alt boyutuna ait 7 madde olduğu görülmektedir. Maddelerin faktör yük değerlerine bakıldığında ,701 ile ,828 arasında değiştikleri görülmektedir. Alt boyuta ilişkin Cronbach Alpha değeri , 948 olarak bulunmuştur. Erkeklik alt boyutu, toplam varyansın 45,426’sını açıklamaktadır.

İkinci alt boyut olan Kadınlık alt boyutuna bakıldığında 10 maddenin yer aldığı görülmektedir. Bu alt boyuta ait olan maddelerin faktör yükleri ,812 ve ,797 arasında değişmektedir. Alt boyuta ilişkin Cronbach Alpha değeri ,973’tür. Kadınlık alt boyutu toplam varyansın 33,721’ini açıklamaktadır.

İki alt boyut toplam varyansın 79,147’sini açıklamaktadır. Tavşancıl (2006), maddelerin toplam varyans açıklama yüzdelerinin %40 ile %60 arası yeterli olabileceğini belirtmektedir. Bu durumda ölçeğin varyans değerlerinin yeterli derecede olduğu görülmektedir.

BEM Cinsiyet Envanterine ilişkin Cronbach Alpha değeri ,973 olarak bulunmuştur. Bu durumda ölçeğin güvenilirlik düzeyinin yüksek olduğunu söylemek mümkündür (Büyüköztürk, 2006).

Anket formunda kullanılan bir diğer ölçek olan Şiddet Kültürü ölçeğini oluşturan ifadeler de geçerliliğin sağlanması amacıyla Açıklayıcı Faktör Analizine tabi tutulmuştur. 9 ifadeden oluşan Şiddet kültürü ölçeğinin yapısal geçerliliğini tespit etmek amacıyla Temel Bileşenler Analizi (principal component) ve Varimax Rotasyon tekniği kullanılarak AFA uygulanmıştır.

Tablo 4.4. Şiddet Kültürü Ölçeğine İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

FAKTÖRLER	Faktör Yükleri	Cronbach Alpha	Açıklanan Varyans %
Şiddeti Onaylama		,745	34,655
Gerekliyse sorunların çözümünde bazen şiddet kullanılabilir	,845		
Şiddet kullanımı bazen normaldir.	,823		
Çocuklara erken yaşlardan itibaren dövüş/savunma sporları öğretilmelidir	,686		
Kesici aletler veya silahlar benim için hep çekici olmuştur	,630		
Çocukluğumda şiddet ağırlıklı oyun ve filmleri sevmişimdir	,621		
Şiddete Maruz Kalma		,806	28,707
Çocukluğumda, bizim ailede dayanın cennetten çıktığına inanılırdı	,859		
Çocukken babamın ya da evdeki diğer büyüklerimin ne zaman sevecekleri, ne zaman dövecekleri hiç belli olmazdı	,857		
Çocukluğumda fiziksel şiddete maruz kaldım	,794		
Toplam		,805	62,707
N=348; KMO= 0,776; Barlett's Sph. $\chi^2=1038,728$; $p>0,001$			

Tablo 4.4. incelendiğinde KMO örneklem yeterlilik değerinin ,776 görülmekte ve bu değer örneklemin faktör analizi için oldukça yeterli olduğunu göstermektedir. Aynı çizelgedeki Barletts Küresellik testi sonucunun ($p<0.05$) anlamlı olması değişkenler arası ilişkilerin oluşturduğu matrisin faktör analizi için anlamlı olduğunu ve faktör analizi yapılabileceğini göstermektedir. AFA analizi sonucunda anket formunda yer alan “şiddetin her türüne karşıyım” ters ifadesi, dağılıma uymadığı ve faktör yükünün istenen düzeye ulaşmaması nedeniyle analizden çıkarılmıştır.

İncelendiğinde, Şiddeti Onaylama alt boyutunun 5 maddeden oluştuğu görülmektedir. Alt boyuta ilişkin maddelerin faktör yük değerleri ,621 ile 845 arasında değişmektedir. İlgili maddelerin Cronbach Alpha değeri ,745 olarak hesaplanmıştır. Şiddeti Onaylama alt boyutu, toplam varyansın 34,655’ini açıklamaktadır.

Şiddete Maruz Kalma alt boyutuna ait 3 madde yer almaktadır. Alt boyut altında yer alan bu maddelerin faktör yük değerleri ,794 ile ,859 arasında değişmektedir. Söz koşunu alt boyuta ilişkin Cronbach Alpha değeri ,806’dır. Şiddete Maruz Kalma alt boyutu, toplam varyansın 28,707’sini açıklamaktadır.

Ölçeğin tamamına ilişkin Cronbach Alpha değeri ,805 olarak bulunmuştur. Bu durumda ölçeğin güvenilir olduğunu söylemek mümkündür (Büyüköztürk, 2006).

Hipotez Testlerinin Analizi

Araştırma kapsamında oluşturulan hipotezlerin testleri bu kısımda yapılmış ve bulgular paylaşılmıştır. İlk hipotezimiz olan ve “Erkeklik ve şiddeti onaylama arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır” şeklinde olan hipotezimiz yön belirten bir ilişki testi içerdiği için Korelasyon analizi ile test edilecektir. Hipotezde pozitif yön şeklinde bir yön belirtme söz konusu olduğu için tek kuyruklu (one-tailed) bir hipotez olarak değerlendirilmiştir. Korelasyon analizi neticesinde elde edilen tablo aşağıdaki gibi oluşmuştur.

Tablo 4.5. Erkeklik ve Şiddeti Onaylama Arasında Pozitif Yönlü Bir İlişki Vardır Hipotezine İlişkin Basit Korelasyon Analizi Sonuçları

Erkeklik	Pearson Correlation	1	,185**
	Sig. (1-tailed)		,000
	N	348	341
Şiddeti Onaylama	,185**		1
	,000		
	341		341

*p<0.05 **p<0.01

Tablo 4.5. incelendiğinde elde edilen test sonuçlarına göre erkeklik ile şiddeti onaylama arasında pozitif yönlü bir ilişkiden bahsetmek mümkündür ($r = .185, p < .001$). 0,01 anlamlılık düzeyinde bu iki değişken arasındaki korelasyonun anlamlı olduğu test sonucunda ortaya konulmuştur. Korelasyon testlerinde $-1 - 0$; $0 - 1$ arasında değer alması beklenen katsayının 0,185 olarak hesaplanması hipotezin kabul edilebileceğini göstermektedir.

Araştırmada yer alan bir diğer hipotezimiz ‘Yaş gruplarına göre katılımcıların şiddeti onaylama düzeylerinde anlamlı bir fark vardır’ şeklindedir. Birden fazla grupta gruplar arası ortalama yapmamızı sağlayan ANOVA testi ile söz konusu hipotez test edilmiş ve aşağıdaki tablo elde edilmiştir.

Tablo 4.7. ‘Yaş Gruplarına Göre Katılımcıların Şiddeti Onaylama Düzeylerinde Anlamlı Bir Fark Vardır’ Hipotezine İlişkin Çoklu Karşılaştırma Testi Sonuçları

Erkeklik	sd	F	p
Gruplar arası	3	5,715	,001**
Grup içi	337		
Total	340		

* $p < 0.05$ ** $p < 0.01$

Yapılan ANOVA testi sonuçlarına göre, katılımcıların yaş gruplarına göre şiddeti onaylama düzeyi yüksek derecede anlamlı farklılık göstermektedir ($p < 0.01$). Söz konusu anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu ortaya koymak için yapılan LSD testi yapılmıştır.

Tablo 4.8. Yaş Gruplarına Göre Katılımcıların Şiddeti Onaylama Düzeylerinin Karşılaştırılmasına İlişkin LSD Testi Sonuçları

Yaş		Ortalama Farkları	Standart Hata	p
18 yaş altı	19-25 yaş	,23942	,14618	,162
	26-35 yaş	,32669*	,15554	,044*
	36 yaş ve üstü	,75556*	,18921	,000**
19-25 yaş	18 yaş altı	-,23942	,14618	,162
	26-35 yaş	,08727	,13936	,435
	36 yaş ve üstü	,51614*	,17615	,002**
26-35 yaş	18 yaş altı	-,32669*	,15554	,044*
	19-25 yaş	-,08727	,13936	,435
	36 yaş ve üstü	,42886*	,18399	,014*
36 yaş ve üstü	18 yaş altı	-,75556*	,18921	,000**
	19-25 yaş	-,51614*	,17615	,002*
	26-35 yaş	-,42886*	,18399	,014*

**p<0.01 *p<0.05

Tablo 4.8. incelendiğinde 18 yaş altı katılımcılar ile 26-35 yaş arası ve 36 yaş ve üstü katılımcıların şiddeti onaylama dereceleri arasındaki fark anlamlıdır (p<0.05). Ayrıca 36 yaş ve üstü katılımcıların şiddeti onaylama düzeyleri ile 19-25 yaş arası ve 26-35 yaş arası katılımcıların şiddeti onaylama düzeyleri arasındaki fark anlamlıdır (p<0.05).

Araştırmada yer alan bir diğer hipotezimiz ise “Şiddete maruz kalma ve şiddeti onaylama arasında pozitif yönlü ilişki vardır” şeklinde ifade edilmektedir. Bu hipotezin test edilmesi için şiddete maruz kalma ve şiddeti onaylama arasındaki korelasyonun ortaya konulması gerekmektedir. Hipotezde pozitif yönlü bir ilişki şeklinde yön belirtildiği için hipotezimiz tek kuyruklu (one-tailed) bir yapıya sahiptir. Buna uygun olacak şekilde analiz edilmiştir.

Tablo 4.10. ‘Şiddete Maruz Kalma ve Şiddeti Onaylama Arasında Pozitif Yönlü İlişki Vardır’ Hipotezine İlişkin Basit Korelasyon Analizi Sonuçları

		Şiddeti Onaylama	Şiddete Maruz Kalma
Şiddeti Onaylama	Pearson Korelasyonu	1	,350
	Anlamlılık (1-tailed)		,000**
	N	341	339
Şiddete Maruz Kalma	Pearson Korelasyonu	,350	1
	Anlamlılık (1-tailed)	,000**	
	N	339	342

**p<0.01 *p<0.05

Tablo 4.10. incelendiğinde Şiddet Kültürü Ölçeği boyutlarından Şiddeti Onaylama ile Şiddete Maruz Kalma boyutları arasında orta derecede pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($r=0.350$; $p<0.01$).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada elde edilen sonuçlar da gerek toplumsal tecrübeler gerekse bilimsel araştırma sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Erkeklik ve şiddeti onaylama arasındaki çalışmamızda elde ettiğimiz pozitif anlamlı ilişki literatürde yapılmış (Nilan vd., 2009; Hong, 2000; Morgan, 1987; Connell, 2002; Miedzian, 2002) bir çok çalışmayla benzerlik göstermektedir.

Şiddet kavramının cinsiyet karşılığı erkekliktir. Erkeklik, kadim tecrübelerini günümüze taşıyarak, ispat mekanizmasını şiddet üzerinden işletmektedir. Erkeklik, şiddeti tekelinde bulundurmaktadır. Erkeklik ve şiddete ilişkin çalışmalar (Nilan vd., 2009; Hong, 2000; Morgan, 1987; Connell, 2002; Miedzian, 2002) ve tarihi gerçeklikler bu tezi güçlendirmektedir. Modern futbol oyuncusundan (Bulgu, 2012) seyircisine kadar erkeklik değerlerinin hakim olduğu (Messner, 2005; Pringle, 2005), erkekliğin üretildiği, hiyerarşinin cinsiyet temelli şiddet gösterimi üzerine kurulu olduğu bir alandır (Radmann, 2014; Harvey ve Piotrowska, 2013; Jones, 2008; Bairner, 1999; Bulgu, 2012).

Futbolda şiddet, erkekliğin postmodern ifadesi; taraftar grupları postmodern kabilelerdir. Geleneksel dönemde kabilelerinin iç işleyişlerindeki kurallar

ve erkeklik kültürü öğeleri günümüzde taraftar gruplarında devam etmektedir (Girtler, 2006; Morris, 1981). Aynı habitusun içinde var olan erkekler, kendi kurallarını koyar, kendi iktidar mekanizmalarını işletir ve kendi hiyerarşilerini kurarlar (Bourdieu, 1997). Bu sayede erkeklik kuralları gruba içkin hale gelir. Grup içinde var olabilmenin şartı, bu yazısız kurallara sıkı sıkıya bağlanmaktan geçmektedir. Bu kurallar erkek grubunun ekonomik, sosyal ve kültürel sınıflarına göre farklılık arz etmekle birlikte temelde erkeklik değerlerini yansıtmaktadır (Sancar, 2011: s. 33). Gruplar içindeki Ortodoks erkeklik, ortam içinde öğrenilir ve sorgulanmadan kabul edilir. Grup üyeleri artık Ortodoks erkek ideolojisinin yeminli üyeleridir. Kendilerini sert erkeklik söylemlerine adapte ederler (Anderson, 2008: s. 257). Örneğin üst sınıf erkek grupları için arzu edilen ve ideal olan erkek tipi; en az bir spor branşında çok iyi olmak, sert bir vücuda sahip olmak, iyi araba kullanmak gibi kültürel ve ekonomik kodlarla kurulurken; çalışmamızda yer alan taraftar grubu şiddeti onaylama düzeyi ve erkeklikle arasındaki pozitif korelasyon göstergesiyle grup içi hiyerarşinin ve temel kuralların şiddetle belirlendiğini göstermektedir. Dolayısıyla erkeklik kültürü, ortaya çıktığı zemine göre farklı şekiller alabilmektedir. Kimi zaman şiddet grubumuzda olduğu gibi oldukça açık ve kristalize olarak görülürken, üst-orta sınıf erkekler arasında daha sembolik düzeyde ortaya çıkmaktadır.

Taraftar grupları genellikle genç yaşta üyelerden oluşmaktadır Yapılan araştırmalar göstermektedir ki yaş grupları ve şiddet arasında anlamlı bir fark vardır (Hacısoftaoğlu vd., 2012; Koçer, 2012; Çağlayan ve Fişekçioğlu, 2004; Türksoy, 2013). Futbolda şiddetin gençler arasında daha yaygın olduğu, şiddet ve gençlik arasında paralellik bulunduğunu söylemek mümkündür. Gençler, taraftar gruplarına dahil olarak sosyal, ekonomik ve kültürel anlamdaki eksikliklerini, grup içi hiyerarşide yükselerek gidermeye çalışmaktadırlar (Hebdige, 2004). Grubun temel yapısının sert erkeklik söylemi üzerine kurulu olması, biyolojik yapıyla da uygun olarak şiddetle sonuçlanmaktadır (Kızmaz, 2006). Çalışmamızda yapılan analizler sonucunda da benzer bulgular elde edilmiştir. Katılımcıların şiddeti onaylama düzeyleri yaş gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Yaş gruplarının şiddeti onaylama ortalamaları karşılaştırıldığında, yaş grubunun arttıkça şiddeti onaylama ortalamasının da düştüğü görülmektedir.

Şiddet, kendi içinde bir kısır döngü oluşturmaktadır. Bu döngü içinde yer alanlar yeni bir sarmal oluşturarak yatay ekseninde etki alanlarını genişletmektedirler. Çalışmanın bir diğer hipotezi olan şiddete maruz kalma ve şiddeti onaylama arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik analiz sonucu anlamlı olarak bulunmuştur. Hipotez testi sonucunda şiddete maruz kalma ve şiddeti onaylama arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuç şiddet literatürü ile uyumludur (Bozkurt, vd., 2015; Margolin, vd. 2010; Möller ve Krahe, 2009).

Futbolun temel unsuru ve erkekliğin onur mücadelesi olan rekabet, taraftar gruplarının yapısını belirleyen önemli bir niteliktir. İki rekabetin buluşma alanı olan taraftar grupları, erkekliğin üretildiği, şekillendirildiği, geleneksel niteliklerle küresel özelliklerinin sistematize edilip pratiğe döküldüğü öğretici bir alan haline gelmiştir. Futbolun erkek yapısı ile erkekliğin şiddet anlayışı sentez oluşturarak, spor müsabakaları üzerinden şiddet eylemlerine dönüşmektedir. Bu anlamda şu söylenebilir ki, futbolda şiddet olaylarının en temel nedenlerinin başında erkeklik değerleri gelmektedir.

ÖNERİLER

Futbolda erkeklik ve şiddet arasındaki ilişki hakkında gerçekleştirilecek ileri araştırmalar için öneriler şu şekilde sıralanabilir;

- Çalışmada etnografik araştırma modeli temel alınarak nitel temelli bir araştırma modeli gerçekleştirilerek, grupla daha fazla zaman geçirilebilir. Bu sayede taraftar dünyasının kavranması ve içselleştirilmesi sağlanabilir.
- Araştırma, farklı taraftar gruplarında yenilenerek, erkeklik kültürünün bölgesel olarak değişip değişmediği incelenebilir.
- Alkol, uyuşturucu gibi zararlı maddelerin erkeklik kültürü ve şiddet açısından taşıdığı anlam incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Adorno, W. (1999). Boyun Eğme. (Çev: K. Şahin). İstanbul: Metis Yayınları.
- Anderson, E. (2008). I used to think women were weak. orthodox masculinity, gender segregation and Sport. Sociological Forum. Vol. 23, No. 2, June.
- Arendt, H. (2014). Kötülüğün sıradanlığı Eichmann Kudüs'te. (Çev: Ö. Çelik). İstanbul: Metis Yayınları.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E., Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: SPSS Uygulamalı, Sakarya Yayınevi, Sakarya, 212-216, 2005.
- Ayan, S. (2006), Şiddet ve fanatizm. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 7(2), 191-209.
- Bairner, A. (1999). Soccer, Masculinity, and violence in northern Ireland: between hooliganism and terrorism. Men and Masculinities January, Vol. 1, no. 3 P: 284-301.
- Bergson, H.(1986). Ahlak ile dinin iki kaynağı. (Çev: M. Karasan). Ankara: M.E.G.S.B.
- Bem, S. L. (1981). Bem sex role inventory professional manual. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press. Calvo-Salguero, A. García-Martínez.
- Brannon, L. (2010). Gender. Psychological Perspectives, 5. Edition, Boston: Pearson/ Allyn and Bacon.
- Bourdieu, P. (2014). Eril tahakküm. Bediz Yılmaz (Çev.). Ankara: Bağlam.
- Bozkurt, V. Tartanoglu, S. & Dawes, G. (2015). Masculinity and violence: sex roles and violence endorsement among university students. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 205, 254-260.
- Bulgu, N. (2012). Futbolda şiddetin erkeklik anlamları. Spor Bilimleri Dergisi Hacettepe, 23 (4), 207–219.
- Büyüköztürk, Ş. (2006). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı istatistik araştırma deseni SPSS uygulamaları ve yorum, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Connell, R. W. (2005). Masculinities. 2nd ed., Cambridge: Polity.
- Connell, R. W. ve Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic masculinity: rethinking the concept. Gender and Society, Vol. 19 No. 6, December, p: 829-859.
- Çağlayan H.S. ve Fişekcioğlu İ.B. (2004). Futbol seyircisini şiddete yönelten faktörler. 12. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12, 127-142.

Çokluk, Ö, Şekercioğlu, Ç. ve Büyüköztürk, Ş. (2010). Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: spss ve lisrel uygulamaları, Ankara: Pegem

Dökmen, Z. (1991). Bem cinsiyet rolü envanterinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, 35(1), 81-89.

Dunning, E. (1990). Sociological reflections on sport, violence and Civilization. International Review for the Sociology of Sport, 25(1), 65-83

Elias, N. and Dunning, E. (1986). Quest for Excitement: sport and leisure in the civilizing process. New York: Basil Blackwell.

Fandom, E. F. (2008). Female fandom: Identity, sexism, and men's professional football in England. Sociology of Sport Journal, 25, 516-537.

Freud, S. (Tarihsiz). Cinsiyet ve Psikanaliz. (Çev: Z. Yıldırım), Ankara: Yeryüzü Yayınevi

Girtler, R. (2006). Terbiyesizliğin Teorisi. (Çev. M. Beyaztaş). Edt. Ali Özcan, İstanbul: Kale Yayınları.

Goldberg, H. (1994). Erkek olmanın tehlikeleri. (Çev. S. Budak), Ankara: Öteki Yayınevi.

Hacısoftaoğlu, İ., Akcan, F., ve Bulgu, N. (2012). Hayali cemaatler olarak taraftar toplulukları: Ankaragücü taraftar grupları örneği. Spor Bilimleri Dergisi: Hacettepe Üniversitesi, 23(4), 159-176.

Hargreaves, J. McDonald, I. (2002). Cultural studies and sociology of sport, handbook of sport studies. Sage Pub, London.

Harvey, A., & Piotrowska, A. (2013). Intolerance and joy, violence and love among male football fans: towards a psychosocial explanation of 'excessive' behaviours. Sport in Society, 16(10), 1404-1413.

Hebdige, D. (2004). Altkültür: tarzın anlamı. (Çev: S. Nişancı). İstanbul: Babil Yayınları.

Hofstede, G. (1998). Masculinity and femininity as a dimension of culture, in masculinity and femininity: the taboo dimension of national cultures. Edited by Gert Hofstede and et. all. Sage Publications.

Hong, L. (2000). Toward a transformed approach to prevention: Breaking the link between masculinity and violence. Journal of American College Health, 48(6), 269-279.

Hunt, K. A., Bristol, T., & Bashaw, R. E. (1999). A conceptual approach to classifying sports fans. Journal of Services Marketing, 13(6), 439-452.

İlhan, E. (2014). Spor'da şiddetin ulaştığı Nokta; 17 Eylül 1967 Kayserispor-Sivasspor karşılaşması. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi. 16, 188-196.

Jones, W. K. (2008). Female fandom: Identity, sexism, and men's professional football in England. *Sociology of Sport Journal*, 25, 516-537.

Kandiyoti, D. (1997). Cariyeler, bacılar, yurttaşlar: kimlikler ve toplumsal dönüşümler. (Çev. A. Bora, F. Sayılan, Ş. Tekeli, H. Tapınç, F. Özbay). İstanbul: Metis Yayınları.

Kayaoğlu, A.G. (2000). Futbol fanatizmi, sosyal kimlik ve şiddet: bir futbol takımının taraftarlarıyla yapılan çalışma. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kızmaz, Z. (2004). Öğrenim düzeyi ve suç: suç-okul ilişkisi üzerine sosyolojik bir araştırma. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 291-319.

Kızmaz, Z. (2006). Şiddetin sosyo-kültürel kaynakları üzerine sosyolojik bir yaklaşım. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 16(2), 247-267.

Kimmel, M. S. (2013). Homofobi olarak erkeklik: toplumsal cinsiyet kimliğinin inşasında korku, utanç ve sessizlik. (Çev: Mehmet Bozok), *Fe Dergi*, 5(2), 92-107.

Koçer, M. (2012). Futbol derneklerine üye olan taraftarların şiddet ve holiganizm eğilimlerinin belirlenmesi: Kayseri örneği. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 32, 111-135.

Kozanoğlu, C. (1996). Bu maçı alıcaz. İstanbul: İletişim Yayınları.

Margolin, G., Vickerman, K. A., Oliver, P. H., & Gordis, E. B. (2010). Violence exposure in multiple interpersonal domains: Cumulative and differential effects. *Journal of Adolescent Health*, 47(2), 198-205.

Maral, E. (2004). İktidar, erkeklik ve teknoloji. *Toplum ve Bilim*, 101, 127-143.

Messner, M.(1990). Boyhood organized sports and the construction of masculinities. *Journal of Contemporary Ethnography*, 18(4) 416-444.

Messner, M. (2005). Still a man's world? Studying masculinities and sport (M.S. Kimmel, J. Hearn, R.W. Connell, der.). *Handbook of Studies on Men and Masculinities*, s. 313-325, USA: Sage Pub.

Michaud, Y. (1995). Şiddet.(Çev: C. Muhtaroglu), İstanbul: İletişim Yayınları.

Miedzian, M. (2002). Boys will be boys: Breaking the link between masculinity and violence. Lantern Books.

Morgan, D. H. (1987). Masculinity and violence. *Women, Violence and Social Control* Palgrave Macmillan UK.; 180-192)

Morris, D. (1981). The soccer tribe. London: J. Cape.

Möller, I., & Krahe, B. (2009). Exposure to violent video games and aggression in German adolescents: A longitudinal analysis. *Aggressive Behavior*, 35(1), 75-89.

Mutlu, E. (1996). Avrupa'yı salladık, ingiltere'yi de sallayacağız: Futbol, Milliyetçilik ve Şiddet. *Cogito Dergisi*, (6)7 363-377.

Nilan, P. Broom, A. Demartoto, A. Doron, A. Nayar, K.R. Germov, J. (2009). Researching masculinities and violence in india and indonesia. Published in *Journal of Health and Development*, 4(1-4), 209-228.

Pearson, G. (2012). *An ethnography of English football fans : cans, cops and carnivals*. Manchester University Press, Manchester.

Pringle, R. (2005). Masculinities, sport and power a critical comparison of Gramscian and foucauldian inspired theoretical tools. *Journal of Sport and Social Issues*, 29(3),256-270.

Radmann, A. (2014). Hooligans: nice guys or the last alpha males? A study of football supporters' self-image. *Soccer & Society*, 15(4), 548-563.

Sancar, S. (2011). *Erkeklik: imkansız iktidar; ailede, ailede, piyasada ve sokakta erkekler*. İstanbul: Metis

Scott, J. W. (2007). *Toplumsal cinsiyet: faydalı bir tarihsel analiz kategorisi*. İstanbul: Agora Kitaplığı.

Schwarz, O. (1971). *Cinsiyet Psikolojisi*. Çev. Halis Özgü), İstanbul: Özgü.

Sen, H. (2013), *Futbolun değişen yapısı üzerine sosyolojik bir analiz*. Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 88, 88-106.

Spaij, R. (2006). *Aspects of hooligan violence*. Technical report, ASSR Working Paper.

Şencan, H. (2005). *Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlik*, Ankara: Seçkin

Şimşek, Ö. F. (2007). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş: temel ilkeler ve*

LISREL uygulamaları, Ankara: Ekinoks

Talimciler A. (2006). *Sosyolojik açıdan futbol fanatizmi*. *Sosyoloji Dergisi*, 15, 91-104.

Taştan, Ş. (2009). *Futbol taraftarlığı ve şiddet olgusu: farklı taraftar gruplarında şiddet eğilimleri üzerine karşılaştırmalı sosyolojik bir araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mersin: Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı.

Taylor, İ. (2014). *On the sports violence question: soccer hooliganism revisited*, Sport, Culture and Ideology. Edit: Jennifer Hargraes, Routledge, New York.

Türksoy, A. (2013). Üç büyük kulüp futbol taraftarının sosyal kimlikleri ve şiddete bakış açıları. *Spor Bilimleri Dergisi*, 3,34-38

Oakley, A. (2015). *Sex, gender and society*. Ashgate Publishing, Ltd.:Surrey

Öztürk, A. B. (2013). Erkten erkeklige bebekten katile. 7. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı, Muğla,

Uçan, G. (2012) Post-modern erkeklik. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 262-271.

Vatandaş, C. (2011). “Toplumsal cinsiyet ve cinsiyet rollerinin algılanışı. *Sosyoloji Konferansları* 35,29-56.

Yıldız M., Fişekçioğlu, İ.B., Çağlayan, H.S.,Tekin M., Şirin E.F., Akyüz M. (2007). Futbol seyircisinin sosyoekonomik yapısının şiddete etkisi (Karamanspor örneği). *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 145157.

Young, K. (2012). *Sport, violence and society*. New York: Routledge Press.

Wheaton, B. (2000). “New lads”?: masculinities and the “new sport” participant, *Man and Masculinities*. 2(4) 434-456.

Zelyurt, M. K. (2011). Türkiye’de futbol şiddetinin sosyolojik açıdan incelenmesi ve çözüm önerileri. Yayımlanmamış doktora tezi. Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı.

İÇ GRUP (BİZ) VE DIŞ GRUP (ONLAR) BAĞLAMINDA FRANSIZ İNTELLİGENTSİA ÖRNEĞİ

Müşerref YARDIM*

Özet

Bu çalışma Sumner tarafından ortaya atılan “iç gruplar” ve “dış gruplar” kuramından yola çıkarak Fransa intelligentsia’sının İslam ve Müslüman karşıtlığı üzerine kurulmuş “biz” ve “onlar” anlayışını örneklerle ortaya koymaya çalışmaktadır. Ağırlıklı olarak medya, siyaset ve entelektüel kesimin Fransa’da yaşayan Müslümanları Fransa’nın “ötekileri” yapma çabası dikkat çekmektedir. Böylelikle kendilerinin temsil ettiği Hristiyan-Yahudi kültürüne ve değerlerine bağlı bir “iç grup” ile İslam’dan dolayı geri kalmış olduğu varsayılan Doğu kültürünü benimseyen Müslümanların oluşturduğu bir “dış grup” ayrımı ortaya çıkmaktadır. İç grubun dış gruba bakışı ayrımcılıkların kaynağını oluşturan önyargı ve kalıpyargı yoluyla olmaktadır.

Anahtar Sözcükler: İç Grup, Dış Grup, Fransa, Öteki, Ayrımcılık, Intelligentsia.

IN GROUP (WE) AND OTHER GROUP (THEY) IN THE CONTEXT OF THE FRENCH İNTELLİGENTSİA

Abstract

This study is carried out to put forward with examples the mentality of “us” versus “them”, which is based on the French intelligentsia’s opposition of Islam and Muslim, departing from the theory of “in-groups” and “out-groups” posed by Sumner. It is seen that mainly the media, politics and intellectuals are in efforts to make the Muslims the “others” of France in line with the understanding of foreign groups in the country. In this way, there appears a discrimination between the “inner culture” bound to the Christian-Jewish culture and values represented by them and the “outer group” consisting of Muslims that adopts the Oriental culture, which is underdeveloped due to Islam. The inner group’s perception of the outer group is through prejudice and stereotypes from which discrimination arises.

Keywords: In Group, Out Group, France, Other, Discrimination, Intelligentsia.

---

*Yrd. Doç. Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBBF, Sosyoloji Bölümü.
İletişim: myardim@konya.edu.tr

Giriş

İnsanlar, sosyal sınıflandırma sonucunda, kendi gruplarını diğer gruplarla karşılaştırma yoluna giderler, yani sosyal karşılaştırma yaparlar. Bu sosyal karşılaştırma, iç-grup lehine bir yanlılık içerir. Olumlu bir sosyal kimlik edinip, benlik-saygılarını yükseltmek isteme yönündeki güdü, bireylerin, bu karşılaştırmayı gerçekleştirirken, kendi gruplarını diğer gruplardan daha üstün algılayarak, diğer grupları küçümsemelerine yol açar. Bu süreç de, iç-grup kayırmacılığı olarak adlandırılır (Doosje ve Ellemers'den aktaran Demirtaş, 2003:135).

Bu süreç Sumner'in "ethnocentrism" kavramına dayanır. O'na göre, iç-grup, duygusal bir anlamlılığı olan bilişsel bir sınıftır. Üyesi olunan grupla geriye kalan gruplar arasında bir ayırım yapılır. Kendi grubumdaki bireylerle arasında, barışa, düzene, hukuka, ekonomiye ve duygulara dayalı bir bağ vardır. Sumner için "ethnocentrism, bireyin kendi grubunun merkezi oluşunu ve tüm diğer grupların, bu iç-grup temel alınarak değerlendirildiğini anlatan bir kavramdır" (Brewer ve Miller, 1996: 23).

İç grup-dış grup ilişkisi önyargı ve kalıpyargıları da beraberinde getirmektedir. Önyargılar, önyargıyla yaklaştığımız kişi ya da gruplarla aramıza, en hafifinden fiziksel ya da sosyal mesafe koymamıza yol açan ve ayrımcılıkla yakından ilişkili tutumlardır. Önyargıların davranışa dönüştüğü durumlarda ise ayrımcılık söz konusu olur. Ayrımcılık, esasta sosyal farklılaşmayı inşa etmeye yönelik bir eğilimdir ve şu şekilde özetlenebilir: Dış gruba önyargıyla yaklaşılması nedeniyle iç grup-dış grup ilişkisi zorlaşır ya da imkânsızlaşır, bunun sonucunda dış grup sosyal ya da fiziksel olarak uzakta tutulur ve bu durum kalıcı bir şekilde devam ettirilir. Önyargı ve kalıpyargı birbirinden farklı, ama birbirini tamamlayan iki kavramdır. Kalıpyargı da önyargı da, insanın gerçekliğe ilişkin sosyal ve zihinsel temsillerini biçimlendirme işlevi görür. Kalıpyargılar, belirli bir objeye ya da gruba ilişkin bilgi boşluklarını dolduran, böylece onlar hakkında karar vermeyi kolaylaştıran, önceden oluşturulmuş birtakım izlenimler, atıflar bütünü olarak zihnimizde oluşturduğumuz imgelerdir. Bu imgeler tıpkı dış dünyadaki objelerin gerçek özellikleri gibi rol oynarlar. Özellikle yeni olgu, obje ya da grup ile karşılaştığımızda, onlarla ilgili bilgimiz bu tür imgeler ışığında biçimlenir. Böylece kalıpyargılarımız yoluyla, yeni olguyu/grubu gerçekte olduğu gibi ya da gerçek özellikleriyle değil, düşünce eğilimlerimize göre algılarız (Göregenli, 2012: 22-24).

Sumner'e göre, iç-grupla dış-gruplar arasında gerçekleştirilen bu ayırım, kendi grubunu kayırmaya yol açtığı gibi, son derece katı ve kalıcı olan kalıpyargıların oluşmasına da neden olur ve dış-grubun yalnızca olumsuz algılanmasına değil, dış-gruba düşmanlık beslenmesine, dolayısıyla da gruplararası çatışmalara da yol açar (Michener'den aktaran Demirtaş, 2003: 136).

Avrupa Parlamentosunun son seçimlerinden Avrupa'nın ırkçı ve aşırı sağ partilerinin zaferle çıkması asıl kazananın dinsel, etnik ve kültürel ırkçı söylemler olduğunu göstermiştir. *Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi* (United Kingdom Independence Party-UKIP) «Avrupa'da 26 milyon kişi iş arıyor. Peki kimin işinin peşindeler?» sloganıyla İngiltere'de oyların %27.5'ni alarak birinci parti olmuştur. Lideri Marine Le Pen'in «Fransa artık Fransızlar tarafından, Fransızlar için Fransızlarla yönetilmek istiyor» söylemiyle Fransa'nın *Ulusal Cephe*'si (Front National-FN) %26 oy ile zaferini kutlamaktadır. *Danimarka Halk Partisi* (Danish People's Party-DDP), Almanya'nın *Ulusal Demokratik Partisi* de Avrupa Parlamentosu seçimlerinde yüksek oy aldılar.

Aşırı sağın yükselişi şok etkisi yaratmakla beraber nedenleri üzerinde de yorumlar yapılmaya devam edilmektedir. ırkçı ve aşırı sağ partilerin söylemlerinin merkezinde hiç şüphesiz yabancılar ve göçmenler ve bunların sebep oldukları iddia edilen ekonomik kriz, işsizlik ve güvenlik sorunu bulunmaktadır. Fakat benimsenen ırkçı, dışlayıcı söylemlerin özünü hiç şüphesiz İslam ve Müslümanlar oluşturmaktadır. Avrupa'nın ırkçı ve aşırı sağ partilerle birlikte merkez partilerinin de beslendikleri ortak kaynak İslam ve Müslümanların olduğunu her seçim öncesi yürütülen kampanyalar açıkça ortaya koymaktadır.

Fransa'da da *Ulusal Cephe*'nin olduğu kadar *Halk Hareket Birliği* (Union pour un Mouvement Populaire-UMP) gibi merkez partilerin de söylemleri İslam karşıtlığı üzerine kurulmuştur. «İslamlaşma» tehlikesine karşı Avrupa ve Fransa'nın kültürel kimliğini koruma vurgusu yapılmaktadır. Fransa'nın Hristiyan kültürünü ve kimliğini koruma adı altında İslam tehlikesi söylemi korkular üzerinden yapılmaktadır. Fransa'nın günden güne derinleşen ekonomik sıkıntıları ve iç güvenlik tehdidi konusu ülkede bir korku dalgasına sebebiyet vermeye devam etmektedir. İslam ve Müslümanlardan duyulan endişe ve korku telafisi zor dışlanma ve ayrımcılıkları beraberinde getirmektedir.

Avrupa’da ve özellikle Fransa’da Müslümanlara yönelik “onlar” ve “öteki” algısı Müslüman karşıtlığının ve nefret söyleminin bir yansıması olduğu söylenebilir. Önyargı ve kalıpyargılara dayalı bir Müslüman algısı Fransız toplumunun medya, siyasi ve entelektüel kesimi tarafından yaratılmaktadır. Müslümanlar Avrupa’da olduğu gibi Fransa’da da “dış grup” muamelesi görmektedirler.

Fransa toplumunda korku imparatorluğunun sorumluları arasında siyasiler ve medya yer almaktadır. Ancak bu sürecin bir de görünmez mimarları arasında Fransız intelligentsia’sını zikretmek gerekir. Toplumun her katmanına İslam ve Müslüman korkusu ve düşmanlığının yayılmasında Fransız aydınlarının özel ve itinalı çalışmalarının katkıları küçümsenemeyecek kadar fazladır. Kısacası büyük ölçüde entelektüel çalışmaların ürünü olan İslam ve Müslüman düşmanlığı siyasilerin dışlayıcı söylem ve icraatlarıyla ve medyanın sansasyonel haberleriyle kökleşerek toplumun her katmanına yayılmaktadır.

Avrupa Birliği ülkelerinde “yabancı”, “göçmen” ve “öteki” olarak tanımlanan Müslümanların durumu bir çok çalışmada dile getirildiği gibi, uluslararası örgütlerin yayınladıkları çeşitli raporlarda da gündeme gelmektedir. Örneğin *Uluslararası Af Örgütü (Amnesty International)*’ın nisan 2012 tarihli *Choice and Prejudice Discrimination Against Muslims in Europe* (Avrupa’da Yaşayan Müslümanların Maruz Kaldıkları Ayrımcılıklar) başlıklı raporunda Müslümanların başta istihdam ve eğitim olmak üzere hayatın çeşitli alanlarında ayrımcılığa maruz kaldıkları belirtilerek, hükümetlere “kalıplaşmış önyargılarla daha etkin mücadele etme” çağrısı yapılmıştır. Aşırı sağın yükselişe geçtiği Avrupa’ya uyarı niteliğinde olan raporda Müslümanların dinleri veya inançlarından dolayı farklı alanlarda ayrımcılığa maruz kaldıkları belirtilmektedir. Raporda Belçika, İspanya, Hollanda, Fransa ve İsviçre’den somut örnekler verilmektedir.¹

1. “Görünür” Olmaya Başlayan Müslüman Göçmenler

Fransa’da İslam veya Müslümanlardan bahsederken akla ilk gelen elbette Fransa’nın sömürge tarihi olacaktır. Zira bu ülkede Müslümanların

¹ Raporun İngilizce versiyonu için bakınız <http://www.amnesty.org/fr/library/asset/EUR01/001/2012/fr/85bd6054-5273-4765-9385-59e58078678e/eur010012012en.pdf>, 29.11.2015.

çoğunluğu Fransa'nın sömürge altına aldığı ülkelerden gelenlerden oluştuğu görülmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren insanlık tarihi çok önemli bir olaya tanıklık etmiştir. Sömürgeleşme süreci 19. yüzyılın sonlarında ivme kazanmış olup Avrupa'nın topraklarını genişletmesini sağlamıştır. Böylelikle gücü itibarıyla sömürgesi altına aldığı ülkelere nüfuzunu empoze etmeyi başarmıştır. Sömürge serüveni imparatorluklar oluşturmuş ve aynı zamanda birbirinden farklı değerlere sahip iki toplum arasında her ne kadar gerilimi bol, hatta zaman zaman çatışmalara dayalı ilişkilere sahne olmuşsa da derin etkiler bırakacak köprüler kurulmasına sebebiyet vermiştir.

“Colonisation”, yani “kolonileştirme”, “sömürgeleştirme” tarihine baktığımızda, tanımlamaların farklılık arz ettiğini söyleyebiliriz. Hubert Deschamps'un verdiği tanımlamaya göre “antik sömürgeleştirme” her şeyden önce “göç” anlamına gelmektedir. Özelliği ise “ana ülkeleriyle” bazı ortak değerleri muhafaza eden yeni ve müstakil bir devlet oluşturmasıdır. 16. yüzyıldaysa Avrupalılar için koloni “ekonomik ve hukuki bağlarla ana yurda bağlılık sergileyen uzak bir ülke” tanımını almıştır (Deschamps, 1963: 12). Bu bakış açısı Jean-Louis Miège tarafından sömürge politikası çerçevesinde benimsenmiştir. Bir başka deyişle “başka bir ülkeyi kendi topraklarına dahil etmek ve o ülkede huzur sağlamak, düzen getirmek ve toplumları ileriye götürmek” (Miege, 1973: 5) olduğu ifade edilmiştir. Marc Ferro'ya göre ise de Avrupa sömürgeleştirmesi bir halkı idaresi altına alma tarihinin sadece bir anını oluşturmaktadır (Ferro, 1994: 15). Guy Pervillé ise “Avrupa yayılmasının dünya sömürgeleştirmesinin sadece bir parçası” olduğunu ifade etmiştir (Perville, 1975: 366).

Son zamanlarda eski sömürge kolonilerinden gelen göçmen çocukları tarafından sömürge tarihine sık sık vurgu yapılmasının sebebi kendilerine karşı uygulanan ayrımcılıkların köklerini bu tarih diliminde aramalarıdır. Fransa'daki İslam gerçeğinin sömürge tarihiyle bire bir bağlantılı olduğunu vurgulamak gerekir. “Ezilmiş ve aşağılanmış sömürge halkı” imajı Fransa'daki İslam'ın sosyal ve kültürel gerçeğini etkilemektedir. Bu yüzden İslam ve Müslümanlar hep Avrupa merkezli bir bakış açısıyla değerlendirilmiş olup özellikle geri kalmış, marjinal ve modern yapılarla bağdaşmaz olduğu fikri üretilmiştir. Bu da sömürge politikasının en büyük dayanağı olmuştur. Kısacası, Avrupa'da, ve özellikle Fransa'da, İslam'dan ve Müslümanlardan bahsedilecekse sadece bugünü ele almakla yetinmeyip geçmişe ve geleceğe sömürge tarihi penceresinden bakmak gerekmektedir.

Müslümanların Fransa'ya göçlerinin tarihi uzun bir sürece yayılmakla birlikte birtakım zorlukları da beraberinde getirmiştir. Fransa'da Müslüman göçmenler çok farklı milletlerden olup, ancak çoğunluğunu Cezayirli, Faslı, Tunuslu, Senegalli, Malili ve Lübnanlılar oluşturmaktadır. Bunların yanında Türkiye ve Hint Yarımadasından göçmenler de bulunmaktadır. Fransa'daki Müslümanların çoğunluğunun Kuzey Afrika ve Arap dünyasından oluştuğundan mıdır bilinmez ama Fransız toplumunda “bütün Araplar Müslüman ve bütün Müslümanlar Arap'tır” görüşünün yaygın olduğu görülmektedir.

1900'lerin başında ikinci sınıf Fransız vatandaşı kabul edilen 5 000 Fransız sömürge imparatorluğu evladı “*bled*'lerinden çıkıp “metropole” yerleşmişlerdi. O yıllarda “indigène” (yerli, lokal) olarak adlandırılan “Fransalı Müslümanlar”, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra “göçmen” olarak tanımlanmışlardır. 1920'li yıllarından sonra Paris Camisi'nin yapımı ile bu “göçmenler” ailelerini de yanlarına getirerek Fransa'ya yerleşmişlerdir (*Le Point*, 22 Şubat 2010). Ayrıca Müslümanlar Birinci Dünya Savaşı'nda Fransa'nın yanında yer alarak Fransız ordusunda görev yapmışlardır. Mağriplileri motive etmek için Fransa'nın kullandığı “Fransa'nın Almanya'ya karşı savaşı Maşrik Araplarının Osmanlılara karşı yürütmüş olduğu mücadelenin bir benzeridir” açıklaması oldukça dikkat çekicidir (*Le Pautremat*, 2002: 144).

Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, Müslümanlar farklı etnik, coğrafi, farklı sosyal ve hukuksal statülere sahip, farklı mezheplere bağlı olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Bu durum da İslam'ın Fransız devleti nezdinde nasıl temsil edileceği sorusunu gündeme getirmektedir. Fransa gibi kendini «laik» olarak tanımlayan bir ülke için dinin yeri her zaman tartışıla gelmiştir. Devlet ve Kilise ayrımı üzerine kurulan Fransa laikliğinin ana kaynağı ise 1789 Fransız devrimidir. Devlet-Kilise ilişkileri bu tarihten başlayarak sürekli çatışmacı bir hal almıştır. Bu ayrım 1905 tarihinde kanunlaşmış olup, 1924 yılında Kilise tarafından ancak kabul görmüştür. Fransız Anayasası tarafından laikliği prensip edinme ise tam 22 yıl sonra söz konusu olabilmıştır. Ayrıca laiklik prensibine 1958 Anayasa'sında tekrar vurgu yapıldığı görülmektedir (Barbier, 2005: 132).

Sömürge ülkelerinden ve diğer bölgelerden gelen Müslümanların Fransa'ya yerleşmesiyle beraber Kilise-Devlet, yani Din-Devlet ilişkisinde yeni bir dönem başlamıştır. Bu bağlamda “İslam bu ilişkinin

neresinde ?” sorusu akla gelmektedir. Bu açıdan Avrupa’da ve özellikle de Fransa’da İslam’ın varlığı çoğu zaman sorun teşkil etmiştir. Bunun nedeni ise İslam dini Fransa için yabancı ve ithal bir din olması. Ayrıca 1905’te uygulamaya konan Kilise-Devlet ayrımı sadece Hristiyanlık, Protestanlık ve Yahudiliği kapsamaktaydı. İslam dinini bu kanuna dahil etmede sıkıntı ortaya çıkmaktadır Bu durum ise İslam’ın Fransa’da kurumsallaşmasını geciktirme sebebi olarak görülmüştür (De Waru, 2013: 1-3).

Fransa’da İslam’ın kurumsallaşması 1970’li yılların sonunda işçi göçmenlerin ailelerini Fransa’ya getirmeleriyle tartışılmaya başlanmıştır. Fakat en önemli etken Müslümanların “görünürlükleri” ile irtibatlı olduğu öne sürülebilir. Bu tarihten itibaren cami, yani daha geniş ibadet yeri talepleri göze çarpmaktadır. O zamana kadar Müslümanlara namaz kılmak için «mekanlar» ve helal kesim izni gibi sınırlı imtiyazlar verildiği söylenebilir.

Bugün Fransa’nın kendi ülkesinde bulunan Müslümanlara karşı tutunduğu tavır her ne kadar “entegrasyon”, yani uyum, olarak tanımlanmaya çalışılsa da “asimilasyon” politikasından başka bir şey olmadığı görülmektedir. Gerçekte Fransa’nın geçmişte olduğu gibi şimdi de üzerinde durduğu ve uygulamaya koymaya çalıştığı şeyin “asimilasyonist” bir politika olduğu gerçeği bir çok kesim tarafından dile getirilmektedir. Fransız yetkilileri sömürge altına aldıkları Fas, Tunus, Cezayir gibi Müslüman ülkeler için merkezileşme sistemini uygulamışlardır. J. Cesari’nin (1997: 41) belirttiği gibi sömürge sürecinde İslam, asimilasyona dayalı kurtuluş yolu öneren sömürge idaresinin doğrudan kontrolünde olan toplumsal markaj (*marquage*) olarak görülmüştür.

Fransa’nın bu adı konmamış entegrasyon/uyum politikası aslında Fransız vatandaşlığı adı altında göçmenlerin farklı dil, din, etnik ve kültürel farklılıklarını göz önüne almayarak onları tek tipleştirmeye yönelik bir asimilasyon politikasıdır (Geisser, 2007: 149). Fransız Jakoben Cumhuriyeti, bu tip entegrasyon çerçevesinde, “azınlık” kavramını, hem teorik hem de pratik açıdan reddetmektedir, yani anahtar cümle “her şeyinle Fransız olmak”.

Buna göre Fransa vatandaşları her ne olursa olsun kamusal alanda tek bir aidiyete, Fransız vatandaşlığına sahiptir. Fransız Cumhuriyeti’nin böylelikle vatandaşlarının arasındaki farklılıkları birer ayrımcılık unsuru

olarak değerlendirip bu farklılıkları ortadan kaldırmayı hedeflemekte olduğunu söyleyebiliriz. Burada iki alan, yani özel ve kamusal alan arasında açık ve net olarak sınırları belirleme ihtiyacı hissedilmektedir: farklı kimlikler özel alanda kalmakla birlikte Fransız kültürüne yabancı farklı kültür ve gelenekler kamusal alandan silinmelidir (Saint-Bonnet, 2012: 27-29). Okulların asimilasyon için en uygun yerler olması hedeflenerek, Fransız kimliği inşası adına dini, etnik ve kültürel tüm sembollerden arınması sağlanmıştır. Özetle, “Fransız” olmak görünür hiç bir farklılık sergilememek anlamına gelmektedir (Dubois, 2012: 22).

Neredeyse her fırsatta Müslüman kimliğini hedef alan kamusal alan-özel alan ayrımı gündeme getirilirken laiklik ilkesine vurgu yapılması Fransa şartlarında şaşırtıcı bir durum değildir. Le Pen’leşen Fransız laisizminin (Yardım, 2014: 14) savunduğu değerler açısından İslam ve Müslüman görünürlüğü hep sorun teşkil etmektedir. Bu sebepten dolayı Fransız yetkilileri ve toplumu nezdinde İslam’ı ve Müslümanları “dışlayan”, “ötekileştiren” çok katlı bir laiklik anlayışının hakim olduğunu Fransa’dan sunulan haberlere, Fransız kamuoyunda sürdürülen tartışmalara dayanarak rahatlıkla ifade edebiliriz.

2.Siyasi Malzeme Olarak Müslüman Göçmenler

İlk zamanlarda Müslümanların “göçmen” ve “görünmez” olmalarından dolayı “Müslüman kimliği” pek önemsenmemiş, adeta görmezden gelinmiştir. Fransa “unuttuğu” Müslüman göçmenlerin içler acısı durumlarıyla Cezayir Savaşıyla birlikte yüzleşecektir. 1983 yılında “Beurs yürüyüşü” (*Marche des Beurs* diye bilinen *Marche pour l’égalité et contre le racisme*-İrkçılığa karşı eşitlik için yürüyüş) (Pigenet & Tartakowsky, 2003: 89) ile Fransa’nın “yeni kimliğinin” bilincine vardığını söyleyebiliriz. “Fransa Müslümanları” veya “Fransa İslam’ı” gibi kavramlar Fransız yetkililer tarafından defalarca her platformda dile getirilmektedir: “Valls: Fransa İslam’ı organize olmalı” (*Le Figaro*, 27 Eylül 2012), “Memleketlerinde değil de Fransa’da oruç tutmak isteyen Müslümanların sayısı günden güne artmaktadır” (*France24*, 9 Ağustos 2010), “Valls: bağımsız bir Fransa İslam’ı” (*Le Figaro*, 6 Temmuz 2012), “İslam: Daniel Vaillant kurban bayramı sebebiyle Müslümanlara seslenip kendilerini temsil edecek bir temsil kurumunun gerekliliğini ifade etmiştir” (*Le Monde*, 7 Mart 2001).

İslam ve Müslümanlara karşı en açık düşmanca tavrın en güzel örneğini aşırı sağcı *Milli Cephe* (Front National) oluşturmaktadır. 35 yıllık bir geçmişe sahip olan bu partinin başkanlığını uzun yıllar kadar Jean-Marie Le Pen yapmış olup 2011’de görevi kızı Marine Le Pen’e bırakmıştır. Milli Cephe’nin politikasının ana hatlarını yabancı düşmanlığı oluşturmaktadır. 2012 cumhurbaşkanlığı seçimlerine hazırlanan başkan Le Pen’in hedefinde her zaman olduğu gibi Müslümanlar bulunmaktadır (*Le Monde*, 27 Mart 2011). Farklı kesimlerin bilinçli bir şekilde sürekli olumsuz İslam ve Müslüman imajı yaratmaya çalışmaları, bunda da gayet başarılı olduklarını düşünürsek, Fransız toplumunun bu tür milliyetçi-aşırı sağ söylemlere dayanan partilere yönelmesi şaşılacak bir durum değildir.

Aşırı sağ ve ırkçı eğilimli partilerin yanında İslam’ı ve Müslümanları hedef alan, ister sağ ister sol olsun, diğer Fransız partileri ve siyasilere de zikretmek gerekir. Jacques Chirac’ın “*Polonyalı, İtalyan veya Portekizler, Zenci ve Müslümanlardan daha az sorunludurlar*” (*Le Monde*, 21 Haziran 1991) ve sosyalist parti lideri Frêche’in “*Müslümanların bize dinlerini empoze edecek halleri yok. Değerlerimize saygı duymayan evine dönsün!*” (*RiposteLaique*, 1 Şubat 2010) açıklamaları Müslümanları açık hedef yapmaktadır.

Nicolas Sarkozy, İslam ve Müslümanlar hakkındaki talihsiz açıklamalarını her platformda dile getirmektedir. Sarkozy 2007 cumhurbaşkanlığı seçim kampanyası esnasında yaptığı Toulon konuşmasında “*Fransa’nın kültürünü ve değerlerini bilmeksizin Fransa’da yaşanmamasını istiyorum. Fransızca yazma ve konuşma zahmetinde bulunmayanların da Fransa’ya sürekli yerleşmemelerini istiyorum. Eşlerini egemenlikleri altına almaya çalışanlar; çok evliliği, zoraki evliliği ve engizisyonu uygulamak isteyenler; kız kardeşlere büyük abilerinin kanunlarını uygulamak arzusunda olanlar; eşlerinin kılık kıyafetlerine karışanlar Fransız cumhuriyeti topraklarına hoş gelmemişlerdir. Aynı zamanda Fransa’dan ve tarihinden nefret edenlerin ve küçümseyenlerin de Fransa’ya hoş gelmediklerini söylüyorum*” ifadeleri Müslümanların, yaşayış biçimleriyle, Fransa için birer tehdit oldukları imasında bulunmuştur (Discours 2007).

Sarkozy’nin partisi olan *Halk Hareket Birliği* (Union pour un Mouvement Populaire-UMP)’nin yaptığı İslam ve laiklik tartışması *Sosyalist Parti* tarafından eleştirilmiştir. *Sosyalist Parti* yetkilileri böyle bir isteğin böyle bir dönemde olmasının cumhurbaşkanlığı taraftarlarının *Milli Cephe*

partisinin seçmenlerini kendilerine çekmek olduğunu ifade etmiştir: *Birçok kişi tarafından ifade edilen “cumhurbaşkanı krizin sorumluluğunu yabancılara üzerine yıkmak istiyor” fikrini savunan Sosyalist Partisi’ne göre “başında çok hikaye anlattığından dolayı inandırıcılığını kaybeden bir cumhurbaşkanı bulunan, eşitsiz ve krizden çıkamayan bir ülkede yaşıyoruz [...] yıpranmış ve daralmış bir Fransa. Sıçrayacağımız yerde geri çekiliyoruz. Fransızları da korkutarak geri çekilmeleri için uğraşıyoruz. Diyoruz ki dikkat “başkalarının hatası”, “yabancılara hatası”. Önce ulusal kimlik tartışmaları, sonra bizi her yerde parmakla gösterecek utanç verici Roman olayları ve son olarak da İslam tartışmalarına geri döndük” (Le Monde, 27 Şubat 2011). Ancak sosyal bütünlüğü tehdit edici boyutları nedeniyle bu tartışmanın yapılmasını istemeyen farklı kesim ve mesleklerden bir grup imza kampanyası başlatmışlardır. Fakat sosyalist parti birinci sekreteri Martine Aubry ve Laurent Fabius bu kampanyaya destek verirken daha sonra listeden imzalarını çektiklerini açıklamışlardır (L’Obs, 25 Mart 2011).*

Fransız siyasilerin “öteki” yaratma çabasının sözcülüğünü Fransız medyası yapmaktadır. 11 Eylül saldırıları ile birlikte Fransız medyasının Müslümanlara karşı tutumlarında ve söylemlerinde belirgin değişiklikler olduğu görülmektedir. Bu durum sadece Fransa’ya has değildir. Bu saldırılar her ne kadar ABD’ye yapılmış olsa da başta Amerika ve Avrupa olmak üzere, tüm dünyada çok etraflı sonuçlara sebebiyet vermiştir. Din ile terör aynı anda anılmakta ve terörle mücadele adına her şey mubah görülmeye devam edilmektedir. Terör algısı değiştiği gibi güvenlik konusu da başka mecralara taşınmıştır.

Bu tarihten itibaren Samuel Huntington’un (1995) “Medeniyetler Çatışması” tezi yaygınlık kazanmış Müslümanlar barıştan uzak terörist veya terör yanlısı olarak tanımlanmış ve dolayısıyla «bu teröristlerle» mücadele adına Afganistan, Irak gibi Müslüman ülkelere savaş açılması medyanın gündemine oturmuştur. Netice olarak da medya, ülke dışında yaşanan olumsuzlukları yansıtmak bir yana ülke içinde yaşayan Müslümanlar da hedef tahtasına oturtmuştur: Müslümanlar artık birer potansiyel terörist muamelesi görmekte ve o yönde siyasi politikalar uygulanmaya konmaktadır (Charbonneau-Bloomfield, 2002: 54-55).

Medyanın yansıttığı Müslüman imajı ve «cadı avı» mahiyetinde gündemde olan siyasi politikaların da katkısıyla Fransa toplumunda Müslümanlardan

endişe duyma ve korkma giderek sözlü ve fiziki saldırılara dönüştüğünü söylemek gerekir. Avrupa’da kendilerine karşı ayrımcılıkların zirvede olduğu bu günlerde Müslümanların etrafındaki çemberin iyice daraldığı da başka bir gerçektir. Özellikle 13 Kasım Paris saldırıları Fransa’da Müslümanlara karşı tutumlarda yeni bir dönüm noktası sayılmaktadır: DAESH ve Charlie Hebdo saldırıları ile birlikte tırmanmaya başlayan ırkçı ve islamofobik saldırılar 13 Kasım Paris saldırıları ile birlikte tavan yapmıştır.

İslam ve Müslüman söz konusu olduğunda medya başta olmak üzere toplumun bir çok farklı kesimi tarafından dile getirilenlerin başında “fanatizm” ve “terörizm” gelmektedir. Bu söylemlerden yola çıkıldığında İslam’ın ve Müslümanların Fransa’da hoş bulduklarını iddia etmek mümkün görünmemektedir. 1989 yılında IPSOS tarafından yapılan ankette “İslam’dan korkuyor musunuz?” sorusuna katılımcıların yaklaşık yarısının evet cevabı vermesi İslam ve Müslümanlara yönelik hoşgörüsüzlüğü teyit etmektedir (İPSOS, 1989).

11 Eylül’den sonra, daha önce var olan, “İslamizm” (İslamcılık) kelimesinin kullanımına sıkça rastlanmaktadır. Zaten zor koşullarla karşılaşan Müslümanlar, «İslamist» (İslamcı) tanımlarıyla daha da köşeye sıkıştırılıp, haklarında olumsuz bir imajın yayılmasına sebebiyet verilmektedir. Bu durum İslam’ın ve Müslümanların Fransa toplumunda kabul görmesini ve diğer Fransız vatandaşları ile aynı muameleye tabi tutulmalarını zorlaştırılmaktadır. Bu tarihten itibaren İslam, “islamizm” ve “terörizm” aralarında kavram kargaşası yaşandığı görülmektedir. “Cihat/Jihad” kavramı kullanımına da bu çerçevede çokça başvurulduğu görülmektedir. Birçok İslam alimi, bilim adamı ve siyasetçi İslam’ın, “İslamizm veya terörizmle” hiçbir bağlantısının olmadığını ve bu terimleri yan yana kullanmanın sakıncalı olduğunu açıklamalarına rağmen, şüphe bulutunun dağılmadığı ve durumda herhangi bir düzelme görülmediği vurgulanmıştır (*Le Monde*, 14 Eylül 2001).

Haddad Mezri *Le Figaro* gazetesindeki *Teokratik Virüs* başlıklı yazısında “İslamizm” kullanımını hem akademinin, hem de gazeteciliğin söz dağarcığından çıkarılması gerektiğini savunmuştur. Bu noktada yazarın dikkat çektiği diğer bir nokta ise “ılımlı İslamcı” ile “radikal İslamcı” arasında yapılan ayırmadır (*Le Figaro*, 3 Ekim 2001).

2. Fransız Aydınların İslam'a ve Müslümanlara Oryantalist Bakışı

İslam ve Müslümanlardan korkma, korkuya ve nefrete teşvik etme veya alay etme aydın kesimde de sıkça rastlanan bir durumdur. Aydın denilince akla ilk gelen isim Ernest Renan. Zira Renan belli bir İslam imajını, Avrupa'nın "diğeri" olarak, akademik ortama aktaran ilk isim olarak bilinmektedir. Renan'ın 1862 yılında *Collège de France*'da yaptığı bir konuşmada "*Müslüman ve Avrupalı hissetme ve düşünce biçimlerinde hiç bir benzerlikleri olmayan farklı bir cinsin iki varlıkları* (Kouloughli, 2007), İslam'ın tam bir Avrupa inkarı, bir fanatizm, bilimi hor görme, sivil toplumu ortadan kaldırma olduğunu ifade edip, geleceğin sadece ve sadece Avrupa'nın olacağı" tezini savunmuştur (Laurens & Tolan & Veistein, 2009: 333). Aynı şekilde 1883 yılında Sorbonne'da verdiği konferansta "İslamın bilimi kabul etmediğini, Müslümanların kafasında yeni düşüncelere karşı, bilime kapalı bir demir daire" bulunduğunu ifade etmiştir (Causse & Cessole, 1999: 341-342).

Edward Said'in *Oryantalizm* (2005) eseri oryantalist tutumu sorgulamaya başlaması sebebiyle bir dönüm noktası sayılabilir. Daha doğrusu 1970'li yılların sonunda Ortadoğu'da meydana gelen olaylar, Fransa'da Müslümanların görünürlükleri ve buna bağlı olarak da İslam'ın laiklik prensibiyle çatıştığı tezinin ortaya atılmasıyla oryantalist bakış açısını benimsemiş bir çok Fransız aydın için de yeni bir söylem geliştirme söz konusu olmuştur. Oryantalist söylemlerden beslenen "İslam uzmanları", yani İslamologlar çalışmalarında İslam'ı manevi boyutundan uzaklaştırıp ideolojik bir boyuta indirgemeye çalıştıkları görülmektedir.

Oryantalist düşüncelerden beslenen Fransız intelligentsia'sının kullandığı nefret söylemi aynı zamanda Huntington'un medeniyetler çatışması tezini gündeme getirmektedir. Fransız intelligentsia'sının nefret söyleminden en çarpıcı örnekler:

1. Bir çok aydının İslam ve Müslümanlara karşı duydukları korku ve nefretin köklerini Batı-Doğu, yani Hristiyan-İslam ilişkisinde araması ilginçtir. Genel olarak Avrupa'nın Müslüman bilimlerine hiç bir zaman muhtaç olmadığı tezi savunulmaktadır. Sylvain Gougenheim, *Aristote au Mont Saint-Michel (Saint Michel tepesinde Aristo)* başlıklı eserinde Batı kültüründe İslam'ın yerini ve oynadığı rolü sorgulamaktadır: "Yunan

bilimi aktarımında Batı'nın Araplara ve Müslümanlara hiçbir borcu yoktur çünkü bunların Yunan bilimini anlayacak ve özümseyecek uygun kavramsal ve dilbilimsel donanımları yoktur" ifadesi dikkat çekicidir (Gougenheim, 2008:148-150).

2. Fernand Braudel (1993), *Grammaire des civilisations (Medeniyetlerin Grameri): Medeniyetler Çatışması* tezi genelde Samuel Huntington'a ait olarak bilinir ama köklerini Fernand Braudel'in kitabından almaktadır. Yazar bu eserinde medeniyetlerin sınıflandırmasını yapmakta ve Batı medeniyetinin gidişatının iç açıcı olmadığı fikrini savunmaktadır. *La Méditerranée, L'espace et l'Histoire (Akdeniz, Bölge ve Tarih)* başlıklı bir başka eserinde Akdeniz'i üç medeniyete ayırmıştır: İslam, Bizans ortodoksluğu ve Batı Hristiyanlığı. Ayrıca bu medeniyetlerin özelliklerinin kin ve savaşlar olduğunu da belirtmiştir. Yazar daha da ileri gidip İslam'ın Batı karşısındaki durumunu "köpeğin karşısındaki kediye" benzetip rekabet, düşmanlık ve taklide dayalı bir "*Batı karşıtlığı*", "*öteki Akdeniz*", "*çölün uzantısı olan Akdeniz karşıtlığı*" olarak ifade etmiştir.

3. Oriana Fallaci *La rage et l'orgueil (Hiddet ve Kibir)* başlıklı eserinde "*insanlığın ilerleyişine katkıda bulunacaklarına, Allah'ın çocukları günde 5 defa "kışkırlarını havaya kaldırarak vakitlerini harcıyorlar [...] sıçan gibi çoğalıyorlar [...] Arap erkeklerinde güzel kadınları tiksindirecek bir şey var*" ifadelerini kullandığı görülmektedir.

4. Collège de France'da profesör olan Maurice Agulhon'a göre "*Fransa'da İslam başörtüsünün bugünkü Cezayir ve Mısır'daki İslamcı çetelerin ve Tahran sisteminin amblemi ve bayrağı olduğunu kimse inkar edemez [...] Nasıl yarım asır önce Faşizmin her türüsüne karşı çıkdıysa, cumhuriyet mantığı dahilinde bu sisteme karşı da aynı şekilde nefret edilmelidir*" (Collège de France, 1995).

5. Aralarında Bernard Henri Levy, Caroline Fourest, Philippe Val ve Antoine Sfeir'in de bulunduğu 12 aydın: "*Faşizmi, Nazizmi ve Stalinizmi yenen dünya şimdi de "İslamizm" denen totaliter nitelikte olan yeni bir evrensel tehditle karşı karşıya. Biz, yazarlar, gazeteciler, aydınlar, dini totalitarizme karşı direnmeye ve herkese özgürlük, eşitlik ve laikliğin güçlenmesine katkıya davet ediyoruz*" bildirisini gazetede yayımlamışlardır (*L'Express*, 3 Mart 2006)

6. *Figaro* gazetesi yazarı olan Eric Zimmour, *Petit frère (Küçük Kardeş)* adlı romanında 2003 yılında Paris'te meydana gelen bir olaydan esinlenir: Sébastien Sellam isimli Yahudi çocuğun Paris'te Mağripli en iyi arkadaşı tarafından öldürülüp “*Bir Yahudi öldürdüm! Cennete gideceğim!*” kurgusundan yola çıkarak Müslümanların Yahudi düşmanı oldukları tezini geliştirmektedir. Gazeteci Philippe Cohen, Eric Zimmour'un romanını eleştirmektedir. Ona göre yazar romanında her şeyi alıp götürececek alçaklığa dayalı bir barbarlığı içinde barındıran bir sivil savaş kaderi vaat etmekte. Ayrıca Cohen kitaptaki bazı şahısların ağzından “*Fransa Yahudilerinin Fransa'ya terk etmeye hazırlıklı olmaları gerektiğini, çünkü Fransızların ‘Genç Beurs (Annesi babası Mağrip kökenli olup Fransa’da doğan gençler)’den gelen her şeyi kabullenme kapasitelerinin sınırsız olduğu ve bu da ülkeyi felakete götüreceğini*” söylediğini iddia etmiştir (Marianne, 6 Ocak 2008). Zemmour'un çok satanlar arasında bulunan *Fransa'nın İntiharı (Le Suicide Français-2014)*'nda hiçbir veriye dayanmadan Fransız halkının %56'sının ‘Cumhuriyet ile İslam’ın uyuşmadığını’ savunduklarını, %45'inin de kaçakçılık-uyuşturucu gibi tüm pis işleri yapanların ‘Arap ve siyahlar olduğuna’ inandığını açıklamaktadır.

7. Felsefe profesörü olan Robert Redeker “*İslam tarafından yapmak istenen şeyin düşünce ve ifade özgürlüğü gibi hiçbir Müslüman ülkede bulunmayan ve Batı'ya ait olan değerleri ortadan kaldırmaktır [...] İslam Avrupa'ya kendi insan anlayışını zorla kabul ettirmeye çalışmakta*” olduğunu *Le Figaro* gazetesinde belirtmiştir (*Le Figaro*, 19 Eylül 2006).

8. Araştırmacı-akademisyen olan Pierre-André Taguieff'in Fransa Müslümanları hakkındaki sözleri düşündürücüdür : “*Fransa’da iki milyon Müslüman demek iki milyon potansiyel kökten dinci demek*” olduğunu savunan Taguieff'e göre Fransa’da yaşayan Müslümanların hepsi tek tip oluşturmaktadır. Yazar burada yine Batı kültürünün karşısına Müslümanların temsil ettiği bir Doğu kültürünü koymaktadır (Franceİnter, 1997).

9. Michel Houellebecq *Temel Parçalar* adlı romanında kahramanına “*Ne zaman bir Filistinlinin öldürüldüğünü duysam zevkten titriyorum!*” dedirtmiştir. Aynı şekilde *Teslimiyet* başlıklı çalışmasında 2022 yılında Fransa'nın İslam devletine dönüşmesini anlatmaktadır: Yapılacak seçim öncesi aşırı sağcı *Ulusal Cephe*, kamuoyu yoklamalarında birinci partidir.

Fakat partinin lideri Marine Le Pen'in iktidara gelmesini engellemek isteyen merkez sol ve sağ partiler, ikinci turda Müslüman *Kardeşler Partisi*'ni desteklerler. *Müslüman Kardeşler*, iktidara gelir ve lideri Muhammed Ben Abbas devlet başkanı olur... Başbakanlığa ise gerçek bir siyasetçi *Fransa Demokrasi Birliği*'nden (UDF) François Bayrou getirilir. Sorbonne Üniversitesi'nin adı Sorbonne Müslüman Üniversitesi olur... Romanda, tüm gelişmeler genç kadınlara zaafları olan 44 yaşındaki edebiyat profesörü François tarafından anlatılmaktadır. (*Publico*, 16 Ocak 2015).

Sonuç

Fransız medya, aydın ve siyasilerin bilinçli bir “öteki” imajı yaratmadaki ustalıkları ve İslam korkusunu tetiklemede üstlendikleri rol her alanda yıkıcı boyutlarıyla kendini göstermektedir. Örneğin Fransızların ezici çoğunluğunun düzenli bir şekilde günlük basını takip ettiklerini göz önünde bulundurursak, medyanın ne derece nüfuz sahibi olduğunu tahmin etmek zor değildir. Toplum basında ve medyada çıkan haberleri, doğruluğunu araştırmadan kabullenip içselleştirmektedirler. Bu etkilenme hayatın bütün alanlarında görülmekte ve özellikle ötekileştiren bir laiklik anlayışına sahip Fransa'nın bu konudaki hassasiyeti bu ülkede çoğu dinamiği harekete geçirmeye yetmektedir.

“Müslüman evlatlarının” kimlikleri, “anne ve babalarının” Müslüman kimliğine nazaran, “görünürlüğü”, özel alanla sınırlı kalmayıp kamusal alanda her birey tarafından ifade edilmesi, Fransa toplumu için büyük bir sorun teşkil etmektedir. Cevabı aranan soru ise “*asimile olmuş mu, yoksa farklı kimlik sergileyen bir Fransız vatandaşı mı?*” olmuştur. Her dine mensup bir birey gibi Müslüman birey de dinini özel alanla beraber kamusal alanda da yaşama gereğini hissetmektedir. Bu durumda kendini belli bir laiklik anlayışıyla şekillendiren Fransa içinde “kamusal alanda hiç bir görünürlük söz konusu olamaz” görüşü egemendir. Müslümanların dinlerini yaşamak istemeleri genelde Fransızlar tarafından İslam'ın yayılması/İslamlaşma olarak ifade edilmiştir. Aslında Avrupa ve Fransa'da yaşayan Müslümanların İslami kimliklerini hem koruma ve hem de rahatlıkla ve özgürce ifade etme arzusunda oldukları gerçeği göz ardı edilmektedir.

Fransız medyasının 11 Eylül saldırılarına kadar genelde çoğulculuğa ve gazetecilik etiği doğrultusunda “doğru ve tarafsız” haber yapmaya çalıştığı görülürken, bu tarihten itibaren, ve özellikle de Afganistan’a askeri müdahaleden sonra medyada bir kelime kargaşası yaşandığı görülmektedir. Medya her ne kadar “objektif” olduğunu iddia etse de bazı olaylar karşısında tavır ve söylemleriyle niyetini açık ettiği görülmektedir. Ancak medyanın dezenformasyon, sansasyonel, dışlayıcı ve düşmanlıkta zirveye ulaşan söyleminin pek çok aydın ve siyasi aktör tarafından rahatlıkla benimsenmiş olması Fransa toplumunda Müslümanların yeri ve geleceği hakkında ciddi ip uçları içermektedir.

KAYNAKÇA

- Barbier, Maurice (2005), “Pour une définition de la laïcité française”, **Le Débat**, vol.13, pp.129-141.
- Braudel, Fernand (1993), **Grammaire des civilisations**, Flammarion.
- Braudel, Fernand (1977), **La Méditerranée. L’Espace et l’Histoire, T. I Paris** Art et Metiers graphiques.
- Brewer, Marilyn & Miller, Norman (1996). *Intergroup Relations*, Open University Press.
- Causse, Jeanne & De Cessole, Bruno (1999), **Algérie 1830-1962**, Maisonneuve & Larose.
- Cesari, Jocelyne (1997), **Faut-il avoir peur de l’islam?**, Paris, Presses de Sciences Po.
- Charbonneau-Bloomfield, Alice (2002), **L’Islam en France: De l’Image au Vécu**, Mémoire sous la direction de E.Zana, Nice.
- Demirtaş, Andaç (2003), “Sosyal Kimlik Kuramı, Temel Kavram ve Varsayımlar”, *İletişim Araştırmaları*. Sayı 1(1), s.123-144.
- Deschamps, Hubert (1963). **La fin des empires coloniaux**, Paris, PUF.
- De Waru, Véronique (2013), “Le Cadre de la Laïcité à la Française. Présentation et Discussion du Programme de Travail”, *Compte-rendu: İslam en France, İslam de France*, http://www.collegedesbernardins.fr/images/pdf/Recherche/4/recherche-2013-2015/2013_11_19_SLP_Islam_de_France_CR.pdf, (29.11.2015).
- “Discours 2007 de Toulon de Sarkozy”, <http://sites.univ-provence.fr/veronis/Discours2007/transcript.php?n=Sarkozy&p=2007-02-07>, (11.11.2015).

Dubois, Pauline (2012), **Laïcité, école, fait religieux : de la guerre scolaire d’hier aux débats d’aujourd’hui. Perspectives historiques et didactiques de 1870 a nos jours**, Mémoire de Master, Villeneuve.

Falgueres, Sophie (2008), **Presse quotidienne nationale et interactivité : trois journaux face à leurs publics**, Fondation Varenne.

Ferro, Marc (1994), **Histoire des colonisations, des conquêtes aux indépendances, XIIIe-XXe siècle**, Paris, Seuil.

Geisser, Vincent (2007), “Des Voltaire, des Zola musulmans? réflexion sur les Nouveaux Dissidents de l’Islam”, **La Revue Internationale et Stratégique**, Vol 6, pp.142-155.

Göregenli, Melek (2012), “Temel Kavramlar: Önyargı, Kalıpyargı ve Ayrımcılık”, K. Çayır ve M.A. Ceyhan (der.). **Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.17-29.

Gougenheim, Sylvain (2008), **Aristote au Mont Saint-Michel**, Seuil.

Huntington, Samuel (1995), **Medeniyetler Çatışması**, Vadi Yayınları, İstanbul, 1995.

İPSOS, “L’identité française, la peur de l’Islam”, <http://www.ipsos.fr/ipsos-public-affairs/sondages/l-identite-francaise-peur-l-lam-l-immigration>, (21.12.2015).

Kouloughli, Djamel (2007), “Ernest Renan : un anti-semitisme savant. Histoire Epistemologie Langage”, http://halshs.archives-ouvertes.fr/docs/00/29/51/14/PDF/kouloughli_hel_29_2.pdf, 23.12.1015.

Laurens, Henry & Tolan, John Veinstein, Gilles (2009), **L’Europe et l’Islam, Quinze siècles d’histoire**, Paris, Odile Jacob.

Le Pautremat, Pascal (2002), **Politique musulmane de la France au vingtième siècle**, Paris, Maisonneuve & Larose.

Miege, Jean-Louis (1973), **Expansion européenne et décolonisation de 1870 à nos jours**, Paris, PUF.

Perville, Guy (1975), “Qu’est-ce que la colonisation ?”, **Revue d’histoire moderne et contemporaine**, Vol 22(3), pp.321-368.

Pigenet, Michel & Tartakowsky, Danielle (2003), “Les marches en France aux XIXe et XXe siècles : Récurrence et métamorphose d’une démonstration collective”, **Le Mouvement social**, Vol 202, pp.69-94.

Said, Edward (2005), **L’orientalisme, l’Orient créé par l’Occident**, Seuil.

Saint-Bonnet, François (2012), “La Citoyenneté, Fondement Démocratique pour la Loi Anti-Burqa”, **Jus Politicum**, Vol 7, pp.1-31.

Yardımcı, Müşerref (2014). “Le Pen’leşen Fransız Laisizmi”, **Perspektif**, pp.13-15.

Yazılı ve Görsel Medya

France24, 9 Ağustos 2010.

Franceİnter, 1997

L'Obs, 25 Mart 2011

Le Figaro, 6 Temmuz 2012

Le Figaro, 3 Ekim 2001

Le Figaro, 19 Eylül 2006

Le Monde, 7 Mart 2001.

Le Monde, 27 Şubat 2011

Le Monde, 27 Mart 2011

Le Monde, 14 Eylül 2001

Le Monde, 21 Haziran 1991

Publico, 16 Ocak 2015

RiposteLaique, 1 Şubat 2010

KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ

BOOK REVIEWS

**ASİ ŞEHİRLER; ŞEHİR HAKKINDAN KENTSEL
DEVİRİME DOĞRU**
*REBEL CITIES; FROM THE RIGHT TO THE CITY
TO THE URBAN REVOLUTION*

**HARVEY, DAVID (2013), METİS YAY.; İSTANBUL;
ISBN: 978-975-342-908-5, 233 SAYFA
ÇEVİRİ VE SUNUŞ: AYŞE DENİZ TEMİZ**

Özgür SAYIN*

2013 Haziran'ı Cumhuriyet tarihinde daha önce örneği pek görülmemiş toplumsal protesto hareketlerine sahne oldu. Alışveriş merkezi yapılması, ağaç kesilmesi gibi nedenlerle Taksim Gezi Parkı'nda başlayan eylem kısa bir süre içinde pek çok şehirde karşılık bulan gösterilerin tetikleyicisi oldu. Protestolarla ilgili çoğunluğu politik kısmen de spekülâtif açıklamalar bir yana bırakılırsa, eylemlerin niteliğine, nedenlerine ve özellikle de apolitik addedilen bir nesilden böylesi bir kitle hareketinin nasıl doğduğuna dair ne kamuoyu ne de konuyla ilgili pek çok sosyal bilimci tarafından tatminkâr bir tartışma yürütülemedi.

David Harvey'in tam da bu hareketlerin arifesinde Türk okuyucusuyla buluşan "Asi Şehirler; Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru" adlı kitabı, böylesi bir gündemde yürütülen tartışmaların teorik bir zemine oturması açısından önem arz etmektedir. Bununla beraber, kitabın ana sorusu da esasen bu yöndedir. Harvey, kitabında şehre dair dinamikleri merkez alan protesto hareketlerinin, hem ana akım hem de Marksist gelenekten gelen sosyal bilimciler tarafından, neden anlaşılamadığı ve dolayısıyla neden öngörülemediği -ki bu soru da aslında meselenin Türkiye'ye özgü bir durum olmaktan öte topyekûn sosyal bilimlerin bir sorunu olduğunu gösterir - sorularına cevap vermektedir.

İki kısımdan oluşan kitabın ilk kısmında Harvey, Lefebvre'nin 'şehir hakkı' kavramından hareketle şehrin ekonomi-politiğine dair analizler yaparak, bu tarz toplumsal hareketlerin anlaşılabilmesi için şart saydığı,

---

* Loughborough Üniversitesi, Coğrafya Bölümü Doktora Öğrencisi.

kapitalizm ve kent ilişkisini görünür kılmaktadır. Kitabın ikinci kısmı, “Asi Şehirler” ise bu teorik tartışmanın toplumsal pratiklere nasıl döküleceği üzerine yoğunlaşmaktadır. Bir nevi manifesto olarak değerlendirilebilecek bu kısımda, Harvey, Marksist teori ve pratiklerin şehri merkez alarak yeniden üretilmesi gerektiğini, çünkü ancak bu şekilde kentsel niteliklere sahip protesto hareketlerinin kapitalizm karşıtı bir direniş hareketine dönüşebileceğini iddia eder.

Bu teorik çerçevede, kitabın ilk kısmı dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Harvey, kapitalizmin tarihsel seyri içinde bir yolculuğa çıkarak kapitalist gelişme ile kentleşme arasındaki güçlü ilişkiyi göz önüne serer. Harvey’e göre, klasik Marksist öngörünün aksine, kapitalizmin krize meyilli yapısı karlılığın düşmesinden daha çok üretim sonucu elde edilen artı değerın tekrar üretime çevrilememesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, kapitalizmin kendini devam ettirebilmesinin yolu artı değerın sürekli olarak üretim döngüsüne dâhil edilmesinden geçer ki kentleşmenin işlevi de tam bu noktada ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki kentleşme hem tüketim ölçeğini genişletmesi yoluyla artı ürünün soğurulmasını hem de, büyük çaplı yatırımlar isteyen altyapı-üstyapı faaliyetleri vasıtasıyla, artı değerın yeniden üretim döngüsüne dâhil edilmesini sağlar. Bu ilişkiyi, Haussmann’ın Paris’inden, Moses’in New York’una, 1970’lerde Baltimore, Cleveland gibi Amerikan şehirlerinden, özellikle son çeyrekte, Seul, Mumbai, Moskova, ya da İstanbul’a kadar takip etmek mümkündür.

Harvey’in bu noktada son sözü de bu ilişkinin göz ardı edildiği müddetçe ne anti-kapitalist hareketlerin kentsel dinamikleri ne de kentsel protesto hareketlerinin sınıfsal niteliği anlaşılamayacağı yönündedir. Hâlbuki 1871 Paris Komünü’nde yahut 1968’de Amerika’dan dünyaya sıçrayan kitlesel protestoların başlangıcında New York’ta aşırı kentleşmenin ve büyük çaplı inşaat faaliyetlerinin yarattığı toplumsal (ve elbette sınıf temelli) huzursuzluğu görmek zor değildir.

Bir sonraki bölümde Harvey, tartışmayı bir adım ileri götürerek, kentleşme ve kapitalist krizler arasındaki bağlantıyı irdeler. Harvey’e göre, inşaat ve kentleşme, her ne kadar kapitalizmin devamlılığı için kilit rol oynasa da, spekülâtif yapıları nedeniyle düzenli olarak patlamalara ve krize neden olmaktadır. Dolayısıyla, kapitalizmin son yüzyılda yaşadığı bütün büyük krizlerin temelinde, arizi durumlar ya da karların düşmesi değil,

aşırı kentleşmenin yarattığı balon patlamalarının yattığını söylemek mümkündür. Harvey bu savını Marx'ın farazi sermaye kavramından hareketle açıklar. Şöyle ki, kapitalistin faiz ve ranttan elde ettiği artı değer, çeşitli spekülâtif kanallar aracılığıyla, farazi sermayeye dönüştürülür ve yeniden üretim döngüsüne dâhil edilir, zaten pek çok finans kuruluşunun inşaat faaliyetlerine yatırım yapmasının nedeni de zaten budur. Daha açık ifade etmek gerekirse, mesele, inşaat yapımından çok daha ötede, inşaat finansmanı, inşa edilen konutların ipotekle satılması, ipoteğin sigortalanıp ikincil finans piyasalarında satılması şeklinde özetlenebilecek bir finans-inşaat işbirliğidir. Ancak hem coğrafi açıdan alan yetersizliği hem de söz konusu faaliyetlerin uzun vadeli yatırımlar olması nedeniyle, yatırılan spekülâtif sermaye ile üretilen konut sayısı aynı olamaz. Yine de, sistem söz konusu mülk yahut yatırımlar için bir piyasa olduğu sürece ayakta kalır. Aksi takdirde neler olduğunun en yakın örneği de 2008 Amerika krizidir. Elbette kapitalizm bu krizi de doğrudan başka coğrafi alanları şantiyeye döndürerek asmaya çalışır. (Aslında Türkiye ve benzeri gelişmekte olan ülkelerdeki inşaat fetişizminin küresel boyutunu anlamak için can alıcı nokta tam da burasıdır).

Kapitalizm ve kent ilişkisi görünür kılındıktan sonra, üçüncü bölümde, mesele kentin bir müşterek alan olarak kurgulanmasına gelir. Harvey'e göre, kent, kapitalist gelişmede oynadığı rol itibarıyla, aynı zamanda bir üretim mekânıdır, dolayısıyla emek sömürsünün ve sınıf çatışmasının da mekânı olmaktadır. O halde, kolektif emek üretimini ve emek sömürsünü temel alan bir analiz yaparken, bu analizin mekânsal karşılığını da fabrika yerine kent üzerinden kurmakta bir sakınca yoktur. Bu değişim klasik "fabrika işçisi" öznesini de kentli birey üzerinden yeniden üretmeyi gerektirir ki bu durumda işçi dayanışmasının yerini de hemşerilik bağları almaktadır. Bu yeni kurgu, aynı zamanda, mevcut Marksist tezlerin, kentsel müşterek alanların üzerinde hiyerarşi, kısıtlama ve sınırlandırma gibi denetim öğelerini de içeren, yeni bir yönetim tarzı kuracak şekilde gözden geçirilmesini gerektirmektedir. Bu teorik bağlamdan yola çıkarak, her ne kadar eldeki yerel örnekler küresel bir çıkarım yapmayı zorlaştırırsa da, kentin kapitalizm karşıtı bir direnişin mekânı haline gelebileceğini ve bu direnişin kalıcı olabileceğini iddia etmek mümkündür.

Kitabın dördüncü bölümü kapitalizmin rant yaratma sanatını ele alır. Kitabın özellikle amatör okuyucu açısından en ilgi çekici kısmı bu

bölümde anlattığı şarap üreticiliği serüvenidir. Şarap üretmek sadece tarımsal üretim olmanın çok ötesinde, çoğu zaman, eşsizlik, otantiklik, yerel bir kültüre yahut üst bir sınıfa dâhil olma gibi pek çok ‘seçkin özelliği’ içinde barındıran bir söylem mücadelesi, bu haliyle de kapitalist için rant yaratan, yani onun artı değerini arttıran, bir faaliyettir. Yani her türlü yerellik, otantiklik, kültürel özellik ranta yol açtığı müddetçe sermaye tarafından desteklenir, tıpkı Bali Adaları’nın yerel kültürünün yahut Rio’nun favelalarında ki tehlikeli yaşantının küresel turizm firmaları tarafından pazarlanması örneklerinde olduğu gibi. Bu durum, elbette, kendini konut yatırımlarında da göstermektedir. Pek çok uluslararası finans kuruluşu, özellikle spekülâtif amaçlı yatırımlar söz konusu olduğunda, maliyetine bakmaksızın çok yüksek bedelli yatırımlara destek olmaktan kaçınmamaktadır. Hong Kong, Singapur, İstanbul gibi pek çok şehirde yüksek bedelli arazilerin alınıp üzerinde her biri ayrı ayrı özgün, otantik, eşsiz özelliklere sahip marka projelerin inşa edilmesinin arkasında yatan kapitalist mantık tam da budur.

Kitabın nispeten teorik zeminde yürüyen ilk kısmın aksine, Asi Şehirler olarak adlandırılan ikinci kısmı, ilk kısımdaki tartışmaların kentsel mekândan yansıyan pratiklerine ve öngörülerine yer vermektedir. Harvey’in bu kısmın hemen başında yaptığı tespit çok önemlidir. Ona göre, Marksist pratik kentsel mücadeleleri genellikle göz ardı etmekte yahut devrimci potansiyelden yoksun olduğu gerekçesiyle küçümsemektedir, ancak;

‘1871 Paris Komünü’nde olduğu gibi, şehir çapında bir hareket devrimin timsaline dönüştüğünde ise, içerdiği karmaşık devrimci dinamizmi ortaya koymak yerine, bu hareket bir ‘proleter kalkışması’ (Marx & Lenin, 1989’dan aktaran Harvey, 2013) olarak sahiplenilir.’ (Harvey, 2013: 177)

Harvey’e göre, kapitalizm karşıtı bir örgütlenmeye gidilecekse, salt emek örgütlenmesinden ya da mekânsal olarak fabrikalardan öteye gidilmelidir. Kenti ve kentliliği merkez alan direnişler, kent ekonomisini sekteye uğratan grevler, mahalli dernekler ve dayanışmayı arttıracak her türlü organizasyon denenmelidir. Ancak bu tarz hareketlerin başarıya ulaşmalarının yolu, nihayetinde, kapitalist değer yasalarının küresel işleyişine ‘siyasi ve iktisadi bir alternatif (age: 180) üretmekten geçer. Daha detaylı olarak ifade etmek gerekirse, kapitalizm karşıtı bir hareketin, kalıcı olabilmesi için, üç noktaya önem vermesi gerekir; kapitalizmin neden olduğu yoksulluk,

limitsiz kentleşmenin yarattığı çevre tahribatı ve bu tarz bir kentleşmenin bünyesinde var olan sınıfsal ilişkinin çözümlenmesi. Ancak, daha önce de vurguladığı üzere, burada sınıf analizinin temelini hemşerilik ve yurttaşlık, sınıf örgütlenmesinin merkezini de kent olarak görmek gerekmektedir.

Bu bağlamda kent hakkı, tek başına, ‘boş bir gösterendir’ (age: 195) ve ‘her şey onun içini kimin dolduracağına, reformist ve içkin mi yoksa devrimci bir içerikle mi doldurulacağına bağlıdır’ (age: 195). Yani;

‘Şehir hakkı, hâlihazırda var olan bir şey üzerinde iddia edilen bir hak olmaktan çok, şehri sosyalist bir siyasal topluluk olarak, yoksulluğu ve toplumsal eşitsizliği ortadan kaldıracak, çevre üzerinde yaratılan tahribatı onaracak tümüyle farklı bir model üzerinden inşa etme hakkı olarak algılanmalıdır.’ (age: 197)

Dolayısıyla, burada mesele şehrin kendisinden daha ziyade, onun, sosyalist bir düzen kurulması sürecinde, direnişin mekânı olarak kurgulanması ve yeniden üretilmesidir. Ancak, beklenenin aksine, Harvey’in bunun nasıl olacağı konusunda net bir cevabı yoktur, çünkü kent iktisadının önemsizleştirilmesi ve geniş çaplı bir analiz yapmayı imkânsızlaştıran tarihsel pratiklerin yokluğu bir yana, yerel özelliklerin hadiselerde tam olarak nasıl bir rol oynadığını anlamadan, yerelden küresele bir kestirim çıkarmak neredeyse imkânsızdır. Örneğin, Bolivya’da Morales iktidarından rahatsız olan elit sınıfın yerel-bölgesel özerklik talepleriyle bir karşı devrim hareketi içine girmesi, bu kavramları yoğun şekilde savunan, pek çok Marksist teorisyeni yanıltmıştır. Benzer bir şekilde, Bolivya’nın küçük bir şehri olan El Alto örneği, alışageldik teorilerin aksine, yerel ölçekte bir direnişten hemşerilik, kır-kent bütünleşmesi, kolektivizm ve bireysellik, hatta hiyerarşi ve eşitliğin karışımı bir yerel yönetim örneğinin ortaya konabildiğini göstermektedir. Harvey’e göre, El Alto örneğinde olduğu gibi, tümüyle siyasi şehirler yaratmak ve bu şehirleri kapitalizm karşıtı bir mücadele için örgütlemek, zor olmakla beraber, imkânsız değildir.

Kitabın okuyucu açısından en doyurucu kısmı kentleşme ile kapitalizm ve sermaye birikimi arasındaki ilişkiyi güçlü bir teorik zeminde tartışmasıdır. Bunun da ötesinde Harvey, kapitalizmin krizleri ile toplumsal protesto hareketlerinin bağlantısını tarihsel ve coğrafi boyutlarıyla göz önüne sermektedir. Bu bağlamda kentleşmenin ekonomi-politik tarafına

dair yaptığı güçlü çıkarımlar, aynı zamanda, inşaat, finans, toplumsal protestolar ekseninde yoğun bir şekilde tartışılan karmaşık konulara ışık tutmaktadır. Kitabın bir diğer olumlu tarafı da, Harvey'in kapitalizmin küresel sistemdeki egemen pozisyonunu göz önünde bulundurarak, bu sorunun çözümüne dair, klasik genel geçer formüllerden öte olabirlirliğini savunduğu öngörülerini sunmasıdır. Bu yönüyle, kitabın, diğer 'kesin çözümlere sahip' benzerlerinin yanında, özgün ve güvenilir bir hal arz ettiğini söylemek mümkündür.

Bu güçlü olumlu tarafların yanı sıra daha önce yayınlanmış olan makalelerden müteşekkil kitabın, bu haliyle, bir bütünlük arz etmekten uzak olduğu göze çarpmaktadır. Bu açıdan, kitabın içindeki tartışmaların zaman zaman kendini tekrar ettiği, güçlü teorik açıklamaları nispeten cılız tartışmaların yahut zayıf örneklendirmelerin takip ettiği söylenebilir. Kitap için bir başka eleştiri konusu ise, kitabın amatör ve akademik okuyucunun tam arasında bir yerde durmasıdır. Yani, amatör okuyucu açısından, nispeten, ağır bir dil ve bazı kısımlarında zor takip edilen teorik tartışmalar içermekle beraber, akademik ölçekte hem kaynakça hem de şekil açısından zayıf kalmaktadır. Bu noktada, zaman zaman, Wikipedia ya da popüler gazete makalelerinden alıntılar yapması kitabın güçlü teorik tarafına gölge düşürmektedir. Benzer bir şekilde, kent çalışmalarındaki güncel tartışmalara yeteri kadar yer vermemesi de olumsuz bir başka taraf olarak göze çarpmaktadır. Aynı zamanda, bir coğrafyacı olmasına rağmen, gelişmiş kapitalist sistemin dışında kalan dünya için yaptığı analizlerin bir kısmında yerel saikleri göz ardı ettiğini, bu haliyle de sebep-sonuç ilişkisini ters yüz ettiğini söylemek de mümkündür. Bunların dışında, Harvey kenti bir özne olarak görmekten öte, sınıf mücadelesinin merkezi hatta sosyalist devrime giden süreçte bir karargâh olarak görmektedir -ki muhtemelen kenti odak alan okuyucuları en rahatsız eden nokta da tam burasıdır. Bu haliyle, Harvey, kapitalizmin kent üzerinde yarattığı tahribatın kendisinden ziyade, bu tahribatın kapitalizm karşıtı bir isyanın dinamitleyicisi olmasıyla ilgileniyor gibi görünmektedir.

Son söz olarak, David Harvey'in, *Asi Şehirler* adlı kitabı güncel ve tarihsel örneklerle desteklediği oldukça güçlü teorik analizleri ve bu analizlerin etrafında şekillendirdiği öngörülerini ile son dönemin gözde tartışma konularına ışık tutmaktadır. Bu bağlamda, yukarıdaki eleştiriler saklı kalmakla beraber, kitabın amatör okuyucuya bir bakış açısı kazandırmak,

sosyolojiden iktisata, siyasetten kent çalışmalarına kadar uzanan geniş bir akademik kitleye de doğru sorular ve cevaplar için adres göstermek gibi bir misyon çerçevesinde inşa edildiği söylenebilir. Ancak bütün bunların ötesinde, Asi Şehirler bir nevi manifesto niteliği taşımaktadır. Harvey, kendisi de dâhil olmak üzere, tüm Marksist geleneği teori ve pratiklerini, ‘Dünyanın bütün işçileri birleşin’ noktasından ‘Dünyanın bütün şehirlileri birleşin’ ekseninde, yeniden üretmeye çağırmaktadır.

**TÜKETİM: BİREYSEL EYLEMİN
TOPLUMSAL DÖNÜŞÜMÜ**
*CONSUMPTION: THE SOCIAL TRANSFORMATION
OF INDIVIDUAL ACTIVITY*

**TORLAK, ÖMER (2016), İNKILAB YAY.; İSTANBUL;
ISBN: 978-605-419-498-8, 208 SAYFA**

Muhammet Ali TİLTAY*

Tüketim eylemi, bireyin doğumundan ölümüne kadar geçen süre zarfında gerçekleştirmek durumunda kaldığı eylemlerden olup, tüketim eyleminin hayatın her anında karşı karşıya kaldığımız bir süreç olduğu kabul görmektedir. Bireyin kendi deneyimlerinden yola çıkarak tüketim eylemini anlamlandırması kolay olsa da başkaları ve toplum açısından tüketimi değerlendirmek uzun soluklu ve karmaşık bir süreçtir. Tüketim eyleminin bireysel bir süreç olarak ele alınmasının yanında toplumsal anlamda bir karşılığının olduğunu gözlemlemek mümkündür. Baudrillard'ın (1997), "Tüketim Toplumu" kavramıyla açıkladığı bu durum bireysel eylemin dışavurumunu ifade etmektedir. Gerçek ve sahte ihtiyaçlar arasındaki ayırımın belirsizleşmesi ile tüketim eylemi toplumsal yaşam içerisinde bireyi diğerlerinden ayırma aracı haline gelmiştir. Bu noktada birey kendi kimliğini tükettiği ürünler üzerinden tanımlamaktadır.

Prof. Dr. Ömer Torlak tarafından yazılan bu eserde ihtiyaç kavramından yola çıkılmış ve tüketim eyleminin ihtiyaç kavramıyla başlayan serüveninin toplumsal yansımaları ele alınmıştır. Kitabın temel amacı tüketim kavramının farklı boyutlarının incelenmesidir. Bu bağlamda tüketim olgusunun bireysel ve toplumsal etkileri ele alınmaktadır. Sade ve açık bir anlatıma sahip kitap öğrenci, akademisyen ve uygulamacıların yanında konuya ilgi duyan tüm kesimlerin anlayabileceği bir dille yazılmıştır.

İlk baskısını 1999 yılında yapan kitabın ikinci baskısı Haziran 2016'da

---

* Yrd. Doç. Dr. Muhammet Ali Tiltay, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü. İletişim: matiltay@ogu.edu.tr

raflardaki yerini almıştır. Kitap üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm “Tüketim”, ikinci bölüm “Tüketim-İnsan İlişkisi”, üçüncü bölüm ise “Tüketim ve Toplum Hayatı” başlığını taşımaktadır. Bu bölümlerden sonra gelen “Sonuç” kısmı kitabın tamamına ilişkin genel bir değerlendirme içermektedir. Kitabın genişletilmiş ikinci baskısında, aradan geçen zaman dikkate alınarak tüketim eyleminin değişen koşullarına yer verilmiştir. Bu bağlamda her bir bölüm tekrar gözden geçirilmiş ve güncel konu başlıkları eklenmiştir.

Kitabın ilk bölümü tüketim kavramının tanımıyla başlamış ve tüketimin çıkış noktasına değinilmiştir. İhtiyaç ve tüketim arasındaki ilişkinin ele alındığı bu bölümde tüketme ihtiyacı derinlemesine ve farklı boyutlarıyla ele alınmıştır. Tüketim kavramıyla yakından ilişkili olan ve günümüz toplumlarında git gide daha fazla gözlemlenen bir olgu olan israf kavramı bu bölümde irdelenmiştir. Tüketmenin bir araç olmaktan çıkıp bireyin hayatını anlamlandıran ve kültürel kimliğini tanımladığı bir amaç haline dönüşmesi yalnızca maddi unsurların değil aynı zamanda değerlerin tüketilebildiğini de ortaya koymaktadır. Burada dikkat çekici tespitlerden biri tüketimin amaç haline gelmesinin temelinde yatan sebebin, tüketim toplumu içerisindeki bireyin ihtiyaç ile israf arasındaki ayrımı sağlıklı bir biçimde ayır edemez hale gelmesinden kaynaklandığının öne sürülmesidir. Bu noktada toplumsal değerlendirme ve destekleme mekanizmalarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Bireyin neden ve nasıl tükettiği konusunda farklı disiplinler tarafından yapılan değerlendirmeler bulunmaktadır. Bireyi tüketime yönlendiren temel etken ihtiyaç olmakla birlikte istek ve arzuların tüketimde temel güdülerden olduğu bilinmektedir. Bunun yanında tüketim eylemlerinden duyulan haz ve tatmin olma insan hayatının sürdürülmesinde önemli güdüleyiciler arasındadır. Kitabın birinci bölümünde bireyi tüketime yönlendiren temel güdülere yer verilmiş ve bu bağlamda tüketicinin ihtiyaç için tüketmekten haz duymak amacıyla tüketmeye doğru geçirdiği değişim ele alınmıştır.

Kitabın ikinci bölümünde tüketim ve insan arasındaki ilişki irdelenmiştir. Burada bireyin içsel değerlendirmelerine konu olan ve onun tüketim eylemlerine yön veren temel unsurlar ele alınmıştır. Benlik, akıl, irade ve vicdan olarak değerlendirilen bu unsurlar bireyin tüketim eylemini

gerçekleştirirken yaşadığı zorluklar ve karmaşanın bir dengeye oturmasında önem taşımaktadır. Yazar burada tüketim eyleminin karmaşık bir doğaya sahip olduğunu ve bu eylemin gerçekleşmesinde birçok farklı değişkenin rolü olduğunu vurgulamaktadır. Bireyin tüketimin eylemini etkileyen içsel unsurların yanında dışsal faktörlerin varlığı da önemli bir konudur. Kişisel, sosyo-kültürel ve pazarlama yöntem ve araçları genel olarak ele alınan dışsal faktörlerdir. Kitapta bu dışsal faktörlerden biri olan pazarlama uygulamaları detaylı olarak incelenmiştir.

İnsan ve tüketim ilişkisi, bireyin tüketim eyleminde bulunurken karar verme süreçleri ile tüketici davranışını da içermektedir. Kitabın ikinci bölümünde tüketicinin karar verme süreci ile farklı tüketici davranışları da ele alınmıştır. Bu bölüme eklenen yeni bir konu da 1980 yılı ve sonrasında ekonomide liberalleşmenin hızlanmasıyla yeni kuşak tüketicilerin ortaya çıkmasıdır. Dönemler itibariyle bu farklı kuşakların tüketim tercihleri ve tüketim eylemlerindeki farklılıklar incelenmiştir.

Kitabın üçüncü bölümünde toplumsal yaşam ve tüketim arasındaki ilişkiye odaklanılmıştır. Toplumsal yaşam içerisinde tüketimin önemi toplum hayatını düzenleyen mekanizmalar (din, ahlak, hukuk, örf ve adetler) çerçevesinde ele alınmıştır. Hemen her toplum yapısında düzenleyici ve toplumun sağlıklı işlenmesi noktasında etkisi olan bu mekanizmalar akademik literatürde de sıklıkla incelenen konular arasındadır. Yazar, her bir mekanizmanın tüketim eylemleri içindeki rolünü ve toplumsal yansımalarını irdelemiştir. Tüketim eylemleri toplumsal düzenin sağlanması bakımından ekonomi, toplumsal gelişme ve eğitim alanlarıyla yakın ilişki içerisinde. Tüketim eylemi kaynakların etkin kullanımı sonucunda yeniden üretim ve hizmet sektöründe değerlendirme imkânlarıyla aslında geri dönüşümü olan bir etkinliktir. Kitap bu iddiayı destekleyecek biçimde tüketim ve ekonomi arasında ilişkiyi ele almıştır. Tüketim eylemi toplumsal gelişmenin sağlanmasında özellikle israftan kaçınma noktasında önemli açılımlar sunmaktadır. Bunu yaparken eğitimin önemi göz ardı edilmemelidir. Günümüzde tartışılan kavramlardan biri olan “bilinçli tüketici” tüketim eylemlerinde eğitimin önemine vurgu yapmaktadır. Yazar, günümüz toplumlarında tüketimle ilgili eğitimlerin önemine dikkat çekmekte ve nasıl bir yol izleneceğine yönelik öneriler sunmaktadır.

Tüketim eylemlerinin toplumsal yaşam üzerindeki olumsuz etkileri kitapta tüketim ve toplumsal yozlaşma ilişkisi çerçevesinde ele alınmıştır. Toplumsal yozlaşmanın temeli olarak aşırı ve zorlanmış tüketim, toplumsal kaynak israfı, toplumsal değerlerin terk edilmesi ve yozlaşan tüketim kültürü, başlıca unsurlar olarak ele alınmıştır. Bu saydığımız unsurlar kültürel değişimle yakından ilgili olup, küreselleşmenin tüketim eylemleri üzerinden topluma yaptığı olumsuz etkiler kitapta üzerinde durulan konulardan biridir. Üçüncü bölümde kitabın bu baskısına eklenen yeni bir konu başlığında yazar, kapitalizm ile tüketim arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Kapitalizmle yüzleşmek başlığı çerçevesinde irdelenen bu konu, sistem içerisindeki farklı aktörlerin kapitalist düzenin getirdiği sorunlarla yüzleşmesinin kaçınılmaz olduğu şeklinde değerlendirilmektedir. Kapitalizmle yüzleşmeyi engelleyen en önemli unsur ise bu sistemden beslenen medyadır.

Kitap ele aldığı konular açısından tüketim eylemine eleştirel biçimde yaklaşmakta ve tüketim olgusunun bireyin basit bir eyleminden ziyade, toplumsal yaşamı olumlu ve olumsuz yönleriyle saran derinlikli bir yapısının olduğunu gözler önüne sermektedir. Çıkış noktası bireyin temel ihtiyaçları olan tüketim eyleminin, günümüzde toplumsal yaşama yön veren bir unsur haline gelişi çeşitli yönleriyle kitapta incelenmiş ve okuyucunun tüketime dair merak ettiği soruların cevabı anlaşılır biçimde verilmiş ve yeni sorular sormasını sağlayacak şekilde ele alınmıştır.

KAYNAKÇA

Baudrillard, J. (1997). *Tüketim Toplumu*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

YAZIM KURALLARI

HACİM VE ŞEKİL ŞARTLARI

- Makaleler 8000 kelimeyi aşmamalıdır. (Bu uzunluk son notları, referansları ve ekleri kapsamaktadır).
- Makale özeti ve metni, Microsoft Word belgesi olarak, Windows ortamında kullanılacak şekilde hazırlanmalıdır.
- Makaleler, A4 boyutlarında beyaz kâğıda üst, alt, sağ ve sol boşluk 2,5 cm bırakılarak 1,5 satır aralıklı, iki yana dayalı, satır sonu tirelemesiz ve Times New Roman yazı karakteri 12 punto kullanılarak yazılmalıdır.
- Sayfa numaraları birbirini izleyecek biçimde, sağ alt kenara koyulmalıdır.
- Gönderilen tablo, şekil, resim, grafik vb. derginin sayfa boyutları dışına taşmaması ve daha kolay kullanılmaları amacıyla 10 x 17 cm'lik alanı aşmaması gerekir. Bundan dolayı tablo, şekil, resim, grafik vb. unsurlarda daha küçük punto ve tek aralık kullanılmalıdır.

MAKALE BAŞLIK SAYFASI

Başlık sayfası, yazar(lar)ın tam adları, unvanları, çalıştıkları kurumlar, makale üst başlığını (Türkçe ve İngilizce) ve makale özlerini içeren kısımdan oluşacak şekilde **ayrı bir sayfa olarak** düzenlenmelidir.

1. **Metnin başlığı** büyük harf, koyu renk, Times New Roman yazı tipi, 14 punto olarak sayfanın ortasında yer almalıdır.

2. **Metin yazar(lar)ının tam adları** başlıktan sonra bir satır atlanarak, Times New Roman yazı tipi, 10 punto ve tek satır aralığı kullanılarak sayfanın sağına yazılacaktır. Yazarın adı küçük harfle, soyadı büyük harfle yazılacaktır.

3. Yazarın unvanı, kurum ve iletişim bilgileri “*” dipnotu ile aynı sayfada yer almalıdır.

4. Makalenin 90-150 kelime arası **Türkçe ve İngilizce özetleri** (Özet/ Abstract) olmalıdır. Özetler, Times New Roman 10 punto ile yazılmalıdır.

5. Özetlerin altında 3-5 kelime arası **Türkçe ve İngilizce anahtar kelimelere** (Anahtar Kelimeler / Keywords) yer verilmelidir. Anahtar kelimeler, Times New Roman 10 punto ile ve italik bir şekilde yazılmalıdır.

MAKALENİN İÇERİĞİ İLE İLGİLİ NOTLAR

- Ampirik Çalışmalar; giriş, yöntem, bulgular ve tartışma bölümlerinden oluşmalıdır. Yöntem kısmında ise mutlaka örneklem, veri toplama araçları ve işlem alt bölümleri olmalıdır.

- Derleme türü çalışmalarda ise, problem ortaya konulmalı, ilgili literatür yetkin bir biçimde analiz edilmeli, literatürdeki eksiklikler, boşluklar ve çelişkilerin üzerinde durulmalı ve çözüm için atılması gereken adımlardan bahsedilmelidir.

- Diğer çalışmalarda ise konunun türüne göre değişiklikler yapılabilir, fakat bunun okuyucuyu sıkacak ya da metinden faydalanmasını güçleştirecek detayda alt bölümler şeklinde olmamasına özen gösterilmelidir.

Ara Başlıkların Düzeni

- Birinci Tarz (tercih edilmesi istenen):

<p>Giriş 1. 1.1. 1.2. 2. 2.1. 2.2. ..... Sonuç Kaynakça</p>

- İkinci Tarz: Numara verilmeden, sadece üst başlıklar kalın punto (bold) ile, alt başlıklar ise kalın italik olarak yazılmalıdır.

<p>Giriş Refah Devletlerinin Sınıflandırılması <i>Liberal Refah Devleti</i> <i>Muhafazakâr Refah Devleti</i> <i>Sosyal Demokrat Refah Devleti</i></p> <p>....</p> <p>Refah Devletlerinde Yaşlılık <i>Emeklilik Sistemleri</i> <i>Sosyal Bakım Hizmetleri</i> <i>Sosyal Yardımlar</i></p> <p>....</p> <p>Sonuç Kaynakça</p>

DİPNOTLAMA

- Metin içindeki dipnotlama yöntemi olarak “parantez içi” (APA) dipnotlama kullanılmalıdır.

Örnekler:

Tek yazarlı; (Özdemir, 2004: 261)

İki yazarlı; (Özdemir & Taşçı, 2011: 153)

İkiden fazla yazarlı; (Özdemir vd., 2010: 25)

- Metin içinde birden fazla yapılan atıflar kronolojik olarak yapılmalıdır.

Örnek:

(Özdemir, 2011: 261; Taşçı, 2010: 33; Şenocak, 2008: 25)

- İnternet kaynakları için, çevrimiçi anında kaynağın sayfadan indirildiği tarih esas alınmalıdır.

Örnek:

Yazar belli ise; (Özdemir, 24 Aralık 2010) veya sayfası belli ise (Özdemir, 24 Aralık 2010: 11)

Yazar belli değilse; (www.istanbul.edu.tr, 24 Aralık 2010).

KAYNAKÇA YAZIM YÖNTEMİ

- Kitaplar için örnekler;
  - o Swedberg, R. (2003), **Principles of Economic Sociology**, Princeton University Press, Princeton and Oxford.
  - o Taşçı, F. (2010), **Sosyal Politikalarda Can Simidi Sosyal Yardım**, Ankara, Nobel Yayınları.

- Kitap içi makaleler için örnekler;
  - o Zelizer, V. (2002), “Enter Culture”, **New Economic Sociology**, (Ed.) Mauro Guillén vd., Russell Sage Foundation, New York, s.101-125.
  - o Lee, R. D. (2007), “Demographic Change, Welfare, and Intergenerational Transfers: A Global Overview,” **Ages, Generations and the Social Contract: The Demographic Challenges Facing the Welfare State**, Eds. J. Véron vd., Netherlands, Springer, pp. 17-44.

- Dergide yayımlanan makaleler için örnekler;
  - o Pyles, L. (2008), “The Capabilities Approach and Violence Against Women: Implications for Social Development”, **International Social Work**, 51 (1), s.25-36.
  - o Lin, K. (2005), “Cultural Traditions and the Scandinavian Social Policy Model,” **Social Policy & Administration**, Vol. 39, No. 7, December, pp. 723-739.

- Ansiklopedi maddesi için örnek;
  - o McCullough, L. B. (2002), “Long-Term Care Ethics,” **Encyclopedia of Aging (Vol. 3)**, Eds. David J. Ekerdt vd., USA, Thomson & Gale, pp. 844-847.

- Çeviriler için örnekler;
  - o Neumark, F. (2006), **Boğaziçi’ne Sığınanlar: Türkiye’ye İltica Eden Alman İlim Siyaset ve Sanat Adamları: 1933-1953**, Çev. Şefik Alp Bahadır, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yay.
  - o Kessler, G. (1936), “Şehir Tipleri ve Şehre Müteallik Meseleler,” (Çev. Hikmet Somay), **Komün Bilgisinin Esas Meseleleri**, Ed. Fritz Neumark, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yay., s. 35-46.
- İnternet kaynakları için örnekler;
  - o Lindquist, G. S. (1 Ocak 2011), “Unemployment Insurance, Social Assistance and Activation Policy in Sweden,” (Çevrimiçi): http://pdf.mutual-learning-employment.net/pdf/DE%2007/Sweden_DE_07.pdf, pp. 1-9.
  - o EUROSTAT (18.02.2011), (Çevrimiçi): <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>
- Tezler için örnek;
  - o Özgür, A. (2008), “Pension Reform: The Turkish Case in The European Context,” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ, SBE).

MAKALE GÖNDERME

- Makaleler, İstanbul Üniversitesi Açık Erişim Sistemine kayıt olunduktan sonra Sosyoloji Konferansları dergisi sayfasından online olarak gönderilmelidir. Online gönderim adresi: www.iudergi.com
- Makale başvuru ve yükleme kılavuzuna aynı adresten ulaşılabilir.

борденни ке
ше што во
и онкрај руг
иомакѝ з
верни оло
тврдо
Китман
и Паири
ово др
5 зна
оворши
борденни ке
ше што во
и онкрај руг
иомакѝ з
верни оло
древно
Китман
и Паири
ово др
5 зна
оворши
борденни ке
ше што во
и онкрај руг
иомакѝ з
верни оло
тврдо
Китман
и Паири